

سندھری

سندھ جو محکمہ فائیت پیر لطف دلچسپ آثار معنی فامول
انتظامہ

حکیم بخش سائق خلیق - مورانی

۱۳۴۰

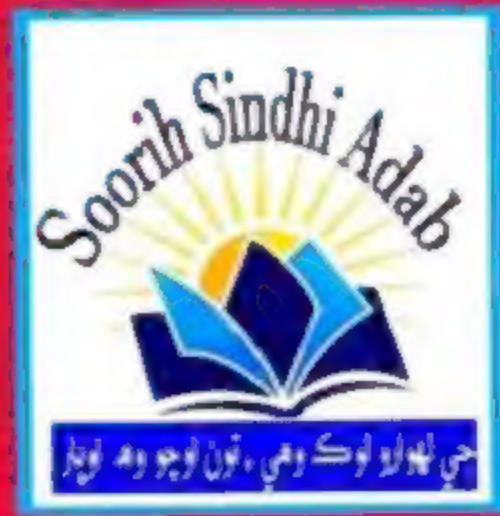
۱۹۲۸

اجلہ مشرق صوفی (۱)
طبع اول

لکھنؤ
باعتقاد نور الحق صاحب
لکھنؤ پبلشرز لاهور، میٹھی پورہ

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488

سندھي

(چونڊ ٿا ريغي سنڌي ناول)

عبدالحق خلیق مورائي

سندري

چونڊ تاريخي پر لطف ۽ دلچسپ ناول

از

محترم مولوي قاضي عبدالخالق "خليق" مورائي مرحوم

سال:-	_____	۱۹۷۶ع
تعداد:-	_____	۵۵ هزار
قيمت:-	_____	سالا اٺ روپيا
اشاعت:-	_____	چهارم

حملي حقوق محفوظ بلان محترم قاضي محمداڪبر صاحب
سينر ايڊيوڪيٽ هاءِ ڪورٽ سنڌ و بلوچستان ڪراچي

زير اهتمام

محمد بن قاسم سنڌي ادبي سوسائٽي
سنڌ حيدرآباد.

اسٽاڪسٽ ۽ ملڻ جو هنڌ

منظور ڊوڪ اسٽور

ڏهر عبدالرهمان گهٽي شاهي بازار شڪارپور سنڌ.

[ب]

هدية

هيء ڪتاب آءِ نهايت محبت سان پنهنجي طالب عامي جي زماني
جي دوست مولوي حاجي احمد علي صاحب هجڊروب
نارائي جي خدمت ۾ هديءَ پيش ڪريان ٿو. جنهن
جي پرلطف ۽ سبق آموز صحبت مون ۾ ڪتب پيئي
جو شوق ۽ تاريخي ذوق پيدا ڪيو ۽ جنهنجي
اشاري ۽ مشوري مون کي هن ڪتاب
جي لکڻ لاءِ آماده ڪيو.

ڪر قبول المتذره عزد شرف

”خايق“ مورائي

مصداق جا حالات زندگي

هڪ نظر ۾

سنڌ جو ناميارو عالم ۽ اديب حڪيم مولوي قاضي عبدالخالق ”خليق“ مورائي ۲۳ ربيع الثاني ۱۳۱۱ھ تي مورو (سنڌ) ۾ مشهور علمي خاندان ۾ پيدا ٿيو. سندن خاندان کي اسلام ۽ اسلامي علوم جي خدمت ڪري مٿاهون مقام حاصل ٿيو. سندن جد امجد سلطان العارفين مخدوم شاه اول (۱۶۶۹ع جيڪو درس ۾ دفن ٿيل آهي) پنهنجي وقت جو قطب هو. سندن تبليغ مان هزارين سنڌ جا باشندا مشرف به اسلام ٿيا. خليف مورائي مرحوم جو پڙ ڏاڏو شيخ الاسلام قاضي دوست محمد (۱۸۴۴) ٽالپرن جي حڪومت جي دور ۾ قاضي القضاة هو. سندن ڏاڏو قاضي شاه محمد سوم پنهنجي وقت جو برڪ عالم ۽ سندن ننڍو ڀاءُ قاضي دين محمد ۱۸۵۶ ۾ حيدرآباد ضلعي جو قاضي هو. مرحوم خليف مورائي جو ننڍو ڀاءُ قاضي خدا بخش هڪ ناميارو مسلمان اڳواڻ ۽ ڪراچي جو پهريون مسلمان ميئر هو. پوين مان قاضي خدا بخش مرحوم جو نيڪ بخت فرزند قاضي محمد اڪبر صاحب اڀرو وڪيٽ هاءِ ڪورٽ آهي. اهو ئي صاحب خليف مورائي مرحوم جي چڏيل علمي ميراث جو وارث آهي. هن صاحب جي علم دوستي ۽ اسلامي جذبي سبب ئي جناب خليف مورائي مرحوم جي تصنيفن کان اهل - سنڌ کي متعارف ڪرايو ويو وڃي.

خليف مورائي مرحوم ابتدائي تعليم پنهنجي والد وٽ جامع مسجد مورو ۽ پوءِ لوڪل بورڊ اسڪول مورو ۾ حاصل ڪئي. سنه ۱۳۳۶ھ ۾ مدرسو خدا بخش پرڳڙي تعلقي جيمس آباد مان فارغ تحصيل ٿيا. عربي فارسي، سنڌي ۽ اردو تي ڪين قدرت حاصل هئي. قوه جواني ۾ جو دور هو برصغير ۾ آزادي حاصل ڪرڻ جو ڏورلڪو وڃي چڪو هو

تنهنڪري خليف مورائي مرحوم پنهنجي خانداني روايتن مطابق تحريڪ خلافت ۾ دل و جان سان شامل ٿيو ۽ سنڌي ٽي سنڌي تحريڪ خلافت جو ناهان اڳواڻ بڻجي ويو. انهيءَ ئي زماني ۾ برصغير جو دورو به ڪيائون. ۱۹۲۰ ۾ ماهوار رسالو ”ترقي“ ڪراچي مان جاري ڪيائون جو اٺ سال هليو. ۱۹۲۲ ۾ تحريڪ خلافت جي خدمت جي الزام ۾ ۶ مهينا قيد بامشقت ڪالي سنٽ هوڃي ادا ڪيائون. پاڻ جميعۃ العلماء هند جي ورڪنگ ڪاميٽي جا رڪن هئا ۽ ڪلڪتي ۾ ترڪ موالات ڪانفرنس ۾ علماء جي فتويٰ تي سندن دستخط به ٿيل آهي. سنڌ جي ادبي دنيا ۾ لائني شهرت حاصل ڪيائون. مختصر حياتيءَ ۾ ويهن کان وڌيڪ ڪتاب لکيائون. سندن تحرير ۾ بلا جي رواني هئي، جنهن جو اندازو ڦارئين سندن تصنيفات مان لڳائي سگهڻ ٿا. جن مان ڪي اڻ ڇپيل آهن. ”سنڌي“، ”نسima“، ”عبرت“، ”سلي جو ست“، ”فاتح سنڌ“، ”آخري مذهب“، ”آخري رسول“، ”صديق اڪبر“، ”قرآن“ ۽ ”نئين روشني“ وغيره سندن مشهور شاهڪار آهن. جن مان فاتح سنڌ ”بنام محسن سنڌ“ ”آخري رسول“ ۽ ”سنڌي“ کي بهتر منظر عام تي آڻڻ جو اعزاز محمد بن قاسم سنڌي ادبي سوسائٽي کي حاصل ٿيو آهي.

سنڌي علم ۽ ادب جو هي روشن ستارو ۱ مئي ۱۹۳۴ع تي ڪراچي ۾ صرف چاليهه سالن جي عمر ۾ هميشه هميشه لاءِ غروب ٿي ويو.

احقر

اسد الله ڀٽو

بارڪپور.

پيش لفظ

سنڌي هڪ تاريخي سنڌي ناول آهي جيڪو مرحوم مولوي عبدالخالق "خليق" مورائي ۱۹۲۶ ۾ قلمبند ڪيو. انهيءَ ڪانسواءِ صاحب موصوف نسيم، عبرت، سستي جو ست، وغيره ناول پڻ لکيا. انهيءَ لحاظ کان ڏٺو وڃي ته مولوي عبدالخالق خليف مورائي مرحوم جو سنڌيءَ ۾ ناول نويسيءَ جي فن کي ترقي ڏيڻ ۾ وڏو هٿ آهي. ڇو ته سنڌيءَ ۾ ناول نويسيءَ تي اڳواٽ اهڙو غير معمولي ڪم ٿيل ڪونه هو. تنهنڪري جڏهن به سنڌي ادب جي ناول نويسي جي تاريخ تحرير ڪئي ويندي ته جناب خليف مورائي مرحوم جو نالو سونهري لفظن ۾ ياد ڪيو ويندو.

خاص طرح سنڌي ادب ۾ سنڌي زبان ۾ سنڌي ناول هڪ اهڙو مقام حاصل ڪيو آهي جو ٻئي ڪنهن ناول کي اهڙي مقبوليت حاصل نه ٿي آهي. سنڌي پنج دفعا شايع ٿي بي حد مقبول ٿي چڪو آهي. وقت جي شديده تقاضا تحت سنڌي ادب جو هي اعليٰ مرتبو جهون دفعو منظر عام تي اچي رهيو آهي.

جناب قاضي مولوي عبدالخالق "خليق" مورائي ڪمال خوشي قابليت ۽ باريڪ بينيءَ سان سنڌ جي تاريخ جي هڪ اهم باب کي هڪ ناول جي صورت ۾ تباهيو آهي. هڪ طرف راجا ڏاهر جي ظلم و ستم ۽ بدڪارين تان ٻرو هٽايو ويو آهي ته ٻئي طرف عشق ۽ محبت جي رمزن جو اهڙي انداز ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي جو عصمت ۽ پاڪداسيءَ تي ڪو حرف نٿو اچي.

جناب خليف مورائي وڏي هوشيارِي ۽ دانائي سان سنڌ ۾ اسلامي فوج جي آمد جا اسباب، اسلام جي فتح، ڏاهر جي شڪست، غازي محمد بن قاسم رحم جي بهادري ۽ سيرت ۽ سندس سنڌين سان حسن-ساوڪ جهڙن موضوعن کي عام سهڻي ۽ سولي نموني ۾ بيان ڪيو آهي. "سنڌي" جو سندر مضمون هڪ اهڙي آبشار وانگر آهي، جنهن ۾ نشيب و فراز به آهي ته، رواني ۽ تيزي به، شور ۽ گجگوڙ به آهي ته، خوف ۽ دلڪشي به. سنڌيءَ جا محاورا ۽ گفتا، استعارا ۽ تشبيهون، جملا ۽ ڀاڱا ڪنهن لاهستان جي پراڻي ۽ آسپاس ۾ ڪاٽيندڙ ڪوئل جي لات وانگر دلفريب ۽ دلنشين ۽ بهار جي مستيءَ ۾ ڪنهن

مغور بلبل جي ٻولن وانگر من موھيندڙ ۽ دل لٻائيندڙ آھن. ھڪ ڏاھو جڏھن انھيءَ مضمون کي پڙھڻ شروع ڪجي ٿو ته اھا ئي نسا دل ۾ پيدا ٿئي ٿي ته انھيءَ کي پڙھي پوري ڪرڻ کان سواءِ اڌ ۾ نه ڇڏجي. سنڌي سنڌي ادب جو اھو شھپارو آھي جيڪو مونين جواھرن ۽ لعن ۾ ٻول ۽ ھڪ گلستان جي خوبصورت گلن مان ٺاھيل گلستو آھي. جنھن جي چؤطرف ڦھلندڙ خوشبو ڦاري ۽ جي دل و دماغ ۾ راھيل ۽ گلاب جا ھڪڪار پندا ڪري ٿي. سنڌي ۽ جون تحريرون، روح ۾ رھي، نندن جون تنوارون بڻجي، لون ۽ لونءَ کي لوڏي، غم ۽ خوشي جا ساز چڙهي ڪڏھن اکين ۾ نيسارا وھائين ٿيون ته ڪڏھن اندر جا اڏما بلجي ٻاھر ٻاڦ ڪڍن ٿيون، ته ڪڏھن قلب ۾ سوز ۽ جگر ۾ جوش پندا ڪرڻ ٿيون ته ڪڏھن سيني ۾ سرور پندا ڪرڻ ٿيون. سنڌي ۽ جي طرز تحرير ڦاري کي وجد ۾ آڻيو ڇڏي وجود لوڏيو ڇڏي ڪائنات بدلايو ڇڏي. ھڪ اک رڌا رھو ۽ ٻي ڪلايو ڇڏي. ڪٿي اسلام جي ابر. رحمت جي آمد جي خوشخبري پڌائي ويئي آھي ته ڪٿي حق ۽ باطل جو معرڪو سرگرم ٿئي ٿو ۽ نيٺ، ڪفر جي بتڪڍي ۾ توحيد جو لغمو کونججي ٿو. ظلم جي ڪاري رات ختم ٿئي ٿي، شرڪ ۽ بت پرستي جو انت اچي ٿو ۽ ھجر ۽ عراق جون گھڙيون ختم ٿين ٿيون.

ڪجهه وقت اڳ ۾ سنڌي ڊونيورسٽي جي نصاب ۾ رکيل هو. ليڪن انھيءَ کي الائي جي ڪنھن جي بد نظر لڳي جو اڄ علمي درسگاهن کي الھيءَ نعمت کان محروم ڪيو ويو آھي. محمد بن قاسم سنڌي ادبي - وسائڻي سنڌ کي اڄ اھو اعزاز حاصل ٿي رھيو آھي ته انھيءَ جي زور - اھتمام هي مقبول عام ناول اھل - سنڌ جي آڏو منظر عام تي اچي رھيو آھي. - اميد آھي ته اڳي وانگر ھن بي بھاءِ تصنيف کي هر خاص و عام ۾ مقبوليت حاصل ٿيندي.

اسد اللہ ڀٽو

جنرل سيڪريٽري

محمد بن قاسم سنڌي ادبي - وسائڻي سنڌ،
حيدرآباد.

[۱۹-۵-۷۰ع]

گذارش احوال واقعي

فساندنويسي هڪ مستقل فن آهي ۽ ان لاءِ زبان دانن طبع جي جولاني ۽ قلم جي رواني کانسواءِ عشق جي ”راه رسر و منزلها کان“ واقف هئڻ نهايت ضروري آهي. حيران آهيان ته مون جهڙي خشڪ سراج آدمي کي باوجود عدم قابليت ۽ راه و رسر منزلها کان به خير هئڻ جي اهو خط ڪئن ٿو؟ انهيءَ فن لطيف ۾ قلم کڻڻ جسي جرئت ڪئن ٿي؟

حقيقت هيءَ آهي ته ماڻهن کي عام طرح مغرب اخلاق بازاری فنن ۾ پنهنجو قيمتي وقت ۽ دولت برباد ڪندو ڏسي مون کي خيال پيدا ٿيو ته دلچسپ تاريخي افسانن جي ذريعي انهن ۾ تاريخي ۽ قصه خواني جو صحيح ذوق پيدا ڪيو وڃي. مسگر انلاءِ پاڻ ۾ همت ساري نه ٿي سگهس دل هٽي هير، حسن اتفاق سان انهيءَ وڏي مون کي پنهنجي جهوني پرائي دوست حضرت مجذوب جان ملاقات جو موقع ملي ويو. ان نه صرف پنهنجي جذب و ساوڪ سان مون کي انهيءَ ڪم لاءِ آماده ڪيو بلڪه پنهنجي وسيع تاريخي معلومات سان رهبري ڏيئي ڪئي ۽ ”چتر-ال“ نالي هڪ ڪتاب پنهنجي هٿ ۾ ڏيئي چيائين ته ”هجي پڙهڻ سان توکي انهيءَ ڪم جي اهميت معلوم ٿي ويندي“ اهو ڪتاب هڪ وائڪو قصو هو جنهن سنڌي لئربجر جي سٺي هليت ڪرڻ سان گڏ افترا پردازي ۽ بهتان طرازي کان ڪم وٺي شرافت ۽ حيا جو ليڪو لکهي حضرت غازي اورنگزيب عالمگير رحمت الله عليه جي پيڻ ۽ نياڻيءَ تي فرضي نالن سان نهايت ناپاڪ آرام لڳايا ويا هئا. انهيءَ دل آزار ڪتاب جي پڙهڻ سان پنهنجي اکين اڳيان زماني جي نيرنگيءَ جو نقشو ڦري ويو يا ته مغل شهنشاهن کي ڏهن

ڏيڻ ۾ فخر سمجهيو ويندو هو ۽ سا ته وري خواه خواه انهي کي بدنام
ڪرڻ ۾ فخر سمجهيو وڃي ٿو! آه!!

زمانه سڦل ۽ روزِ رالماشم کن

هي ڪتاب مون لاءِ تازيان عبرت ثابت ٿيو ۽ مجبوراً قلم هٿ ۾
ڪير ۽ فتح سنڌ جي سڄي تاريخي واقعن کي ڦسان جي پيراهن ۾ لکي
ساهوار ۽ ڪتاب رسالي ترقيءَ ۾ شايع ڪرڻ شروع ڪير. اگرچہ سنڌ
جي اسلامي رسالن ۾ هيءُ بلڪل نئين بدعت هئي مگر خلاف توقع
انکي نهايت مقبوليت حاصل ٿي ۽ ان کان پوءِ سنڌ جي ڪن اسلامي
رسالن ۽ اخبارن به ان جي پيروي ڪري تاريخي قصا شايع ڪرڻ
شروع ڪيا.

سکر مورا ڦسان انهن لطف آڳيا.

ستا هون اب ڪه روز طلب قصه خواني ڪي ۽

هيءُ انهي ئي قصه خواني جي طالب جو نتيجو آهي جو اڄ اهو
دلڪش تاريخي ڦسانو مڪمل ڪتابي صورت ۾ هديءَ ناظرين ڪيو
وڃي ٿو.

هي قصو مشرقي آهي ۽ مشرقي طرز تي لکيل آهي مگر چونڪر
سڄو تاريخي ڦسانو آهي انهن ڪري حسن و عشق، هجر و وصال رزم
و بزم جي چاشني سان گڏ انهي زماني جي تاريخي روايت، جذبات،
احساسات، اخلاق، معاشرت، تهذيب تمدن زبان طرز بيان جو لحاظ
زبان رکيو ويو آهي.

هن فن ۾ هيءُ سهجي پهرين تصنيف آهي انهي ڪري انجو خاصين
ڪان خالي هجڻ محال آهي، ۽ خود مون کي به پروف ڏسڻ وقت
ڪيتريون ئي خامسون نظر آيون. يورپ جي هڪ مشهور ناولسٽ جو
قول آهي ته ”جهن وقت توکي پنهنجي ناول دوباره پڙهي ڪو لطف

نه اچي انهيءَ وقت توکي سمجهڻ گهرجي ته تو ه ناول لکڻ جو
صحيح مذاق ۽ قابليت پيدا ٿي ويئي ۽ هي دفعي تون انهيءَ کان زياده
پرلطف ناول لکي سگهندين.^{۴۰}

بهر حال داستان گوئي، فسانه نويسي ۽ قصه خواني جو هاڻڪي شوق
ڪونهي. سنڌي علم ادب جي خدمت ڪرڻ ۽ مسلمانن کي سندن
شاندار تاريخ کان واقف ڪرڻ جي خيال ٿي اسانکي قصه خوان بنجڻ
لاڻه مجبور ڪيو آهي.

۲۰ مارچ ۱۹۲۸ع

بمبئي بازار ڪراچي

مطرب بنے ندیم بنے قصہ خوان بنے

خلیق موراڻي

اغڙي يا حجاج

ويجهو ٿي ورنهه دانهون دردوڏن جون

(۱)

عربي سنڌ جي ڪناري جي ڀرسان جيڪو شهر منهوڙي جي نالي سان اڄ ڪلھ آباد آهي سنه ۷۰۵ع ۾ اهو دھول بندر جي نالي سان مشهور هو جيٽوئيڪ انهيءَ وقت سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ اروڙ هو مگر سنڌ جي بندر هئڻ ڪري سنڌ جي سڀني شهرن ۾ برڪ ليکبو هو انجي چوڌاري هڪ شاهي قلعو هو جنھجي دھوار نهايت ويڪري مضبوط ۽ خوبصورت هئي اتر ۽ اڀرندي پاسي انکي ۾ وڏا دروازا هئا. ڏکڻ ۽ آلهندي پاسي سنڌ جون لھرون اچي انجي پٽين سان ٽڪرنديون هيون. شهر ۾ وڏن وڏن سڀين ۽ شاهوڪارن جا محلات آهن جابجا هندن ۽ ٻڌن جا سندر آهن جن ۾ پوڄارين جي هروقت گهاگهه لڳي پئي آهي. بازار ۾ ته هروقت مڙو لڳو پيو آهي جيڏانهن نهار تيڏانهن چرپر پئي نظر اچي. شهر جي ٻاهران اُنن جون قطارون اينديون وينديون پون ڏسڻ ۾ اچن جن ۾ اُنن جي گجڪار ۽ جتن جي للڪار هڪ عجيب قسم جو لطف پيدا ڪري ڇڏيو آهي. شهر جا مسافر خانا ۽ ڌرم شالائون ٻاهرين ملڪن جي ماڻهن ۽ طرح طرح جي واپار جي شين سان ڏکيا پيا آهن ڏهتي لپتي جي بازار خوب گرم آهي. اُتر کان مڪران ۽ ارما هلي (لس ٻيلي) جا قاللا هتي اچن ٿا جن وٽ ايران ۽ عراق جون قبستي شيون آهن. اوڀر کان ڪشمير فوج ۽ اتر هندستان جو مال اچي ٿو. سنڌ جي رستي جهازن ۾ ايران جا غاليچا عمان ۽ بحرین جا موٽي اچن ٿا. غرض ته هڪاهه گهوڙي اهڙي ڪانه

ٿي گذري جنهن ۾ شهر منجهه شور ۽ غوغاءُ پڌڻ ۾ نٿو اچي.
 شهر جي ڏکڻي پاسي قلعي سان لڳو لڳ مهاديو جو مندر آهي
 جو سنڌ ۾ سڀ کان وڏو مندر ليکيو وڃي ٿو ۽ ولايتن جا ماڻهو وڏي
 شرڌا (عقيدت) سان انجي پاترا ۽ زيارت لاءِ اچن ٿا. مندر جي وچ ۾
 هٿان هڪ ته خانو آهي جنهن ۾ ديوين ديوٿائن جون سورتون رکيل
 آهن. انجي مٿان هڪ عاليشان گنبذ آهي جنهن جي چوڌي زمين کان
 چاليهه گز اوچي آهي ۽ انجي مٿان هڪ ڪاڙهي برق ڪٽل آهي جا
 هوا ۾ چؤطرف پئي ڦري ۽ پري کان نهايت دلڪش ۽ خوبصورت
 پئي معلوم ٿئي مندر ۾ ست سؤ پوڄاري هر وقت ديوٿائن جي شيوا ۾
 مشغول رهن ٿا ۽ انهن کان سواءِ ٻيون ڪيتريون ئي حسين خوبصورت
 نوجوان چوڪريون اتي رهن ٿيون جنکي ديو داسيون سڏيو وڃي ٿو
 ۽ جي دنيا کي تياڳ ڪري هميشه جي مڪتي (نجات) حاصل
 ڪرڻ لاءِ هائڪي ديوٿائن جي شيوا لاءِ ارهن ڪري چڪون آهن ۽
 جنکي سندن مائٽن به ديوٿائن جو نذر ڪري انهنجي حوالي ڪري
 ڇڏي ڏنو آهي مندر سان لڳو لڳ پاترا لاءِ ايندڙ مسافرن جي رهڻ
 واسطي ڪوٺيون ٺهيل آهن. آهندي پاسي سمنڊ ڏانهن هڪ ننڍڙو
 دروازو آهي جتان مندر جا ماڻهون دريا شاه جي اُڻان ۽ پوڄا پاڻ
 لاءِ پيا اچن وڃن.

شام جو وقت آهي، سج لهن ۾ باقي هڪ ٿوري دير آهي دستور
 موجب اڃ به مندر جي مهنت بنديت ديورتن جي ڌيءَ منڊري پنهنجي
 ٻن ساهڙين کي ساڻ ڪري مندر جي اولهه واري دروازي کان نڪري
 سمنڊ جي ڪناري تي ڊبل وانگر ٽپي رهي آهي ته ايتري ۾ کيس
 ٻريهان ڪجهه جهاز ايندا نظر اچن ٿا ۽ هڪدم پنهنجي ساهڙين مان
 هڪ کي چوي ٿي.

جهڙا جهڙا! ڏس ته هي ٻريان جهاز پيا اچن.

جهڙا۔ (انهيءَ طرف نهاري) هاڻو پيئ، آهن به ڪي هڪڪاندا۔

گڏگا۔ هڪ به ٿي چار، نه نه هڪ هو به آهي، ڪل پنج۔

جهڙا۔ ٻڙي! تنهنجون اکيون آهن پتر آهن، ڇهه ڪينهن۔

سندري۔ پر هيءَ مهل ۽ هيترا جهاز، ڪو ڌارو لشڪر نه ڪونهي

گڏگا۔ عراق جا جهاز جيڪي واپار لاءِ ايندا آهن سي گهڻو ڪري

ڏينهن ڏٺي جو ايندا آهن ۽ اولهه کان ۽ هي نه اوڀر کان ٻيا

اچن! خدا خير ڪري!

جهڙا۔ هن نه سهي، سڄا سارا اٺ آهن ۽ ڏسڻ ۾ به نه بادشاهي

ٻيا اچن۔

سندري۔ برابر پورا اٺ آهن، پر واپاري نه ڪين ٿا ڏسجن۔

گڏگا۔ اجهو تي خبر پوي، هاڻي ته بلڪل ويجهو اچي ٻيا آهن۔

جهڙا۔ او اجهو! بندر تي پهچي ويا، لنگر ٻيا هڻن۔

سندري۔ هلو نه هلي ڏسون۔

گڏگا۔ سڄ بلڪل لهي ويو آهي۔ هن مهل اسانجو هٿ ٿٽو جڳائي

جهڙا۔ اڃا سوجهرو آهي۔ ٿوري دير ۾ موٽي اينديون سين۔

اٺن چئي سندري کي هٿ کان وٺي اوڏانهن هٿ لڳي، گڏگا

لاچار سندن پٺيان وڃي ٿي۔

سندري۔ آئي! هي ڇا! هيترا ماڻهو لٽيون ۽ تراريون ڪٽيون ڇو ٻيا

ڊوڙندا اچن؟

گڏگا۔ مون نه اڳيئي چيو هو ته هن وهر اسانجو هٿ لٽو سونهي۔ مونو

نه مولون۔

جهڙا۔ نه، نه، هاڻي ته ضرور هٿ گهرجي۔

سندري۔ مٺي! هلو ته ڏسون ته سهي، آهي ڇا؟ لٽي ٽڪڙو ٽڪڙو

وڃن ٿيون۔

ايتري ۾ اهي ماڻهو بندر تي پهچي جهازن کي ڦرڻ لڻ لڳي ويا

۽ هي آئيني نازنين ڇوڪريون به بندر جي ڀرسان پهرئين جهاز جي سامهون هڪ وڻ جي اوڻ ۾ پئي تماشو ڏسڻ لڳيون جهاز جي ماڻهن ڏاڍو ته اسين تمام ٿورا آهيون ۽ ڌاڙيل گهڻا انهي ڪري هنن مال ۽ جان جي بچاء لاء صلح ڪرڻ مناسب ڄاتو ۽ منجهائن ۱۵ ورهين جي هڪ خوبصورت نوجوان اڳتي وڌي چيو ته:-

”اي ٻارو! هي جهاز هڪي جيڪي جهاز ڪن آهن جي اوهانجي ملڪ تي قبضي ڪرڻ لاء آيا هجن ۽ اوهان پنهنجي ملڪ جي بچائڻ واسطي انهن تي قبضو ڪرڻ ضروري ڄاڻو ۽ نڪي وري هڪي تجارتي جهاز آهن جنکي معمولي سوداگرن جو مال سمجهي گهڙڪائي هضم ڪري وڃو ۽ هڪو ٻيو وارو ڪونه نڪري بلڪه هي جهاز سرانديپ (لنڪا) جي راجا جا آهن جي ان اسلامي دنيا جي شهنشاه خليفه عبدالملڪ جي خدمت ۾ تحفو طور موڪليا آهن جن ۾ نه رڳو سرڪاري قبضي سوغاتون آهن پر مسلمانن جا اهي پير پيار ۽ بيوه عورتون به آهن جن جا پير ۽ وارث لنڪا ۾ واپار لاء وڃن ٿا ۽ اتي گذاري ويا. اتي جي راجا انهن معصوم ٻارن ۽ بيوه عورتن کي نهايت عزت سان پنهنجي ڀاري وطن ۾ پهچائڻ لاء روانو ڪيو آهي تنهنڪن سواء انهن عربي سوداگرن جي صحبت ۾ هڪي ڏيئي ماڻهو مسلمان ٿيا آهن جنهن کي حج جي ارادي سان آيل آهن رستي ۾ طوفان لڳڻ ۽ هوا جي اڻائي هجڻ سبب اسين سمجهو ڪنارو ئي ڪنارو وٺي آيا آهيون. حج لاء وڃڻ ڪري هت لنگر هنيو اٿئون. هيئي سوڀري روانا ٿي وينداسين.“

هڪ رهاڙن- اسين پنهنجي هٿن مان شڪار جو ڇڏيون- باقي خليفو ڄاڻي ۽ سنڌ جو راجا.

نوجوان- وانهڙو مسافر تي اهڙو ظلم ڪرڻ نه رڳو سنڌ جي هندو راج تي ڪلڪ جو داغ آهي پر اوهانجي انسانيت تي به.

رهزن۔ انسانيت ڇاجي۔ پيسي جو انسانيت سان ڪهڙو واسطو؟

نوجوان۔ اهي پيسا ڪيترا ڏهن کائيندا؟

رهزن۔ جيستائ ڪو ٻيو شڪار لڳي۔

نوجوان۔ اوهين پيسي جا بڪا آهيو ته اهي ڪٿي وڃو پر هنن ڀتير

ٻارن ۽ ٻيو عورتن کي چوٽا پڪڙيو۔

رهزن۔ غلام بنائڻ لاءِ۔

نوجوان۔ غلام کي غلام جي ڪهڙي ضرورت؟

رهزن۔ وات سنڀال! اهن ڪنهنجا غلام آهيو؟

نوجوان۔ پيسي جا۔

رهزن۔ پيسو ته اسانجو غلام آهي جو سرانديپ کان هٿرو وٺ ڪري

ٻانهي ٿي اسان وٽ هلي آيو آهي۔

نوجوان۔ اوهانجو ڏندو ٿي اهو آهي ڇا؟

رهزن۔ انهي کانسواءِ ٻيو ڪٿو ڏندو ڪهڙو؟

نوجوان۔ اوهانکي ڪهه هجي۔ مگر باد رکجو ته اوهانکي انجو

ڪهڙو لوڙڻو هوندو۔

رهزن۔ چڱو پلا ته تيار۔

نوجوان۔ اسانجي قيد ڪرڻ سان اوهانکي ڪهڙو فائدو؟ اوهين پاڻ

پيٽ لاءِ محتاج۔ هن کي غلام رکي ڇا ڪندا؟ ”پيٽ نه پالي

ڪتا ڌاري“ وارو مثال آهي۔

رهزن۔ قيدي ۽ جهاز راجا جا ۽ مال اسانجو۔

نوجوان۔ ته ڇا انهيءَ ۾ راجا جو هٿ آهي؟

رهزن۔ نه ته وري ٻي ڪههجو؟

نوجوان۔ پر انهيءَ جو نتيجو چڱو نه نڪرندو۔

رهزن۔ هجي ڪو ارمانجو واهرو ته سڏهوس۔

هڪ مسلمانن چوڪريءَ کان (جا آن نوجوان جي ڀرسان بيٺي

گفتگو ٻڌي رهي هئي (ٻي اختيار هي لفظ لکري ويا. اڻڄڻي يا
هٻڃاڇ. اي حجاج فرهاد رس.

ڌاڙيل جهازن جو سمورو مال متاع لٽي. مردن، عورتن ۽ ٻارن
کي گرفتار ڪري رسندا رهيا ۽ هي ٻئي نازنين چوڪريون ڊوڙنديون
منڊر ڏانهن روانيون ٿيون.

ڌلاش ڊار

(۲)

سياري جي ٻجڙي آهي واهوندا ٿا ورن. ڦٽڻ ڄاڻ ڪي ٿولارو.
مٺا مٺا سي ۽ ٻيا پون مگر اڄ رات اولهه ڪٿي هو آهي هئا زور ٻئي
لکي ٿڌ جان نان وڌ آهي. شهر جا ماڻهو هميشه وانگر اڄ به راسائڻ
جي ڪٿا ٻڌڻ لاءِ گهڻا ٿي اچي ڪٿا ٿيا آهن مگر ٿڌ جي ڪري
مڃهن سر پر لڳي پئي آهي ۽ هرڪو ڪنڊ پاسو هو گولي ۽ ٻانگي
هوا کان هو ٻڄائي. پنڊت وڊرتن ماڻهن جو خيال ڪري اڄ مڱهو
ٿي ڪٿا بند ڪئي ۽ ٻئي ساجهر ٿي گهرن ڏانهن روانا ٿيا. ۱۰ بجي
جي اندر اندر ڊار جا پوڄاري به ڪم ڪار لاهي رهوئي (ماني)
پاڻي ڪري وڃي پنهنجي پنهنجي جاءِ تي سڪي ٿيا. سنڌري ۽ سندس
ساهڙيون اڄ نه آرتي تي آهن ۽ ٺڪي ڪٿا ٿي ٻڌائون ڪجهه ته
ڪن ٺڪ آهي ۽ ڪجهه ڏينهو ڪي دل ڏکونندڙ واقعي جو اثر.
انهن ڪري ڏاهران مولن شرط پنهنجي ڪوٺي ۾ اچي ڏيو ٻاري در
ٻهڪڙي کڻن تي لٽي پون. جتي سوچندي سوچندي اک لڳي وڃي
جواني ۽ جي ننڊ موت برابر. گسگا ۽ جمنجا جو ڪونگهرو هو لڳي.
سنڌري اڃا پنهنجي ورهن جي مس هئي ته ماڻس جو مهر جو هٿ سندس
مٿي تان گرم ٿي ويو هو جنهن ڪري هميشه آڏاس رهندي هئي ۽

هر روز شام جو پنهنجن ٻن ساميڙين کي ساڻ ڪري سمنڊ جي ڪناري تي وڃي دل وندرائيندي هئي تازو اڄوڪي واقعي جو سندس نازڪ دل تي هڪاري زباده اٿس ٿيو آهي. انهيڪري کيس نند ڪانهي اڪيون اکرڇ. پورهل اٿس مگر سندس هنجو سٺو آهي. سمنڊ جي لهرين وانگر سوين خيال سندس دماغ ۾ هر هر آڻن ٿا ۽ لهن ٿا ۽ رکي رکي کيس پریشان ٿا ڪن. ايتري ۾ گنگا ۽ جمنا جا کونگهرا ٻڏي چرڪ ڀري اڪيون مهٽي اٿي ويئي ۽ ڪر ڀڄي اداسيون ڏئي رهي هئي ته مٿان درگا نالي هڪ داسي (ٻانهي) سندس روئي کڻي آئي ۽ اچڻ شرط سندري کي چيا ته :-

پياري سندري! ڇو اڃ چؤنڪي ۾ روئي کائڻ نه آئين؟ ۽ پڙهن جي شوق ۾ کاتو پتو به وسري ويو ڇا؟
 سندري:- ڏينهن جو پڙهي پڙهي تڪيون سين ته ويون سين سمنڊ جي ڪناري تي گهمڻ ڦرڻ. اني ٿوري دير ٿي وئي. موٽندي اچي لپتي پيون سين ته پنڪي اچي وئي. آءُ هينئر آئي آهيان ۽ هي ٻئي ته اڃا ستيون پيون آهن.
 درگا:- گنگا ۽ جمنا کي مان ٿي اٿاربان. تون هٿ منهن ڏوئي وٺ. روئي کائي پوءِ اڳو پوءِ سهي رهو.

سندري:- ڪڇي ۽ نند مان چوئي اٿارين؟ اجهو ٿيون پاڻهن جاڳن. درگا:- نيهنستاه روئي ٺري ويندي.

سندري:- ٺري وڃي ته ٺري وڃي. بک ۾ ڪوسي ٿڌي پاڻهن ڪاڇي ويندي.

درگا:- ڀلا تون ڪاه.

سندري:- مونکي اڃا ته ڪانه ٿي وئي.

درگا:- ڇو؟ ڇاڪ ته آهين؟

سندري:- ٿورو مٿي ۾ سور اٿم.

درگا۔ (سنڌري جي پيرسان ويهي مٿي کي زور ڏئي) اڄ سڌري وڌيڪ آهي۔

سنڌ جي ٿڌي هوا لڳڻ ڪري مٿي ۾ سور ٿيو اٿئي تون اٿي ۾ ٿي گرم پري وٽ تـ آءُ تيل ڪوسو ڪري ٿي اڇان ۽ مٿي ۾ وجهي ٿي هٿان تہ پوءِ جهٽ جهٽ سور لهي ويندو۔ سنڌري۔ هي سور تيل سان لهن جو ناهي۔

درگا۔ تہ پوءِ ڇو ٿي ايترو پڙهين سڄو ڏينهن هڪ هنڌ ڪتاب ۾ منهن پايو ويئي آهن۔

سنڌري۔ هاڻي تہ پڙهڻ بہ ڇڻو۔

درگا۔ ۾ چار ڏينهن آرام وٺ۔ پوءِ ڪڏهن ڪڏهن کڻي ٿورو گهڻو پڙهجانءِ پڙهي پڙهي آخر توکي ڪرڻو ڇا آهي؟

سنڌري۔ چڱو، هاڻي تون وڃي آراسي ٿي، آءُ بہ هنن جي آڻڻ کانپوءِ روئي پائي ڪري سمهي ٿي هوان۔

درگا۔ آت پلا تہ هنڌ تہ وڃائي ڏيانء۔

سنڌري۔ هنڌ وڃائڻ ۽ سمهن پئي ويا۔

درگا۔ پڙي! چئن ڇاڻي۔ اڄ توکي ٿيو ڇا آهي؟ ٿوروئي مٿي ۾ سور پيو اٿئي تہ ڳالهون ڪهڙيون پئي ڪرين؟

سنڌري۔ اڄ مٿو جاءِ نہ آهي۔

درگا۔ سيءُ پيو ٿو ٿئي۔ ڪنن کي ڍڪ۔ اٿي تہ هنڌ وڃايان، چڱو آهي تہ مٿو ٻڌي سمهي ره۔

سنڌري۔ تون هاڻي وڃ۔ سڀ ڪجهہ آءُ پاڻهي ٿي ڪريان۔

درگا لاچار ٿي هلي وئي ۽ سنڌري اٿي اندران دروازو بند ڪري وري ساڳي جاءِ تي ويهي رهي ۽ دل ئي دل ۾ چوڻ لڳي، ڏسڻ ۾ تہ شهزادو پئي آيو! سندس صورت مان ئي ظاهر هو تہ ڪو وڌڪهراڻو ماڻهو آهي اوچتوئي آبدار مصيبت ۾ ڦاسل هوندي بہ الا کڻي ڪو

منهن گهنجائي سو پئي ۽ نه سندس منهن ڪلاب جي گل جان پئي
 بهڪيو. ڇا سندس جوت ڇا سندس ڏيا، وري ان تي مڃن جي ساروڪ
 ڏاڙهيءَ جي رهيا ڪهڙي نه پئي سونهيس! جهڙو هو لڏاور تهڙو هو
 ٺاهوڪو جوان.... هيءَ دل جنهن ۾ ڪڏهن به مرد جو خيال نه آيو
 تنهن ۾ ڪيئن نه پنهنجو گهر بنائي ورتا، هاڻ! مون ڇا چيو، مان
 هڏو هو مسلمان، ماڻهو ڇا چوندو؟ برهمڻ ڪل (خاندان) جي
 چوڪري ۽ مسلمان جو عشق نه نه، عشق جو ڪو مذهب ڪونهي
 مسلمان آهي ته ٿيو ڇا انسان ته آهي. پر مانا پنهنجن جو هڪ آهي.
 هو پنهنجي ۾ ۾ انجي پوڄا ڪري ٿو ۽ آءٌ پنهنجي ۾ ۾ هاءِ هيءَ
 مون ڇا ڪيو. مونکي ڪهڙي ڪاري کاتو جو اڄ گهڻ وڻس
 مونکي ڪهڙي خبر ته مون مان هيءَ ويڌن ٿيندي. نه نه منهنجو
 ڪهڙو ڏوهه ڏوهه هن نياڳي دل جو آهي جنهن مونکي جڏين سرتين
 ۾ مٿي هاب ڪيو جيڪڏهن دل مون سان هيءَ جاڙ نه ڪري ها ته
 ان مظلوم مسافر جي ڇا مجال هئي جو مونتي پنهنجو جادو هلائي
 سگهي ها. بيشڪ منهنجي قوم وارن هنن پرديسي والهنڙن تي ظلم
 ڪيو ۽ انهنجو مال اسباب ٿئي ويا کين قتل ڪيائون مگر هي مظلوم
 ته انهن کان به وڌيڪ ظالم چئبو جنهن انهن سڀني جو وڻس مون
 نردوش ڪنيا کان ورتو ۽ ڏاڙو هڻي منهنجي دل کسي ورتائين سندس
 قيدي ته چئي سگهن ٿا مگر منهنجو چئن ناممڪن. او مظلوم ظالم
 توکي ترس به نه پيو. افسوس! پتا ڪي ست پوندي ته ڇا چوندو. مون
 نياڳيءَ جي ڪري سڄي برهمڻ ڪل (خاندان) تي ڪلڪ جو
 لڪو ٿو اچي ڀرتوي مانا (زمين) ڦاٽي پوي نه، ان ۾ ٻيهي وڃن
 آڪاش (آسمان) ڪري پوي نه انجي هيٺان دٻجي سري وڃان. آه!
 مان ڪنهن به ڪم جي نه رهيس. مونکي هن ڪمبخت دل خوار خراب
 ڪيو. او منهنجي زندگي جي دشمن، منهنجي عزت جي رهن دل!

مون توهان ڪهڙي برائي ڪئي هئي؟ جنهنجو تون مون کان هي بدلو ورتو. او بدمرد مسافر! توکي ايتري بي پرواهي ٿي چڪائي. اڄ ۽ اهي ڏس ته تنهنجي جدائي ۾ سنڌريءَ جو ڪهڙو حال ٿي رهيو آهي هاءِ! آ؟ توکي ڏوري ڏسان. تنگ ناموس ڇڏيان. مگر مونکي ته هيءَ به خبر ناهي ته تون ڪير آهين؟ تنهنجو وطن ڪهڙو آهي؟ تون شريف آهين يا نه، نه يقيناً تون شريف آهين تنهنجي خوبصورت چهري مان تنهنجي عالي خانداني ظاهر آهي. تون اعليٰ تعليم يافته معاوم ٿو ٿئين تنهنجو اخلاق وسيع نظر اچي ٿو مگر افسوس آهي جو آءٌ چئي ٿي سگهان ته تون ڪير آهين هت ڪئن آئين؟ ڇا هن لاءِ ته ڪين آيو هئين ته هن پٿر جهڙي سخت دل کي مور بنائين؟ جنهنکي مردن جي شڪل کان نفرت ۽ انهنجي ميل جول کان پرهيز هئي؟ ڇا تنهنجي هت اچڻ جو غرض هيءُ هو ته تون انهيءَ دل ۾ هڪ خاص ولولو ۽ جوش پيدا ڪرين جنهن ساري شاديءَ جي فلسفئي غور ڪري آزاديءَ کي ترجيح ڏئي؟ اگرچہ مونکي يقين آهي ته سماج جا ٻنڌڻ ۽ ڌرمي پيد مونکي دل جي اسيد پوري ٿيڻ جو موقعو نه ڏيندو مگر مون به هڪو هن ارادو ڪيو آهي ته سواءِ تنهنجي ٻئي ڪنهن جي شڪل نه ڏسندس. (ڪجهه دير رهي) هان سنڌري ڇا ٿي چئين؟ توکي ڇا ٿي ويو آهي؟ ذرا هوش ڪر ڪو ٻڌي وٺي ته ساري عزت خاڪ ۾ ملي وڃي. دنيا ۾ وڃايل عزت وري هت ٿي اچي. ڇو تنهنجي پوڙهي پيءُ جي آبرو پٺيان هت ڌوئي پئي آهين (وري ڪجهه سوچي) ڇا به ٿي هوي مونکي ٻئي سان ڪهڙو ڪم دل ٿي ڪو منهنجو وس نٿو هلي. ڇا ڪربان.

ڪڙو منجهه ڪڙي جئن لهار لپٽو

منهنجو جيءُ جڙي سيريان سو گهو ڪيو

سنڌري انهن ئي خيالن ۾ ويٺي رهي ڪڏهن دل ۾ ڪڏهن چين

۾ پڻ پڻ ڪري رهي هئي ته مٿان رات جا ۾ لڳا ۽ سردي زياده ٿي.
 گنگا ۽ جمنا جي ڪنن تي سواءِ بستري وڇائڻ جي ٻيئي ٻيون هيون،
 انهنڪي ڪجهه نه ڪنن جي ڪهري واڻ جهڙيون پاڻي پاڻي اُٿاريو ۽
 ڪجهه نه سرديءَ کين مٿان ڪنهن ڪپڙي وجهي سهڻ لاءِ پالسن
 ورائڻ تي مجبور ٿيڪيو. سندري انهنڪي آڻندو ڏسي هورو ان ڪٽ تي
 لپتي پئي ۽ ڇپ هڻي ماڻ ڪري سمهي رهي. ايتري ۾ گنگا ۽ جمنا
 اُتي ويٺيون ۽ هيڏي هوڏي ناهاري چوڻ لڳيون ته رات جو گيل حصو
 گذري ويو آهي ۽ اسان نه اڃا روئي واپرائي آهي ۽ نڪي هڏ بسترو
 وڇائي نه ٿي نڪي مٿون آهون. سندري به ائين ئي واڻ تي پئي آهي
 روئي به رکي رکي ٿري وئي آهي. ائين چئي پئي آئون ۽ سندريءَ
 کي جاڳائڻ لڳيون.

گنگا- سندري! سندري! ڇڏي اڏي رات تي وئي آهي اڃان
 واڻ تي پئي آهي.

جمنا- اهڙي ننڊ!

گنگا- جوانيءَ جي ننڊ آهي جا - سريءَ تي به نه ڇڏي.

جمنا- (سندريءَ کي هانهن کان وٺي لوڏي) سندري آت- روڏي
 ٿري ٿي وڃي - پٺي نولاءِ سڙيا ويا آهن.

سندري- (اکيون پٽي مٽي ٿي) ٻڙي منهنجي ننڊ چوڻون ڦٽاڻو.
 مونکي ڇڏي ڏيو- روئي ڪانه ٿي وٿير.

گنگا- پلا آتي هڏ وڇائي سمهي ره.

سندري- توهانکي ڪير تو جهلي- وڃي هڏ وڇائي سمهي ره.

جمنا- ۽ تون؟

سندري- گهڻائي ڏيهن هڏ تي مٽيس.

گنگا- ڏني جون وڏاڏيون! اڄ نه سندري ماڻن منجهن کان به
 وڌي وئي!

جهڙا. سيءَ به ڪونه ٿو ٿين؟

سنڌري. مونکي ته ايتري گرمي ٿي ٿئي جو هيون هو منجهس.

پاڻيان ته سمنڊ جي ڪناري تي وڃي ويهي رهان.

گنگا. ايتري ۾ هڪ گڏون پاڻي کڻي آئي ۽ سنڌري جي مٿان

بيهي چوڻ لڳي ته آت نه نه هي لولو ٿي مٿان هاريانءَ جڻا، سنڌريءَ

کي پانهن کان چڪي اٿاري وهاريو ۽ کيس گهرائڙي پاڻي ڇو نه

پڻ اڃ گهڙي دير ٿي وئي آهي. روئي به نري وئي آهي اڃ ته به ٿي

گرم پري نهي لڪي سمهي رهون. سنڌريءَ وري به انڪار ڪيو

آخر گنگا جڻا جي زور رکڻ تي مائڻ گڏجي ويئي ۽ نالي ڪارڻ

ٿورو ٿورو چونڪار بندي رهي. انهيءَ وچ ۾ جڻا هن طرح ڳالهه بولڻ،

شروع ڪئي.

گنگا. اڃ هنن غريب وانهڙن تي ڪيڏو نه ظالم ٿي گذريو!

گنگا. اهي نه مسلمان بهي ڏسڻ ۾ آيا.

سنڌري. گنگا تنهنجي دل ۾ نه دٻا جو انگ ٿي ڪونهي. مسلمان

هوا ته ڇا انسان به نه ڇڻيا!

جهڙا. انهن جي پيدا ڪرڻ وارو شايد ڪو بهو آهي؟

گنگا. انهن جي پيدا ڪرڻ وارو بهو هجي يا نه هجي مگر اهي ملڻ

آهن ملڻ تي دٻا ڪهڙي؟

سنڌري. پنهنجي مٿن تي هٿ رکي ڏس جهڪڻن اسان مان

اهڙي هلت ٿئي نه؟

گنگا. ها هر اسين اوج آهيون ۽ هو نيچ. ڌرم شاستر موجب شودرن

کي مال مالڪيت رکڻ جو ڪو اڌڪار (حق) ڪونهي.

جهڙا. ڇڏو شودرن کي مال مالڪيت رکڻ جو ڪو حق ڪونهي.

مگر ٻڌاءَ ته سهي ته هنن نردوش اهلا احترامن (بدگناه ضعيف

عورتن) ۽ ننڍن ننڍن مالڪن کي چاڪاڻ قيد ڪيو ويو.

سندري۔ گنگا! هن ڪري نه ته آهي هتي هر ۾ هوڃا ڪن ٿا؟

گنگا۔ سندري! توکي ته اڄ مليجن جي ٻاران چڙ هتي لڳي؟

سندري۔ چڙ چونڊ لڳندي؟ انسان ۾ جيڪڏهن انسان لاءِ همدري

نه آهي ته اهو انسان ڪهڙو!

جهڙا۔ هن نوجوان جي ڀرسان جيڪا چوڪري پيلي هئي ان ڀڄڙي

۾ الائي ڇا ٿيو۔

گنگا۔ آهي شد (الفاظ) هندي پاشا جا ته ڪين هئا۔

سندري۔ مگر هن نوجوان ته هندي پاشا ۾ به ڳالهائون۔

جهڙا۔ ڳهڻائي ٻاهران۔ وڌاگر ٻيا آهن وڃن ۽ ٿوري ڳهڻي هندي

پاشا به سڳو ٿا وٺن۔

سندري۔ مگر ڪو به ڀارتواسي انهنجي پاشا (زبان) نه ڪونه

ڄاڻندو هوندو۔

گنگا۔ ڌرم شاستر موجب ٻيون پاشا (مليجن جي زبان) سڳن

مها ٻاپ آهي۔

سندري۔ ڌاريل انهن غريبن کي ڦري لٽي الائي ڪاڏي وٺي ويا؟

جهڙا۔ ڀڳوان ڄاڻي!

گنگا۔ منهنجي ڪناري تي هتان ٻن ٽن ميلن پنڌ تي ڌاريلن ۽

ڇورن جي وڏي ٻاڻاري آهي۔ اهي گهڻو ڪري پتا جي هٿ

تان سودو سلف وٺن اهنڌا آهن انهن کان شايد پتو لڳي سگهي۔

جهڙا۔ ڀڳو سندري! ماما جي درشن ڪئي ڳهڻا ڏهنن ٿي ويا آهن

ـ پياڻي ٻيڻي چليون گڏجي شهر ۾ ماما وٽ هلندون سين ۽ اتي

ڳالهه ٻوله ڪندي پتا کڻي چڏينديون سين ته اهو پتو

ڪڍي۔

سندري۔ جيڪا توهانجي مرضي۔

گنگا ۽ جهڙا ٻئي ڀيرو هيون۔ گنگا جهڙا کان به سال وڏي هئي ۽

جمناء ۽ سنڌري ٻئي سن هيون. سنڌريءَ جي ماءُ جيتا ۽ گنگا جمناء جي ماءُ راڌا جي هاڻ ۾ ساهيڙپ هئي. جيتا مرڻ وقت پنهنجي ڌيءَ سنڌريءَ جي ٻانهن راڌا جي هٿ ۾ ڏيئي کيس ڀارت ڪڍي هئي ته هن کي پنهنجي ٻن ڌين سان گڏ ڌيءَ سمجهي سنڀالجانءِ. سنڌري ماءُ جي مرڻ کانپوءِ ڏهن ورهين جي عمر تائين راڌا وٽ رهي تنهن کانپوءِ راڌا کيس پنهنجي ٻن ڌين سميت مندر ۾ ڏهاري موڪليو ته منسڪرت پڙهن. انهيءَ کانپوءِ ٽيئي چشون مندر ۾ رهڻ لڳيون ۽ گڏجي ڏهن جو پڙهنديون هيون ۽ شام جو مندر جي ڪناري تي هوا کائڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ لاءِ وينديون هيون جهن وقت مسافرن جي ڦرڻ لٿڻ ۽ فيد ڪرڻ جو هيءُ دل ڏکونيندڙ واقعو ٿي گذريو ان وقت سنڌريءَ جي هر بندرهن ورهيه هئي تنهن کي ڀرماتما جهڙي ڏسي هئي صورت نهڙي هئي سندن سيرت. ويتر ودبا (علم) ۽ گيان (عقل) ته هيڪاري سون ٿي سهاڳه جو حڪم ڏنو جنهنڪري دور دور تائين سندن شهرت ڦهليل هئي.

آڏيءَ رات جو اهو به پڄاڻي ٿي چشون سمهي رهيون. سنڌري جي جان سان لڳل هئي انهيءَ کي ڪٿي ٿي نٿا اچي؟ وري ساڳيو خيال ۽ ساڳي صورت سندس اکين آڏو آهي ماري رات اٺ ماٺ ۽ لوڇ پوڇ ۾ ڪالهاڻين. صبح جو اٺن شرط سندس ساهيڙين جان هاڻي نيل ڦٽي ۽ سيند سرون ڪيو. ڪاڏي ويو هار سينگار. منهن لٽيو ويو آهي اکن سان اوجاڳي جا آثار ظاهر. هر وقت دل مان ٿڌا ٿڌا شوڪارا ٻاڻن ڪرن انهيءَ حال ۾ بهر کن ڏينهن مٽي چڙهي آيو گنگا ۽ جمناءَ مٿي زور رکيو ته اٿي منان هاڻي ڪري نوان ڪپڙا ڍڪي ته شهر ۾ وڃن مگر سنڌريءَ چيو ته... اڄ منهنجو سرير ٺيڪ نه آهي. سڀاڻي هلنديون سين. گنگا ۽ جمناءَ به ڏٺو ته هن حال ۾ انجو ماما وٽ هلڻ چڱو ڪين آهي چاڪاڻ نه اٿي مرنئون هيلون به اچي

نڪرندڙيون ۽ آهي اوجھو ٿي اوجھو سنڌي ۽ ڪي اهڙي حال ۾ ڏسي
 ڇا چونديون؟ انڪري مٿس وڌيڪ زور نه رکيائون. سنڌي جتي ويئي
 ته اتي ئي ويئي رهي ۽ مٿي ئي هٿ رکي دل جو دل ۾ گهڻيون
 پڇاڻيندي رهي ۽ جي ڪٿي سٺي نه آئيئي هئي آهي ۽ غم ۽ فڪر جي
 دريا ۾ فرق، ڪاڻ ڳالهائڻ ۽ کائڻ پيئڻ سڀ وه تي آيو اٿس. انهن
 ڪندي شام ٿي ۽ سنڌي هميشه جي دستور موجب پنهنجي ساهيڙين
 سان گڏ سمنڊ جي ڪناري تي گهمڻ لاءِ وئي ۽ اتان سٺو ان وٽ وٽ
 آئي جتي کيس عشق جو ٺهري ڪان لڳو هو ۽ هڏي هڏي ٺهري
 ڏسي ته ڪاريءَ وارا ڪڪ لڳا ٻيا آهن نڪي جهاز آهن نڪي وري
 اهي مظلوم آهن کيس آبد هئي ته ڪالهه جنهن ظالم سندس دل
 زوريءَ کسي ورتي هئي اهو مٿس ڪهل ڪري هڪ ڀيرو دلداريءَ
 ڏيڻ لاءِ اڃ اتي ضرور ايندو مگر ”هٿ نڌارڊا“ بي اختيار انجي دل مان
 مرد آه نڪري وئي جنهنجي نڪرندڙي اکين مان سائون جي وڏڙئي
 منهن جان ڳوڙها سندس ڪلاب جي گل جهڙن گلن تي ڳڙي آيا
 گنگا ۽ جمن جي دل به پر جي آئي ۽ اهي پنهنجي ساهيڙي بلڪه پيڻ
 کي نينهن جي نيري جي شڪار ٿي نڪي غمگين ۽ پریشان ڏسي
 چوڌاري ويڙهي ويون ۽ گراڙي پاڻي دلداري ڏيڻ لڳيون. سنڌي
 ڪڇ وقت تائين نه روئندي رهي. آخر دل تي پٿر رکي صبر ڪري
 گنگا ۽ جمن کان رازداريءَ جو وءِٽ وٺي سندر ۾ ساهيڙين سميت
 موٽي آئي. هتي ڏينهن ٽنهي چشمن گڏجي شهر ۾ راڌا وٽ ويون جتي
 کين معلوم ٿيو ته هاڻوڪي ڪسري شهر جي ڀرسان سمنڊ جي ڪناري
 تي رهندڙ رهنرن اهي اٺ جهاز قربا آهن. باقي قديم جو ڪهڙو حال
 ٿيو انهن کي ماري ڇڏيائون يا غلام بنائيائون ان بابت پڇا ڳاڇا ڪرڻ
 جو بار اتي رکي شام جو موٽي آيون. دستور موجب سمنڊ جي ڪناري
 تي گهمڻ ويون تنهن ڪاپوءِ سنڌي ساڳي طرح پنهنجي دل گهرڻي

دوست جي غم ۾ غلطان ۽ پريشان بيمار ۽ جا ڏينهن ۽ بي تابي ۽
جون راتيون ڪاليندي رهي ۽ هر روز جي دستور موجب سمنڊ جي
ڪناري تي وڃي واجهائيندي هئي ته من ڪو هو دلعو دوست جو
دهدار ٿي.

چورن جي پاڏاري

(۳)

آرين جي هندستان ۾ پير پائڻ کان اڳ سنڌونديءَ جي ڪناري
تي ۽ وڏيون قومون آباد هيون. جاٽ ۽ ميتا، هي ٻئي وحشي قومون
هيون ۽ هميشه هڪ ٻئي جون دشمن رهيون. سندن ڏندو ڦر مار کان
سواءِ ٻيو ڪو نه هو. ڪڏهن جاٽ غالب ٿيندا هئا ته ڪڏهن ميتا ۽
هڪ وڏي عرصي تائين اهڙي طرح سندن چوري، قتل ۽ غارت جي
بازار خوب گرم رهي. آرين جي اچڻ کانپوءِ اڪڪ جي ڪناري تي
ڪيڪا نالي هڪ سلطنت قائم ٿي جنهنجو راجا اشو پتي جي نالي
سان مشهور ٿيو. راجا دسرت جي ٻاري راڻي ڪيڪي جنهنجي ضد
۽ حسد ڪري رامچند مهراج کي ۱۴ ورهن تائين بنواهي ٿيو هو.
هن راجا جي پيل هئي. هن خاندان جو پوٽو راجا اشو پتي عيسوي
سنه کان ۲۹۹۰ ورهه اڳ هستياپور (دهلي) جي راجا جي هٿان مارجي
ويو ۽ اهڙي طرح سنڌ جي پراڻي سلطنت ڊانواڊول ٿي وئي. سنڌيءَ ۾
مثال مشهور آهي ته ”ڏڻ نه ڏئي نه ته وڪڻ ڪئي“. راجا جي مارجڻ
کانپوءِ هنن جنگجو قومن جو ڪو ڏئي ڏوڻي نه رهيو وري ساڳي
بد امن ۽ خواريزي شروع ٿي. آخر پنهنجن درين جي پرن مڙحن جي
صلاح تي هڪ گڏيل وفد راجا دريوڌن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ته
اهو پنهنجي ٻارن ڪو سڌ جو حاڪم مقرر ڪري. ان پنهنجي پيل

دسلا ديو کي جا راجا جندرات جي راڻي علي، سنڌ ۾ ڏياري موڪليو. هي عيسوي سنه کان ۱۴۰۰ ورهه اڳ جو زمانو آهي جنهن ۾ مهاڀارت جي مشهور لڙائي لڳي. کڇ وقت تائين هن خاندان جي هٿ هيٺ سنڌ ۾ امن آرام رهيو.

آخر حڪومت جي تباهيءَ جو هيءُ ڪارڻ بڻيو جو هڪ ڏينهن هڪن برهمڻ جي ڳانءُ گوڙيڌ (ڳانءُ جي قرباني) جي لاءِ هڪڙي آندي وئي. برهمڻ وڏا ئي واڪا ڪيا ته مون ڌرم شاستر ۾ پڙهيو آهي ته هيءُ حڪومت انهيءَ وقت ڇٽ ٿيندي جنهن وقت هڪ برهمڻ هي گهو جي عوض جان وٺي ۾ ايندي مگر هنن ٻارن نه سڃاتو ۽ برهمڻ کي اهڙي گستاخي جهڙي ڳالهه تان ڳانءُ سوڌو ڀورو ڪري ڇڏيائون. نتيجو هيءُ ٿيو ته انهيءَ مظلوم برهمڻ جي پٽ قسم کڻيو ته آءٌ ضرور هن راج کي نابود ڪندس ڇاڪاڻ ته انهن جي هٿان هڪ گهو ۽ هڪ برهمڻ جي هٿا ٿي آهي. هن وجهه وٺي پهريائين کڇ جيترا پنهنجا هر خيال آدمي پيدا ڪيا. آخر هڪ وڏو لشڪر وٺي شهرن ۽ ڀٽان شهر فتح ڪندو وڃي هسٽناپور تائين پهتو. اتي جو راجا ڪوٺا هو رت مقابلي لاءِ نڪتو مگر مارو ويو ۽ رشن جي اڳڪٿي پوري ٿي، برهمڻ سڄي ملڪ تي قابض ٿي برهمڻ راج جو هاڻو وڌو ۽ کڇ وقت تائين حڪومت ڪري آخر دنيا کي تياڳ ڪري وڃي سياسي بنو ۽ سندس وزير مهاڳ انجي گديءَ تي ويٺو. ان نهايت عدل ۽ انصاف سان حڪومت ڪئي ۽ پنهنجي محسن راجا جي نالي تي هڪ نئون شهر برهمڻ آباد نالي ٻڌايائين. پندرهن پڙهين تائين هيءُ راج قائم رهيو!

پوئين راجا ايرانين جي هٿان هار ڪڍي ۽ ايرانين ملڪ تي قبضو ڪري جاءِ بجاءِ آتشڪده بنايا. ان وقت هندستان ۾ مهاراجا ڪنڌ جو راج هو. ان پنهنجي پيءُ ساميڌ کي هڪ وڏو لشڪر ڏيئي سنڌ

ٿي ڇاڙهي موڪليو ۽ حڪم ڏنو ته برهمڻ آباد ٿي قبضو ڪري
 ايرانين کي هڪالي ڪڍي ۽ پارسين جا آتشڪده ٻهراڻي سندن جاء
 تي هندو ڌرم جا مندر ٺهرائي. ايرانين ٻهراڻين مقابلو ڪيو آخر
 شڪست کائي قلعي ۾ پناه ورتائون ۽ ساميڏن ٽن سالن تائين کين
 گهيري هيٺ رکيو. ايرانين جڏهن ڏٺو ته ٻاهران رسد جو اچڻ بند ٿي
 ويو آهي تڏهن قلعي مان سرنگ جي رستي نڪري جانيون بچائي وٺي
 ڀڳا. ساميڏن نئين سر ملڪ جو انتظام ڪري دوباره سنڌ ۾ هندو راڄ
 قائم ڪيو. راجا ڪمند جي مرڻ تي سندس پٽ انند تخت تي ويٺو
 ان سنڌ کي چئن صوبن ۾ ورهايو ۽ هر هڪ جو جدا جدا حاڪم مقرر
 ڪيو. جن مان هڪ جي گاديءَ جو هنڌ اسڪڪند هو ٻئي جو ارورڙ.
 ٽئين جو برهمڻ آباد. چوٿين جو دبول بندر.

راجا انند جي مرڻ کان پوءِ سنڌ ۾ انڌ ڌنڌ شروع ٿي ويو.
 حڪومت ڪنهن هڪ راجا جي هٿ ۾ نه رهي، افراتفري لڳي ٻئي
 هئي. نتيجو هي ٿيو ته عيسوي سن ۱۳۲۸ ورهه اڳ سڪندر
 يوناني هڪ ٻئي پٺيان ملتان اسڪڪند اچي. بکر. ارورڙ. نيرون ڪوٽ
 فتح ڪندو سنڌ کي تابع ڪندو جهاز جي رستي پنهنجي ملڪ ڏي
 روانو ٿي ويو. هن کان پوءِ به اڃا سنڌ سبق نه سکي ۽ ساڳي گهرو
 لڙائي هلندي آئي. جيڪو گهرو کان ٿي رسيو، سو راجا پنهنجي ٿي ويٺو
 جنهنڪري وري ڪنهن ٻئي ماري ٿي مڃايو. ان وقت سنڌ جي قسمت
 جي واڳ انهن ٻن ناليرين قومن جي هٿ ۾ هئي. غرض ته عيسوي
 سن کان ٿي صديون اڳ ۽ عيسوي سن جون پهريون پنج صديون اهي
 ٻئي پراڻيون قومون پنهنجي شاندار روايتن موجب فساد ۽ خوفناڪي
 جي نالي کي زندهه رکنديون آيون. سن ۴۹۵ کان سنڌ ۾ باقاعده راه
 گهراڻي جي حڪومت قائم ٿي جنهن هنن کي ماري مڃايو. راه گهراڻي
 جا راجاڻا ذات جا لهاڻا هئا ۽ ۱۳۷ ورهين تائين راڄ ڪيائون

سنه ۱۸۵۷ع ۾ راجا ڇچ برهمڻ راج جو ڀاءُ وڌو. سنڌ جي هن آخري هندو راج ۾ لهائڻ کي نهايت بري طرح ستايو ويو انهن لاءِ قانون هيءُ هو ته نه ترار رکن. نه گهوڙي تي چڙهن. نه مڻو ڍڪين. نه جتي پائين. رهندي ڪپڙا نه پهرين ۽ برهڻن جي پورهي خاتن واسطي جهنگ مان ڪاٺيون ڪري آهن سنڌ جون هي ٻه پراڻيون ۽ اصلي مالڪ قومون پنهنجي اباڻي ڌنڌي کي جاري رکڻ آيون ۽ حڪومت مائڻ پڙي نه سگهندي هئي ڇاڪاڻ ته سنڌ جي آخري هندو راج کي هروقت خطرو رهندو هو ته مبادا هي جنگجو ۽ سرڪش قومون لهائڻ سان ماري ڪري بغاوت جي باهه جو ڪو پيٽ نه ٻاري وجهن در حقيقت سندن اهو خطرو هو ته واهي ڇاڪاڻ ته هي ٻئي قومون نه رڳو سنڌ ۾ پر ماري هندستان ۾ ٿاهون پيون هيون ۽ ٿوري ئي سخت ڪاروائي ڪرڻ تي هڪ ڪنڊ کان ٻي ڪنڊ تائين پٺپور کي باهه لڳي وڃي ها.

هنن ٻن نالنهن قومن مان هڪ قوم سنڌ جا ڪڇ قبلا سمند جي ڪناري تي آباد هوا ۽ ديهول بندر جي ڀرسان هائوڪي ڪسري شهر وٽ انهن جي هڪ زبردست ڀائري هئي. وٽن چوٽيون چوٽيون ٻڙيون هونديون هيون جن تي چڙهي ننڍن ننڍن واپاري جهازن کي لڏيندا هوا ۽ خشڪي جي رستي واپاري قانون کي ڦري جاوا ڪندا هوا. نازو هي اٺ جهاز به انهن ئي ڦريا آهن. اڄ رات هو خوشيءَ وچان ڪپڙن ۾ نه ٿا مائڻ ڇو ته هن ڀيري جيڪو مال کڻ هٿ لڳو آهي اهو هنن نه ڪنهن ٻئي ۽ نه اڪئن ڏنو. چورن جي مڪي راجڪوبال جو گهر راجا جي محل وانگر ٻيو بهڪي. ڏياريءَ جي ڏڻ وانگر چوڏس چانڊاڻ لڳي وئي آهي ڦر جي سال جي حصي مان جي شوق ۾ چورن جي جلدي اچڻ وڃڻ هڪ عجب جهڙو پيدا ڪري ڇڏيو آهي ۽ رات جو پوري ڌارهن لڳي انهنجي ڪچهري تي مڪي هڪ

گديءَ تي هڪ وڏي چلم لوڪيو ويٺو آهي چوڌاري انجا چاڙتا اهي
ڪٿا ٿيا آهن مڪي چؤطرف نظر ڦيري سڀني کي حاضر ڏسي هن طرح
گفتگو شروع ڪئي.

هڪي۔ (ڪنگھ ڪاري مڇ کسي ٿاء ڏيئي۔) اڄ نه واه جو شڪار
لڳو آهي.

سڪنديو۔ (ڪنڌ کي ڌوئي) جي! هاڻ! شڪار به شڪار جهڙو۔

بلديو۔ پرماتما ڪري ته اهڙا شڪار سدائين ٻيا لڳن۔

جنگديو۔ (ڏونرو ٺوڪي) حياتي آهي ته اهڙا شڪار گهڻا۔

هڪي۔ اهو سڀ مال کڻي اچي منهنجي سامهون رکو ۽ ڦيڊي به
حاضر ڪريو۔

جنگديو۔ بلديو ۽ سڪديو جلدي جلدي اهو سمورو مال آڻي وڃ تي
رکو۔

هڪي۔ ڏسو ته ڇا ڇا آهي۔

جنگديو۔ هي ننڍي پتي هيرن جواهرن جي آهي۔ هن هي پتيءَ ۾

سون ۽ چاندي جا گلاس۔ ٽالهيون۔ ڍاڪون۔ مڇيا۔ گلاب دانئون

۽ گلدستن رکڻ جا گلدان آهن۔ هي ٽين پتي ريشمي ڪپڙن

سان ڏٺيل آهي۔ هن چوٿين پتيءَ ۾ جا سيل مهر ٿيل آهي پنج

هزار سونيون اشرفيون آهن۔ هو ڏهه پتيون لاجپي، دال چني،

سرمي جيري ۽ ڪارن سرچڻ سان پرپور آهن۔ هي سڀ سامان

لنڪا جي راجا مسلمانن جي خلفي ڏانهن تحفه طور موڪليو

آهي۔ انهيءَ کان سواءِ پنجاهه گهڙيون ان جون آهن جي جهاز

وارن پنهنجي کاڌي خوراڪ لاءِ کنيون آهن۔ ٻيو اسباب آهي

جهاز وارن جو ذاتي۔ جنهن ۾ زبور به آهن، ڪپڙا به آهن،

پيسا به آهن۔

هڪي۔ ٻيا ڦيڊي ڪل ڪيترا آهن۔

ٻلڊيو۔ ڪل ٿي۔ جن ۾ اٺ زالون ٻارهن ٻار ۽ ڏهه مرد آهن۔
هڪي۔ ڳڻيا به اٿو يا رڳو قيدن جي ٻڌائڻ موجب ٿا چئو؟
سڪڊيو۔ جهازن تان ۽ ڪڙڻ وقت مون ڳڻيا هئا ته برابر ٿي هئا۔
جنگڊيو۔ هر جهاز تي ڦرلٽ ڪرڻ وقت جنهن سان مون ڳالهائين هو
اهو ته ڏسجي ٿي ڪونه ٿو۔

ٻلڊيو۔ هاڻ! ڇا ٿو چئين؟
سڪڊيو۔ (ڳڻي ڳوڏن تي هٿ هڻي) هي ته ۲۹ آهن ٿي هون ڪاڏي ويو؟
جنگڊيو۔ جهاز تي جنهن نوجوان چوڪري مونسان گفتگو ٿي ڪئي
اهو ڏاڍو هلاڪه پئي ڏسڻ ۾ آيو۔ شڪ نه آهي ته اهو
ڪسڪي ويو۔

هڪي۔ هيءُ چڱو نه ٿيو۔ جيڪڏهن پڇي وڃي خليفي کي هن حادثي
جي خبر ڏنائين ته وڏي خرابي ٿيندي۔
جنگڊيو۔ ويڏو ڪيڏانهن؟ نه کيس ٿمر نه توشو۔ اتي ئي هڪڙي آسپاس
لڪو هوندو۔ سڀاڻي اسين گولي پڪڙي اينداسون۔
هڪي۔ هيءُ ڦر ڏهن ڏئي جو شهر جي بدر ٿي ٿي آهي۔ ڪنهن
اولهڪي ڏٺو ته ڪونه؟

ٻلڊيو۔ هڪ وڻ جي آڙ ۾ ئي ماڻهو هري کان ڏسڻ ۾ پئي آيا۔
هڪي۔ منهنجي صلاح آهي ته جهاز ۽ فيدي شهر جي حاڪم جي
حوالي ڪجن ۽ کيس سڄي خبر ڏني وڃي۔ هو اسان سان مليو
پيو آهي۔ ٻي صورت ۾ هيڏا وڏا جهاز اسين هڪڙي لڪائينداسين
۽ قدين کي ڪارائڻ به مشڪل ٿيندو۔

جنگڊيو۔ سهجي پاڻ اها مرضي آهي۔
سڪڊيو۔ جيڪڏهن سهجي کي اسين خبر ڏينداسين ته شايد هو اسان
کان مال گهري نه ڪري منهنجي راءِ آهي ته ستن ڏينهن تائين
اسين ٽرمون ۽ شهر ۾ جاساچ پئي ڪجي ته انهيءَ ڳالهه جو

ڇوڀول آيو آهي ها ته جيڪڏهن ڳالهه هلي نه وئي آهي ته پوءِ
جهازن کي ڀڄي پروڙي هاري ڇڏينداسين ۽ هنن قيدن سان به
هڪ هڪ کي ورهائي ڪڍنداسين. هي صورت به ٿيڻي، جهاز ۽
ڪجهه ٿورو مال سميت وٽ پهچائي ڏينداسين ۽ پوءِ ڪنهن
خطري جي پيدا ٿيڻ جو امڪان نه رهندو.

مڪي - ڳالهه ته ڏاڍي معقول آهي پر شهر جي بندر وٽان اهي جهاز
ڪاهي اچي پنهنجي ڳوٺ وٽ بهاريا به اتر يا نه؟

ٻليڊيو - جهاز خالي ڪرڻ بعد آڏو ۽ پٺ ڪاهرائي آيو آهن.

مڪي - (کلي) ٻليڊيو - هاڻي ته بلا ٿي پيو آهي.

ٻليڊيو - (هٿ جوڙي) هي سڀ مڪي صاحب جي صحبت جو اثر آهي.

مڪي اها صلاح پسند ڪري راتون رات مال ورهائي ڇڏيو. شهر
ڳالهه مشهور ٿي وڃڻ ڪري ائين ڏينهن مڪي راجڪوٽال پاڻ جهاز ۽
قبي ۽ ڪجهه نقد مال شهر جي حاڪم سميت جي حوالي ڪري
آيو جنهن قيدين کي پنهنجي دهرتن ڏانهن مندر جي شيوا لاءِ ڏياري
موڪليو ۽ ٽاڪيد ڪيو ته مٿن سخت نظر رکي جيئن ڀڄي نه وڃن.
جهازن کي سرڪاري ڪم لاءِ بندر تي رکيائين ۽ ٻن ڏينهن ۾ مڪي
راجا ڏاهر کي پڻ اهڙو اطلاع ڏنائين جنهن جواب ۾ کيس لکي موڪليو
ته اسانجي ڏهول بندر ۾ اچڻ وقت قيدين کي روڊرو پيش ڪجو. مڪي
راجڪوٽال ۽ سندس چؤڪڙي ٻئي شڪار جي تلاش ۽ نوجوان چوڪري
جي ڳولها ۾ رهيا.

— راغ

(۴)

ڏهاڙي ڏهه ڪري محبت مٽي هون
کلهنڪي اهي تون ڀريندڙ ڪوه نه پلڻهن

اٺ ڏينهن گذري ويا آهن مگر سنڌريءَ جي بيماريءَ جو
ڪاٺو ئي ڪونهي ڏينهن ڏينهن انجي حالت خراب ٿي رهي آهي.
کيس آسپد هلي ته سندس ساهيڙين جي هيءَ نارائڻ جي معرفت مظلوم
مسافرن جو ڪو نه ڪو پتو پئجي ويندو پر آنان به ڪا خاطريءَ
جهڙي خبر ڪانه مليس جنهنڪري گذريل ٽن چئن ڏينهن کان هن
خيال کيس هيڪاري زباده بي مهر ۽ بي تاب بنائي ڇڏيو آهي ته
سندس ”پران آڌار“ دل گهرڻي دوست تي ڇا ٿي گذريو؟ الائي سٺو
يا بچيو ته ڪهڙي حالت ۾ آهي ۽ کيس سنڌريءَ جي هن حال جي
خبر به آهي يا نه؟

برهه جي بيماري شل خدا ڪههڪي نه ڏئي نه ڏيکاري. سنڌريءَ
جي سنڌر صورت من موٽي صورت. جا هن وقت تائين هزارها عاشقن
جي دلي حسرتن جو خون ڪري چڪي هئي اها خود انهن جي آهن
جي اثر کان سراپا حسرت بنجي وئي آهي اڪيون جنهن جي تير نگاه
ڪيترن ئي محبت جي مٿن کي زخمي ڪري رت رٿاريو. اڄ خود
انهن مان برهه جون بوندون بس ٿي ٿيون ڪن. انجي اندر ۾ برهه جي
باه جيڪو ٻارڻ هاري ڇڏيو آهي ان جو دونهون ٻار ٻار مرد آه جي
صورت ۾ ٻاهر نڪري رهيو آهي نه نيشن ننڍا اٿس ۽ نه اڪئين آرامه.
ڪڏهن مردي وانگر غش پئي آهي ته ڪڏهن بي خودي ۽ مستي ۾
ديوانن وارون حرڪتون ڪري رهي آهي. ڪڏهن ڪپڙا پئي ٽاڙي
ته ڪڏهن بي اختيار وٺيو رڙيون ڪري. ڪڏهن ته وٺي امالڪ سمنڊ

جي طرف ڊوڙي. فرض ته سندريءَ کان صبر ۽ هوش حواس ڇڏائي
وڌو آهي ۽ ورهن جي لاءِ علاج بيمار وانگر بستري داخل ٿي حال ٻئي
آهي. ساري مندر ۾ ٽرٽلو مڇي وڌو آهي پنڊت دهورتن پنهنجي باري
ڏيئي جي اوچتو اهڙي حال ٿي وڃڻ ڪري حد کان زياده ۽ پشان
آهي. شهر ۾ انجي بيماريءَ جي خبر مشهور ٿي وڃڻ ڪري ڪيتريون
ئي زالون انجي پڇڻ لاءِ هون آهن وڃڻ ويڃ ۽ طبيب به هڪالدا
اهي مڙيا آهن. مگر ڪنهنڪي به انجي سور جي سڌ ڪانه ٿي پوي.
ڪو ٻيو ڇوي ته هنڪي ڪاس ٿو آهي تنهنڪري منهن زرد ٿي وڌو
اٿس ته وري ڪو ٻيو ڇوي ته هنڪي سودا جي بچاڙ آهي جنهنڪري
ڇرين وانگر ڪڻيون ڳالهون پئي ڪري ڪو وري ان لاءِ سرسار جي
بيماري مقرر ڪري رهيو آهي هي هنڪي سمند جي سرد هوا جي جهڙپ
لڳي وئي آهي. مگر اهي ويچارا ڇا ڄاڻن ته هيءُ اها ناسرادي بيماري
آهي جنهن جي وٽن دوا ئي ڪانهي.

جتي حبيب هن ناوڪ پري نينهن جي

نٿي طبيبن وڃا وڃي وري.

زالون جيڪي انجي پڇڻ لاءِ اتي اچي ڪڻيون ٿيون آهن وري
ٻاڻ ۾ هيءُ سربر ڪري رهيون آهن ته لاشڪ هنڪي لڳت لڳي آهي
سائين لوڪ (جن) منجهس واسو ڪو آهي. مطلب ته جيترا وات
اوتريون ڳالهون. پنڊت ويچارو ڏس پٽ. دوائون ڌرمل ڪري ٿڪو
ته لاچار بڻجي، ڏاڳا، ڦٽا، ڇنڊا شروع ڪيائين. مگر هتي ته منتر جتر
۾ جواب ڏئي بيٺا آهن. جئن پوءِ نئن بيماري زور آهي. اڳيئن رات جا
گر ۽ واجهايانين. وڏن وڏن جو ڳڻن ساڌن ستن اڳي ديو (ٻام)
جو مڇ ڀاري سرندا مريون به گهليون ٿي وڃايون مگر هي ئي هڪو
اهڙو نڪرو جن آهي جو ڪنهن به طرح نٿو ريجهي اڄ صبح کان ٻي
واھ نه ڏسي پنڊت ويچاري هٿ به رکيو آهي مندر ۾ ڇو طرف سناڻو
لڳو پيو آهي هرڪنهن منهن مان پريشاني جا آثار ظاهر آهن سڄ لڙي

ويو آهي پاڇا پٽن پيا آهن مگر اڃا تائين نه ڪنهن کاتو آهي ۽ نه پيتو آهي. پنڊت پنهنجي ڪيلڏي ڏي ۽ جي ڪٽ تي مٿن کان ڪنڌ هيٺ ڪيو ڳڻڻن ۾ ويٺو آهي ته ايتري ۾ کيس مندر جي هڪ پوڄاري اچي چيو ته مهراج! اوهانڪي شهر جي راجا ڪنهن ضروري سرڪاري ڪم لاءِ گهرايو آهي. سپاهي ٻاهر بيٺو آهي انجو چوڻ آهي ته، کيس حڪم آهي ته پنڊت کي پاڻ سان گڏ وٺو اچ. پنڊت پهريائين ته ڏي ۽ جي بيماري ۽ جو هذر ڪيو مگر پوءِ سرڪاري سڏ تي حاضر ٿي ضروري سمجهي اوڏانهن روانو ٿيو انهي ۽ وچ ۾ مندريءَ جي اک لڳي وئي ۽ زالون به گوڙ جو خيال ڪري مندر ۾ لڙي پکڙي ويون ۽ فقط گنگا ۽ جمنا اتي غم ۽ لڪر ۾ چپ چاپ ويٺيون رهيون. اڃا ڪلاڪ ڪن سس گذريو ته پنڊت موٽي آيو ۽ گنگا کي ٻاهر در وٽ سڏي هوريان هوريان کانئس پڇيائين ته پنڊت. منهنجي وٽي ڪانهو مندريءَ کي بيماريءَ جو دورو نه هڪو نه ٿيو

گنگا. نه مهراج! اوهانجي وڃڻ ڪانهو سنت ٿي منڊس اک لڳي وئي آهي.

پنڊت. دوا پياري اتوس يا نه؟

گنگا. نه مسين مسين اک لڳي اٿس. ڀلي تورو آرام ڪري وٺي.

پنڊت. اوهان روئي ڪاڏي آهي يا نه؟

گنگا. اوهان ئي اڃا ڪانه ڪاڏي آهي ته اسين وري ڪيئن ڪائون؟

پنڊت. مندري کي هينئر آرام آهي تيستائين اوهين روئي ڪاٺي وٺو.

گنگا. پهريائين اوهين روئي ڪاٺو نه پوءِ اسين به ڪٿي ڪائينديون سين!

پنڊت. مونکي تورو ضروري ڪم آهي اهو لاهي اجهو ٿسو اڃان

تيستائين اوهين ڪاٺي وٺو.

گنگا. روئي اهي پوءِ ڪاڇي ويندي مگر ڪرڻا ڪري ٻڌايو ته سهي

هن مهل ڪهڙو ضروري ڪم هو جنهن لاءِ اوهانڪي گهر ۾
بيماري هوندي به گهرايو ويو؟

پندڻ - مونکي دهر ٿي ٿئي سولي اچي تو ٻڌايانو.

جڏها - نه نه، ڪجهه ته ٻڌايو اسانکي ڏاڍو اٽڪو ٿي هو هو.
گڏڻا - مهراج! دها پالي ضرور ٻڌايو اوهانجي اوچتو گهرائڻ تي اسانجو
ته ساهه ٿي سگهي ويو هو.

پندڻ - ٻيو مڙني سک آهي. ٻاهر ماڻهو سيڙيا پيا آهن انهن جو
بندوبست ڪري اجهو ٿو اچان.

جڏها - ڪي ٻاهران ماڻهو پاترا لاءِ آيا آهن ڇا؟
پندڻ - نه نه، قيدي آهن.

جڏها - آبهرائي ڪري قيدي! ڀلا آهي ڪير آهن؟
گڏڻا - هوندا لهائڻا پيا ڪر هوندا.

پندڻ - نه نه، لهائڻا ڪين آهن. هي ٻاهران ماڻهو آهن جنکي ڌاڙيلن
گرفتار ڪري شهر جي حاڪم وٽ وٺي آيا آهن جنهن وري
انهنکي منهنجي حوالي ڪيو آهي ته انهن کي لهائڻ وانگر
نظر بند ڪيو وڃي ۽ کائڻ مندر لاءِ ڪو ڪم ڪار ورتو وڃي
ائين چئي پندڻ جلدي جلدي اوڏاهن روانو ٿيو ۽ هي ٻئي پير
پاڻ ۾ هن طرح سرهاٽ ڪرڻ لڳيو.

جڏها - اڄ ڪاٺو ٻي لٽيو. مونکي اڳيئي دل ۾ ٻئي هرو. ته اڄ ضرور
ڪي مهمان ايندا.

گڏڻا - پر هي ته مهمان ڪين آهن.

جڏها - سنڌيءَ جا مهمان ته ضرور ڇڏبا!

گڏڻا - ڪي نصيب وارا قيدي آهن جو ڪين مندر ۾ رهڻ جو حڪم
مليو آهي! نه ته ڇا لڳن مليج ۽ ڇا لڳي مهاديو جو مندر.

جڏها - اهي پاڳ سنڌيءَ جا چئبا. هنن بدنصيب قيدين لاءِ جهڙو

جبل تهڙو مندر.

جسنا ٽڪڙو ٽڪڙو اهي لفظ چوندي سنڌريءَ کي جاڳائي هي خبر
 پڌائڻ لاءِ اڳتي وڌي ته گنگا پٺيان ڊوڙي ٻاهن کان جهلي
 جيس ته ٻڙي ملي اهڙو رڻ ڪئن تي ڪرڻ ڪا سڌ به اٿئي ته
 اوچتو ههڙي خبر پڌڻ ٿي خوشيءَ وچان انجو دم ته ٽڪري
 وڃي. سنڌري اڳتي آهي ٻالي ٻولي ويتر دل جي اهڙي ڪوسل
 (نازڪ) آهي جو پنهنجو ڪوڏڻ جهڙو سر هنن مٿن مليڇن
 واسطي جهوريءَ ۾ کڻي وڌو اٿس. ههڙي خبر پڌڻ شرط ان کان
 ڌرج (نحل) ڪونه ٿيندو ۽ آبهري ٿي ٻانگي بدنام ڪري
 ويندي.

جهڏا۔ مليڇن تي ڪهل ٿي نه ڪجي ڇا؟

گنگا۔ پراڻي مصيبت وهائي کڻڻ مان ڪهڙو فائدو؟

جهڏا۔ نيٺ نه کيس سڌ ڏيئي پوندي!

گنگا۔ هائوا سڌ ڏيڻ کانسواءِ ٻيو چارو به ڪونهي.

جهڏا۔ آءٌ پانبان ٿي ته سڌ ملڻ شرط اچي حالت سڌري پوندي.

گنگا۔ ڏسجي!!

جهڏا۔ مان وڃي ٿي ڏسي اچان ته مهراج فيڊن کي ڪٿي رهائڻ جو

ٻاو ڪيو آهي.

گنگا۔ آبهري نه ٿيءَ اجهو تو مهراج اچي. ٻانهن سڌري سڌ پنڄي

ويندي.

جهڏا۔ انهيءَ ۾ ڇا آهي آءٌ ضرور ويندس.

گنگا۔ ڪجهه هرش ڌار ۽ ڌيان ڪر. ٽڪڙو چڱي ڪين آهي ٿورو

نرس نه مهراج کي رولي پائي ڪراڻي پوءِ ٻئي چٽيون گڏجي

هلندون سين!

جهڏا۔ چڱو! جيڪا تههجي مرضي.

اهڙي ۾ پنڊت قيدن جي رهائڻ جو بلو ڪري موٽي آيو. گنگا
 جمنا کي چيو ته تون وڃي مهراج جي روٽي کڻي اچ ۽ پاڻ اتي گڏون
 پائي جو پري مهراج کي ڇڏين ته سنڌريءَ کي هينئر گهڻو آرام
 آهي اوهان هٿ منهن ڏوٽي روٽي پائي کائي وٺو. جمنا جلدي جلدي
 روٽي کڻي آئي ۽ مهراج به هٿ منهن ڏوٽي روٽي کائي ورتي. انکان
 پوءِ کين ڳالهه ڪري ٻڌايائين ته هي قيدي ملڪ آهي راجا ڏاهر وٽان
 حڪم اچڻ تائين انهيڪي مونوت رهايو ويو آهي ته کائڻ سخت پورهيو
 ورتو وڃي. مندر جي الهندي پاسي دروازي جي ڀرسان جيڪو ڦٽل
 گدام پيل آهي ان ۾ کين رهايو اٿس. تنهن کانپوءِ سنڌريءَ کي ٿله
 ۾ ڏسي کين ڇڏين ته آءُ وڃي ٿسو درگا جي مٿان اوهانجي روٽي
 موڪلبان. سنڌري اٿي ته کيس دوا ضرور پيارجو. ٿوري دير ۾ درگا
 سنڌين روٽي کڻي آئي. سنڌريءَ جي به اتي اک کلي ۽ ڪر پڇي
 اوڻاسيون ڏيئي اتي ويئي. گنگا ۽ جمنا ڊوڙي اچي سندس ڀر ۾ ويٺيون
 گنگا درگا کي چيو ته تون وڃي روٽي پائي کائي ڪم ڪار لاهي
 سگهو سنڌريءَ وٽ ويهه جو اسانکي ضروري ڪم آهي. ائين چئي
 گنگا سنڌريءَ کي گهڙائڙي پائي انجي مٿي جا کنڊريل وار ٺاهي کيس
 چيو ته پيل! اڄ جيڪڏهن اسان سان گڏجي روٽي کائين ۽ وڃن ڏئين
 ته جئن مان چونڊيس تئن ڪنڊين ته هڪ نئين ڳالهه ٻڌايانءِ!
 سنڌريءَ تنهنجون نئون ڳالهيون گهڻيون ئي ٻڌيون اتر هٿ تي
 جوڙياڙهه مونکي نه سٿاءِ.

جمنا. پيل! اڄ جيڪا حد اسانکي ملي آهي اها بلڪل مڃي آهي
 تون ٻڌين ته ضرور خوش ٿيندينءِ.
 گنگا. سنڌري! اڄ اسان تي ڀروسو ڪري ڏس.
 سنڌري. مونکي يقين خبر ڪانه گهرجي!
 جمنا. منهنجو به چيو ڪين مڃيندين؟

سندري۔ روز بروز مونکسي ڪوڙا دلاسا ڏئي ڌتاريو اٿس۔ توهانکي
ڀڳوان جو سنهن آهي مونکي ڇڏي ڏيو۔

گلدڙا۔ ڏاهي ٿيءَ، اڄ اسانکي آزمائي ڏس۔

جملدا۔ (سنڌريءَ کي ٻانهن کان وٺي ٿورو پاڻ ڏي چڪي اکين ۾
هاڻي آئي) ڀڳا! تنهنجو مون ۾ به وشواس ڪونهي؟

سندري۔ آءٌ ايشور جي گهر مان ٿي اڀاڳن (بدبخت) بنائي موڪلي
وئي آهيان، نه ڄاڻان ته ڪهڙن پتر جنر جي منسڪارن جو قل
ٿي پوڳيان، اوهانجو ڪهڙو ڏوهه؟

جملدا۔ تنهنجي سچي ڪو جو قل آهي ج۔ و اڄ اسن توکي تنهنجي
من جي آس هوري ٿيڻ ج۔ ي واڌائي ڏيڻ لاءِ مٿو ڪپائي رهيون
آهون۔

سندري۔ منهنجي من جي آس هوري ٿيڻ جي واڌائي!!! چا اهڙو
ڏينهن منهنجي جيتري اچڻ وارو آهي۔

گلدڙا۔ تون اسان سان روئي گڏجي ڪاءُ ۽ وڃن ڏي نه پوءِ هاڻي جو
هاڻي گڏجي سمنڊ جي ڪناري تي هلون ۽ اتي توکي سڄي
خير چار ڏيون۔

سندري۔ جمن! منهنجي سر جو قسم ڪن ته تون مونسان دغا نه ڪڍين؟
جملدا۔ مونکي سر جو قسم آهي ته، تون اڄ ضرور انهن ماڻهن کي
پنهنجي اکين سان ڏسي خوش ڏسدين۔

سندري۔ تو منهنجي سر جو قسم ڇو نه ڪينيو؟ بس بس هاڻي مونکي
هڪ ئي ته توهين مونکي ڌتاريو ٿون۔

گلدڙا۔ ڀڳوان جو سنهن ته اڄ توکي سچي سچي خبر ٻڌائينديون سين۔
جملدا۔ سنڌري اڃائي ڊهر نه ڪر۔ سمنڊ جي ڪناري تي جهٽ پت
هڻو آهي۔

اٿس چئي روئي ڪٿي آئي ۽ سنڌريءَ کي زوريءَ هٿسمن ڌوئاري

کيس بيماري اگهي نستو ڪري ڇڏيو هو ۽ اندر ۾ آند مانڊ لڳي هئي هيس ويتر هن عجب نظاري ڏسڻ ۽ نئين خبر ٻڌڻ جي شوق کيس

اڳتي وڌڻ نه ڏنو ۽ آئيني مٽي ۾ ڀر ڏيئي رهي. گنگا ۽ جمنا به سندس پير مان
 پلٽ هڻي ويهي رهيون. مندريءَ وري به بي صبري ۽ سان پنهنجي
 ساهڙين کان ساڳو سوال ڪيو. مگر گنگا ۽ جمنا هينئر ضرورت کان
 زياده پڪيون ٿي ويون آهن ۽ بظاهر اڻڄاڻائي هون ڏيکارين ۽ ڇانگرا
 هون ڪن. آخر گنگا کيس چيو ته پڻا هي اهي ئي قيدي آهن جن
 واسطي تو پنهنجا لاکڻا حال اهڙا ڪڍي ڪيا آهن! ڌڙيلن کين هتي
 جي حاڪم وٽ پيش ڪيو جنهن راجا ڏاهر وٽان هتي حڪم اچڻ
 تائين انهن کي مهراج جي شهر ۾ ڪيو آهي ته کائڻ لھائڻ وانگر سخت
 پور هيو وٺي. توکي اهرائي ڪري ڪو به اهڙو ڪم نه ڪرڻ گهرجي
 جنهن مان مهراج کي شڪ پوي يا ڪنهن به قسم جي ڪانڌا ٿئي.
 چڱو ائين ٿيندو ته ڪجهه وقت تائين صبر ڪجي سڀاڻي مهراج قيدن
 کي ضرور ڪنهن نه ڪنهن ڪم ڪار سان لائيندو ۽ اسين ضرور
 مهراج کي چئي انهي نينگريءَ کي پاڻ وٽ داسي (ٻانهي) ڪري
 رکنديون سين ۽ سو به هوربان هوربان انکي حال معمر ٻائي مرستو
 حال احوال وٺو ۽ اميد ته انجي معرفت دل جي مراد به پوري ٿيندي.
 مندريءَ جي دل کي هينئر ڪجهه نه ڪجهه تسڪين (شاعتي) ضرور
 حاصل ٿي مگر انجي بي صبري اڳي کان به وڌي وئي ۽ هڪ ڀل به
 وري ئي اهو عشق جو قاعدو آهي ته جئن جئن وصل جو وقت نزديڪ
 ايندو ويندو آهي تئن تئن بي صبري ۽ بيقرارِي وڌندي ويندي آهي
 هونءَ ته ويچارا سخت جان عاشق سالن جا صل فراق ۽ وڇوڙي ۾
 گذاريو ڇڏين مگر اها گهڙي اهن لاءِ سخت عذاب جي آهي جيڪا
 ديدار جي انتظار ۾ ڪائين ته مندريءَ جي دل کي هاڻي صبر ڪڍي
 تو اچي؟ ان پنهنجي ساهڙين کي چيو ته ڇا به ٿي پوي مان هينئر
 جو هينئر انهي چوڪريءَ سان ضرور ملندس! اوهان کي لڳي هجي ته
 هڪل پوي ايترو وقت اوسڙو ڪرڻ مون کان به نه هچندو. گنگا ڏاڍي

سيائي ۽ ڀڳي هئي ۽ کيس دايا جي هيٺ مٿي جي گهڻي سڌ هئي. ان ڏٺو ته سنڌري کي روڪڻ سان آڻيندو نقصان ٿيندو تنهنڪري چالاڪي ڪري کيس چيائين پيدا اسانکي هاڻ انهي چوڪريءَ سان ڳالهائڻ جو ڏاڍو شوق آهي مگر هو ويڇاري ڏيکي ٿي آئي آهي هينئر کيس تڪليف ڏيڻ نٿي چڱائي. اچو ته هاڻي اڳي وانگر پري کان ڏسي هلي انجي روڙي هاڻي لاءِ بندوبست ڪريون سيائي صبح سان انکي ٻاڻوٽ وٺي اچي خلاصي ڳالهه بولڻ ڪنديون سن. جڏهن به انهي ڳالهه کي لڳو ڏٺي سنڌريءَ جي دل کي آنت ڏنو. لاچار سنڌري هنن ٻن طبيبن جو چيو مڃي سائن گڏ مندر ڏانهن رواني ٿي ۽ انهن مظاهرو مسافرن کي پري کان ڏسي پنهنجي رهڻ واري جاءِ تي موٽي آئي ۽ ڪٿ تي لپي رات جي سگهو گذرڻ لاءِ امشور کسي برارڻا ڪرڻ لڳي ۽ سڄي رات لوڇ پوڇ ۽ بيقراري ۾ ڪالائين. هتي ڏينهن صبح جي وقت پنڊت قيدن کي مندر جي ڪمر ڪار لاءِ وڃي رکيو ۽ زالن کي مندر جي گوپين (دبواسن) جي حاضريءَ ۾ ڏنائين. گنگا صبح جو سوڀري اٿي وئي هئي ۽ پنڊت کي قيدن جي وڃڻ ڪرڻ وقت انهيءَ چوڪريءَ کي پاڻ وٽ داسي (ڀاهي) ڪري رکڻ لاءِ چئي کيس ٻانسان گڏ وٺي آئي سنڌري ۽ جڏهن هتي در ۾ اڪيون ٻاٻو ويٺيون هيون ۽ پري کان جڏهن انهن تي نظر پيو ته بي اختيار اُٿي کڙيون ٿيون. سنڌري هڪدم اڳتي وڌي انهي چوڪريءَ کي وڏي اڪير مان پاڪر هائي گڏي ۽ کيس ٻانهن کان وٺي وڃي پاڻ سان گڏ کڻي ويهارايون ۽ گنگا ۽ جڏهن به سامهون پئي ڪٿ تي ويهي رهيون ۽ منجهن هيلين طرح ڳالهه بولي. شروع ٿي.

سنڌري. (انهيءَ چوڪريءَ ڏي لهاري) پيدا خوش نه آهين؟
چوڪري. (رڌو ساهه کڻي) ههڙي حال تي خوش ٿيڻ ۽ رضا تي راضي رهڻ ڪانسواءِ ٻيو ڪهڙو چارو آهي؟

سندري۔ مبر جا وڏا پاڙا آهن۔ ڏٺي ڪندو ته تون وري وڃي پنهنجي
مائن سان مليندڙ۔

چوڪري۔ يا نصيب۔

سندري۔ ڪا به گهڻي نه ڪر۔ ڏٺي تي رک، اهو سڀ سولي ڪندو
تو کي هٿ سون وٺ ڪنهن به قسم جي تڪليف ڪانه ٿيندي۔
چوڪري۔ من مائن کان وڇڙڻ۔ ڀرديس ۾ قيد ٿيڻ کان وڌيڪه ٻي
ڪهڙي تڪليف آهي۔ هو به جيڪي پنهنجي نصيب ۾ لکيل
هوندو اهو سٺو ڪري پوڳو ٿيس۔

سندري۔ ڀيڻ تنهنجو نالو ڇا آهي؟

چوڪري۔ هڪ بند ۾ بندائي جو نالو ڪهڙو؟

سندري۔ هي ساري دنيا هڪ بندب خانو آهي مگر بندو ته ضرور ڪنهن
نه ڪنهن نالي سان سڏجي ٿو۔

چوڪري۔ توهان کي جهن نالي سان وٺي تنهن سان مون کي سڏيو
ڀروس ڦهلائي اوس جواب ڏيندي۔

سندري۔ پر آءُ ته توکي ڦهلائي ڪونه ٿي سمجهان، تون مون وٽ
ٿورن ڏينهن لاءِ مهان آهن اڳي پوءِ پنهنجي وطن ويندڙ۔

چوڪري۔ ڀيڻ! تنهنجي انهي انساني همدردي لاءِ آءُ تنهنجا ٿورا ئي
مڃيان، مون نياڳي جي نالي سان تنهنجو ڪهڙو مطالب، جڏهن
پنهنجي ڪنهن ڪل لڏي ته پوءِ آءُ نه وٺان موڪلائيندي
تو کي پنهنجو نالو نشان ۽ پار پتو ڏينديس ۽ جي سائنس ۾ مون کي
اهڙو ڪو ته تنهنجا ٿورا لاهينديس۔

سندري۔ ٻياري ڀيڻ! ٿورا ڇا ڇا؟ مون تنهنجي ڪهڙي شيوا ڪئي
آهي جو تون مون کي لڳي ٿي ڪرين آءُ تنهنجا لک ٿورا
مڃينديس جيڪڏهن تون ۰ مون کي پنهنجو نالو نشان ڏاڻينديس۔

چوڪري۔ ادي، انهيءَ ڳالهه سان لهي وڃ پنهنجي نياڳي نالي ۾

ڇا رکيو آهي؟

جهڙا۔ اهي ڪٿ تان اتي اچي انهيءَ چوڪريءَ جي ڀرسان ويهي گهرائڙي هائي (ڏس پيا ڏاهي ٿي ۽ توکي نالي ٻڌائڻ ۾ ڇا آهي؟ چوڪري۔ آءُ اوهانجي ٻاهي آهيان جيڪو ڪم هجي سو ڇو ته ڪريان۔ باقي منهنجي نالي ۾ اوهانجو ڪهڙو ڪم آهي؟

سنڌري۔ تون اسانجي ساهڙي بلڪه پڻ آهين۔ اسان توکي پاڻ وٽ ڪم ڪار لاءِ نه گهرايو آهي۔ اسين پاڻ ۾ پئسڙ ٿي گذاريندئون سين۔

چوڪري۔ جي هرو ڀرو اوهانجي مرضي آهي ته ٻڌو! منهنجو نالو آهي سڪينه۔

سنڌري۔ (خوشيءَ وچان کيس ويجهو ٿي مٿي تي هٿ ڦيري) شاھس پيا هائي هينرو ته ٻڌاءِ ته تون ڪير آهين؟ ۽ اصل ڪٿي جي ويٺل آهين؟

سڪينه۔ پيا آءُ قيدبائي آهيان ۽ منهنجو وطن قيد آهي۔ سنڌري۔ سڪينه هائي! ڏک سک انسان ٿي ايندا آهن۔ ذري ذري قيد جو نالو وٺي ڇو پئي پنهنجي دل کي ڏکوئين؟ ڏکڻ پٺيان سک آهن سگهوئي وڳر ويندين۔ آءُ توکي هٿ ٿي جوڙيان ڀلائي ڪري اهو ٻوڙ ۽ ڪلي ٻڌاءِ ته اسانجي ڇنتا دور ٿئي۔ سڪينه۔ بحرين جي والي (گورنر) عثمان تقفي جي ڀاءُ جي ٻولي آهيان منهنجو پيءُ لنڪا ۾ واپار لاءِ ويٺل هو جتي کيس ڏاڍي سرڪار جو سڏ ٿيو ۽ تورن ڏينهن کانپوءِ منهنجي ماءُ به گذاري وئي۔ ٻيا جيڪي اسان سان گڏ آئي واپار لاءِ هليا هئا اهي به هڪ ٻئي پٺيان راه رباني هليا۔ غرض ته وڏا سڀ گذاري ويا۔ باقي وڃي اسين چوراڇٽا ۽ ننڍا ٻار رهياسين۔ اتي جي راجا اسانجي حال تي رحم ڪري اسانکي نهايت عزت آبروءَ سان پنهنجي

وطن ڏي روانو ڪيو ۽ پنهنجي طرفان خليفي لاءِ تحفا ۽ سوکڙيون به ڏنائين. اسان جا جهاز واٽ تي طوفان لڳڻ سبب سمنڊ جي ڀر وٺيو ٿي آيا ۽ سڄ لهي وڃڻ سبب هت بندر تي کڻي لنگر هنيائون پوءِ جيڪي اسان سان ٿي گذريو انجي اوهانکي سڏ آهي.

جهڙا. جنهن نوجوان ڌاڙيل سان پي ڳالهائو آهو ڪير هو؟

سڪڙيل. توهانکي انهيءَ ڳالهه جي سڏ ڪئن پئي؟

جهڙا. (تورو مرڪي) ڀيڻ! اسين ٿيئي چٽيون دريا شاه تي گهمڻ ۽

پوڄا پاٽ ڪرڻ لاءِ ويون هيون سين ۽ اوهانجا جهاز ڏسي اسان

کي انهن جي ڏسڻ جو شوق ٿيو. جهازن لنگر پي هنيو ته مٿان

اهي ڌاڙيل ڪڙڪيا پوءِ اسين وٺ ڇڏي هاسي لڪي بيهي

رهيون سين ۽ پري کان پئي اهو رنگ ڏاڍو سون.

سڪڙيل. برابر پري کان وٺ هيٺ ڪي ماڻهو نظر پئي آيا.

جهڙا. اهو ڪير ماڻهو هو جو ڏسڻ ۾ ته ڏاڍو چالاڪ پي آيا

سڪڙيل. (توري دهر تائين خاموش ٿي وئي. دل پرچي آيس ٻي اختيار

اڪين مان اڙڪ وڃڻ لڳس آخر ڳوڙها اڳهي، اهو به هڪو مون

جهڙو بدبخت هو.

جهڙا. اهو تنهنجو ويجهو ماڻو هو ڇا؟

سڪڙيل. هاڻو مونکي اڀي اسان جي نشاني فقط اهوئي هڪ ڀاءُ هو.

جهڙا. (اهري ٿي) پاڻو جو نالو ڇا آهي؟

سڪڙيل. حميد.

جهڙا. اهو ويچارو به توهان کڏ هت قيد ٿي آيو آهي؟

سڪڙيل. قيد نه مون سان گڏ ٿيو هو پر خبر نه آهي ته مونکي

دشمن جي هٿ ۾ ڇڏي لائي ڪيڏانهن هليو ويو؟

سڪڙيل. (اهي لفظ ٻڌڻ شرط ٻي اختيار رڙ ڪري) هاڻا (وري

هڪدم پاڻ سنڀالي (نوڪي به ڇڏي گم ٿي ويو)
گنگا۔ (لپ ڏئي سنڌري جي ڀرسان ويهي) ڀيڻ کي ڇڏي ڪيڏانهن
ويندو اتي ئي ڪٿي هوندو!

جهڏا۔ سڪينه ڀيڻ! جهاز ۾ تو پڇاڙيءَ ۾ ڇا چيو هو
سڪينه۔ ڏاڙيل منهنجي پاءَ کي چيو ته هجي ڪو اوهانجو واهرو ته
سڏوس ته اوهانکي اچي ڇڏائي. جهڻ تي مون کان آسڪه هي
لفظ لڪري ويا ته اي حجاج! اچ ۽ اچي اسانکي ڇڏاءِ.
سنڌري۔ اهو ڪير آهي؟

سڪينه۔ حجاج بن يوسف ثقفي عراق جو والي آهي. بحرین، عمان
۽ مڪران جا حاڪم به انجي هت هيٺ آهن ۽ خليفي جي
طرفان انهن سڀني ملڪن جو وڏو حاڪم پاڻ آهي.
گنگا۔ اهو تنهنجو مائٽ نٿي؟

سڪينه۔ اهو اسانجي قبيلي مان آهي ۽ تنهنجو ويجهو مائٽ نٿي.
گنگا۔ مونکي هاڻي پوري پڪ ٿي ته تنهنجو پاءَ پاڻ بچائي انکي خبر
ڏيڻ لاءِ هليو ويو آهي. آسید ته سگهوئي تنهنجي ڇڏائڻ لاءِ ڪو
نه ڪو هلو پئي ڪري وٺندو.

جهڏا۔ هاڻو! هاڻو! ڳالهه، ائين ئي ڏسجي سڪينه ڀيڻ کي ڇڏائڻ لاءِ
اوس ٿي هت ايندو.

سڪينه۔ خدا ڪري شل اوستائين صحيح سلامت پهچي.

سنڌريءَ جو خيال هو ته سندس ڏک ڇڏي ڏينهن پورا ٿيا ۽ هاڻي
کيس دوست جي ديدار لاءِ زياده انتظار ڪيڏو ڪونه هوندو مگر مهڙي
خبر ملڻ تي سندس اميد تي پاڻي ڦيرجي ويو ۽ وري اڳي وانگر جهڻ
۽ جهوري نصيب ۾ آيس! البته ايترو ضرور ٿيو ته هينئر کيس پنهنجي
پران آڌار جو نالو نشان پتو ٻار معلوم آهي ۽ کيس اهو به ڀروسو آهي
ته انجي ڀيڻ وٽس تسلي ڏيڻ لاءِ موجود آهي جنهنکي وٺڻ لاءِ ڪنهن

نه ڪنهن وقت ضرور ايندو ۽ سندس مهمان ٿيندو. انهيءَ ڪري پنهنجي پاڪ محبت کي سڀني ۾ سانڍڻ ۽ سڪين ۽ سندس ساٿين جي هر گهرو لهن جو خيال پيدا ٿيس ۽ سڪين کي گلي لڳائي پيار ڪري ڇيائين ته پڻ ملاڪ تي رکڻ آهو مڙئي چڱي ڪندو ۽ سگهوئي وڇڙيلن کي ملائيندو. آ! هئا ڪي چئي توهنجي آرام لاءِ پورو بندوبست ڪندس ۽ اسيد نه ڪنهن به قسم جي توهان کي تڪليف نه ٿيندي تنهن کانپوءِ گنگا ۽ جمن کي خلاصو سڏي صلاح مصلحت ڪري ڦهلين جي آرام ۽ آسائش لاءِ انتظام ڪيائين ۽ سڪين سان گڏ سعيد جي انتظار ۾ ڪاٺڪ اڏائيندي رهي.

اروڙ

(۵)

ڇهين صدي عيسوي ۾ قديم هندو تهذيب جو مرڪز ۽ سنڌ جي هندو سلطنت جو آخري بادشاهه. اروڙ جو شهر بکر ۽ خيرپور جي وچ تي رهڙيءَ جي ويجهو مهران جي ڪپ تي آباد هو. انجي چوڌاري هڪ زبردست قلعو هو. منجهس مليون مليون عمارتون ۽ عاليشان محلات هئا. شهر جي اندر خواهه سگرڊائي ۾ وڏا وسع ۽ حريمز باغ هئا. بازار پراڻي نموني تي الهندي کان اڀرندي ۽ اتر کان ڏکڻ، ميلن ۾ ڊگهي هئي. وچ ۾ هڪ چوڪول هو ۽ سڄي بازار ڇت سان ڇانيل هئي ۽ منجهس ولايت ولايت جون شيون ملي سگهنديون هيون ۽ ماڻهن جي آمدرفت ۽ واپار جي ڪثرت ڪري هر وقت جهڙو لڳو پيو هوندو هو. شهر ۾ وڏا وڏا مندر هئا جنجي چوٽين تي ننڍيون ننڍيون جهنڊيون اهڙي ڪاربگري مان رکيل هيون جي هئا ۽ چؤطرف هيون ڦرنديون هيون ۽ وري سٺن هنومان جي شڪل ۾.

هڪاري رنگ لڳائي ڇڏيو هو. ان وقت سنڌ جي سرحد اڀرندي طرف
ڪشمير جي سرحد سان مليل هئي ۽ آلهندي طرف مڪران نائين
ڏکڻ ڏانهن سورت جو بندر هو ۽ اتر ڏانهن قندار سيستان ۽ سليمان
جبلن جي قطار.

قديم وقت کان وٺي اردو سنڌ جو تختگاه هليو ٿو اچي ۽ جنهن
وقت کان سنڌ جو لاڳيتو ذڪر تواريخ ۾ ملي سگهي ٿو. ان وقت
سنڌ ۾ راء گهراڻي جي حڪومت هئي. راء ديواجي هن گهراڻي جو
پهريون راجا ۽ وڏو ناليرو حاڪم ٿي گذريو آهي. اڪالپوء چئن چئن
حڪومت ڪئي جن مان پويون راء ساهي هو. اهو ضرورت کان
زياده عيش پسند ۽ آرام طلب ماڻهو هو ۽ حڪومت جو سمورو
انتظام پنهنجي وزير رامراء جي حوالي ڪري ڇڏيو هئائين ۽ پاڻ پيو
موجون مائيندو هو. هڪ ڏينهن ڪنهن ضروري راجسٽي گالھ ٿي
غور ڪرڻ لاء وزير درٻار ڪوٺائي ۽ وڏا وڏا پنڊت ۽ سياست جا
ماهر ان ٿي ويچار ڪري رهيا هئا ته هڪ قداور نوجوان اتي اچي
نڪتو. ان وجهه وٺي اهڙي عمدي راء پيش ڪئي جو سڀ درٻاري
حيران ٿي ويا ۽ انجي قابليت جو داد ڏيڻ لڳا. خود وزير به انجي
دانائي ۽ زبان جي چترائي تي موهيت ٿي پيو ۽ کانئس نالو پڇيائين.
ان چيو ته سهندو نالو ڇڏي آهي ۽ پنڊت سلاجي ۽ جو هٿ آهيان
وزير کيس ٻاڻوٽ محرر (منشي) ڪري رکيو. ڇڏي ڪي هاڻي پنهنجي
قابليت جي جوهر ڏيکارڻ جو موقعو ملو. ان دورهن وقت ۾ اهڙو
نالو ڪڍيو جو هر هڪ لٽيو وڏو مش پلهار ٿيڻ لڳو. هڪ ڀيري اوچتو
ٿي اوچتو وزير سخت بيمار ٿي پيو ۽ اتفاقاً دهرل بندر جي حاڪم
وٽان هڪ ضروري خط اچي نڪتو جنهن ڪري اهو خط سڌو راجا
جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويو. راجا کي عيش عشرت کان ايتري
فرست ڪئي هئي جو انجو جواب پاڻ لکي. انهيءَ ڪري حڪم

ڪيائين ته ڇچ کي حاضر ڪيو وڃي راجا انهيءَ وچ ۾ راڻي کي
 پڙدي ۾ وڃڻ جو اشارو ڪيو مگر ان جو ته ڇچ هڪ برهمڻ آهي
 انڪان ڀردو ڪهڙو؟ راجا جي دل ۾ اڳيئي ڇچ لاءِ عزت هئي
 تنهنڪري هڪدم انجي حاضر ٿيڻ جي اجازت ڏنائين ڇچ اڀري ٿي
 مهاراجا کي ڏنڊوت ڪري ڪنڌ نواڻي هٿ ٻڌي بهي رهيو ۽ حڪم
 ٻڌڻ شرط جهٽ هٿ خط جو جواب لکي حضور ۾ پيش ڪيائين. راجا
 کي سندس مضمون ۽ اکر ڏاڍا وڻيا ۽ کيس انعام اڪرام ڏيئي رخصت
 ڪيائين ۽ آئندہ لاءِ عام اجازت ڏنائينس ته ڪنهن به وقت حڪم پوڻ
 تي سواءِ اجازت وٺڻ جي حلو محل ۾ هليو ايندو ڪري. ڇچ هنتر ٻين
 مهڊدارن وانگر راجا تائين رسائي حاصل ڪرڻ ۾ اجازت جو محتاج
 ڪين آهي. هو گوها شاهي خاندان جو ميمبر آهي ۽ وقت بوقت شاهي
 محل ۾ پيو اچي وڃي. آخر هي پرڏگيءَ رنگ لائو. انجي صورت ۽
 قابليت جو جادو جهڙي طرح راجا وزير بلڪه سڄي رعيت تي اثر
 ڪري ويو آهي. اهڙيءَ طرح راڻيءَ جي دل تي به اثر ڪري چڪو
 آهي ۽ اندر ٿي اندر هـ. وـ انجي عشق ۾ سامي بي آب وانگر ڦٽڪي
 رهي آهي. هر روز ڪنهن نه ڪنهن بهاني سان به ٿي دفعا ڏينهن ۾
 کيس ٻاڏو گهرائي ٿي ۽ اکين جي ذريعي پنهنجي محبت جو پيغام
 پهچائي ٿي مگر ڇچ اها ڳالهه محسوس ڪري ٿو پر هميشه اهڙي بي النفا تي
 ڏيکاري ٿو جن نه کيس خبر ٿئي ڪانهي ته راڻي جي دل تي سندس
 جدائيءَ ۾ ڇا ڇا گذري رهيو آهي. لاچار راڻي سني جي صندوق ۾
 سانڍيل راز هڪ ڏانهيءَ جي هٿان سندس ڪنن تائين پهچائي ٿي مگر
 سنگدل ڇچ ڇو وائي ٿو موڪلي نه راڻي مونکي مانا ڪمان آهي. آءُ
 برهمڻ آهيان ۽ مون کان اهڙي نمڪ حراسي نه پهچندي. ڇچ جي انڪار
 راڻي جي عشق جي آڱ نسي هڪاري تيل جو ڪم ڏنو ۽ هو اڳي
 کان به وڌيڪ بيقراريءَ جون راتون ۽ ٻي تائيءَ جا ڏينهن ڪاٽي ٿي

۽ انجي وصل لاءِ ستون ستي ٿي. آخر راجا بيمار ٿيو ۽ وڏا وڏا ويد ۽
 حڪيم پنهنجي ويهن ٿي تنهن جو زور لائين ٿا مگر عشق جي بيمار
 جي دل مان جيڪو دونهون نڪري ٿو ان اهڙو انڌوڪار پيدا ڪري
 ڇڏيو آهي جو ويدن ۽ حڪيمن جو عقل راجا جي بيماريءَ کي سهي
 ڪري نٿو سگهي. راجا ويو روز بروز لانجهو پوندو ۽ راڻيءَ جي دل
 جي اميد جو سڪل درخت وڏو روز بروز ٽٽڻ لڳو. نيڪ هڪڙي
 ڏينهن راڻيءَ ڇچ ڪي گهرائي چيو ته جيڪڏهن تون منهنجي دل جي
 مراد پوري ڪرڻ جو وڃن ڏئين ته آءُ توکي پنهنجو ٻارو راجا بنائڻ
 لاءِ جتن ڪريان. ”انڌو گهري الله کان هڪ اک پر تنهنڪي مان به
 اکيرن“ هر ڇچ ڪي وري هو ڇا ڪهي؟ فوراً منظور ڪيائين. راڻيءَ
 چوڌارن کي حڪم ڏنو ته سڀني اميرن امرائن ۽ وزيرن کي حڪم
 ڏيو ته سڀئي مهاراجا صاحب بهادر جن درٻار ڪندا سڀئي ضرور حاضر
 اچي ٿين. هي ڏينهن درٻار ٽسي سلطنت جي مشين جا سڀ پرزا اچي
 ڪٽا ٿيا. راڻي راجا جي منڍي ڇچ جي آڱر ۾ پائي انکي درٻار جي
 جڳهه جي پرواري ڪري ۽ لڪائي ويهاريو ۽ هاڻ درٻار ۾ اچي
 سڀني کي بلند آواز ۾ چيائين ته مهاراجا صاحب بهادر جن ۾ ٻاهر اچڻ
 جي طاقت ڪانه آهي هاڻ ڇچ کي پنهنجو جانشين مقرر ڪيو اٿن ۽
 نشاني جي طور تي پنهنجي مهر ڪرڻ واري بادشاهي منڍي انکي عطا
 فرمائي اٿن ۽ تاڪيد ڪيو اٿن ته جهڙي طرح اوهان هميشه سندن
 حڪم مڃندا رهيا آهيو اهڙي طرح ڇچ جو به مڃيندا رهندا. راجا جي
 حڪم کي سڀني اکين تي رکيو ۽ ڇچ جي اڳيان پنهنجي گردن
 جهڪائي. ٽئين ڏينهن راجا پرڻوڪ پڌرايو ۽ ڇچ راجا جي پنجاهه عزيزن
 ۽ وارثن کي قيد ڪري لڙي پٽي راجا بچي ويٺو ۽ تخت تي
 ويهڻي تي پنهنجي وڃڻ موجب سڀ کان اول پنهنجي مائٽا سان
 مهاراڻي يعني راجا جي پياري استري سوييا ديوي جي اڳي روپي ڪام

ترشنا آجهائي سندس پراڻي اسد پوري ڪيائين ۽ پراڻي گڏ ڪيل خزانن جا در کولي نوڪرن ڇاڪون ڪسي انعام ڏئي برهمڻ راڄ جو ٻاڻو وڌائين.

جيپور جي راجا مهارت کي جو راجا جو ويجهو عزيز هو ۽ انجي مرڻ کانپوءِ تخت و تاج جو وارث ٿيو هو جڏهن هيءُ دل ڏکوئيندڙ خبر پهتي ته انجي پيرن هيٺان زمين نڪري وئي ۽ غصي ۾ اچي هڪ وڏي فوج وٺي ڇڄ نسي ڇڙهي ڪري آيو. ان جيسلمير پهچڻ شرط ڇڄ کي خط لکيو ته تون ذات جو برهمڻ آهين ۽ برهمڻ جو ڪم آهي بيڪ بن. تنهنجو سلطنت مان ڪهڙو واسطو؟ جنگ جي ميدان ۾ ٻيڻ تنهنجو ڪم ڪن آهي. بهتر آهي ته تخت و تاج اصلي مالڪن جي حوالي ڪري تون وڃي پنهنجو اٻاڻو ڏنڌو هٿ ڪر. ڇڄ هي خط کڻي سوڀا دھوي وٽ آيو ۽ خط انجي هٿ ۾ ڏئي مٿي تي هٿ رکي ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي ڪٿيون کان لڳو. راڻي غصي ۾ اچي چيس ته تو ۾ مقابلي جي هٿ ڪانه آهي ته اڄ، هاڻ وٽ هيءُ منهنجي ساڙهي ۽ اهو پاڻ وارو لباس مونکي ڏي نه آ. مرد بنجي وڃي دشمن جو مقابلو ڪرپان! ڇڄ هڪ نازن عورت جي وانان اهڙا ڪهرا ۽ هٿ افزا لفظ هندي شرم وڃان پائي ڏسي ويو. هڪدم لشڪر تيار ڪري مقابلي لاءِ نڪتو، ارڙ جي ٻاهران ميدان ۾ جڏهن ٻئي لشڪر هڪ ٻئي جي سامهون ٿيا تڏهن راجا مهارت کيس هيءُ پيغام موڪلو ته فوج جي سپاهين کي ويڙهائڻ ۽ مارائڻ مان ڪهڙو فائدو؟ جنگ نهجي ۽ سهجي وڃي آهي اڄ ته اسين ٻئي چٽا ميدان ۾ بهادريءَ جو جوهر ڏيکاريون پوءِ جيڪو ڪٿي سو راجا. ڇڄ شرما شرمي اها ڳالهه منظور ڪئي ۽ ٻه اڌل ميدان ۾ لڙڻ آيو. مگر پنهنجي هڪ نوڪر کي اڳتي چئي ڇڏيو هٿائين ته منهنجو گهوڙو ڪاهي منهنجي ۽ مان اچي بهجهانءِ هوڏانهن راجا مهارت به ٻه اڌل ميدان ۾ آيو. ٻئي

وڙهدا پاڻ بچائيندا فوجن کان تورو دور نڪري ويا. ايتري ۾ چچ جي نوڪر گهوڙو ڪاهي اچي سندس ڀر ۾ بڻو چچ وجهه وٺي گهوڙي تي لپ ڏئي چڙهي راجا مهارت کي اهڙي زور سان هٿي ڌاري ٽلوار هڻي جو هڪ ئي وار ۾ انجو ڪمر ٻورو ٿي ويو. راجا مهارت جي فوج پنهنجي سردار جي دغا سان مارجڻ ٿي پئي جوش خروش سان لڙڻ جي پٺيان وڏي پٺ ڏئي ۽ چچ جي فوج سندس پٺيان پئي ۽ ڪيترن کي ئي سندن بزدلي جي سزا ڏنائين. هن فتح ٿي اڏوڙ ۾ ڏاڍيون خوشيون ماهايون ويون ۽ چؤطرف جتي جشڪار جا نعرا بلند ٿيڻ لڳا.

دنيا ۾ هميشه جڏهن ڪو انقلاب ٿيو آهي ته لازمي طور تي انجو تورو گهڻو اثر ملڪ تي به پوئي پيو آهي. هن وقت راءِ گهراڻي جي هٿ سان حڪومت نڪري پر هن گهراڻي جي هٿ ۾ آئي هئي ۽ جنهن نموني ۾ چچ اها حڪومت هٿ ڪئي آهي انجو رعبت کي اڳي ئي خيال آهي ويتر جو ان حڪومت جي اصلي وارثن ۽ شهزادن کي بي رحمي سان قتل ڪيو انهيءَ ڪري ملڪ ۾ شورش ۽ بدآمني هڪاري زباده پيدا ٿي ۽ ڪن صوبن ته کيس ڏن (خراج) ڏيڻ بند ڪري ڇڏيو. انهيءَ ڪري کيس پنهنجي نئين حڪومت کي ٺهڻ ۾ مضبوط ڪرڻ ۽ بغاوت کي دٻائڻ لاءِ ملڪ جو دورو (گشت) ڪرڻو پيو. اڏوڙ ۾ پنهنجي پيءُ چندرا کي نائب مقرر ڪري هڪ زبردست لشڪر ساڻ ڪري اتر اڀرندي طرف رخ رکيائين. رستي ۾ ننڍا ننڍا قلعا فتح ڪندو ملتان ڏي وڌيو. ملتان جي هڪ راجا هڪ وڏي لشڪر ۽ هاٿين سان وڏي مقابلو ڪيو مگر چچ جو ستارو زور هو ۽ انجي هٿان شڪست کائي قلعي ۾ پناه ورتائين. چچ قلعي جو گهرو ڪيو ملتان جي راجا ڪشمير جي راجا کي انهيءَ وچ ۾ مدد لاءِ لکيو مگر اتان نا آيديءَ جي جواب سان تي لاچار ٿي چچ کي پٺاڻ موڪليائين

تہ مونکي جيڪڏهن قلعي مان امان سان نڪري وڃڻ ڏٺين ۽ ڪنهن
 پناه جهڙي جاء تائين پهچڻ ۾ سنهنجي آڏو نه اچين تہ آڏو قلعو خالي
 ڪرڻ لاء راضي آهن. چچ اها درخواست منظور ڪئي. ملتان جو
 راجا پنهنجي قسمت تي افسوس ڪندو هٿ مليندو قلعو خالي ڪري
 هليو ويو ۽ چچ فتح جا گيت ڳائيندو ملتان ۾ داخل ٿيو ۽ داخل ٿيڻ
 شرط پهرائين ملتان جي انهيءَ مشهور مندر جي پاترا لاء ويو جيڪو
 ان وقت ساري هندستان جي مشهور وڏن پتخانن مان هڪ ليکيو
 ويندو هو. ديوتائن جي سورتن اڳيان وڏي پرسم ۽ شردا مان مڻو
 ليڪه ماڻهن ۽ چڱي خاصي پيٽا رکيائين ۽ آئنده جي ڪاميابيءَ لاء دعا
 گهرائين. تنهن کان پوءِ هڪ ٺاڪر کي شهر جو والي مقرر ڪري
 اڳتي روانو ٿيو. ملتان جي فتح کانپوءِ ماڻهن جي دلين تي چچ جي
 اهڙي ڏاڪ ويهجي وئي جو ڪنهنڪي به انجي مقابلي جو حوصاو نه
 رهيو. برهماپور ڪروڙ ۽ اشاها جي راجائن ان مڃي هاڻي تہ چچ جي
 لاء رستو صاف آهي. فتح جي نشي ۾ ويو اڳتي ڏوڪيندو. وات تي
 شاکا جو قلعو آيو انکي به فتح ڪيائين. آخر ڪشمير جي سرحد
 تائين پنهنجي ملڪ جي سرحد ڦاٽڻ ڪري زمين جي وچ ۾ وڌا وڻ
 پوکائي ارڙو ڏانهن موٽي آيو ۽ هڪ سال تائين آرام ڪري ڏکڻ
 الهندي سرحد جي طرف رخ ڪيائين. درياء پار ٿي سوريءَ جي قلعي
 تي حملا ڪيائين اتي جي راجا جي پٽ ڪاڪا نالي حاضر ٿي معافي
 گهري ۽ خراج ڏيڻ قبول ڪيو. انهيءَ کان پوءِ برهمڻ آباد ڏي وڌيو.
 اتي جو حاڪم آگر لهائو هو. ان پهرائين بهادريءَ سان مقابلو ڪيو
 مگر هار کائي قلعي ۾ پناه ورتائين. چچ هڪ سال تائين انجو گهيرو
 ڪيون ويٺو رهيو. انهيءَ وچ ۾ شڪست جي غم ۾ راجا پراڻ ٿياڳيا
 ۽ سندس پٽ سرٿيد گاديءَ تي ويٺو ۽ پاڻ مقابلي جي طاقت نه هاري
 اچي پيش هو. چچ اتي هڪ پوليتڪل چال هليو ۽ لهن کي پنهنجو

خيرخواه ۽ وفادار بنائڻ لاءِ سائن مائٽي ڪنڊهائين. ڇا ڪيائين جو باوجود برهمڻ هجڻ جي پاڻ انجي ماءُ (راجا آگر جي راڻي) سان وٺي جيئري تي جيئري هي شادي ڪيائين ۽ انکي وري پنهنجي ڀائٽي جي ڏي ڏسيا دهوي پرڻائي ساڳي طرح اتي جو حاڪم مقرر ڪيائين.

برهمڻ آباد جي ڀرسان پسگردائي ۾ ٻڌنوار نالي ٻڌ ڌرم وارن جو هڪ عاليشان مندر هو. جنهن ۾ سڀني ٻڌ راڳو نالي هڪڙو وڏو تپسي (درويش) رهندو هو. جنهن جي تپشا (رباغت) جي ماڻهن ۾ هاڪ هئي ۽ کيس ڪرامت جو ڏئي ڪري مڃندا هئا. ان آگر لهائي ڪي جنگ جي وقت ۾ نه فقط مدد ڪئي هئي پر ان جي فتح ۽ ڇڄ جي شڪست لاءِ پاٽ به رکيو هئائين جنهنڪري ڇڄ کي برهمڻ آباد جي فتح ڪرڻ ۾ سڄو سال لڳي ويو انهيءَ وچ ۾ گڻو مائتا جي ٻچ جو قسم ڪندو هئائين ته قلعي تي قبضي ڪرڻ شرط انهيءَ سادو ڪي گرفتار ڪري جيئري سندس ڪل لهرائي ان مان جنگ جا تقارا ٺهرائيندس.

فتح کانپوءِ هڪ ڏينهن پنهنجي قسم جي پوري ڪرڻ جي ارادي سان ڳچ جيترا نوجوان سپاهي ساڻ ڪري اوڏاهن روانو ٿيو ۽ سپاهين کي -جهڙائي ڇڏيائين ته جنهن وقت آءُ ساڻو سان ملي ڳالهه ٻولهه ڪري آئي ڪڙو ٿيان انوقت اوهان منهنجي اشاري ڪرڻ تي هڪدم تلوار سان سندس ڪمر پورو ڪري ڇڏجو. اهو گهات گهڙي اندر مندر ۾ ويو ته ڇا ڏسي ته اهو ساڻو پوڄا پاٽ ۾ رٿو ٻو آهي. سندس ڀرسان گوهيل مٽيءَ جو شامي پنوڙو رکيو آهي ۽ هٿ ۾ سانڇو اٿس جهڙو ديو تائين جون مورتنون ٺاهي سامهون رکي سندن اڳيان مٿو ٻو ٿيڪي ڇڄ پيو رهيو مگر ساڻو ڏانهن اک کڻي نهاريو به نه آخر جڏهن ديوتائين جو هڪ وڏو ڏيهو ٺاهي بس ڪيائين تڏهن راجا ڏي حقارت سان نهاري ڇڏيائين ته ڇا سيلاجي بيڪاريءَ جو پٽ آيو آهي؟ ان هٿ جيڙي ڇو ته هائو. وري پڇيائينس ته ڇو آيو آهي؟ ڇيائين ته سوامي

جنجی درشن ڪرڻ لاءِ. انهيءَ کانپوءِ مندر جي هڪ پوڄاري هڪ انگوڇو وڇائي کيس چيو ته ويهه. ڇچ ويهي رهيو ۽ ڪجهه وقت تائين ڇپ ڇاپ ٽپشي ڏانهن نهاريندو رهيو. سڀس منهن مان ائين هي معلوم ٿيو ته ڇڻ ته ڪنهن آفت جي منهن ۾ اچي ويو آهي ۽ خوف وچان زبان ٽٽي اڪليس. آخر ڏهي ڏهي ساڌو کي وينتي ڪيائين ته سوامي جي ڪرپا ڪري هلي برهمڻ آباد ۾ رهو ۽ پنهنجي بهاري چلي راجا آگم جي پٽ سرٿيڏي راجڌانيءَ جي ڪم ڪار ۾ صلاح مصلحت ڏيندا رهو. ان جواب ۾ چيس ته مونکي وري دنيا جي پنڌن ۾ فاسق مناسب نظر نٿو اچي پر جيڪڏهن کڻي آءٌ هلاڻ به ته تنهنجي ڌرم وارا برهمڻ جي پڌ ڌرم جا پڪا ويري آهن سي منهنجي نپشا ۾ ڀنگ وجهندا ۽ مونکي ۽ منهنجي پوءِ لڳن کي ستائيندا رهندا. راجا چيو ته آسپد ته ڪو توهانجي وار جو نالو به ڪونه وٺندو. ٿوري دير تائين اهڙي قسم جي گفتگو ٿيندي رهي. آخر ساڌو کي مٿو ٽيڪي رخصت وٺي ٻاهر نڪتو جڏهن گهوڙي تي سوار ٿي هاڻ لڳو ته وزير پچيس ته سائن غصو ڪاڏي ويو؟ هتان ته انجي مارڻ لاءِ سنبري آيا هئا ۽ هت اچڻ تي سڀس شش بنجي ويو. راجا چيو ته انجي ڀرسان مونکي هڪ خوفناڪ ديو (پوت) نظر آيو جنهنجي هٿ ۾ بڙجي هئي ۽ ڏند ڪرلي اکيون ڦاڙي گهور ڪري مون ڏانهن پئي نهارائين جيڪڏهن آءٌ ٿوروئي گهٽ وڌ هلاڻ ها ته پٺت کان اڳي منهنجو ڪم پورو ٿي وڃي ها. اُتان برهمڻ آباد موٽي اچڻ تي حڪومت جو ضروري انتظام ڪيائين ۽ نيون سرحدون وغيره مقرر ڪيائين. لهاڻا جڃي هٿ مان تازو حڪومت وٺي هئي انهن جي مٿي مان حڪومت جو واڻ اڇا نه ويو هو انهنکي تمام گوريون سزائون ڏنائين ۽ سندن ليدرن کي گولي گولي ۽ چونڊي چونڊي مارايائين ۽ انهن لاءِ هميشه واسطي ۾ قانون جاري ڪيائين ته اهي تلوار پاڻ وٽ هرگز نه رکن

۽ گهوڙي تي نه چڙهن ۽ جتي اتفاقاً چڙهن تـہ انجي اگهاڙي پلي تي چڙهن ۽ هندو پاڙين بلڪل نه رکن. مٿو ڪڏهن به نه ڏيکين ۽ ٻين ۾ جتي نه پائين ۽ برهمڻن جي پورچيخانن لاءِ جهنگ مان ڪاٺيون ڪري اچن ۽ پنهنجي ذات وارن تي چغلي ۽ جاسوسي ڪندا رهن.

هي سڀ انتظام ڪري نيرون ڪوت مان ٿيندو دٻول بندر ۾ آيو ۽ اُتي سمجھي ڪي حاڪم مقرر ڪري ارسا پلي (لس پلي) جو رخ رکيائين اتي جو حاڪم ٻڌ ڌرم جو پوءِ لڳ هو. اُن جيوهندا کي ٻرو سمجھي ساڻس دوستي ۽ جو عهد نامون ڪيو. اُن کانپوءِ سرحد ڏي وڌي آخري سرحدي شهر ڪٽارپور ۾ پهچي قلعي جي مرست ڪرائي اُتي وڏا وڏا نقارا رکيائين جتي صبح ۽ شام جو هندوستان جي پراڻي رواج موجب ڌمال وڃندي رهي ۽ جڏهن جاءِ تي سنڌ جي سرحد مڪران جي سرحد سان وڃي ملي اتي حدبنديءَ جي طور تي وڻ ٻوڪرائي اردو موليو ۽ چاليهه ورهه حڪومت ڪري ڇڏيو. ڪيائين.

ڇچ جي مرڻ کانپوءِ اچو ۽ اڃا چندرا تخت تي ويٺو ان پنهنجي پراڻي اباڻي ڌرم کي ڇڏي ٻڌ ڌرم سونگار (قبول) ڪيو ڪيترن ئي هندن کي ترار جي زور سان هندو ڌرم ڇڏڻ ۽ ٻڌ ڌرم قبول ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيائين جنهنڪري هندن ۾ سخت فاءِ پيدا ٿيو ۽ پنهنجي طرفان هندوستان جي هڪ هندو سردار مٿاڻي کي فتوح جي راجا ميهرس وٽ فرمائي ڪري موڪليائون تـہ سنڌ جو راجا ناسڪ ٿي ويو آهي. نه رڳو پاڻ وڃي ٻڌ ڌرم سونگار ڪيو اٿس پر ٻين کي به پاڻ وانگر ٻڌت ڪرڻ گهري ٿو. پاڻ سڄو ڏينهن مندر ۾ پوڄارين سان ويٺو آهي ۽ راج پاڳ جو ڪو ادھي واهي ڪونهي. جيڪڏهن

ٿورڙي فوج رواني ڪندا ته آساني سان سنڌ فتح ٿي ويندي. راجا
 سيهرس ڪجهه ملڪ جي لالچ ڪري ڪجهه مذهبي تعصب جي
 ڪري پنهنجي ڀائٽي هرداس کي سڀه سالار بنائي سنڌ تي ڇاڙهي
 موڪليو ۽ هوڏانهن ڪشمير جي راجا به انهي ڌرم ۽ (مذهبي جنگ)
 ۾ حصو وٺڻ لاءِ لشڪر روانو ڪيو مگر ٻئي ڪامياب نه ٿيا ۽
 هار کائي موٽي ويا ۽ چندرا ست وره راج ڪري مري ويو.

راجا ڏهر

(۶)

سنڌ جي هندو راج جو پويون راجا ڏاهر، چندرا جي موڻ کان پوءِ
 نعت و تاج جو ماڻڪ ٿيو. اهو چتوڻيءَ عشي جيئڙو هو هميشه
 شراب، ڪباب، ناچ، گاني ۽ عورتن جي صحبت ۾ مست رهندو هو
 ۽ حڪومت جو ڪاروبار سندس وڏو وزير ٻڌي مان، جو ٻٽس جي
 زماني کان وٺي وزات جو ڪم سنڀاليندو پئي آيو. ۽ ڏاڍو هوشيار ۽
 آزمودگار ماڻهو هو سو دستور موجب هلائيندو هو مگر کيس (راجا
 کي) هر وقت هي ڪٽڪو رهندو هو ته لهائن کان ٽڪي ۽ مان
 حڪومت هٿ ڪئي وئي آهي، ويتر جو ساڻن بدسلوڪي ڪئي وئي
 آهي انهي ڪري هو ڪنهن به وقت ٻڌ ڏرم وارن مان ملي بغاوت جو
 جهنڊو نه کڙو ڪن. هڪ ڏينهن وزير کسي گهرائي ساڻس اها ڳالهه
 پڇاري ملڪ جي دؤري ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين ۽ وڏو لشڪر ساڻ
 ڪري برهمڻ آبله روانو ٿيو. اُتسي پهچي شاهي درٻار ڪري اميرن،
 اسراڻن کي انعام اڪرام ڏئي پنهنجي پاءُ ڌرين کي اتي جو حاڪم
 مقرر ڪري نيرون ڪوٽ پهتو، اُتي به ساڳي طرح ماڻهن جي دلجوئي
 ڪري پنهنجي هٿ جيستن کي اتي جو حاڪم مقرر ڪري ديول
 بندر جو رخ ڪيائين. ٻٽس جي وقت کان اتي جو حاڪم سمباجي
 نالي هليو ٿي آيو. اهو ذات جو سمون هو ان مان بغاوت جو انديشو
 ڪونه هو. سمباجي راجا ڏاهر جي اچڻ جو ٻڌي شهر جا وڏا وڏا ماڻهو
 ۽ ٿورو لشڪر پاڻ مان وٺي قلعي جي ٻاهران آجيان لاءِ لڪتو. راجا
 هڪ هاڻي تي پالڪيءَ ۾ سوار هو سندس اڳيان پنجاهه گهوڙي سوار
 اڳهاڙيون ٺارايون هٿ ۾ کنيو پئي آيا ۽ سندس پٺيان بيشمار فوج
 هئي. سمباجي گهوڙي تان لهي راجا جو فوجي سلام ڪيو ۽ ان جي

اشاري ڪرڻ تي گهوڙي تي سوار ٿي ساڻس گڏ ڦلبي ۾ داخل ٿيو. شهر جي ماڻهن دهلان دھان سان راجا جي آڃاڻ (مرحبا) ڪئي ۽ کيس جلوس ۾ وٺي شاهي محل تائين پهچايو. راجا ٽڪي لٽي آيو هو. انهي ڪري ماڻهن کي دروازي تي رخصت ڪري اندر بيٺي ٿي ٻئي سباجي سان معمولي خوش خير عقيبت ڪرڻ بعد ان کي حڪم ڏنو ته سڀاڻي صبح جو پهريائين مهاديو جي مندر ۾ پاترا لاءِ هان ٿيندو ۽ اتان موٽڻ تي درٻار ڪرڻ ۾ ايندي. سباجي نوڙي ڇاتي تي هٿر کي عرض ڪيو ته حضوراً پنهنجي پاڻ اها مرضي هئي ته پهريائين دھونائڻ جو درشن ڪري تنهن کان پوءِ درٻار ڪرڻ ۾ اچي. هاڻي مون کي اجازت ملي ته وڃي هندوبست ڪريان. راجا چيو ته ڇڏو هاڻي توهان کي رخصت آهي سباجي راجا کي ڏندوت ڪري ٻاهر آيو ۽ درٻار لاءِ ضروري انتظار ڪري اميرن، ايرائين ۽ وڏن ماڻهن کي اطلاع ڪري سڌو پنڊت ديورتن وٽ مندر ۾ ويٺو ۽ کيس راجا جي ارادي جي خبر ڏئي مندر کي خوب سينگارڻ جو ٽاڪيد ڪري پنهنجي گهر موٽي آيو ۽ رات گذاري صبح جو شاهي محلات ۾ حاضر ٿي راجا جو انتظار ڪرڻ لڳو. راجا پهريون ئي ڀيرو ديول مندر ۾ آيو هو ۽ مندر جي پرڀٽ گهڻي ساراهه ٻڌي هئائين تنهن ڪري صبح جو سوبل آئي سنان پائي ڪري گائتروڻ جو جپ ڪري شاهي لباس پهري ٻاهر نڪتو. سباجي ۽ ۵۰ سپاهي ساڻ ڪري گهوڙن تي سوار ٿي مندر ڏانهن روانو ٿيو. مندر جي دروازي تي رنگ برنگ جهنڊن جي جهر سر لڳي پيلي هئي. مندر کي فرش فروشن ۽ غالچن سان خوب سينگارڻو ويو هو. مندر ۾ اندر جتي دھونائڻ جون مورنون رکيل هون اتي جوت ٻارڻ، واسٽوپ ڪرڻ ۽ اگربتين دکائڻ جو ڪم انهن نو عمر خوبصورت نازنين چوڪرين جي سپرد هو. جي جواني جي آسگن جو خون ڪري دنيا جي عشق و آرام کي لت هڻي سڄي عمر دھونائڻ

جي شيوا ۾ گذارڻ لاءِ ڪوٺيون (ديو داسيون) ٿي پيليون هيون. راجا مندر جي دروازي تي، ٻڌجي گهوڙي تان لهي پيو سڀامي ڀاءُ پيٽا، راجا ۽ سڄاڻي اندر داخل ٿيا. مهنت اڳتي وڌي راجا جي کلي ۾ هار پاتو. دروازي جي پنهنجي پاسي مندر جا پوڄاري قطار ۾ ڪنڌ لوڻو ادب سان پيٽا هئا، جن ڪڏجي وڏي زور سان راجا ڏاهر جي ”جي“ جا نعرا هڻيا. راجا اڳتي وڌي سڌو ٿي سڌو ديوتائن جي مورتن جي اڳيان اچي سڌو ليڪيو ۽ ڪڇ وقت تائين ڪنڌ جهڪائي هٿ جوڙي راج پاڳ جي سلاستي لاءِ پرارڻا ڪندو رهيو، تنهن کان پوءِ پوئين پهرين ڀاءُ نڪري انهي اڏجي آسڻ تي وڻو جيڪو خاص طرح ان جي وهڻ لاءِ اڳي ٿي مڇلي گدين ۽ ريشمي ڪپڙن سان سينگاريل ويو هو، سڄي ديو داسيون ۽ مندر جا پوڄاري سامهون صفت ۾ ٿي پيٽا. سنڌريءَ جي ٻن ساهيڙين مان گنگا جي ڏسي هيءَ ڪمر هو ته اها راجا تي گلن جي ورکا ڪري ۽ جڻا هڪ وڏي چانديءَ جي ٿاڻهيءَ ۾ پاڻ سوڀاري وغيره کلي اچي راجا جي اڳيان پٺا رکي. سنڌري جا اڳيئي ڪنهن نوجوان جي نهنن جي نمزي جو شڪار ٿي چڪي هئي، ۽ هر وقت ان جي خيال ۾ آڏاس رهندي هئي، ۽ جنهن کي هن ساري ڪاروائيءَ مان ڪنهن به قسم جي دلچسپي نه هئي تنهن لاجار پيءُ جي آڳاٽن پالن ڪري راجا کي ٽاڪ ڏنو جڏهن هي ٿيئي نازين پنهنجي ڪمر کان پالهيون ٿي چڪيون تڏهن راجا سنڌري ڏي ٺاهري شڪر گذاريءَ جا ڪجهه لفظ چوڻ گهريا مگر رڳو ٻي چرڻ ۽ زبان نه اڪلي. لس ٻن پٿر جو بت بڻجي ويو آهي، اڪيون ڦاٽي ويون اٿس، منهن جو رنگ ڦري ويو آهي، گويا جسر بي جان آهي، سڄاڻي سهي ڪري ورتو ته راجا ڪنهن لازمين جي تير نظر جو شڪار ٿي ويو آهي ۽ اهڙي حالت ۾ ان جو وڌيڪ رهڻ چڱو ڪين آهي تنهن ڪري اڳتي وڌي هٿ جوڙي عرض ڪيائين ته

حضور دربار جو وقت ٿي چڪو آهي، سڀ درباري انتظار ۾ هوندا، هاڻي هاڻ گهرجي. راجا کي هن وقت تائين بهوشي وٺي ويئي هئي ۽ کيس خبر ئي نه هئي ته پاڻ ڪٿي آهي. سو اهي لفظ ٻڌي چرڪ ڀري پاڻ سنڀالي ويٺو ۽ وزير کي چيائين ته هاڻو هاڻي هاڻ گهرجي. راجا جي اٿڻ جو ارادو ڏسي مهنت ٻڙ ڀاتو ۽ ۴ چار ويد جا منتر پڙهي آشرवाद ڏيڻ لڳو. آشرवाद جي ختم ٿيڻ تي راجا اٿيو. سڀني پوڄارين گڏجي راجا جي ”جي“ جا نعرا هنياء. راجا مندر کان ٻاهر نڪري مهنت ۽ سڀني پوڄارين کي دستڪار ڪري گهوڙي تي سوار ٿي دربار واري جاءِ تي پهچي فوجي سلام وٺي اندر گهڙيو. سڀني دربارين اتي آداب شاهي بجا آندو ۽ راجا جي تخت تي وهڻ کان پوءِ سڀني پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ويهي رهيا. راجا جي منهن ۾ هيئنر آها بادشاهي ڏيها ڪانه رهي هئي، طبيعت ٻڌي مست ٿيس ۽ کيس ڪا ڳالهه ڪانه ٿي وئي لاجار ٿي دل تي پٿر رکي پاڻ سنڀالي رسمي طور تي دربارين کي چيائين ته سڀني خوش آهيو؟

آواز- چترپتي مهاراجا جي پاڳ کي آسپس (دعا) ٿا ڪريون.
 راجا- ملڪ ۾ هر طرح سک -انت آهي؟

آواز- راجا جي ڪرپا سان شينهن ۽ ڍڪري گڏ ٿا ڇرن.

راجا- پرڃا کي نه ڪنهن قسم جي تڪليف ڪانهي؟

آواز- ڪجهه نه، سڀ سک ۽ آند آهي.

تنهن کانپوءِ مباحثي اڳتي عرض ڪيو ته جيڪي اٺ جهاز گرفتار ڪيا ويا هئا، انهن جا قيدي صف ۾ آڻي کڙا ڪيا ويا آهن، حڪم ملي ته انهن کي حاضر ڪيو وڃي. راجا ڪنڌ ڏوڏي اجازت ڏني. سڀني قيدي هڪ صف ۾ آڻي کڙا ڪيا ويا. راجا صف جي پهرئين آدميءَ کان پڇيو ته اوهين ڪير آهيو؟

هڪ نوجوان- (سواء ڪنهن سلام ڪرڻ جي ڇاتي ڪڍي بي پرواهي

سان، اسين مسلمان آهيون.

راجا- توکي ڪٿي آهي ته تون هڪ ڦيڏي آهين ۽ سنڌ جي مهاراجا جي اکيان پيو آهين.

ڏوجوان- هاڻو! منهنجو جسر ڦيڏي آهي مگر دل آزاد آهي.

راجا- تو اڳي ڪڏهن ڪنهن راجا جي درٻار نه ڏٺي آهي ڇا؟ راجا ڀرمانا جو اوتار آهي، ان کي ڀڳوان سان سمجهي ان جي اکيان ڪٽڻ جهڪائڻ گهرجي.

ڏوجوان- مون سرانديپ (لنڪا) جي راجا جي درٻار ڪيترائي دفعا ڏٺي آهي اتي به اهو ايتو رواج آهي، مگر جڏهن نڪر آيا مسلمان ٿيو آهيان تڏهانهن اهو انسانيت جي برخلاف ڪم مون ڪڏهن به نه ڪيو آهي ۽ نڪي راجا ٿي آهي ۽ ڳالهه تي زور ڏئي سگهي ٿو.

راجا- ته ڇا تون اڳي هندو هئين؟

ڏوجوان- هاڻو، منهنجا ماءُ پيءُ ۽ خـود آيا اڳي انهن ٻن جن کان جيڪر هڪ رواجي مڪ به ڪا شيءِ ڪسي وئي ته ڇڏائي نه سگهن، تن کي ڀرپور سمجهي ڀوجيندا هواسين مگر خدا ڀلو ڪري انهن مسلمان سوداگرن جو، جن جي صحبت ۾ اسان اهو ڀرو عقيدو ڇڏي هڪ حقيقي خدا کي سڃاتو، جو سچي جڳ جو ڀالهار آهي.

راجا- تنهنجو نالو ڇا آهي؟

ڏوجوان- سليم.

راجا- لنڪا جي راجا توکي اترمي ٿيڻ تي سزا ڪٿي ڏني؟

سليم- بلڪل نه. هو سمجهو راجا آهي ۽ ڇائي ٿو ته ڏور دل سان لاڳاپو رکي ٿو، ۽ ڪنهن جي دل تي زوري قبضو ڪري ٿو سگهجي.

راجا۔ مسلمان ٿيڻ کان پوءِ تون ڪڏهن راجا جي درٻار ۾ ويو آهين؟
 تسليم۔ جيتراڻي پيرا ۽ ڪڏهن به مون ان جي اڳيان ڪنڌ نه
 جهڪايو.

راجا۔ انهي ڪري هو تون ئي ناراض ڪونه ٿئي؟
 تسليم۔ هرگز نه، هو مون کان ايتري قدر راضي آهي جو مون کي
 اسلامي دنيا جي شهنشاهه مان دوستي گنديڻ واسطي پنهنجي
 پاران سفر ۽ هن قافلي جو سردار بنائي موڪليو اٿس.
 راجا۔ مسلمانن وٽ اڄ نيچ جو سنڌو سڙهو ڪونه آهي ڇا؟
 تسليم۔ اڄ نيچ ڇا جو؟ اسلام ۾ نه ڪوئي برھڻ آهي نه وڻڻ نه
 ڪٽري نه شودر.

راجا۔ ڇا اسلام ۾ ذات پات جو پيد آهي ئي ڪونه؟
 تسليم۔ هرگز نه، سڀ انسان خدا جا پندا آهن ۽ ٻئي برابر پاڻ
 ۾ پائو.

راجا۔ چئو ته اوهان وٽ شريف جي عزت ڪانهي؟
 تسليم۔ اسان وٽ سڀ شريف آهن، رڌيل آهي ئي ڪونه،
 راجا۔ شاهه ۽ گدا ۾ به فرق ڪونهي؟
 تسليم۔ هرگز نه، ٻئي برابر، ٻئي خدا جا محتاج.
 راجا۔ ڇا خدا وٽ به امير ۽ غريب هڪ جهڙا آهن؟
 تسليم۔ بيشڪ خدا وٽ عزت وارو آهي جيڪو سڀ کان وڌيڪ
 نيڪ ۽ پرھيزگار آهي، اهو کلي ڪير به هجي. ذات نه آهي
 ذات تي جو وهي سو لهي.

راجا۔ اوهان وٽ جيڪڏهن ڪنهن وڏي ماڻهوءَ کان ڏوھ ٿئي پوي
 ته ان لاءِ به ساڳيو قاعدو آهي جو نيچ ماڻهن لاءِ؟
 تسليم۔ ضرور، اسانجي ٻياري پيغمبر فرمايو آهي ته جيڪڏهن منهنجي
 ٻياري ٿيئي کان به ڪٿي ڪو ڏوھ ٿي پوي ته ان کي به اهڙي

سزا ملندي جهڙي ٻين کي.

راجا- اهڙو ڪو مثال به ٿي گذريو آهي؟

مسليم- هاڻو، شام جي ماڻڪ جو هڪ عيسائي سردار جبله ابن ادهم
الفساني مسلمان ٿيو هو. حج جي موقعي تي طواف ڪري رهيو
هو ته اتفاقاً سندس شاهي چوڦي تي، جنهن جا پلو زمين تي
گهٽايا پئي آيا هڪ غريب مسلمان جو پير اچي ويو جنهن تي
هن ڪاوڙجي غريب کي پر ڪري هڪ لپاٽ هڻي ڪڍي غريب
ويچارو وقت جي خليفي فاروق اعظم وٽ دانهين ويو. ان عيسائي
شهزادي کي گهرائي ڪائس حقيقت پڇي. ان چيو ته مون
هنکي برابر لپاٽ هڻي آهي ڇو ته منهنجي ڪيائين ته سندس پير
هڪ امير جي چوڦي تي نه اچي؟ خليفي فيصلو ڪيو ته اسلام
۾ امير ۽ غريب هڪ جهڙا آهن. غريب کي پورو پورو حق
آهي ته اهو توکي به اهڙي ئي لپاٽ هڻي ڪڍي. ان چيو ته
مونکي اهڙو مذهب ئي ڪونه ڪپي جنهن ۾ امير ۽ غريب جو
تفاوت ڪونهي. خليفي ان جو اسلام کان ڦري وڃڻ قبول ڪيو
مگر هڪ غريب تي ظلم ٿيڻ پسند نه ڪيو.

راجا- اوهان جي ڌرم جو ٻول متو (اصول) ڇا آهي؟

مسليم- اسانجي مذهب جو نالو ئي آهي اسلام. جنهن جي معنيٰ آهي
صلح ۽ سلامتي. انجو اصول ٽن شين تي ٻڌل آهي. هڪ اخوت
(برادري) ٻي مساوات (برابري) ٽين عدالت (انصاف).

راجا- ڇا به هجي مگر هينئر تون منڌ جي راجا وٽ قيد آهين. توکي
منڌ جي رواج موجب راجا جي اڳيان ڪنڌ جهڪائڻ گهرجي.
مسليم- هرگز نه. هڪ مسلمان جو ڪردن سواءِ خدا جي ٻي اڳيان
جهڪي نٿي سگهي.

راجا- او گستاخ! سنڀال. هڪ راجا جي حڪم جي انحرافي ٿو ڪرين.

سائيم۔ خدا جي حڪم اڳيان راجا جي حڪم جي ڪهڙي حيثيت؟
 راجا۔ (غصي ۾) سباجي! هنن ٻي ادب گستاخ قيدين کي پنڌت
 دهورتن جي حوالي ڪر ته اهو هنن کي لهائن وانگر ٽيڪ ڪري
 زالن ۽ ڀارن کان مندر ۾ جهڙو ڏيڻ ۽ صفائي جو ڪم وٺي ۽
 مرد لهائن وانگر ٻيرون اگهاري جهنگ سان مندر جي لنگر لاءِ
 ڪاٺيون ڪري اچن.

سباجي۔ حضور! مون کين اڳئي پنڌت جي حوالي ڪري ڇڏيو
 آهي جو مٿن خوب سختي ڪري ٿو.
 راجا۔ هنن تي تمام سخت نظر رکڻو ۽ کانئن سخت پورهيو وٺو.
 سباجي۔ ضرور.

هن کان پوءِ راجا درٻارين ۾ دوشالا ۽ قراربون انعام طور تقسيم
 ڪري درٻار برخواست ڪئي ۽ محل ۾ پنهنجي هلڪن تي لٽي
 اوچتوئي اوچتو هشق جي هني ۾ قاسي وڃڻ تي خيال پچائيندو رهيو.

خون ڏمنا

(۷)

اڃا سڌ ڪن ڏوري ٿي ڏالر ملهن ڪين ڪي ڏورو
مگر افسوس ڏهڪتي! وڃ-وڙو دلربا آيو.

هان! هن مهل هيءُ دل پڄاڻندڙ آواز ڪٿان پيو اچي؟ منجهو
گري ويو آهي ڇنڊ ٻڌ کان ڪجهه سرس پنهنجو سفر پورو ڪري
چڪو آهي. ڇا انسان ڇا حيوان سڀڪو پنهنجي پنهنجي جاءِ تي
آرامي آهي. پوئين رات جي گهري ٺنڊ جي نشي هرڪنهن کي دنيا
جي گهٽين ۽ فڪر کان آزاد ڪري بي فڪر سمهاري ڇڏيو آهي
ڇو طرف ڇپ ڇاپ لڳي پئي آهي ۽ ان ۾ هيءُ درد ڀريو سربلو آواز
ڪهڙو نه ملو پيو لڳي ۽ بي اختيار دل کي ڇڪي ٿو وٺي. مگر اهو
آهي ڪهڙو بدنصيب جنهن جو هن مهل سک اچي ڦٽو آهي ۽ اهڙي
سهائي رات ۽ ملي ملي هوا به ان کي آرام ڏئي ٿي سگهي؟ شايد
وڇارو ڪو زماني جو متايل ۽ مصيبت جو ماربل آهي جو دنيا جي
ڏکڻ ڏولائن کان تنگ ٿي پنهنجي دل کسي وندرائي رهيو آهي، يا ته
ڪو بيمار آهي جنهن جي رات وڏي پئي آهي ۽ ان جي ڪٿائڻ لاءِ
سندس ڪو تيمار دار سڄي رات اوجاگي ڪرڻ ۽ تارڻ گڏڻ سبب
هڙيءَ طرح جهونگاري رهيو آهي. اهڙا هي ته ڪنهن دل ڦٽل جو
آواز ٿو ڏسجي. ضرور ڪو عشق جو آزاريل آهي، جو پنهنجي محبوب
جي جدائي ۾ آهون ڪري رهيو آهي. هن جي دل کسي ضرور ڪا
ڇوٽ لڳل آهي، نه ته ان جي آواز ۾ جيڪر هيترو درد ۽ اثر نه هجي
ها. هوا البت زور آهي ۽ وڻن جا پن همدرد ڪري ساڻس آواز ۾
آواز ملائي رهيا آهن جنهن ڪري اهو پوريءَ طرح سمجهه ۾ نٿو اچي
۽ نڪي پتو لڳي ٿو ته اهو ڪهڙي طرف کان اچي رهيو آهي. آخر

ڪٺائيندي هڪائيندي شاهي محل جي اولهه واري ڪمري وٽ پهچڻ تي معلوم ٿيو ته راجا ڏاهر هڪ پلنگ تي ٽٽڪي رهيو آهي. سندس نيلن مان لار پيا وهن ۽ رکي رکي ٿڌو ساه کڻي هتي غزل ڳائي رهيو هو ته:-

تنهنجي عشق ڏنم آزار، رٿندي گذاريم راتون راتون
هن قسم جو دردانگيز آواز مٽي پکي پکن به چرڪ پري آڻيل
سڀيڏي صبح (پريات) به ان همدردِي ۾ پنهنجو ڇولو ڇاڪ ڪري
چڏيو. ان جا لڙڪا وهڻا ڏسي ان جي حال زار تي گهوڙن ڳاڙڻ واري
شبنم (ماڪ) جي اکين مان گهوڙا خشڪي ٿي ويا. ويڇاري دل جلي
شمع جنهن نهايت همدردِي ۽ دلسوزِيءَ سان سڄي رات ان سان
سات ڏٺو هو انکي ٻار ٻار آه سرد پريندو ڏسي پاڻ به هڪ لٽو ٿڌو
ساه کڻي شوڪارو پري خاموش ٿي وئي. هن قسم جون قدرتي
همدرديون ڏسي راجا کي ڪجهه آنت ٿيو ته هڪو نه هڪو ضرور
سندس همدرد ٺڪري ايندو، جو سندس حال ڀاڻي ٿي کيس هن ڪم ۾
مدد ڪندو. آخرڪار صبح آيو، ٿوري دير ۾ شهر جي حاڪم سمباجي
در نسي اچي ڄاڻ ڪيو ۽ راجا کيس گهرائي هن طرح گفتگو
عروج ڪئي:-

راجا- جيڪي آڻ جهاز مليجن جا ڌاڙيلن ڦريا هوا انهن جو مال متاع
ڪٿي آهي؟ اهي جهاز ڪٿي بيهاريا ويا آهن؟

سمباجي- چترپتي مهراجا مال متاع ته انهن ڦري لٽي پاڻ ۾ وراهي
هضم ڪري ڇڏيو، باقي جهاز ۽ قيدي انهن ڏينهن آڻي حاضر
ڪيائون. هتي ٻيو به ڪري ته مٿان ڳالهه ڦاسي پوي ۽
سرڪاري آڙيءَ ۾ نه اچي وڃن ته جيڪر انهن کي به حاضر
ڪونه ڪن ها.

راجا- هنن جو هاڻي ڪٿو ڦري وڃي؟ کين ايترو چڙواڳ ڇڏڻ

نه گهرجي.

سمباجي - سرگواسي مهاراجا جي سمي ۾ به هنن جو اهوئي حال هو.
هيءَ هڪ وڏي قوم آهي ۽ هند، سنڌ ۾ چوڻي پکڙي پئي
آهي جيڪڏهن ساڻن سختي ڪبي ته عام قمار شروع ڪري
ڏيندا ۽ وجهه وٺي سامهون ٿيڻ کان به نه ٽرندا.

راجا - هن ڀيري ته انهن شاهي جهاز ڦريا آهن ۽ آهي آهن به مسلمانن
جا ۽ مسلمان به وري اهڙا ڪين آهن جو هي سور پي ماڻ
ڪري وهندا.

سمباجي - مون کي پاڻ اهو ڪڏهو رهي ٿو ته هنن جي ٻولائي
ڪري خون خرابي ٿيندي ۽ نتيجو ٻرو نڪرندو.
راجا - تڏهن چڱو ائين ٿيندو ته ڦيڏي ۽ جهاز سولائي سوڪليا وڃن
۽ مسلمانن سان دوستي ٿيندي.

سمباجي - جيڪا حضور جن جي مرضي، مگر منهنجي خيال ۾ ائين
ڪرڻ سان مسلمان هڪٻئي کي ڏيندو ٿي ويندا ۽ اسان کي ڪمزور
سمجهي ڪنهن نه ڪنهن وقت ڏهائيندا.
راجا - ته پوءِ ڇا ڪجي؟

سمباجي - هنن ڏاڙهن کي هر طرح راضي ڪري پاڻ سان
ملايو اچي. اڳي جڏهن مسلمانن سان لڙائي ٿيندي هئي ته هن
ئي قوم جا پنجاه هزار نوجوان نڪري نروار ٿيا هوا ۽ مٽي
کي ماري مڇايو هڻائون. جيڪڏهن هن ڀيري مسلمانن سان
جنگ ٿي ته هن قوم مان اسان کي مدد ملي سگهندي.

راجا - هنن جون بيٺڪون ڪٿي آهن؟

سمباجي - منڊ جي ڀرسان جيڪي به ڳوٺ آهن انهن ۾ ٿورا گهڻا
ماڻهو هنن جا ئي آهن. هنن جي هڪ وڏي پاتاري هتان ۾
ڪوهن پٽ ٿي آهي.

راجا۔ انهن ۾ ڪو ٻيو مڙس به آهي.
 سهڻاڇي۔ هنن جو هڪ مڪي راجڪوٺال آهي ۽ گهڻو ڪري سڀني
 آنڊي هتي به آهن.

راجا۔ چڱو، سڀاڻي انهيءَ کي سونوٽ حاضر ڪجڻو.
 سهڻاڇي۔ جيڪو حڪم.

راجا۔ ڀلا اهي جهاز ڪٿي آهن؟

سهڻاڇي۔ جهاز شهر جي بندر تي بهاريا ويا آهن. اهي تمام وڏا ۽
 شاندار آهن ۽ سرڪاري ڪم لاءِ ڏاڍا چڱا ٿيندا.

راجا۔ چڱو اهي جهاز سنڌ مان ڦيرائي درياءَ جي رستي اروڙ ڏي
 ڏياري موڪلندا.

سهڻاڇي۔ حاضر. اکين سان.

راجا۔ ڪالھ مندر ۾ جنهن چوڪريءَ اماڻڪي ٿاڪ ڏاڻو هو اها
 ڪير آهي؟

سهڻاڇي۔ هتي جي مندر جي مهنت جي ڏيءَ آهي. ترسي سڪيا به
 چڱي پرائي اٿس ۽ رات ڏينهن پڙهڻ کي لڳي پئي آهي.

راجا۔ ٻنن کي اڃا مٽي ماڻي ڪانه آئي آهي ڇا؟

سهڻاڇي۔ نه، ٻڌجي ٿو ته چوڪري ٻرهمچر به آشرم جو ٻالن ڪري
 رهي آهي ۽ سندس دل دنيا جي حسڪارن مان ٽٽي لڳي.

راجا۔ ڇا هو پنهنجي جواني ائين ويهي وڃاڻيندي؟

سهڻاڇي۔ اها ڀڳوان کي سڏ، ٿورا ڏينهن ٿيندا ته منجهس ڪنهن
 ساڻن لوڪ (جن) واسو اچي ڪيو آهي جنهنڪري مٿين
 لڳين ٿي گذاري.

راجا۔ مهڙي سوييا ايتري راج محل جي لائق آهي!

ايتري ۾ مٿان هڪ سپاهي اچي سڏ ڏئي ته اروڙ کان هڪ قاصد
 ضروري چلي کڻي آيو آهي ۽ چوي ٿو ته هينئر جو هينئر مهاراجا

صاحب جن کي پهچائي وڃي. راجا انجي هڪدم حاضر ٿيڻ جو حڪم ڏنو ۽ کانئس اها چئي وٺي پڙهڻ لڳو. جنن جنن چئي ويو پڙهندو تنن تن سندس منهن جو رنگ ويو ڦرندو ۽ گهڻ ڊهر نائين انهي ويچار ۾ پئجي آخر ڏهه ڏهه ڪنڌ مٿي کڻي اها چئي سمباجي کي ڏئي ڇيائين ته ٻڌاء ته هاڻي ڇا ڪجي؟

سمباجي۔ (اها چئي پڙهي) حضور لڪر نه آهي. ڪوه کي ڪٿي ڪٿي ته شڪارين جا گهر گولي. رامل جي راجا جي ڇا مجال آهي جو حضور جنجي بهادر لشڪر جو مقابلو ڪري سگهي؟ راجا۔ ائين برابر آهي. مگر هن ڪمبخت اسانجي غير حاضريءَ جو فائدو وٺي اوچتو بغاوت ڪئي آهي. وٽس جنگي هاڻي به آهن ۽ سوار ۽ پيدل لشڪر به گهڻو ئي اٿس. ٻڌاپور جي رستي کان چڙهائي ڪري علائقي راوڙ جي شهر روستا تي قبضو ڪري اروڙ جي طرف وڌي رهيو آهي.

سمباجي۔ هي اڻ جهاز لشڪر سان پري پياڻي هتان درياه جي رستي اروڙ ڏانهن روانا ڪجن ۽ باقي لشڪر ساڻ هڪري حضور جن ان جي پٺيان روانا ٿين. آمد نه رامل جو راجا حضور جن جي پٺيان اچڻ جو ٻڌي پائهن اچي پيش ڏوندو.

راجا۔ چڱو پياڻي صبح جو سوير اهي جهاز روانا ڪر ۽ هڪ چئي امين محمد علافي کي لکي اڃ جو اڃ رواني ٿا ڪريون ته اهو پنهنجي قوم جي ماڻهن کي ساڻ ڪري هنن باغبانن کي اڳتي وڌڻ کان روڪي ۽ پٺيان امين پال ٿا وڃون پوءِ آسپد ته انکي گهرو ڪري کيس سندس ڪٿي جو مزو چڪائبو.

سمباجي۔ محمد علافي هڪ ڌاري قوم جو ماڻهو آهي ان تي ڀروسو ڪرڻ نه گهرجي.

راجا۔ نه نه، هو بهادر آدمي آهي. انکي تيارو اسان پناه ڏئي سنڌ ۾

رهن جي موڪل ڏني آهي ۽ گهڻو ڪري ويهن ويهين هو
احسان فراموش نه ٿيندو.

سهڻاڇي - هن جي قوم جا اهڙا ماڻهو آهن ڇا جو راسل جي راجا
کي اڳتي وڌڻ کان روڪي سگهندو؟

راجا - راءِ ۽ ارور جي وچ علائقي ۾ ان جي قوم جا ماڻهو رهن ٿا.
انهن ۾ جوان ۽ جنگ جا آزمودگار اکره ۵۰۰ کن آدمي
مس آهن مگر انهن مان هڪ هڪ ۵۰۰ جو مٿ آهي.

سهڻاڇي - جيڪا حضور جن جي مرضي.

راجا - لشڪر جي رواني ڪرڻ جو بندوبست اڄ جو اڄ ٿي وڃي
گهرجي پرهنن اسان جو هتان ڪوچ آهي ۽ صبح سان ديوٿائن
جو درشن ڪري سوڀاري ٿي لاءِ پراڻا ڪري روانا ٿينداسين.
ان کانپوءِ راجا ارور مان آيل قاصد کان اتي جي معمولي خبر چار
وئي کيس محمد علافي جي نالي هتي ڏني هڪدم روانو ڪيو ۽ پاڻ
سهڻاڇي کان پنهنجي دلربا بابت هيٺين طرح ڇا ڳاڇا ڪرڻ شروع
ڪيائين.

راجا - انهيءَ سندر ديويءَ جو نالو ڇا آهي؟

سهڻاڇي - سنڌري.

راجا - آها! ڪهڙو نه ڀارو آهي! - ڇڄ ڀڄ پاڻ جهڙي آهي سنڌري
(حسينه) تهڙو ئي اٿس نالو!

سهڻاڇي - ساڪيات (نس پس) سورگي اسرا (بهشتي حور) آهي.
راجا - پنهنجي جهڙي جواني تي به رحم ٿئي ڪري. ڀلا پاڻ لاءِ اهڙو
مخت فبصاو ڇو ڪيو اٿس؟

سهڻاڇي - هوءِ مهاودوان ديوي آهي. جهڙي تهڙي پنڌت جي
سائس پڄڻ جي جاءِ ڪانه آهي. رات ڏينهن ترم شاستر جاڇڻ
ڪري سندس من گرهست آشرم (شادي) جي پنڌڻ ۾ ٿاهڻ

کي پسند نٿو ڪري.

راجا- جيڪڏهن راج محل (شاهي محل) ۾ داخل ٿي ته جيڪر کانئس اهي سڀ خيال ڇڏي وڃن.

سهڻاڻي- آءُ نٿو ڀانيان. هو هن سنڀال جي سڪن کي ٽچ ڪري ٿي ليکي.

راجا- منهنجي مرضي آهي ته اوهان پنڊت کي منهنجي شاديءَ جو پيغام ڏيو.

سهڻاڻي- حضور جنجو حڪم سونگي پرچهر آهي مگر پنڊت کي چڱيءَ طرح مٺ آهي ته راج محل ۾ پٽ رائي کان سواءِ ٻيون ڪيتريون ئي رائيون موجود آهن تنهن کان سواءِ حضور جن جي عمر ۴۵ ورهين کان مٿي آهي حضور جن جا راجڪمار (شهزادا) به ان چوڪريءَ کان وڏا آهن تنهنڪري نٿو ڀانيان ته پنڊت اها ڳالهه قبول ڪندو.

راجا- پر توهان کي خبر آهي ته مان هن مندر دهويءَ تي موهت ٿي پيو آهيان انجي راج محل ۾ اچڻ تي مون کان سڀ رائيون وسري وينديون.

سهڻاڻي- برابر. پر جيڪڏهن پنڊت به کڻي قبول ڪري ته به اها چوڪري اصل ڪين قبول ڪندي. هنکي ته مورگو انهيءَ ڳالهه کان نفرت آهي.

راجا- توهان پنڊت سان ڳالهه چوريو ۽ شهر جي ڪنهن زال سان هوءَ کي مندر ۾ ڏهاري موڪليو ته وڃي چوڪريءَ کي رجھائي.

سهڻاڻي- چڱو جيڪا حضور جن جي مرضيءَ، مگر هينئر ته وقت تمام تنگ آهي حضور جن به پريتهن هتان آهندا اسيد ته انکان

پوء آء ان لاء ڪوشش ڪندس.

راجا- پر توهان کي باد رکڻ گهرجي ته مون لاء هڪ ٻل به ورم
 ٿي گذرندو. جي اهو ڪم نه ٿيو ته پوء منهنجو الائي ڪهڙو
 حال ٿيندو سرگواسي. هاراجا صاحب بهادر جن جي زماني کان
 وٺي اسان جا پراڻا نمڪڻوار آهيون. مان توهان کي پتا سان
 ڪري ٿو سمجهان. اسيد نه اوهان ڪئن به ڪري اهو ڪم
 پورو ڪندا.

سباجي- حضور جن خاطري ڪن. آء نهن چوڻي سوڌو زور
 لڳائيندس.

راجا- انهي ڪم تي ٿي مان اوهان کي دل گهرو انعام ڏيندس ۽
 هر طرح راضي ڪندس. چڱو هاڻي اوهين وڃي سڀاڻي لاء تياري
 ڪريو ۽ ضروري بندوبست ڪريو.

سباجي راجا کي سلام ڪري ٻاهر نڪتو ۽ راجا هلڪ تي لپتي
 پنهنجي بدقسمتي تي افسوس ڪرڻ لڳو. اڃا ان پنهنجي دلرڻا جو
 منهن به پوري طرح ڪين ڏٺو هو ته اوچتو مٿان هيء مصيبت اچي
 ڪڙڪي، جنهن ڪري کيس لاچار ڪدم اوڏاهن روانو ٿيو پيو.
 جيئن ٿيڻ ڪري هن آهي ته ڏينهن اُٿي ڪاليا، ٻئي ڏينهن صبح جو
 مندر هي دوتائن جي درشن جي بهاني سان ويو مگر درحقيقت جنهن
 درشن لاء ويو هو، اهو نصيب ڪونه ٿيس. هندري، جنهن جي آخري
 درشن لاء راجا حيران پريشان هو، اها خود ٻئي ڪنهن جي درشن لاء
 بيفرار هئي ۽ پنهنجي ساهيڙين سان پنهنجي گهر واري خاص ڪمري
 ۾ دوست جي ديدار لاء ڦارون وجهي رهي هئي. هن کي اها به خبر
 ڪانه هئي ته دوتائن جي درشن جي بهاني سان خاص طرح سندس

درشن لاءِ ڪو ماڻهو ڪيس انتظار جي اکين سان مندر ۾ گولهي رهيو آهي. راجا هيڏانهن هوڏانهن لوڻا گهٽائي ڦيريا مگر ڀتو نڌارو. آخر ديوتائن جو درشن ڪري پنهنجي کان موڪلائي پنهنجي ڪمبختيءَ تي افسوس ڪندو هٿ مهڻيندو هي شعر پڙهندو اڙوڙ روالو ٿيو.

”اڃا ڪه ڪين پوري ٿي ڏنر جنهن ڪينڪي پورو
مگر افسوس بدبختيءَ وچوڙو دلربا آيو.“

اسلامي تاريخ جو هڪ ورق

(۸)

دنيا جي آخري پيغمبر عليه الصوات و السلام جي وفات کان ٽي ورهيه پوءِ سنه ۱۵ھ (۶۲۹ع) خلافت فاروق جي زماني ۾ بحردين جي گورنر عثمان بن عاص ثقفي جهازن جو هڪ ٻڙو واپار لاءِ سنڌ ڏانهن روانو ڪيو جو بمبئي جي ڪناري تي ٿاڻي شهر ٺاهڻ پهچي پنهنجي ڪاميابيءَ جو سهرو سر تي ٻڌي موٽي آيو. عثمان ثقفيءَ جڏهن هيءَ خوشخبري خليفي جي حضور ۾ پهچائي ته اتان هيءَ عتاب آسيز جواب مليس ته تو هيترن تورن ماڻهن کي اهڙي دور دراز ملڪ ڏي جهازن جي رستي موڪلڻ ۾ اهڙو ڪچو ڪم ڪيو آهي، جهڙو هڪ مامڪوڙيءَ کي ڪاٺيءَ تي وهاري ان کي سمنڊ ۾ اڇلائڻ. جيڪڏهن خداخواست مسلمان ڪنهن مصيبت ۾ ڦاسي وڃن ها ته خدا جو نسر انهن جو بدلو آئون توکان وٺان ها. عثمان ثقفي، خليفي جي اهڙي سخت حڪم هوندي به پنهنجي ارادي تي قائم رهيو ۽ پنهنجي هڪ ڀاءُ مغيره بن عاص کي ديهول بندر ڏي روانو ڪيائين ۽ ٻئي ڀاءُ حڪم بن عاص کي گجرات ڏي. ديهول بندر ۾ ان وقت چچ جي ٻاران سباجي حڪومت ڪري رهيو هو ۽ چچ کي سنڌ ۾ راڄ ڪندي ۲۵ ورهيه گذري چڪا هئا. مغيره بن عاص ديهول بندر ۾ پهچندي ئي سفر آخرت اختيار ڪيو ۽ سندس ساٿي تجارت کي لڳي ويا. حڪم بن عاص گجرات ۾ وڃي ٻڙوچ جي شهر کي وسايو، جتان پنهنجي پٽ رشيد کي گج جيترن ماڻهن سان لنڪا ڏانهن واپسار لاءِ روانو ڪيائين. سنه ۲۲ھ (۶۴۳ع) ۾ ايران فتح ٿيو ۽ اسلامي سلطنت جون حدون وڌي ڪرمان ۽ ڪرمان جي مرحد سان اچي مليون. سنه ۲۴ھ (۶۴۴ع) ۾ ڪرمان ۽ سيستان به اسلامي سلطنت ۾ داخل ٿي ويا.

مڪران جي راجا پنهنجي سرحدي اسلامي سلطنت مان دوستي رکڻ جي پٺيان دشمني جي روش اختيار ڪئي ۽ پنهنجي ٻي ۽ ٻيٽي جي هندو سلطنت کي پاڻ سان ملائي ان مان جنگ ڪرڻ جي تجويز ڪيائين. چنانچہ سنڌ جي راجا کي لکي موڪليائين ته مسلمانن جي طاقت روز بروز وڌندي ٿي وڃي، جيڪڏهن هنن ڪڇي ۾ ئي انهيءَ سيلاب کي نه روڪيو ته هو سائن مقابلو ڪرڻ مشڪل ٿي پوندو. سندن فوجون هنن ٽڪرن ٿيون پيون آهن ۽ پنهنجي مرڪز کان به گهڻو دور نڪري آيون آهن ۽ کين جلد ڪا مدد پهچي ڪانه سگهندي تنهن ڪري صلاح آهي ته موقعو هٿان نه وڃائجي ۽ پاڻ ۾ ملي انهن جي قوت کي ناس ڪري ڇڏجي. ٻي صورت ۾ سنڌ جي سرحد مڪران جي سرحد سان مليل آهي جيڪڏهن مسلمانن مڪران فتح ڪري ورتو ته هو انهن لاءِ سنڌ جو رستو صاف ٿي پوندو ۽ وجهه وٺي ڪنهن نه ڪنهن وقت سنڌ کي فتح ڪري اڳتي وڌندا ۽ مارو دٻوئڻ جو دٻس دشمن جي قبضي ۾ اچي ويندو. سنڌ جي راجا معاملي جي نزاکت کي محسوس ڪري هڪ وڏو لشڪر مڪران جي راجا جي مدد لاءِ ڏياري موڪليو. مڪران جو راجا مڪراني ۽ سنڌي فوجون ساڻ ڪري وڏي ٺٽ ۽ ٺال تومار مان اڳتي وڌيو. مسلمانن جو لشڪر اگرچہ ٿورو هو ۽ وڏن جنگي ساز و سامان به بلڪل مختصر هو، مگر انهن کي بهلو ۾ هڪ ٻي خوف دل هئي ۽ سندن دماغ ۾ تازي فتوحات جو نشو و پروا هو. پاڻ کان ڏهونئي طاقت کي نه خيال ۾ نه آئيندا هئا. انهن ميدان ۾ جانبازي ۽ بهادريءَ جو جوهر خوب ڏيکاريو ته پڇو اهو ٿيو ته مڪران جو راجا سنڌي لشڪر جي سپه سالار سميت مارجي ويو ۽ سندس فوج وڻي پاڇ ڪاڏي مسلمانن مڪران ۾ داخل ٿي ان کي پنهنجي سلطنت ۾ شامل ڪيو ۽ اسلامي سلطنت جون حدون سنڌ جي سرحد سان ملي ويون.

سنه ۵۲۵ھ (۶۴۶ع) ۾ لکهن خليفن جي زماني ۾ هندستان جو ٻيو ڦاٽڪ
ڪابل مسلمانن جي قبضي ۾ آيو، ان کانپوءِ چوٿين خليفن جي زماني
۾ سنه ۳۸ هجري (۶۵۹ع) ۾ هائوڪي کيرٿر جبل جي ڀت وارو
ڪوهستاني ملڪ قيقان جنهنجي سرحد سنڌ جي سرحد سان مليل هئي
سو اسلامي سلطنت ۾ داخل ٿيو. غرض ته حضور جنجي وفات کانپوءِ
خلافت راشده جي زماني ۾ لکهن ورهين جي اندر اسلامي سلطنت جون
حدون هندستان جي سرحد سان ملي ويون.

سنه ۴۱ھ (۶۶۲ع) کان اسلامي سلطنت جو نئون دؤر شروع ٿيو
۽ حڪومت جو بنياد دنهوي بادشاهن جي نموني تي قائم ٿيو. امير
معاونه پنهنجي تخت نشيني جي لکهن سال سنڌ جي راجا کي سندس
اگرائي جي سڪت ڏيڻ لاءِ مهلب بن ابي صفرة کي ڪابل جي رستي
۽ عبدالله ابن سوار کي قيقان جي رستي ۽ راشد بن عمر وجدهدي کي
مڪران ۽ ارما ٻيلي (لس ٻيلي) جي رستي ڏانهن روانو ڪيو. مهلب
بن ابي صفرة ڪابل ۽ ملتان جي وچ وارو علائقو فتح ڪندو قنڊايل
(قنڌار) تائين وڃي پهتو ۽ اتي هي راجا کي سرزنش ڪري پنهنجو
مطبع بنائي خراج (ڏن) وصول ڪري سڻي آيو. عبدالله بن سوار
قيقان ۾ ئي ڪن باغي قبيلن سان لڙندي شهيد ٿي ويو ۽ راشد بن
عمر وچن هزارن جي لشڪر سان سنڌ جي سرحد تي پهچي حملو
ڪيو. سنڌ جي طرفان مينڌ قوم جي ٻهاري ۽ بحري قزاقن جو پنجاه
هزارن جو هڪ زبردست لشڪر مقابلي لاءِ نڪتو. راشد بهادري جي
جوش ۾ سواءِ اڳ پوءِ ڇاڇڻ جي دشمنن جون صفن جون صفون ڇٽ
ڪندو اڳتي وڌيو، جتي دشمن کيس اڪيلو ڏسي گهرو ڪري شهيد
ڪيو ۽ فوج سپه سالار جي غير حاضريءَ ۾ بي قاعدي جنگ ڪندي
مارجي وئي. هن واقعي کان ٻه ورهه پوءِ مڪران جي گورنر سنان بن
سار سنڌ ڏي رخ رکيو ۽ گج جيترا شهر فتح ڪيا مڪر افسوس جو

اُن به راشد واري ساڳي غاڻي ڪئي. هڪ ته فوج ٿوري، ٻيو هٿيارن جي ڪمي، ٽيون سرڪر کان گهڻو دور نڪري وڌو. تنهن ڪري نتيجو ساڳو ئي نڪتو ۽ ٻڌا (ٻڌاپور) شهر وٽ مقابلو ڪندي مارجي ويو. ان کان پوءِ منذر بن جارود عهدي انهي مهل تي مقرر ٿيو. اهو به شهرن تي شهر فتح ڪندو مانجهندن جي ڀرسان قصدار رکس شهر ٺاڻين وهي پهتو مگر کيس موت کان مهلت نه ملي ۽ جو ڪم جتي هو سو قتي ئي رهجي ويو.

سنه ۶۰ھ (۶۸۰ع) ۾ امير معاويه جي مرڻ کان پوءِ ان جو ناخلف ٻٽ يزيد تخت تي ويٺو. ان جي زماني ۾ ڪربلا جي دردناڪ حادثي کان سواءِ ڪجهه نه ٿيو. سنه ۶۴ھ (۶۸۴ع) ۾ ان جي مرڻ کانپوءِ سندس ٻٽ معاويه تخت تي ويٺو، مگر اهو به نون مهينن کانپوءِ مري ويو. انجي مرڻ کانپوءِ سنه ۶۵ھ (۶۸۵ع) ۾ حڪومت جي واڳ عبدالملڪ بن مروان جي هٿ ۾ آئي، انجي زماني ۾ سلطنت پوري طاقت حاصل ڪئي. ٻيڻ جي زماني ۾ جو چؤطرف شورش ۽ بدآسي پيدا ٿي وئي هئي تنهن کي هن نهايت حڪمت ۽ طاقت سان دٻايو ۽ ٽئين سر حڪومت جو انتظام ڪيائين. حڪومت جي ڏهين سال اُن حجاج بن يوسف ثقفی کي عراق جو والي مقرر ڪيو. اُن وقت مشرق ۾ جيترا به ملڪ اسلامي سلطنت ۾ داخل هئا انهن سڀني جو انتظار عراق جي والي جي سپرد هو ۽ جدا جدا پرڳڻن جا حاڪم به عراق جي والي جي پراءِ سان مقرر ٿيندا هئا. اڄڪلهه جي اصطلاح ۾ هٿن سمجهڻ گهرجي ته عراق جو والي گورنر جنرل هوندو هو، جنهن جي هٿ هٿ جدا جدا پرڳڻن جا حاڪم گورنر جي حيثيت رکندا هئا ساڳيءَ طرح مغرب ۾ جيڪي اسلامي ملڪ هوندا هئا انهن جو گورنر جنرل مصر جو والي هوندو هو، جنهن جي هٿ هٿ ساري آفريقه ۽ اسپين جا گورنر حڪومت ڪندا هئا. مشرقي اسلامي ملڪن جي ان وقت جيڪا سياسي حالت

هتي ان جي تقاضا هئي ته انهن نبي ڪو لائق تجربڪار آفيسر مقرر ڪيو وڃي، هن ۾ شڪ ڪونهي ته حجاج بن يوسف ثقفي کي عراق جو گورنر جنرل مقرر ڪرڻ ۾ خليفي اعليٰ درجي جي سياستداني ۽ دوراندوشي جو ثبوت ڏنو. حجاج اگرچہ سخت گير ۽ جنگجو آدمي هو مگر ان سان گڏ دوراندش، معاملہ فہر، مستقل مراج ۽ اعليٰ درجي جو مدبر بہ هو. ان پنهنجي مقرريءَ جي پهرين ئي سال سنہ ۷۵ھ (۶۹۵ع) ۾ سعيد بن اسلم ڪلابيءَ کي مڪران جو گورنر مقرر ڪيو. سعيد جڏهن مڪران پهتو ته اتي پهچندي شرط وٺس هڪ عجيب قسم جو مقدمو پيش ٿيو. علافي خاندان جا ۵۰۰ آدمي جي واپار جي ارادي سان عمان مان لڏي اچي مڪران ۾ ويٺا هئا انهن مان هڪ شخص صفري بن لام الحماسي سان اتي جي هڪ غير مسلم ڌرمي (هندو) جو ڪنهن ڳالهه تان تڪرار ٿيو. هندوءَ لاءِ فقط ان کي ڪار ڪند ڪئي بلڪه مذهب اسلام جي متعلق به گهٽ وڌ ڳالهائين جنهن تي ٻئي هڪ ٻئي کي هٿن پيا ۽ اچي لٽ لڳي. صفوي مذهبي توهين سهي نه سگهو ۽ جوش ۾ اچي ان کي ماري وڌائين جنهن ڪري پوءِ کيس گرفتار ڪري رجوع ڪيو ويو. سعيد ثابتي وٺڻ بعد فيصلو ڪيو ته مقتول اگرچہ غير مسلم آهي مگر ڌرمي (رعيتي) آهي ۽ جڙه وٺڻ سبب ان جي جان ۽ مال جي حفاظت جو ذميو ڪنيل آهي. اسلامي قانون موجب ان جي جان ۽ مال مسلمان جي جان ۽ مال وانگر محفوظ آهي. صفوي انهي ڪري شرعي ڏوهه ڪيو آهي ۽ ان کي جان وٺڻ جي عبوض جان جي سزا ڏني وڃي ٿي. علافي خاندان کي آسپد هئي ته ڏوهيءَ مان مسلمان هئڻ ۽ خاص ڪري مذهبي توهين ٿيڻ سبب رعيت ٿيندي مگر ان سندن آسپد جي برخلاف پورو پورو انصاف ڪيو ۽ ڏوهيءَ کي قتل جي سزا ڏني جنهن ڪري ماري قبيلي جي ساڻس سخت دشمني ٿي پئي ۽ هڪ ڏينهن وجهه وٺي دغا سان ان کي

قتل ڪري ڇڏيائون. عراق جي گورنر جنرل حجاج بن يوسف کي
 جڏهن هيءَ خبر پهتي ته کيس علافي خاندان جي انهيءَ بي الصافي
 تي سخت غصو آيو ۽ لساندين جي اکوڻ سليمان علافي کي گرفتار
 ڪري مارائي سندس مسي سعيد جي وارثن کي ڏهاري موڪليائين ۽
 سعيد جي جاء تي مجاء بن عمر تميمي کي مڪران جو گورنر مقرر
 ڪيائين. مجاء مڪران ۾ پهچڻ شرط ملڪ ۾ امن امان قائم ڪرڻ
 لاءِ ضروري ڪارروائي ڪئي ۽ باغين کي پوري طاقت سان دٻائين
 جنهنجو نتيجو هي نڪتو ته انهن ۾ هڪڪاري زياده ڪيائون پيدا ٿيو ۽
 ڪجهه طرح لساندين جون ٽياريون ڪرڻ لڳا. مگر منجهن هڪ زبردست
 ۽ باقاعده حڪومت سان مقابلي ڪرڻ جي طاقت ڪانه هئي انهي
 ڪري سنڌ ڏي پڇي وڃڻ جو خيال ڪري راندو رات ڪجهه ڳوٺ ۾
 انجسي سپه سالار عبدالرحمان بن اشعث کي قتل ڪري ”محمد بن
 حارث علافي“ جي سرڪردگي ۾ پنهنجي قبيلي جي آدمين سميت سنڌ
 ڏي پڇي ويا. جتي راجا ڏاهر کين پناه ڏني. سنه ۸۵ هـ (۲۰۵ع) ۾
 اهو واقعو ٿيو ۽ انهي وچ ۾ انيجو گورنر مجاء به گذاري ويو ۽ انجي
 جاء تي محمد بن هارون گورنر ٿيو ۽ کيس تاڪيد ڪيو ويو ته باغين
 کي گرفتار ڪري درٻار خلافت ۾ حاضر ڪري.

ليکڪ! ليکڪ!

(۹)

سنه ۸۶ھ (۲۰۹ع) جي شروعات آهي بصره جو شهر عراق جي تختگاه ۽ اسلامي سلطنت جي مشرقي بندرگاه هئڻ ڪري هڪ عظيم الشان شهر آهي. ايران، هندستان، مصر، روم ۽ شام سان واپار جي جي رستي کنڊيل هئڻ سبب رونق ۽ آبادي ۾ پنهنجو سٺو پاڻ آهي. اگرچہ عربستان جي سرحدي شهر هئڻ ڪري پنهنجي عربي آزادي جي عزت اڳيئي برقرار رکيو ٿي آيو ويتر جو کيس اسلامي دنيا جي شهنشاه جي قائم مقام يعني عراق جي والي جي رهڻ جي عزت نصيب ٿي انهي ڪري اهو ئي عيسائي مذهب جي انهن سهڻي فرقن جي پوئلڳن واسطي هڪ پناهه جي جاءِ بنجي ويو جن کي رومي سلطنت ڪيٿولڪ فرقن جي حمايت ۾ نهايت سخت ظلم ڪندي هئي ڇاڪاڻ ته الوقت رومي سلطنت جو سرڪاري مذهب ڪيٿولڪ هو ۽ ٻين فرقن جي پوئلڳن کي ستائڻ مذهب جي وڏي ۾ وڏي خدمت ڪري ليکيو ويندو هو. انهي ڪري عيسائي مذهب جي ٽن فرقن ماني، آريوس ۽ نسطوربوس جا پوئلڳ وڏي تعداد ۾ لڏي اچي هتي ويٺا هئا. يهودين جو به هڪ وڏو حصو رومي سلطنت ۽ عام عيسائين جي ظلمن کان تنگ ٿي جدا جدا ملڪن مان لڏي اچي هن شهر ۾ آباد ٿيو هو ۽ ڪيترائي مجوسي به رومي سلطنت ۽ ساماني دولت جي روزمره جي لڙاين کان بيزار ٿي آرمينيا ۽ دياربڪر کي ڇڏي هتي اچي رهيا هئا. جدا جدا مذهبن جا ماڻهو هڪ ئي شهر ۾ امن امان سان زندگي گذارڻ سبب بحث مباحث ۾ خاص دلچسپي رکندا هئا ۽ سڄي مذهب جي جانچ پڙتال ڪرڻ بعد ڪيترائي عيسائي، يهودي ۽ مجوسي روزانه مسلمان ٿيندا هئا ۽ شهر ۾ هڪ عجيب فسر جو جهجڙو لڳو پيو.

هوندو هو.

شهر جي اترئين پاسي درياءَ جي ڪناري تي فوجي چانولي هئي ۽ ساهين کي مقرر ٿيل پگهار ڪانسواءِ قرآن شريف جي تعليم بابت الاٽونس (وظيفا) به ملندا هئا. جنهنڪري فوجي چانولي به چڱي خاصي درسگاهه جي حيثيت رکندي هئي. يورپ جو مشهور محقق مسٽر رابرٽ سن هين باري ۾ لکي ٿو ته ”اهل اسلام جي بهادر ۽ فتح مند فوجن خواه ملڪ شام کي فتح ڪيو خواه شمالي افریقا تي علم توحيد بلند ڪيو يا بحيره احمر (گهاڙهي سمنڊ) کي عبور ڪري بحيره اسود ۾ پير پاتو فرض نه جتي به اهي ويون قرآن جي تعليم سان گڏ وٺي جنهنڪري انهن ڪافي به ظلم ۽ زبردستي نه ڪئي ۽ ڪنهن به قوم کي انهن هن ڪري تاراج جي سببن ۾ ڪونه ڏٺو ته اها اسلام قبول ڪرڻ کان انڪار ڪندي هئي.“

فوجي چانوليءَ جي لڳو لڳ عراق جي واليءَ جو محل هو جنهنجي عمارت انوقت جي عمارتن جي لحاظ سان هڪ ڀيڻي ۽ هالشان عمارت هئي. انوقت عربن ۾ اها برائي سادگي ڪانه رهي هئي. جنن جنن اهڙي وڏي ملڪ فتح ڪندا تن تن انهن ۾ عجيبي بادشاهن وانگر اٿ ۽ شان شوڪت جو خيال به ويو وڌندو ۽ انهن فن تعمير کي اهڙي قدر زور وٺايو جو ان وقت عام ماڻهو به پاڻ ۾ ملاقات ڪرڻ وقت عمارتن جو ئي ذڪر ڪندا هئا.

محل جي چوڌاري هڪ ڪوٽ هو جنهنجا ڪڪرا هڪ عجيب نظارو پيش ڪندا هئا. محل پنهنجي عمارت جي اندروني خوبصورتي ۽ نزاکت ڪانسواءِ روشن روشن، گلن غالبن ۽ آرائشي سامان سان خوب سينگاريل هو. انجي اکيان هڪ مختصر باغچو هو جنهن ۾ گلن ڦلن کان سواءِ ڪچ جيترا ميوهار وڻ به نهايت ڦرين سان ٻوڪيل هئا فرض نه واليءَ عراق جو محل رومي ۽ ايراني شاهي محلات سان

هر طرح ڪلهو هتي رهيو هو. باوجوديڪ انهي وقت مسلمان حڪمرانن ۾ گهڻيون نليون عجمي رسون اچي ويون هيون، مگر انصاف ۽ عدالت جي باري ۾ انهن عربي تهذيب کي ڪڏهن هٿان نه ڇڏيو. انهنجي محلات جا دروازا هرڪو مظلوم ۽ داد خواه لاءِ هر وقت کليل رهندا هئا ۽ ڪنهنڪي به وقت جي اعليٰ کان اعليٰ حاڪم تائين رسائي حاصل ڪرڻ ۾ نه لڳ لڳاپي جي ضرورت ٿيندي هئي ۽ نه وري دربان جي اجازت جي ئي محتاجي ڪيڏي هوندي هئي.

عراق جي والي حجاج بن يوسف ۾ ڪجهه انساني ڪمزوريون ۽ عيب ضرور هئا مگر ان جي هيءَ خوبي ڪڏهن نظر انداز ڪري نٿي سگهجي ته انکي قرآن شريف سان هڪ خاص شغف هو ۽ کيس حڪومت جي ڪاروبار کان جيڪو وقت بچندو هو اهو قرآن شريف جي تلاوت ۾ صرف ڪندو هو. انهي وقت تائين قرآن شريف نقطن ۽ اعرابن کان خالي هو ۽ عربن کي ان جي پڙهڻ ۾ ڪابه دقت محسوس نه ٿيندي هئي ڇاڪاڻ ته عربي انهنجي مادري زبان هئي. ليڪن جڏهن يون قومن جوڳو در جوڳو اسلام ۾ داخل ٿيڻ لڳيون ته انهن کي عربي زبان کان غير واقف هئڻ سبب قرآن شريف جي پڙهڻ ۾ سخت تڪليف ٿيندي هئي انهي ڪري حجاج بن يوسف اها تڪليف محسوس ڪري قرآن شريف کي نقطا ۽ اعرابون ڏياري ان جا ڪيترائي نسخا نقل ڪرائي جدا جدا ملڪن ڏانهن روانا ڪيا. بصره ۾ صرف ونحو جي تيار ڪرڻ لاءِ ڪيترائي عالِم مقرر ڪيائين انکي قرآن شريف سان ايتري قدر محبت هئي جو جڏهن ان وفات ڪئي ته انجي قبضي مان سواءِ چند هٿيارن ۽ هڪ قرآن شريف جي ٻيو ڪجهه نه نڪتو. انجو معمول هوندو هو ته فجر جي نماز کانپوءِ پهر ڪن سج تائين قرآن شريف جي تلاوت ۾ مصروف رهندو هو. ان کانپوءِ باقاعده دربار ٿيندي هئي جنهن ۾ وڏا وڏا عالم، فقيه ۽ امير آراءِ حاضر ٿيندا هئا

۽ حڪومت جو ڪاروبار هلايو ويندو هو.

هڪ ڏينهن دستور موجب دربار لڳي هئي آهي، امير امراءَ ۽ وڏا وڏا عالم ۽ فقيه اچي ڪٿا ٿيا آهن ۽ علم صرف ونحو جي تدوين جي متعلق گفتگو ٿي رهي آهي ته ايتري ۾ پري کان هڪ نوجوان چوڪرو ايندو نظر آيو. جنهنجي منهن مان بيڪسي ۽ مظلومي جا آثار ظاهر هئا ۽ سندس عجمي نموني جي پوشاڪ سان گڏ ان جي مٿي تي رومال جي مٿان عربي نموني جي ننڍڙي پگڙي مان ائين هئي معلوم ٿيو ته هڪو عرب سوداگر آهي جو عجمي ملڪن ڏي واپار لاءِ ويل هو ۽ اتان ئي موٽيو آهي. جڏهن دربار واري جڳهه جي دروازي جي قرب اچي پهتو ته سڀني ماڻهو نئين ادب-وال معلوم ڪرڻ جي شوق ۾ ان ڏانهن انتظار ۽ اشتياق سان نهارڻ لڳا ان دروازي ۾ داخل ٿيڻ شرط ساري دربار تي سرسري نظر وجهندي چيو ته:-

”السلام عليكم“

آواز:- وعلبكم السلام.

حاج- (نوجوان ڏانهن غور سان نهاري) ٿوري دير تائين آرام ڪريو. هتان فارغ ٿيڻ بعد اوهان کان حال احوال ٿو وٺان.

نوجوان- مسلمانن جا بٽير ۽ معصوم نياڻيون ڪافرن جي قيد ۾ هجن ۽ آءٌ هت شاهي محلات ۾ آرام سان وهان.

حاج- (خاص طرح متوجه ٿي) هان! ڇاٽو چوڻ. مسلمان ۽ ڪافرن جو قيد!

نوجوان- هاڻو. مسلمان ۽ ڪافرن جو قيد.

حاج- (حيرت ۾ پئجي) توکي غلط خبر نه ملي آهي؟

نوجوان- غلط خبر! ٻنگلن ۾ رهن وارن کي ڪهڙي خبر ته مسلمانن تي ڇا ٿيو وهي واپري!

حاج- ڇا توکي ان بابت ڏاني خبر آهي؟

لوجوان۔ آءِ خود انهن بدنصيب مسلمانن مان آهيان جيڪي پنهنجي
پياري وطن ڏانهن مولدي بيگناهه قربا ويا ۽ انهن کي غلام
بنايو ويو.

حاجاج۔ (غصي ۾ اچي جوش وڇان) ڇا غلامن کي آزادي بخشڻ
وارن کي غلام بنايو ويو؟
لوجوان۔ هائو انهن کي.

حاجاج۔ جلدي، جلدي ٻڌاء ته اصلي واقعو ڪئن آهي؟
لوجوان۔ منهنجي ڏاڏي حڪم بن عاص کي سنڌ ۾ وڏي پاءَ عثمان
بن عاص (جو گورنر هو) بحري رستي سنڌ ڏانهن تجارت لاءِ روانو
ڪيو هو گجرات جي پڙوچ شهر ۾ پهچي ڪجهه وقت اتي ئي
رهي پيو. اتي کيس معلوم ٿيو ته سلون ۾ واپار لاءِ چڱو موقعو
آهي. هندستان جا ماڻهو سنڌ کان پار وڃڻ کي پنهنجي ڌرم
موجب پاپ ٿا سمجهن انهي ڪري کيس انهي ملڪ جي دريافت
ڪرڻ ۽ اسلام جي تبليغ ڪرڻ ۽ تجارت کي وڌائڻ
جو هڪڙي زياده شوق پيدا ٿيو ۽ گج جيترن ماڻهن سان گڏ
منهنجي پيءُ کي اوڏاهين روانو ڪيائين. اتي پهچڻ تي راجا
سائن چڱو سلوڪ ڪيو ۽ تبليغ ۽ اشاعت خواه تجارت لاءِ
ميدان صاف ڏئي ڳچ وقت ٺاهڻ انهي رهڻ جو و فوصلو ڪري
گهر ٻار ڪري ويهي رهيا. سندن صحبت ۾ ڪيترائي هندو
اسلام ۾ داخل ٿيا واپار ۾ به چڱو پيسو ڪمائيئون. انهيءَ وچ ۾
سهنجو پيءُ گذاري ويو ۽ ٻا وڏا به هڪ ٻئي پٽي پٺيان آهستي
آهستي خاڪ ۾ هند جي سپرد ٿي ويا. باقي وڃي رهيا پٽ ٻار ۽
پيوه زالون. خوش نصيبيءَ سان انوقت اتيجي راجا کي خليفي
سان دوستي پيدا ڪرڻ جو خيال ٿيو اسان کي نهايت عزت سان
خليفي لاءِ قسمتي - وڻائون ۽ تحفا - وڪڙيون ڏئي اُنن جهازن ۾

سوار ڪري روانو ڪيائين. اسين هربي خاندان جا ڪل ۲۵ ماڻهو هواسين. جن ۾ آت زالون ۽ ٻارهن ٻار ۽ پنج مرد هوا ۽ ٻيا پنج مرد نو مسلم شيخ هوا جي حج جي ارادي سان اسان سان گڏيل آيل هوا جن ۾ هڪ نو مسلم ائيجي راجا جي ٻاران سفير ٿي آيل هو. اسانجا چهار هيتري ساري مسافري طيء ڪري جڏهن دسول بندر جي قريب پهتا ته اوچتو اچي طوفان لڳو ميربحرن واء اٿائو ڏسي فيصاڻو ڪيو ته سنڌ جي ڪنڌي وٺي هلي رات دسول بندر ۾ گذارجي ۽ ٻي ڏينهن صبح جو اڳتي روانو ٿجي. جهاز جڏهن دسول بندر وٽ پهتا ته اوچتوئي شهر جي پسگردائي ۾ رهندڙ ڌاڙيل جن شايد اسانجي جهازن کي پري کان ڏسي ورتو هو سي لٽين ۽ ترارين سان اسانجي مٿان ڪڙڪيا ۽ جهازن جي ڦرڻ لٽڻ کي لڳي ويا. اسين تمام ٿورا ماڻهو هواسين ۽ هو گهڻا. مقابلو ڪرڻ مناسب نظر نه آيو. مون اڳتي وڌي هڪ کي سجهايو مگر ٻڌائين به ڪين. آخر مون کيس ائين به چيو ته هي خليفي جا جهاز آهن ۽ انهن کي ڦرڻ جو نتيجو چڱو نه نڪرندو. تنهن تي به پرواهي نه ٿي مون کي چيائين ”هجي ڪو اوهانجو واهرو نه سڏيوس“ منهنجي ڀرسان سهجي ننڍڙي پٺ پيلي هئي ان کان به اختيار زبان مان هي لفظ نڪري ويا ته ”اغثنى يا حجاج“ (حجاج! او حجاج!) اچ ۽ اچي اسانجي واهر ڪر.

حجاج جو هن ساري واقعي کي نهايت غور سان ٻڌي رهيو هو. انجي ڪن تي جڏهن اهي لفظ پهتا ته هڪ مسلمان چوڪري واهر لاه ٻڪاري رهي آهي ته ان جي دل تي اهڙو عجيب اثر ٿيو جو بي اختيار جوش ۾ ٿيو ڏٺي اتي ڪڙو ٿيو ۽ بار بار زور سان چوڻ لڳو.

لبیکا! لبیکا! لبیکا!

حاضر! حاضر!! حاضر!! ڇاڻ ته آهين.

هن وقت دربار ۾ جيڪي به ماڻهو ويٺا هئا اهي به سڀ اتي بيٺا ۽ جوش وچان زور زور سان ساڳيا لفظ چوندا رهيا. اوچتو ئي اوچتو ههڙي قسم جو دل دهلائڻ جهڙو غوغاءُ جڏهن فوج ۾ پهتو ته هر هڪ سپاهي به هٿيار پٺوهار لڳائي تيار ٿي بيٺو. ڇڻ ته اوچتو ڪو غمير چڙهي آيو آهي ۽ ان سان مقابلي ڪرڻ لاءِ فوج کي هڪدم پاڻ منيائڻ لاءِ ضرورت پيش آئي آهي. ٿوري دير تائين دربار چڱي هيءَ حالت رهي تنهن کانپوءِ حجاج اڳتي وڌي بيٺي بيٺي اهي نوجوان کان پڇيو ته وڌيڪ ڇا ٿيو؟

نوجوان:- ڏاڙيل جهازن جو سورو مال متاع لٽي زالن، ٻارن ۽ مردن کي گرفتار ڪري شهر جي ڏاڪڻي ٻاهي جهنگ جي طرف هلڻ لڳا. اتي سج لهي چڪو هو ۽ چڱي گهاٽي منهن اونڌاهي ٿي وئي هئي. مون خيال ڪيو ته اسين سڀ قيد ٿي وياسين ته پوءِ دربار خلافت تائين خبر پهچائڻ وارو به ڪونه رهندو. انهي ڪري وجهه وٺي آءُ هڪ ٻوڙي ۾ لڪي ويس. ڏاڙيل اوچتو ههڙي قسم جي شڪار مان چڱي خوشيءَ ۾ مست ۽ بي پرواه ٿيو هي هليا ۽ انهن کي خبر ڪانه رهي ته ڪو هڪ چٽو سندن دامن مان پاڻ ڇڏائي وٺي ڀڳو آهي. آءُ ڄاڻ بچائي راتو رات شهر کان گهڻو پري نڪري هڪڙي وڻ هيٺان لپتي پيس. هي ڏينهن محڪران جو رستو پڇاڻيندو منزلون ڪندو سرحد جي قريبي اچي پهتس ته اوچتو دشمنن جي هڪ ٿولي هٿان گرفتار ٿيس. مون کي رستي تي معلوم ٿي چڪو هو ته محمد بن حارث علافي باغي ٿي سنڌ ۾ پنهنجي قبيلي سميت لڏي آيو آهي جنهن کي سنڌ جي راجا پناه ڏني آهي مون وجهه وٺي دشمنن کي چيو ته آءُ محمد علافي جي قبيلي جو ماڻهو آهيان ۽ اسان کي سنڌ جي

راجا جي طرفان پناه مليل آهي جنهن تي انهن مون کي ڇڏي ڏنو. ان کانپوءِ پيرين پيادو ڪهندو ڪشت ڪشالا سهندو اچي مڪران ۾ پهتس. انهن هڪ مسلمان کان گهوڙو ملي ويو جنهن کي ڪٽيندو سئيندو منزلون ماريندو آخر اچي هتي پهتس. **حاج- قيدين جو ڪهڙو حال ٿيو؟**

نوجوان- مون کي وڌيڪ خبر نه ڪانه آهي باقي هڪ ڌاڙيل کان جهازن جي ٿرڻ لٿن وقت گفتگو مان معلوم ٿيو ته قيدي ۽ جهاز راجا جا ۽ مال ڌاڙيلن جو.

حاج- ڇا راجا جو انهي ۾ هٿ آهي؟

نوجوان- انهي جو هٿ نه هجي نه پوءِ جيڪر ڌاڙيلن کي طاقت ملي ته ڏسهن ڏاڻي جو شهر جي بندر تي شاهي جهاز ڦرين.

حاج- (اهل دربار کي مخاطب ٿي) هاڻي اوهان جي راءِ ڇا آهي؟
عبدالله بن بلهان- فوراً سنڌ تي فوج ڪشي ڪئي وڃي.

بديل بن طاهر- رسول خدا جي هڪ صحابي جي اولاد ۽ ثقفي خاندان جي ميمبرن کي ڪافرن جي جيل مان رهائي ڏيارڻ ۾ دير هرگز ٿيڻ نه گهرجي.

حاج- (ذرا چونڪي) اوهو هڪ اصحابي جو اولاد ۽ خود منهنجي ثقفي خاندان جا ماڻهو ڪافرن جي قيد ۾، افسوس مون کان هن دردناڪ قصي جي ٻڌڻ ۾ هي خيال ئي لهي ويو ته مون وٽ فرمادي ڪير آهي؟

ائين چئي انهي نوجوان کي پاڪر پائي دلداري ڏئي مٿي تي هٿ ڦيري کانئس پڇيائين ته پتا تنهنجو نالو ڇا آهي؟

نوجوان- هن بدبخت جو نالو آهي سعيد.

حاج- ٻچا ڇو ٿو گهٻرائين؟ نون ڇڄ ڇڄ سيد (نيڪ بخت) آهين. انهيءَ واقعي ۾ به ڪا هڪمت آهي. خدا تعاليٰ ڪندو

تہ سنڌ جي فتح جو سبب تون ئي ٿيندين.

لوحوان۔ (ڪنڌ هيٺ ڪري) شل خدا ائين ڪري!

حجاج۔ (اهل دربار کي مخاطب ٿي) خليفي کي هن حادثي جي

ضرور خبر ڏيڻ گهرجي. ان جي منظوريءَ کان سواءِ هڪدم

ههڙي دور دراز ملڪ تي فوج ڪشي مناسب نظر نٿي اچي.

عبداللہ۔ لشڪر هڪدم روانو ڪجي ۽ ان مان گڏ خليفي جي

خدمت ۾ درخواست ڪئي وڃي تہ حالات جي نارڪ هنن ڪري

باميد منظوري جي لشڪر روانو ڪيو ويو.

بديل۔ بهتر ٿيندو تہ محمد بن هارون گورنر مڪران کي حڪم ڏنو

وڃي تہ اهو لشڪر تيار رکي ۽ انهي وچ ۾ خليفي جي منظوري

گهرائي پسوءَ هتان لشڪر روانو ڪجي تہ پوءِ ٻئي لشڪر

گڏجي سنڌ جي سرحد تي حملو ڪن.

سعید۔ منهنجي پاڻ اها مرضي آهي.

حجاج۔ مون کي بديل جي راءِ وڌيڪ مائب ۽ موزون ٿي نظر اچي

منهنجي صلاح آهي تہ بديل منهنجو خط حضور ۾ کڻي وڃي ۽

روپرو ساري حقيقت ٻڌائي منظوري وٺي اچي. هڪٽن اوهسان

سڀني کي اها ڳالهه پسند آهي؟

متفق آواز۔ بهتر.

حجاج فوراً منهنجي محرو خاص (پرائيوٽ سيڪريٽري) کي

گهرائي هڪ خط مڪران جي گورنر کي لشڪر تيار ڪرڻ ۽

ضروري جنگي سامان موجود ڪرڻ بابت لکائي سبل سهر هڻي گهوڙي

سوار جي هٿان روانو ڪيو ۽ ساڳئي وقت ٻيو خط هن مضمون جو

خليفي جي حضور ۾ موڪلي درخواست ڪيائين تہ مون کي سنڌ تي

مستقل فوج ڪشي جي اجازت ڏني وڃي ۽ آءٌ وعدو ٿو ڪريان تہ

سنڌ جي فتح تي خزاني مان جيترا پيسا خرچ ڪيا وڃن ان کان پڻا

شاهي خزاني ۾ داخل ڪري ڏيندس“ مگر خليفي وٽان جواب آيو ته
 ”سواءِ پوريءَ تياريءَ جي اهڙي دور دراز ملڪ نٿي حملو ڪري
 مسلمانن جي جانين کي خطري ۾ وجهڻ عقلمندي نه آهي. دورانِ دوشي
 جي تقاضا آهي ته پهريائين سنڌ جي راجا کي دوستانه لکيو وڃي ته
 قيدي ۽ جهاز مال متاع سميت نهايت عزت سان ڏياري موڪلي
 جيڪڏهن سواءِ خولري جي مقصد حاصل ٿيو ته بهتر نه هوندو لاچار
 حملي لاءِ اجازت ڏني ويندي. تيستائين ارهڻ فوج ۽ انجو سارو سامان
 گڏو گڏ جنگ جي پوري تياري ڪريو.“

راجا جي نالي هڪ خط هن سان گڏ موڪلجي ٿو جو هڪنهن
 هوشيار ۽ لائق آفيسر مٿان ڏياري موڪليندا.“

خط جو مضمون هي هو

”خدا جي بنده ۽ مسلمانن جي خليفي عبدالملڪ جي طرفان اسلامي
 سلطنت جي سرحدي پاڙيسري دوست مهاراجا ڏاهر سنڌ جي راجا ڏانهن.
 مراسم دوستانه کان پوءِ واضح هجي ته سڀ کان اول سنڌ جي
 طرفان اسلامي سلطنت جي برخلاف مڪران جي راجا کي مدد ڪئي
 وئي تنهن کان پوءِ خلافت جي باغين کي سنڌ ۾ پناه ڏني وئي. هينئر
 تازو اٺ جهاز مسلمانن جا دھول بندر وٽ قربا ويا ۽ بيگناه عورتن،
 ٻارن ۽ مردن کي گرفتار ڪري قيد ڪيو ويو آهي. انهن بيگناه
 قيدين ۾ ڪي حاجي به آهن جنکي مذهبي فريضه حج کان روڪيو
 ويو آهي. اهي سڀ گالهيوڻ سرحدي پاڙيسري سلطنت جي دستور ۽
 شان کان بعيد آهن. اسان جي مرضي نه آهي ته خواه مغواه خولري
 ٿئي تنهنڪري بهتر ٿيندو ته دوستيءَ جو خيال ڪري قيدين کي
 هڪدم آزاد ڪري جهازن ۽ مال متاع سميت عزت سان ڏياري
 موڪليندا.“

حجاج اهو خط کڻي وڃڻ لاءِ عبدالله کي منتخب ڪيو ۽ انجي حفاظت لاءِ پنجاه نوجوان چونڊيل سپاهي مقرر ڪيائين. سعيد کي پنهنجي پياري پٽ ۽ ٻن عزيزن جسي جدائي ۽ هڪ گهوڙي به وره ٿي ٿي گذري ۽ انهن جي مصيبت جي خيال کيس پريشان ۽ بيم قرار ڪري ڇڏيو هو ان به عبدالله سان گڏ وڃڻ لاءِ درخواست ڪئي. پهرائين ته ان انڪار ڪيو مگر ان جي زور رکڻ ڪري لاچار کيس اجازت ڏنائين ۽ عبدالله کي تاڪيد ڪيائين ته انجي هر طرح حفاظت ۽ خدمت ڪري. عبدالله اهو خط کڻي سعيد کي سان ڪري پنجاه گهوڙي سوارن سميت سنڌ ڏانهن روانو ٿيو.

شاديءَ جي چيڙ چاڙ

(۱۰)

سائون جو مھينو آھي۔ برسات جا ڏينھن آھن۔ آسمان ڪڪرن
 سان چانيو پيو ھو۔ منھيون منھيون ڪٿيون ٻيون ٻيون۔ چؤطرف
 منگھ ملھار لڳي پئي آھي۔ مٺي مٺي دل وٺندڙ ھوا پئي لڳي۔ سنڌري
 مندر جي اولھين دروازي جي ڀرسان قتل گدام جي لڳو لڳو ڪرسيءَ
 جي ڏينھن لاءِ خاص ٺھرايل مڪان جي ماڙيءَ ۾ ويٺي آھي۔ مندر
 اڳيئي ھڪ مٿاھين لڪري ٿي ٺھل ھو ويتر انجي اناھين ماڙي ڇڻ
 آسمان مان ڳالھون پئي ڪيون۔ ماڙيءَ کي چؤطرف دريون ھيون۔
 ڏکڻ ۽ اولھ پاسي سمنڊ جو عجيب نظارو آھي تہ اوڀر پاسي ڪوھن ۾
 ماڙيءَ جي وٿراءِ ۽ ساوڪ نظر اچي رھي آھي۔ اتر پاسي سڄو شھر ۽
 انجو ڇھچٽو اکين اڳيان آھي۔ مينھن نازو وسي بس ٿيو ھو۔ اڃا ڪڪر
 ٺھلي آسمان تي ڊوڙي رھيا ھو ڇڻ تہ وري وسڻ لاءِ سمنڊ ڏي ٻاڻي
 پيڻ ٿي ويا ۽ سگھوڻي اڇن مان بدلجي ڪارا ٿي موٽڻا ھوا۔ ھي قدرتي
 نظارو ڏسي اھو ڪھڙو نياڳو انسان ھوندو جنھنجي دل خوش نہ۔
 ٿيندي؟ ڪٿي انکي ڪيتريون ئي گھڻيون ھجن تہ بہ ھڪ واري ٿوري۔
 دهر ٽائڻ کانئس ضرور وسري وينديون مگر عشق جو سور دنيا جي
 سورن کان نرالو آھي ۽ اھو ناسور آھي جنھنجي جيتري قدر مرھم
 پئي ڪجي اوتري قدر اندر ٿي اندر ور ڪندو وڃي۔ سنڌري جنھنکي
 پنھنجي من موھن جي مھن ڏسڻ لاءِ مينھن ٻائڻ جيڏا آھرا ھوا
 پنھنجي دل تي ھن قدرتي نظاري بہ آلتو اثر ڪيو۔ ڪڏھن سمنڊ جي
 پاسي دريءَ کان منھن ڪڍي انجي لھرن سان پنھنجي اندر جي آڌمن
 جو مقابلو ٿسي ڪيائين تہ ڪڏھن وري ان ساوڪ ڀرڻي ميدان ۾
 گھلڪاري تي نظر ڪري پنھنجي دلدار کي گولي رھي آھي۔ سرغرار

جي فضا، صحرا جي وسعت، ننڍين بهارين جون چوٽيون، جانورن جو آزاديءَ سان سلوڪ ڀرڻ، بي ميدان ۾ گهمڻ ڦرڻ ۽ ريل چيل ڇرڻ، پکين جو خوشيءَ وچان جدا جدا وڻن جي سبز شاخن تي وهڻ لڳڻ، نچڻ ۽ لائون لٽوڻ، اهي سڀ اهڙيون ڪيفيتون هون جن سندريءَ جي دل کي بيتاب ۽ ازخود رفته بنائي ڇڏيو. سندري ڪجهه وقت تائين خاموشيءَ سان اهو روح پرور نظارو ڏسندي رهي ۽ آخر سرد آه پري بي اختيار چوڻ لڳي. ”اي جانورو! اي پرندو! توهان ڪهڙي نه مزي ۾ آهيو! آه! مونکي توهانجي هن آزاديءَ تي حسد تو اچي. ڪوئل ظالم! تون پاڻ ته بي چن آهن پر مونکي به پنهنجي درد ڀرئي آواز سان بي چين ڪري ڇڏيو اٿئي. هي گل ڦل، آه! ڪيئن نه لڙيا ڪڙيا آهن مگر افسوس! منهنجي دل جو گل ڪومانجي رهيو آهي. هاءِ! ڇا جوان ته منهنجي دل ۾ ڪهڙا ڪهڙا خيال اچي رهيا آهن. نه نه انهنکي هرگز زبان نٿي اچي ڪن ڏيندس. هاءِ! هاءِ! ڪن ڪريان؟ ڪاڏي وڃان؟ ڪو حال پائي ڪونهي!“ سندري انهن خيالن ۾ محو ۽ بيخود هئي ۽ کيس اها به خبر ڪانه رهي هئي ته ڪو هو ماڻهو سندس اهي سودائي خيال ٻڌي رهيو آهي. اوچتو ئي اوچتو جڏهن ڪن تي هيءُ ٻڙاڏو پيس ته ”هاري سندري! چسو؟ هنوقت ڪهڙي خيال توکي هيتري قدر ڊپاڪل (پریشان) ڪو آهي، تڏهن ڇرڪ پري سندريءَ منهن وراهو. ڇا ڏسي ته گنگا ۽ جمنا جي ماءُ ”راڌا“ جنهن کيس نڀيو ڪري نڀايو هو سندس ڀر ۾ پئي آهي. هڪدم پاڻ سنڀالي کيس چيائين ته مانا! ڀلي آئينءَ جي آئينءَ. اڄ منهنجا وڏا ڀاڳ چٽا جو گهڻن ڏينهن کان پوءِ منهنجي مار لڏي اٿئي.

راڌا- بهڙي! وانڌڪائي ڪانه هير. اڄ تنهنجي اکير ڪٿي ڏسو. جنهنڪري هون سڀ هن ڏني هلي آيس.

سندري- وڏا ٿورا تنهنجا چڱو هاڻي آهي ويهه. گنگا ۽ جمنا هينئر

هتي ويٺيون هون. الاڻي ڪاڏي هليون ويرون؟

راڌا۔ هيٺ ورائندي پر سٽيون پيون آهن ۽ ننڊ اٿن.

سنڌري۔ ٻيو ته سڀ سڪ آهي؟

راڌا۔ سڀ سڪ آهي. پر مانا جي ڪرڻا آهي وٽ چڱو هو گذري.

تون ته خوش آهين؟ اداس ڇو پئي ڏسڻ ۾ اچين؟ ڪهڙي ڳالهه

تو کي پریشان ڪيو آهي؟

سنڌري۔ نه مانا! مان پریشان ڪانه آهان. سامهون ساوڪ پيري

ميدان ۾ پکين ۽ جانورن کي آزاد گهمندو ڦرندو ڏسي.

راڌا۔ تون به نه آزاد آهين. تو کي ڪير ٿو روڪي؟ مهراج کي ڏٺي.

سڳوري سڀ ڪجهه ڏٺو آهي. تنهنجو انگل آرو نٿو کڻي ڇا؟

سنڌري۔ مانا! مان ته ڪا شڪايت ڪانه ٿي ڪريان. مان ته فقط

هنن ٽي جوان ته هي جانور ۽ پکي ڪهڙي نه موج ۾ آهن ڪن

نه ڏک آهي نه گهڻي. آزاديءَ ۾ ٻي فڪريءَ مان وٽن گهمندا

گهمندا. انسان کي ڪٿي ڪيترا به سڪ هجن پر انهن جهڙي

آزادي کيس ڪٿي نصب آهي؟

راڌا۔ هاڻو هاڻو! هاڻي مان سمجهي ويس. پيشڪ سنڌري! تنهنجي

دل گهٻرائيندي هوندي. اڄ منگل جو ڏينهن آهي. هاڻو وار

آهي. مهراج کي آءُ اڄ جو اڄ ٽي جوان ته سنڌريءَ جي هينئر

شادي ٿيڻ گهرجي. تنهنجي لکڻ پڙهڻ جي شوق ڪري ٿي

هينري دير ٿي آهي. نه ته هن کان اڳ تون ور سهاڳڻ هجن ها.

سنڌري۔ هي لفظ ٻڌي شرم وچان ڪنڌ کڻي هيٺ ڪيو ۽ ٿوري

دير نائين بلڪل چپ ٿي وئي.

راڌا۔ ڏيءُ مان ڄاڻان ٿي ته ڪناري چوڪريءَ لاءِ هيءُ شرم جي

ڳالهه آهي ۽ اها وات سان ڪجهه به نه چوندي. اهو خيال

ماڻهن کي ئي ڪرڻو آهي. وڏهر ڏيءُ گهر ۾ وهارڻ قلم شاعر

جي برخلاف آهي. مهراج کي مان اڄ ئي ئسي ڪڙو ڪريمان نه
جيترو جلد ئي سگهي اوترو جلد تنهنجي شادي ڪري.
سندري۔ (شرم وچان ڪنڌ هيٺ ڪري جهٽي آواز ۾) مانا! تو
منهنجي ڳالهه ئي ڪين سمجهي تون ته اٽلو مون کي ڦاسائڻ ئي
گهرين. آءُ نه پکين ۽ جانورن جي آزادي ڏسي حيران آهيان.
انسان وڃياري کي پر ماتا عقل ڏئي انجي عبوض کيس ڪهڙن
پنڌن ۾ کڻي ڦاسايو آهي!

راڌا۔ پڙي ڏي. ڏاهي ٿي. هوش ڪر. چئين ڇا ٿي؟ شادي ڪرڻ
آهي ڦاسڻ؟

سندري۔ ڦاسڻ نه ته ٻيو ڇا؟ منهنجو وات نه کولاء. مونکي شادي
بادي ڪانڪا ڪهي.

راڌا۔ مڪناري چوڪري مٿين دل سان ائين نه چوندي ته هو
ڇا چوندي؟

سندري۔ مٿين دل سان نه هر آءُ سڄي دل سان ئي چوان. مون
جڪو ٻرن ڪيو آهي اهو ڪڏهن ڪين لوڙيندس.

راڌا۔ چوڪرين جي وڊا پرائڻ جو اجهو اهو نتيجو آهي. گرم نه
چوي ٿو ته چوڪريءَ کي مائٽن اڳيان ڪجهه به ڪڇڻ نه
گهرجي.

سندري۔ آءُ وري ڪهڙو ٿي ڪڇان. آءُ به ته چوان ٿي ته گرم کي
بدنام نه ڪجي. ويهن ورهين تائين گهٽ ۾ گهٽ چوڪريءَ
کي برهمچريه (نچرد) جو پالڻ ڪرڻو آهي. ان کان پوءِ ان
جي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي. وٽس ته سوهر ور جي طريقي تي
پنهنجو گهوت پاڻ گولي. وٽس نه ديوداسي تي دنيا کي نياپ
ڪري ڇڏي.

راڌا۔ هاڻي! آءُ نه توهان ڪونه پڇيندس. تون وڏي ودوان آهين.

باقي اهو چڱو ٿيو ته چوڪرين کي وڌيا ڏئي پنهنجي هٿ مان
ڪڍي ڇڏجي.

سندريءَ - ٻاري ماما! آءُ توکي ساڪات ماما ٿي سمجهان ۽ تنهنجي
آڳاٽا مڃڻ آءُ پنهنجو ڌرمي ڪرتوبه (مذهبي فرض) ڪري ٿي
ڄاڻان. پر توکي سڌ آهي ته ڌرم انوسار ويهن ورهن کان اڳ
وهران ڪرڻو نه آهي. منهنجي مرضي آهي ته اڃا به وڌيڪ پڙهان.
واڌا - ٻاري سندري آءُ تنهنجي وڌيڪ پڙهڻ ۾ آهي ڪن آهان.
شاديءَ ڪئي ڪنپوءِ به پڙهي سگهن ٿي!

سندريءَ - امڙ، آءُ توکي هٿ ٿي جوڙهان. مونکي هن بابت وڌيڪ
نه چئو. دل هڪ آهي به ڪن آهن. مونکي اها ڳالهه پئي
ڪن ٿي وئي. ويهن ورهن جي عمر تائين ته مونکي بلڪل
ڇڏي ڏيو هوءَ ”جڏهوڪا مينهن نڌهوڪا پائي.“

هنن ٻنهي جي وچ ۾ اها ڳالهه ٻولهي هلي رهي هئي ته ايتري ۾
مٿان پندت به اچي نڪتو. منهن ۾ البت پريشان پئي ڏنل ۽ ابو چڻ
ته دل ۾ وڏي ڪا چوڙا کونرا لڳل هيس. ايندي شرط پنهنجي ٻاري
ڏيءَ جي نپاج جي ماءُ کي مٽاچري ڪيڪر ڪري سندري جي مٿي
تي هٿ ڦيري ويهي رهيو ۽ هن طرح گفتگو شروع ڪيائين.

پندت - (راڌا کي مخاطب ٿي) چڱو ٿيو جو اڄ تون اچي نڪتن.
تو سندريءَ کي نپايو آهي ۽ هينئر تون ئي انجي ماما آهين.
مونکي اڄ شهر جي حاڪم پاڻوٽ گهرائي راجا ڏاهر لاءِ سنگ
گهربو ۽ ڄاڻان ته هو سندريءَ تي موٽ ٿي پيو آهي.
جڪڙهن انجي اڃا (مرضي) نه رکي ته چڱو نه ٿيندو. هاڻي
تنهنجي صلاح ڇا آهي؟

پندت جو ايترو چوڻ ۽ سندريءَ جو اٿي ڪٽو ٿيڻ ان کي مٿي
کان پيرن تائين باه لڳي وئي ۽ قريب هو ته هوءَ پنهنجي پرائي زخ

تي لوڻ پرڪبو ڏسي الاجي ڇا جو ڇا ڪري وهي ها، پنڊت اڳتي وڌي کيس ٻانهن کان وٺي پنهنجي ڀر ۾ ڪري وٺاريو ۽ مٿي تي هٿ ڦيري پيار ڪري چيو ته ”ڏيءَ! هو پنهنجي ماما سان آهي ۽ آءٌ پيءُ. تون هينئر ننڍي ڪين آهين ڏيءَ کي اڳي پوءِ پرائو گهر وسائڻو آهي. ڏيءَ جي روئي راجا جي گهر ۾ به ڪانه آهي. تون سوري ڳالهه ٻڌي ويچار ڪري مولڪي ورندي ڏي. تنهنجي مرضي جي برخلاف مولڪي ڪوبه ڪم ڪرڻو ڪونهي. توکي ڌرم شلستر موجب پنهنجو ور ۽ اڻ چوندڻو آهي. تون هاڻي جوان ٿي آهين ۽ سڀڪجهه سمجهي سگهن ٿي. ٻڌاءِ! تنهنجي مرضي ڇا آهي؟ (وري مٿي تي هٿ ڦيري پيار ڪري) ٻڌڻي! پيءُ ماءُ کان ڪهڙو شرم!

سنڌري شرم وڃان ڪنڌ کڻي هيٺ ڪيو. اکين ۾ ٻاڻي نري آيس. اندر ئي اندر جهڄڻ لڳي.

راڌا- پر مهراج! راجا کي ته اڳيئي ڳهڻيون استريون آهن. سندس ڏيءَ ”بيتا“ به ته سنڌريءَ کان وڏي آهي. جيئري تي جيئري شادي ڪرڻ ته ڏاڍو ڪنڀاءُ (ظلم) چئبو.

مهراج- هاڻو. پر ڇا ڪجي. راجائن کي ڪير جهلي ٻاڻي سگهندو. انهن جو نڪو آهي ڌرم، نڪو ڪرم. رات ڏينهن کين ڪام چيشتا (شهوت پرستي) جو خيال رهي ٿو. سوڀن ڪنڀائون (چوڪريون) زوريءَ راج محل ۾ آڻي بند ڪيون وڃن ٿيون هڪ ڀيرو انهن کي اهو تر (ٺاهاڪو) ڪري عمر لاءِ قيد رکيو وڃي ٿو.

راڌا- ٻو ڏاڍو لاچار. راجا جي مرضي موٽائڻ به چڱي نه ٿي. مهراج- هاڻو. وڏو سوال ته اهو آهي. جيڪڏهن انڪار ڪبو ته نتيجو لائڻي ڪهڙو نڪرندو.

راڌا- سنڌريءَ تي راجا ڏاهر جيڪڏهن موٽ تي پيو آهي ته کيس

ضرور سڳي رکندو. پٽ راڻيون توڙي ٻيون راڻيون سڀ انجون
ٻانهيون ٿينديون. راجا جي عمر به هروڀرو ڪا وڏي ڪين آهي.
۵۰هه راج- راجا جي عمر ۴۵ ورهه ٿيندي. ٿرم شاستر موجب ۴۰ ورهه
تائين برهمچريه (تجربو) جو زمانو آهي. هروڀرو ٻوڙهو
ڪين چئبو.

راڻا- راجا آهي به نه برهمڻ ڪل (خاندان) مان.
۵۰هه راج- هاڻو. برهمڻ ڪل مان آهي مگر ان ۾ برهمڻ وارا لڳن
ڪين آهن.

راڻا- مهراج! آءُ اوهان مان سڄي ئي ڪربان مگر دل ۾ رکجو جنهن
هي ڪنهن کي سنڌ نه هوي. ڪالهه مونکي به هتي جي حاڪم
جي زال گهرائي زور رکيو ته آءُ ڪئن به ڪري سندريءَ کي
مڃيان. اڄ اوهان کي به گهرائي زور رکيو اٿن. منهنجي صلاح
آهي ته خوشيءَ سان اهو ڪم نٿي نه چڱو نه ته الا جي چا ٿيندو.
هندي ويچار ۾ پئجي ويو. دل پرڄي آيس. سندس آزاد خيال
لاڏي ڏي لاءِ ههڙي زوريءَ جي شادي کيس انجي موت برابر ٿي
آئي. گچ دهر کان پوءِ ڪنڌ مٿي کڻي سندريءَ ڏي نھاري چيائين ته
پياري ڏيءَ! هاڻي تنهنجي چا راه آهي.

سندري- پتاجي! مون ويهن ورهين تائين نه برهمچريه آئرم جي ٻالن
ڪرڻ جو هڪو ٻرن ڪيو آهي. ان کان اڳي چا به ٿي هوي
آءُ پنهنجو ٻرن ڪونه ٿوڙينديس.

راڻا- ڳالهه ڏاڍي گھري ٿي پئي آهي. هڪ طرف سنڌ جي راجا جو
زور آهي ته ٻئي طرف سندريءَ جي ٻاراڻي اوستا جو ضد آهي.
پڳوان آهي جو لڄ رکندو.

سندري- مانا ضد جي ڳالهه ڪانه آهي. مونکي هن سنسار جي ڪابه
خوشي مٿي ڪانه ٿي لڳي. منهنجي دل بيوس آهي.

هه راجه مون اڄ تائين ڪڏهن به سنڌريءَ جي مرضيءَ جي برخلاف
ڪو ڪم نه ڪيو آهي. هنن ڀيري لاجپات ٿي پيو آهيان. ڇا
ڪربان؟

راڌا. منهنجي صلاح آهي ته سمباجي کي چئو ته راجا کي سنڌري
جي برهمڇرہ آشرم پالن ڪرڻ جي سڏ ڏئي ۽ کيس دڙ دلاسي
۾ رکيو اچي. انهيءَ وچ ۾ راجا کان گهڻو ڪري ڳالهه وسري
ويندي. نه ته پوءِ جيئن لکيو هوندو تنهن تي بندو.

سنڌري. دلاسي جي معنيٰ آهي ڳالهه قبول ڪرڻ مون کي اها ڳالهه
بندو قبول نه آهي. جي هرو ڀرو مون تي زور رکندو ته پوءِ
آپ گهات (خودڪشي) ڪندس.

هه راجه. نارائن! نارائن!! آپ گهات مهاپ. آءٌ منهنجي جان ڏيندس.
تڪليفون ڏيندس. مصيبتون سهندس. مگر ڀياري سنڌري!
ڪڏهن به تنهنجي راڻهي کان سواءِ ڪو ڪم نه ڪندس. آءٌ
اڄ جو اڄ سمباجيءَ کي صاف جواب ٿو ڏيان. پوءِ ڇا به ٿي پوي.
ائين چئي پنڌت سنڌريءَ کي ٻار ڪري دلداري ڏئي هيٺ لهي
ويو. توري دهر کان پوءِ راڌا به ساڻس رواجي ڳالهه ٻولهه ڪري
پنهجي تهر-ن گنگا ۽ جمن سان ملي دھونائين جو درشن ڪري گهر
ڏانهن رواني ٿي ۽ سنڌري غريب هن نئين مصيبت تي غور ۽ ويچار
ڪندي رهي.

دروڙ

(۱۱)

اردو جو شهر اڄ مڪوار والڪر سڪاريو ويو آهي. بازاريون، گهر، رستا ۽ چونڪ رنگ رنگ جهنڊن مان ٻهڪي رهيا آهن. چؤطرف موج لڳي پئي آهي. گهٽيون، گليون، بازاريون ۽ رستا ماڻهن سان پرپور آهن. گهاگيه ايتري آهي جو تر رکڻ جي جاءِ ڪانه آهي. ڏمڪن ڏوٽن کان سواءِ ڪير جو وڪ، به کڻي سگهي. ماڻهن جو هڪ وڏو انبوهه دهلي ڏسان ڏکڻ ڪيچرين مان راڳ گهاٽيندو نچندو ٿيندو ڏرنڪا وڇڻيندو هنجوچي هڻندو شهر جي اوڀر واري دروازي ڏانهن وڃي رهيو آهي. ڪونن ۽ چٽين تي زالون ۽ ٻار سڀا پيا آهن. شهر جي ٻاهرئين پاسي دروازي جي لڳو لڳ شاهي باغ جي سامهون هڪ عاليشان شاميانو لڳل آهي جنهن ۾ راجڪمار ۽ راجڪماريون (شهرادا ۽ شهزاديون) ويٺل آهن رستي جي ٻنهي پاسي کليل ميدان ۾ شهر جا ماڻهو هزارن جي تعداد ۾ اچي ڪٿا ٿيا آهن. ڪٿي هنجوچي ٻئي لڳي ته ڪٿي لڪڙي ڦيرائڻ جو جهڳٽو لڳو پيو آهي ته ڪٿي ڪشتيءَ جو ڍنگل آهي غرض ته هر هٿ هڪ غير معمولي جشن آهي جنهن جهڙو شاندار جشن اڳي ڪڏهن به ڏسڻ ۾ نه آيو. ٿوري دير ۾ پري کان هڪ وڏو ڪٽڪ نظر آيو جو هوربان هوربان شهر ڏانهن اچي رهيو هو. جڏهن شهر کي بالڪل قريب اچي پهتو ته شهر جا ماڻهو رستي جي ٻنهي پاسي قطار ۾ ٿي بڻا. ڪن کان اول اول راجا جي سواري هئي. راجا ڏاهر هڪ زرينگار ٻالڪيءَ ۾ هائيءَ تي سوار هو. سندس سڄي پاسي هڪ گهوڙي تي هڪ فوجي آڇير هو. جنهن کي عربي پوشاڪ پيل هئي. ڪهي پاسي ٻي گهوڙي تي ٻڏيان ورير هو. انهن جي وٽان سپاهين جي بهري هيٺ هڪ ڦيڏي هو جهنگي

شڪل شاهت ۽ پوشاڪ مان ائين ٻي معلوم ٿيو ته ڪو وڏو گهراڻو
 آڏسي آهي. انجي ٻڌبان بيشمار فوج هئي. راجا جي بهيڻ شرط جي
 جنڪار جا نعرا باند ٿيل لڳا ۽ ٻي ماڻهن کيس ڏندوت ڪئي.
 دروازي وٽ پهچڻ تي شاهي خاندان جي ميجرن ۽ شهر جي معزز
 ماڻهن مٿس گلن جي ورڪا ڪئي تنهن کان پوءِ کيس جلوس ۾ وٺي
 سڄي شهر جو نگر ڪيرتن ڪرائي شاهي محلات ۾ پهچايو ويو. شام
 جو ڊيپ سالا (چراغ بندي) ڪئي وئي جنهنڪري سڄو شهر روز
 روشن وانگر بهڪي رهيو هو. تنهن کان سواءِ ڦٽاڪي بازيءَ جي
 ٺڪا ٺوڪيءَ به خوب رنگ لاتو هو. ٻئي ڏينهن تي عام درٻار ڪرڻ
 جو اعلان ڪيو ويو هو. ماڻهن درٻار جي شوق ۾ رات جئن نئن ڪاٺي
 ۽ صبح جو سويل سان ٻائي ڪري شت تي شدوتر پهري ڪچهري
 واريءَ جاءِ تي مڪائڻ شروع ٿيا. ڪچهريءَ واري جاءِ شاهي محلات
 جي اڳيان باغچي ۾ نهايت خوبصورت ۽ عاليشان ٺهيل هئي. ڪشادي
 وري ابڙي هئي جو منجهس ۳۰۰ نه رڳو ٽپ هئا. پٽيون اگرچہ
 ۽ ڪن سرن جون هون مگر پٿر کان به وڌيڪ مضبوط هيون. جن تي
 نقاشي ۽ ڪلاڪاريءَ جو عجيب ڪم ٿيل هو ۽ جا بجا هنومان ۽
 گيش جون تصويرون نڪتل هيون. ڇت تي ڪاشيءَ جون سرون
 لڳل هيون ۽ داما ڪامون پٽيون ڪاٺ جون هيون جن تي چٽالي
 جو ڪم نهايت عمدو ٿيل هو. هال جي اتر پاسي ڀت سان لڳو لڳ
 پوري وچ تي هڪ ننڍو چيونڙو سنگ مرمر جو ٺهيل هو جنهن جي
 وچ ۾ راجا جي رهن لاءِ هڪ اوچو آمل هو جو ريشمي ڪپڙن سان
 خاص طرح سينگاريل هو. انجي مٿان شيش پڳوان (نانگ) جي سورت
 هئي جنهن جي ساهه کي هٿ جو ساهه ڪري ليکيو ويندو هو. چوٽڙي
 جي پٺان راجا جي آمدرفت لاءِ هڪ خاص دروازو هو جو سڌو شاهي
 محلات ۾ هو. ڪچهريءَ واري جاءِ فرشن فرشن گلن غالچن سان

خاص طرح سينگاري وٺي هتي جا وقت کان اڳ ماڻهن سان پرڄي وٺي. وڏا وڏا پنڊت برهمڻ، سينيون ۽ ٻيا درباري ماڻهو به درجي بدرجي پنهنجي پنهنجي جانن تي اچي ويٺا. جڏهن دربار جو انتظام مڪمل ٿي چڪو ۽ وقت به پرڄي آيو ته راجا کي خبر ڏني وئي جو ٿوري ئي دير کان پوءِ وچ واري دروازي مان لنگهي چيوٽڙي ۽ پنهنجي سگامن (نخست) تي اچي ويٺو راجا کي قديم هندو طرز جي پوڻاڪ بهريل هئي. مٿي تي شڪارپوري نموني جي لال پگڙي هيس جنهن تي هڪ نهايت قيمتي هيرو چمڪي رهيو هو. بدن تي ٿري نموني جو آسماني مڇمل جو انگرڪو، ڪلهن تي ريشمي دونهو ۽ هيٺ زرد ريشمي ڌوٽي. جن سڀني تي زري جو اعليٰ درجي جو ڪم ٿيل هو. پيرن ۾ ملتانسي گهٽياو هوس جنهن تي به سون ۽ چانديءَ جي تارن جو عجيب ڪم ٿيل هو. ان وقت راجائون، سينيون ۽ ٻيا وڏا وڏا ماڻهو سونا زبور هائڻ عيب نه سمجهندا هئا. راجا ڏاهر کي به وقت جي رواج موجب قيمتي زبور پيل هواءَ ڪنن ۾ سونا والا هٿن ۾ ڪڪڻ گچيءَ ۾ ڊهري جنهن جي پٽلي تي هرا ماڻڪ ۽ موتي جڙيل هواءَ تنهن کان سواءِ گچيءَ ۾ ست سري موتين جي مالا هيس. راجا جي اچڻ تي سڀني ماڻهو اڏي ڪڙا ٿيا ۽ ادب سان سلام ڪري ڪنڌ جهڪائي هٿ ٻڌي ٻهي رهيا. ڪجهه وقت کان پوءِ راجا کين هٿ سان ويهڻ جو اشارو ڪيو. جڏهن سڀ ماڻهو ٿانڀڪا ٿي ويهي رهيا ته هڪ پوڙهي برهمڻ اڳتي وڌي راجا جي سامهون بڻجورڌانيءَ ۾ (آڳاٽي) آڳ روشن ڪئي ۽ لوان، صندل، زعفران، مشڪ، گهم، وغيره ساڙي هون ڪو ۽ ڍڍ جا به چار منتر پڙهيا. تنهن کان پوءِ بتل جي وٺي هٿ ۾ ڪري چيوٽڙي تي مٿي وڃي راجا جي نرڙ تي پنهنجي آڱوٺي جو نشان ڪري تلڪ ڏنو ۽ ان کان پوءِ ٻين وڏن ماڻهن کي تلڪ ڏنائين. هن فسر جي قلمي رسم ادا ڪرڻ کان پوءِ دربار جي

ڪاروائي شروع ٿي. پهريائين پهريائين ۾ حسن نازين داسيون (هانهيون) جي پنهنجي سندرتا (حسن)، جوڀن (جواني) ۽ وچتر وسترن (عجيب پوشاڪ) جي ڪري ساڳيا سورگ جون ايسرائون پئي معلوم ٿيون شاهي محلات مان چر چر ڪنديون دربار ۾ آيون ۽ نهايت ناز و انداز سان راجا جي پير ۾ ٿي ويٺيون. هڪ جي هٿ ۾ دارون ۽ جو دنگ ۽ رام ڪتوري هئي ۽ ٻي جي هٿ ۾ هڪ ننڍڙي سولي پيتي جنهن ۾ هان، سوپاريون، چونو، ڪتو، ٽوڪا، مؤنڊ وغيره هئا. پهرين نازين چوڪريءَ راجا کي هڪ شراب جو پالو ۾ ڪري ڏنو ۽ ٻي انکي هان جو پيڙو بنائي ڏنو. تنهن کان پوءِ ٻڌمان وزير اٿيو ۽ ان حاضرين کي مخاطب ٿي هيءَ تقرير ڪئي.

”پرو ستروا اوهان سڀني کي سڏ آهي ته رامل جي راجا کي گدي شري سرگواسي مهاراجا ڇڄ عطا ڪئي هئي مگر ان نه ڪرڻ حرام احسان فراموش ٿي شري مهاراجا صاحب جن جي غير حاضريءَ ۾ وٺي بغاوت ڪئي ۽ رادڙ علائقي جي روستا شهر تي قبضو ڪري ۱۰ هزار فوج سان هڪدم ارڙو ٽي ڪلاڪ ڪيائين. شري مهاراجا صاحب جن ان وقت دبول بندر ۾ هئا ۽ سائن وڏو اٿالو هو ۽ پاڻ جيستائين پهچڻ ٿي بهجن تنهن کان اڳ ارڙو جو شهر دشمنن جي هٿ اچي وڃي ها. مگر ڏٺيءَ جي مهربانيءَ سان ان کي واٽ تي محمد علافي روڪي وڌو ۽ هڪ سخت لڙائي کان پوءِ انکي قيد ڪيائين ۽ سندس ڪيترا سپاهي به گرفتار ڪيائين. اڄ هيءَ دربار انهيءَ جي خوشي ملهائڻ واسطي ڪوٺائي وئي آهي. آءُ اوهان سڀني جي طرفان شري مهاراجا صاحب جن کي هن فتح تي واڌايون ٿو ڏيان. اميد ته اوهان سڀ مون سان گڏجي چوندا ته ”شري مهاراجا ڏاهر جي جني“.

هٿم آواز. ”شري مهاراجا جي جني“.

راجا. هيءَ جنگ شري محمد علافي جي هٿ تي فتح ٿي آهي جنهن

فقط ۵۰۰ عربي نوجوانن سان ۸۰ هزار فوج کي شڪست ڏني آهي ۽ رامل جي راجا کي زندهه گرفتار ڪيو آهي. اوهان سڀ الهی جي جني جٽڪار جو نعرو لڳايو.

متفقہ آواز۔ شري محمد علافي جي جني۔

وزير۔ شري محمد علافي جو احسان ڪڏهن به وٺارڻ جو نه آهي. ان ۵۰۰ ماڻهن جي مختصر فوج کي ھڏي ساري زبردست فوج سان لڙائڻ ۾ جيڪا فوجي قابليت ڏيکاري آهي اها بيشڪ قابل داد آهي. منهنجي خيال ۾ جيڪڏهن شري مهاراجا صاحب جن انکي پنهنجي لشڪر جو بنيادي (په سالار) مقرر ڪرڻ فرمائين ته جيڪر ڏاڍو چڱو ٿئي.

محمد علافي۔ حضور مهاراجا صاحب جن جي دشمن سان لڙائي ۾ ۾ رڻ ڪنهن تي احسان ڪونه ڪيو آهي بلڪه پنهنجي فرض ادا ٿي ڪئي آهي. آءٌ وزير صاحب کي يقين ٿو ڏيارهان ته ۵ سالار جي عهدي ملڻ کان سواءِ به آءٌ ساڳي طرح پنهنجي فرض ادا ٿي ڪندو رهندس.

راجا۔ محمد علافي مسلمان ٿي ڪري راج سان جيڪا وفاداري ڏيکاري آهي اها بيشڪ قدر ڪرڻ جي لائق آهي.

وزير۔ رامل جي راجا کي شري سرگواسي مهاراجا صاحب جن اهو ملڪ فتح ڪرڻ کان پوءِ موڪلي ڏنو هو ۽ ان کي ساڳي طرح گڏي ۽ ٽي وهاريو هو مگر ان احسان فراموش ٿي بغاوت ڪئي ۽ محمد علافي کي مهاراجا صاحب جن فقط سنڌ ۾ پناه ڏني هئي انجي عوض ان جيڪا وفاداري ڏيکاري آهي ان مان ثابت آهي ته مسلمان ڪڏهن به احسان فراموش ٿي نٿا سگهن.

راجا۔ انهيءَ شڪ حرام کي درٻار ۾ حاضر ڪريو.

وزير آهستي آهستي ٻاهر نڪري ويو ۽ ٿوري دير ۾ ساهين جي

پهري هيٺ رامل جي راجا کي وٺي آئي پيش ڪيو.
 راجا- (محمد علافي کي مخاطب ٿي) هن نمڪ حرام ڪان سواءِ
 ٻيا ڪيترا قيدي آهن؟

محمد علافي- حضور! تير هزار قيدي آهن جن ۾ انجا ماڻا به
 آهن. جنگ ۾ ۵۰ هاڻي، پنج هزار گهوڙا، پنج سؤ آٽ ۽ ٻيو
 ڪيتروئي سامان هٿ لڳو آهي اهو سڀ ٻنهن مان گڏ حضور
 ۾ پيش ڪرڻ لاءِ آندو ويو آهي.

راجا- (وزير ڏي ٺهاري) هن نمڪ حرام سميت ٻئي ٻنهن کي
 قتل ڪريو ۽ جنگ ۾ جيترو سامان به هٿ لڳو آهي اهو سڀ
 محمد علافي جي حوالي ڪريو. اڄ کان وٺي انکي رامل جي
 ملڪ جو والي مقرر ڪجي ٿو.

وزير- بهتر.

محمد علافي- حضور! منهنجو هڪ عرض آهي.

راجا- چئو، ڪهڙو؟

محمد علافي- جيڪڏهن حضور جن انجي قبول ڪرڻ جو وعدو
 ڪن ته عرض ڪريان.

راجا- جيڪي توکي گهرڻو مڃي سو گهر.

محمد علافي- جيڪي به آءٌ گهرندس سو حضور جن عطا ڪندا؟

راجا- بيشڪ. جلدي چئو، توکي ڇا گهرجي؟

محمد علافي- حضور خطا معاف ڪجو. مون کي ٻن هزارن ماڻهن
 جو قتل عام ڪرڻ مناسب نظر نٿو اچي. حضور جن انهن کي
 جيئدان ڏين.

راجا- ڇا تون باغبن جي حمايت ٿو ڪرين؟

محمد علافي- جيستائين هنن بدبختن کي مٿي ۾ واءِ ۽ سو ٽيڪسٽائين
 مان انهن جو دشمن هوس هينئر جڏهن هو پنهنجي ڪٽي نسي

پڄاڻين ٿا تڏهن مون کي انهن جي حال تي رحم ٿو اچي.
 راجا- دشمن تي رحم ڪرڻ گویا راج مان دشمني ڪرڻي آهي. هنن
 کي ڇڏي ڏيو ته وجهه وائي وري فساد ڪندا ۽ رعيت کي
 تڪليف ڏيندا.

محمد علافي- هن هڪ دلمو فساد جو سزو چڪو آهي اميد ته
 ٻيهر فساد لاءِ جرئت نه ٿيندڻ جيڪڏهن خداخواست وري فساد
 ڪيائون ته انهن جي گردن ۽ منهنجي تلوار.

راجا- (وزير ڏي نهاري) تنهنجي مرضي ڪهڙي آهي؟
 وزير- منهنجي مرضي دشمن کي ڇڏڻ جي نه آهي مگر حضور جن
 محمد علافي مان وڃڻ ڪيو آهي. تنهن ڪري حضور جن کي
 ضرور ان جي مرضي رکڻ گهرجي.

راجا- (محمد علافي کي مخاطب ٿي) ڇڏو تنهنجي چوڻ موجب
 اسين انهن کي جلدان ڏيون ٿا مگر جيڪڏهن وري هڪو فساد
 ٿيو ته ان لاءِ تون جوابدار رهندين؟

محمد علافي- بيشڪ مان جوابدار آهيان. هنن منهنجي صلاح
 آهي ته جتي حضور جن انهن هزارن کي جلدان ڏنو ٿي هڪي
 به حضور جن جلدان ڏين.

راجا- هن نمڪ حرام کي نه ڪنهن به صورت ۾ نه ڇڏيو سارو فساد
 انهيءَ جو سڃاڻل آهي. هن بابت وڌيڪ اصل نه چئو.

محمد علافي- حضور جهڙي طرح سرگواسي مهاراجا صاحب جن
 هڪي ملڪ فتح ڪرڻ کان پوءِ وري گديءَ تي وهاريو هو
 اهڙي طرح حضور جن به هڪي ساڳي طرح گديءَ تي وهارين.
 اميد ته هو جيڪڏهن انسان هوندو ته وري ڪڏهن احسان
 فراموش نه ٿيندو.

وزير- (محمد علافي کي مخاطب ٿي) ميان صاحب توهانجي اها راءِ

غلط آهي. آزمائشي کي ڇا آزمائبو؟ هن مان نيڪيءَ جي اميد رکڻ اهڙي آهي جهڙو پهرن کان پير گهرڻ.

محمد علافي - وزير صاحب هڪ ڀيرو جتي انکي سڏڻ جو وجه ڏنو ويو هتي ٻيو ڀيرو به انکي وجه ڏيڻ گهرجي جي انهي کان پوءِ به نه سمجهيو ته خطا ڪائيندو.

راجا - پراڻي بابت آءٌ وڌيڪ ڳالهه نه ٻڌائس.

محمد علافي - حضور! ايلڊ نبي آيل دشمنن سان نرمي ڪرڻ جو ڪڏهن ڪڏهن ڏاڍو چڱو نتيجو نڪرندو آهي. ڪهڙو شڪ ته اهو ساڳيو ماڻهو حضور جن جي دشمنن سان ڇڏي سهر ٿي بهي لڙي، منهنجي مرضي آهي ته حضور جن هڪي به معاف ڪن. وزير - (محمد علافي کي مخاطب ٿي) ميان صاحب انهيءَ ڳالهه تان لهي وڃو.

محمد علافي - وزير صاحب! حضور مهاراجا صاحب جن مون سان وعدو ڪيو آهي اسيد ته هڪي به ضرور جڳدان ڏيندا. راجا - (محمد علافي ڏي ٺهاري) مسلمان ٿي ڪري اهڙي قدر دل جو نرم ڇو آهين؟

محمد علافي - حضور! جنگ جي ميدان ۾ دشمنن لاءِ سڀ کان زياده سنگدل آهيان مگر پيش پيل دشمن لاءِ سڀ کان زياده رحمدل آهيان ڇاڪاڻ ته سچي بهادري انجو نالو آهي.

راجا - انهي بدبخت جو به تون ٿي غامن ٿو پوين؟

محمد علافي - هاڻو. انهيءَ جو به آءٌ ٿي غامن آهيان.

راجا - چڱو ته سچي بهادريءَ جي مدد ٿي اسان انکي معاف ٿا ڪريون. محمد علافي - خدا حضور کي سلامت رکي.

راجا - هاڻ ته تون خوش ٿين؟

محمد علافي - حضور! باقي منهنجو هڪ عرض آهي.

راجا - اهو ڪهڙو؟

محمد علافي - جهڙي طرح حضور جن منهنجي چوڻ موجب راسل جي راجا کي جندان ڏنو آهي، اهڙي طرح انکي سندس ماڻه به سولائي ڏنو وڃي ۽ کيس اڳي وانگر گديءَ تي وهارجي.

راجا - اگرچہ ۽ اهڙي مهرباني جي لائق ڪين آهي مگر تنهنجي سفارش ڪري امن کيس وري گدي ڏياريون ٿا. ڏسجي ته اڳتي هلي ڪهڙا پير ٿو کڻي.

محمد علافي - اميد ته اڏيهه حض-ور جن جو سچو فرمان بردار ٿي رهندو.

راجا - هن مهل تائين ته تو رڳو هن جي لاءِ هتي گهريو هالي هئا ته تون پاڻ لاءِ چائو گهرين؟

محمد علافي - مونکي پاڻ لاءِ ڪجهه به نه گهرجي مونکي خدا تعاليٰ سڀ ڪجهه ڏنو آهي.

راجا - اسن تنهنجي دانائي ۽ بهادري کان نهايت خوش آهيون. تون جهڙي طرح هڪ لائق فوجي آفيسر آهن اهڙي طرح هڪ قابل مڊر به آهن اسان توکي اڄ کان وٺي پنهنجو وڏو سر مقرر ڪريون ٿا.

محمد علافي - حضور جن جي مهرباني.

راجا - اسانجي مرضي آهي ته تون پنهنجي وات سان ڪجهه اسان کان گهر.

محمد علافي - غريب پرورا! مونکي خدا جو ڏنو سڀ ڪجهه آهي. دنيا جي ڪنهن به شي جي ضرورت نه آهي. بدقسمتي سان مونکي اولاد ڪونه آهي منهنجي مرضي آهي ته حضور جن هڪ اهڙي تجويز ڪن جو منهنجي شي کان پوءِ منهنجو نالو ڪڍ وقت تائين قائم رهي.

راجا - اسان اڄ کان وٺي هيءَ حڪم ٿا ڏيون ته حاڪمت جي چانديءَ

جي سڳي تي هڪ طرف اسانجو نالو لکيو وڃي ۽ ٻئي طرف
تنهنجو نالو. اهڙي طرح تنهنجو نالو اسانجي نالي سان گڏ دنيا
جي تاريخ ۾ هميشه زنده رهندو.

محمد علافي - حضور جن جيڪا منهنجي عزت افزائي ڪئي آهي
تنهن لاءِ نهايت شڪر گذار آهيان.

وزير - آءٌ ساري درٻار جي طرفان شري محمد علافي کي مبارڪباد
ٿو چوان. اميد ته انجي حسن تدبير سان سلطنت وڏي اوج
کي رسندي.

محمد علافي - آءٌ وزير صاحب جي مبارڪباد جو شڪر ڪريو بجا
آلندي کيس يقين ٿو ڏيارهان ته سلطنت جي ڀلائي لاءِ هر ممڪن
ڪوشش ڪندس.

وزير - (راجا کي مخاطب ٿي) حضور! مونکي ٻڌڻ ۾ آيو آهي ته
ملتان جو هڪ وڏو جوتشي (نجومِي) هت آيل آهي. انجي
جوتش چمٽڪار جي ساري ڀارت ورش ۾ هڪ آهي منهنجي
مرضِي آهي. ته حضور جن ان کان راج ڀاڳ بابت پڇا ڪن ۽
سندس عزت افزائي ڪن.

راجا - چڱو انکي گهرائي وٺو.

وزير ماهر نڪري وڃي ٿو ۽ ٿوري دير ۾ هڪ پوڙهي برهمڻ
کي (جو لٽ ٽپ ڪپڙو نسي هلي ٿو، ڪڇ ۾ پوڙهي اٿس ۽
ڪلهي ۾ بگڙي) وٺي آئي حاضر ڪري ٿو.

راجا - (جوتشي ڏي نهاري) مهراج! اسان توهان جي ساراهه ٻڌي
آهي جوتش جي وڌيا ۾ پڙ آهيو ڏيا هالي ٻڌيو ته اسانجي راج
ڀاڳ جو ڇا حال آهي؟

جوتشي - (ٻوٽي پئي، اگرهون ٻڌي، حساب ڪرڻ بعد مٿي تي
هٿ رکي ڪڏهين ڪري ماٺ ڪري ويهي رهي ٿو.)

راجا - مهراج! ڪهڙي ٻڌي ۾ پئجي ويا آهيو؟

جولشي۔ جندان ملي ته سچ پچ عرض ڪربان.

راجا۔ اسانجو جوتش وديا جي چمتڪار ۾ ۾ پورو وشواس آهي.

اوهان کي جيڪي به ڏسڻ ۾ اچي ٿو اهو بيشڪ چئي ڏيو.

جولشي۔ اوهانجو ۽ اوهانجي ڀاءُ ڌرسين جو ڀاڳ ڀلو نظر نٿو اچي

باقي اوهانجي پٽ راڻي ڀائيءَ جو ستارو زور آهي. اها جنهجي

راڻي ٿيندي اهو ساري سنڌ جو راجا ٿيندو مگر عجب جهڙي

ڳالهه هيءَ آهي ته راڻي ڀائي ارڙو کان ٻاهر به ڪانه وڃي آهي

خبر نه آهي ته اها ڳالهه ڪئن ٿيندي.

راجا۔ پوءِ ڀلا اسانکي ڇا ڪرڻ گهرجي؟

جولشي۔ جوتش وديا جا ڄاڻو راجپوتي ڳالهين مان ڪونه ڄاڻن.

راج ڀاڳ جي سلامتي لاءِ حضور جن کي پاڻ ڪا ڳالهه سوچڻ

گهرجي، باقي جوتش وديا انوسار منجهي هيءَ صلاح آهي ته

هر روز صبح جو تلسيءَ کي ۽ رڳو چنڇر ڏينهن پير جي وڻ کي

کي هٿ لڳائڻ مان آدرشي شڪتي پيدا ٿيندي حضور جن

چندرما کي ستم ڪري ڪڍڻهن به ويندا ته سڀ ڪم سنڌ

ٿيندا. چندرما کي ساڄي ڪري وڃبو ته سڀ ستم حالت رهندي.

ڏاڻي ڪري وڃبو ته ڏن جو نقصان ٿيندو. پر جيڪڏهن ان کي

پٿرو ڪري هلبو ته ٻا ته موت ايندو يا موت جهڙي ڪا آڀدا

(مصيبت) ايندي. چنڇر ۽ سومر ڏينهن اڀرندي ئي دشمن

آهي. آرتوار ۽ شڪر ڏينهن الهندي ئي. وسپت ڏينهن ۽

پنجڪن ۾ ڏکڻ تي؛ سگل ۽ ۱۰ تر ڏينهن اتر تي رهندو آهي.

تنهن ڪري حضور جن انهن ڏينهن تي انهي ڏس ڏي مسافري

شروع نه ڪن. تنهن کانسواءِ ”ڪال راهو“ جو ۽ حضور جن

کي خيال رکڻ گهرجي. ”ڪال راهو“ چنڇر ڏينهن اڀرندي تي

شڪر ڏينهن اڳتي ڪنڊ يا ڏکڻ اڀرندي تي. وسپت ڏينهن ڏکڻ

تي. پٿر ڏينهن ليرت يعني ڏکڻ الهندي تي. منگل ڏينهن الهندي تي. سومر ڏينهن واپوءِ يعني اتر الهندي تي ۽ آرتوار ڏينهن اتر ڏس تي رهندو آهي تنهنڪري انهن ڏينهن تي انهي جي سلسلون نه وڃجي. باقي ايشان يعني اتر اڀرندي جي ڪنڊ تي ڪال راهو نه ويندو آهي تنهنڪري انهي ڏس تي ڪڏهن به وڃجي نه چوٽ آهي.

راجا۔ بسا انهيءَ ڪانسواءِ ٻيو به ڪجهه ڪرڻ گهرجي؟
 هوٽشي۔ حضور جن تي گرهه وٺيل آهي. چڱو آهي ته هيٺان ورت ضرور رکيو. سومر ڏينهن شو، منگل ڏينهن هنومان جو. پٿر ڏينهن ديو ماما جو. وسپت ڏينهن برهما جو. شڪر يا نارون ڏينهن درياه شاه جو. چنڇر ڏينهن منيچر ڏيوتا ۽ ڪال ڀرو جو. آرتوار ڏينهن سورج نارائن جو. انهي حساب سان سال ۾ ۲۶۰ ورت رکڻ گهرجن.

راجا۔ سهراج! اوهن جونشودها جا بيشڪ وڏا ڄاڻو آهيو اوهان جهڙو ماهرش اسانجي راڄڌاني ۾ هئڻ ضروري آهي امين اوهان کي پنهنجي درٻار جو جوٽشي مقرر ڪريون ٿا.

انڙي ۽ کانپوءِ راجا ٿوري دير تائين لهي ۽ ۾ پنهنجي ويو ۽ جوٽشي جي ڪيل اڳڪٿي تي ويچار ڪرڻ لڳو ته رائي هائي ڪهڙي طرح سنڌ جي رائي ٿيندي. جيڪڏهن انجي ۾ ڪنهن سان شادي ٿي وئي ته مونکي تخت تاج کان محروم ٿيڻو پوندو. آخر انهي فڪر ۽ پريشاني ۾ ٻڌيمان وزير کي چوڻ لڳو ته تنهنجي مرضي ڇا آهي؟

وزير۔ پوءِ سهراج! چار شيون جيڪڏهن پنهنجي اصلي جاءِ تان ٽڙي. وڃن ٿيون ته پوءِ ساڳي جاءِ تي فائز ٿي نئون سگهن. بادشاه پنهنجي بادشاهيءَ کان، وزير پنهنجي وزيريءَ کان، گرو پنهنجي گديءَ کان، وار پنهنجي جڳهه کان. اهوئي سبب آهي جو

راجاڻون پنهنجي راڄ پاڪ لاءِ پنهنجي ڀائرن جي جان وٺن ٿا. انهنکي دٻڻ نيڪالي ڏين ٿا مگر ڪوبه انهنکي پرو ڪونه ٿو ڇڏي. خود مهاراجا ڇچ به راڄ پاڪ هٿ ڪرڻ لاءِ پنهنجي مربي مهاراجا راءِ ساهي کسي مهاراڻي سوييا ديوپي جي هٿان زهر ڏهاري ماريو هو. راجا ڀڳوان سمان آهي ان لاءِ قلم ۽ نيتي جو ٻنڌڻ ڪونه آهي. ”ايشور امار نه دوشابه“ منهنجي راءِ آهي ته مهاراجا صاحب جن راڻي ۽ ٻائيءَ سان ڪلي وواءِ ڪن ۽ انکي پاڻ سان گڏ تخت تي وهارين پوءِ مهاراجا صاحب جن جي راڄ کي نه ڪا لهر نه ڪو لوڏو.

راجا - مونکي ڀاڻ راڄ پاڪ جي بچاءَ جي لاهڻي هڪ رٿ سجهي ٿي مگر مونکي ڀڄ آهي ته ملڪ ۾ ڏاڍو ڇوڙولو ٿيندو ۽ سخت بدنامي ٿيندي.

وزير - گهڻي ۾ گهڻو ٿي چئن ڏينهن تائين اهو چرچو رهندو تنهن کان پوءِ ڪنهن کي اها ڳالهه ياد به نه رهندي.

راجا - امانجي راجڌاني اندر جيترا به جوتشي آهن انهن چئي کسي گهرايو ته هر هڪ کان ڌار ڌار ٻڌا ڪجي پوءِ جيڪڏهن انهن به اها ساڳي اڳڪٿي ڪئي ته ائين ڪرڻ کانسواءِ چارو نه رهندو. هينئر وقت گهڻو گذري ويو آهي ۽ اسين به ويهي ويهي ٽڪجي پيا آهيون. امانجي مرضي آهي ته هاڻي درٻار درخواست ڪجي.

وزير - ديول بندر جي حاڪم سباجي وٽان هڪ ماڻهو حضور جن جي نالي خانگسي چئي کڻي آيو آهي. حڪم ٿئي ته انکي حاضر ڪيو وڃي.

راجا - (خوشيءَ وچان) آها ها ڪهڙي به شپ سونمي ٿي چئي آئي آهي (وري ٿورو خيال ڪري) پهرائين درٻار کي درخواست

ڪري ماڻهن کي رخصت ڏيو تنهن کانپوءِ انهيءَ ماڻهوءَ کي
مون وٽ حاضر ڪريو.

وزير- (سڀني ماڻهن کي مخاطب ڪري) پرماتما جي دها سان درٻار
هر طرح شاندار ۽ ڪاٺياپ ٿي گذري. هاڻي اوهان سڀني کي
رخصت آهي ٿي پيرا مهاراجا صاحب جي جڳي جڳڪار جا نعرا
هلي آهستي آهستي روانا ٿي وڃو.

متفلق آواز- ”شري مهاراجا ڏاهر جي جڳي“.

جڏهن سڀ ماڻهو هليا ويا تڏهن ڊول بندر واري فاصدي کي حاضر
ڪيو ويو. راجا چئي وئي پاڻ کولي پڙهي ۽ پڙهڻ شرط قصي وچان
لال ٿي ويو ۽ سڄو هٿ مٿي کڻي آگر سان اشارو ڪري چيائين ”انهي
نالاٽي برهمڻ سانجو اوهان ڪيو آهي انکي جوگي سيکت ڏيڻ ۽
اهندي“ ائين چئي انهيءَ چئي ۽ ڇو ۽ پنهنجي هٿ سان جواب لکي
پڙهڻ وڌيڪي ڏيکاريندي بند ڪري فاصدي کي ڏٺائين ۽ انکي چيائين
تہ سمجھجي کي زباني تڪيد ڪري تہ ڪڏهن هن حڪم جي تعميل
ڪري. فاصدي چاڻي ٿي هٿ رکي ڇو تہ حاضر. انهي کانپوءِ سلام
ڪري پوئين پير درٻار واري ڪري سان ٻاهر نڪري ويو. ذهن کان
هوءَ راجا پڙهڻ وڌيڪي کي ڪن ۽ خاص ڳالهه چئي رخصت ڪري
ڇوٽڙي مان ٻن دامن جي وچ ۾ شراب جي نشي ۽ چور ٿيو ٿيو
ڪاٺيندو شاهي محلات ڏي روانو ٿيو.

شمارع اميد

(۱۱)

جنهن زماني مان امانجي لاول جو تعلق آهي انهي زماني ۾ هائوڪي ڀڳسي لوڙهي جبل کان ۲۰-۲۱ ميل الهندي طرف ڪرٿر جبل جي دامن ۾ هڪ وسيع ناهسوار غير آباد ٻوٽو هو. زمين سنگلاخ هجڻ سبب زراعت جي لابل نه هئي. انهيءَ ڪري آسپاس ۾ ڪنهن به قسم جي آبادي ڪانه هئي. چؤطرف بيابان ٿي بيابان لڳتو پيو هو. البت ڪٿي ڪٿي هڪو ٻڙ يا ٺر جو وڻ نظر آيو ٿي ته سڄي صفا ملڪ ميدان. خاردار ٿور ٿور جا ٻوٽا سي جتي ڪٿي چار هوا ڪنهن ڪنهن هڏ زمين هيٺ شاهين هئي جتي پرست جي ڏينهن ۾ پاڻي جمع ٿي ڪري گهاٽو جهنگ لڳي ويو هو جنهن کي هن بيابان جي رهاڪو شڪاري جانورن امن جي جاءِ سمجهي پنهنجو گهر کڻي بڻايو هو. بهار جي هيٺان هائوڪي ”شاه ڌڙي“ جي گهوٽ وٽ پاڻي جو هڪ قدرتي چشمو هو. جنهن وٽان هڪ کس هو جو هڪڙو مڪران کان شروع ٿي لسٻلي مان هنگلاج مان ٿيندو بلوچستان مان لنگهندو ميوستان ڏي وڃي رهيو هو. چشمي جي ڀرسان جبل مان هڪ لڪ هو جنهن مان اهو کس ڪنڊيل هو. انهيءَ کس ۾ جدا جدا آبل پيچرا به اهي ئي مليا ڪڏهن ڪڏهن اتفاقاً ڪي قافلو اتان اچي لانگهاٽو ٿيندو هو ته انهي چشمي وٽ وهڻ لاءِ گاه چاري جي سهوليت ڏسي تڪ پيچن لاءِ کڻي اتي منزل ڪندو هو. اڄ اوچتو ئي اوچتو جهنگل ۾ جنگل لڳي ويو آهي چشمي جي ڀرسان هڪ ننڍيءَ لڪريءَ تي هڪ قافلو لٿل آهي جو پوڻاڪ جي ڪري غير ملڪي پيو معلوم ٿئي. سڄي لهن جي قريبي آهي مسافر رات جي آسائش لاءِ انتظار ۾ مشغول آهن هڪو بهاري ڏٺي پٽ صاف ڪري رهيو آهي هڪو چشمي

تان ٻاڻي پري رهيو آهي ڪو گهوڙي کسي ٻڌي رهيو آهي ڪو رڌ
 ٻڄاء ۾ مشغول آهي. غرض ته هر هڪ مسافر پنهنجي پنهنجي ڪم کي
 لڳو پيو آهي. هڪ نوجوان جهن کي ڪارو چوڻو پيل آهي ڪر ۾
 تلوار اٿس ۽ شڪل شباوت جي ڪري سردار پيو معلوم ٿئي، آهستي
 آهستي جبل تي مٿي چڙهندو پيو وڃي ۽ ان وقت سج جي لهن جو
 عجيب غريب نظارو ڏسي رهيو آهي. ايتري ۾ ڪجهه ٻيا گاديون
 اينديون نظر آيون ۽ وڏي شوق سان انهن جي ڏسڻ لاءِ نڪرڻو نڪرڻو
 اوڏاهين روانو ٿيو. سڌ کن پنڌ تي اڳ وٺي پيچري تي پهتي رهيو،
 زمين جي هيٺ مٿاهين سبب پيچري جي لاهي ۽ چاڙهي ۽ تي ڪڏهن
 گاديون صاف طرح نظر آيون ٿي ته ڪڏهن ڪم ٿي ويون ٿي. آخر
 ڪجهه وقت کان پوءِ بلڪل سامهون ڏسڻ ۾ آيون جن مان چار کليل
 هيون ۽ انهن تي سرد ماڻهو ويٺل هئا باقي هڪ گادي ڍڪيل هئي ۽
 ان جي مٿان ڳاڙهو ڪپڙو پيل هو جنهن مان معلوم ٿي ٿيو ته اها
 زناني گادي آهي ۽ ماڻهو ان جي ٻنهي پاسي اڳواڙين قرارين سان پهرو
 ڏيندا هي آيا. هن نوجوان انهن کي پاڻ وانگر مسافر سمجهي دل ۾
 خيال ڪيو ته انهن جو آڌرپاءُ ڪري ڪن وٺي وڃي پنهنجو مهمان
 ڪري انهن کان ملڪ جو حال احوال وٺي. ڇانهن انهي ارادي سان
 اڳتي وڌي ڪن هڪل ڪري ڇيائين ته ٻارو ڪير آهي؟ ڪٿان ٿا
 اچو؟ ڪيڏانهن ٿا وڃو؟ گادي وارا ته مسافر هوائي ڪين. اهي گرا
 بدعماش هئا. سندن اندر ڪاٿو پيو هو. ڪن اچي شڪ جاڳيو ته هيءُ
 ڪو جاسوس آهي جو سندن ٻرو کڻي اچي سندن اڳ وٺي پيلو آهي.
 انهي ڪري نڪا ڪنائون هر نڪا ٿم ۽ اچي هن بيگناه مسافر کي
 ورتائون نوجوان ويچارو حيران ٿي ويو. آخر بي ڪا وا نه ڏسي لاچار
 جان جي ٻڄاء لاءِ پاڻ به ميان مان تلوار ڪڍيائين پهريائين ته نهايت
 دانائيءَ سان تلوار ڦرائيندو جان بچائيندو دشمن جي وار کي روڪيندو

رهيو. ليڪن جڏهن ڏٺائين ته بدمعاش کيس جان وٺڻ کان سواءِ ڪين
 ڇڏيندا ته پاڻ به جوش ۾ اچي شينهن وانگر گوڙ ڪري انهن تي حملو
 ڪيائين. نون چئن کي ته هڪ ئي حملي سان پهري (عمر آباد) ڏي
 روانو ڪيائين. باقي وڃي رهيو هڪ، سو وڏو پهلوڻ ۽ آزمودگار هو.
 ڪڇ وقت تائين ان چٽا پٽي کاڌي مگر آخرڪار اهو به هڪ ئي
 ڪاهاري ڌڪ کائي اُتي جو اُتي لنگون ٽپڙي سئون ٿي سمهي پيو.
 نوجوان ميدان صاف ڏسي خدا پاڪ جو شڪر ڪيو ۽ پنهنجي سامهون
 لاش جو هڪ ڏيهر ڏٺي نهايت حسرت وڃان چوڻ لڳو ته خدا! هيءُ
 ڪهڙو اسرار آهي؟ سو مون کي هت ڪهڙي ارادي سان آندو ۽
 وري ئي ڇا پيو؟ ڪيڏانهن وڃا هئا؟ مون سان ڇو لڙيا؟ زناني گاڏي
 ۾ سندن ٽي ڪا بهر هئي نه. پوءِ ان نسي ههڙي سخت بهري جي
 ڪهڙي ضرورت هئي؟ ڪجهه وقت تائين هن فسر جي خيالن ۾ بلاڪل
 به خود ۽ محو رهيو. آخر پاڻ کي زخمن سان چور ڏسي هڪ محسوس
 ڪري هڪ لاشي جي ڀر ۾ مٿ ڪري ويهي رهيو ۽ دل ٿي دل ۾
 انهي ناگهاني واقعي تي غور ڪري رهيو هو ته ايتري ۾ اوچتو سندس
 چاٽيءَ ۾ ترار جي نوڪ ٽڪاءُ ڪيو ۽ بيهوش ٿي ڪري پيو. زناني
 گاڏي، جنهن ۾ هڪ ستر رسيد آهلا استري خاسوشيءَ سان ويٺي اهو
 تماشو ڏٺو هڪدم ٽپ ڏئي گاڏيءَ مان لٿي ۽ هڪ لاشي جي ڀر ۾
 پيل ترار هٿ ۾ کڻي انهي طلسمي لاشي جي مٿي تي ڌڪ ڏي ڌار ڪري
 ڇڏيائين. تنهن کان پوءِ ڊوڙ هائي گاڏي مان هائي جي گهڪهي کڻي
 انهي نوجوان جي مٿي تي ويٺي ۽ انجو مٿو پنهنجي چوٽ تي رکي
 آهستي آهستي انکي منهن تي هائي جا ڇنڊا هڻڻ لڳي ۽ ٿورو هائي
 ان جي وات ۾ وجهڻ لڳي. ڪڇ وقت کان پوءِ ان کي هوش آيو ۽
 اک پٽيائين. مگر وري جلد ڊڪرجي ويو. ويڇاري مصيبت جي ماري
 آهلا استري هي حال ڏسي سخت گهٻرائجي وئي. انجو خيال هو ته

هيءُ خوجوان، جنهنڪي پرماتما سندس -هائتا لاءِ موڪليو آهي- بي بچي
 هوندو ۽ وري به انجي مدد سان وڃي مائٽن پيڙي ٿيندي مگر انجي
 نا اميدي جهڙي حالت ڏسي سندس چهر تي چڄي هاءِ. دل جي نه اڳيئي
 قنيل هئي ويتر جو مصيبت تي مصيبت اچي ڪڙڪيس تنهن نه کيس
 آڻي باقي زندگيءَ کان بيزار ڪري ڇڏيو. هڪ رڻ هٿ هو رات جو
 وڳڙو. اوندو اندوڪار لڳي پئي آهي چؤطرف گڙڙن ۽ بگهڙن جون
 اونهون ٻيون ٻڌجن نڪو اوهي نڪو واهي. لاشن جو ڍير اڳيان
 هو آهي. ههڙو هيٺساک نظارو جيڪر وڏي کان وڏي پهلو ان جي دل
 کي به، دهڪائي ڇڏي هجي ۽ ويڄاري اڪيلي اهلا اٿري ڪري سو
 ڪري ڇا؟ لاچار مٺ ڪيو ويٺي انهي بيهوش جوان کي ڪهڙي. مان
 واءُ ڪري ۽ منهن تي چڏا هئي ۽ وات ۾ پاڻي وجهي. دل کي روڪي
 ڪٽرو روڪي. اندر جا آڏا ڪسي ٿا بس ڪن. سڏڪن تي سڏڪا
 وٺي پري. اکين مان پاڻي نيسارا ڪيو هو وهي وات مان بي اختيار
 هي لفظ نڪري رهيا آهن. ”هي دن دٻال! مون اڀاڳي رکيا تي دٻا
 ڪر. هي دراجي پريو! مون اهلا کي رڻ ۾ نه رول. دٻوي مانا! تون
 بهنجي پٽهجي -هائتا نئي ڪرين؟ نردئي دٻوتاؤ! ڪٿي آهيو؟ اڃان
 اڪاش ۾ ويٺا رهندا!“

ههانشوڪا! مان ڪنهن به ڪم جي نه رهيس. مٿن مائٽن کان
 وڇڙيس! جيڏين سرتين کان ڌار نيسا! اوچتوئي اوچتو اچي جهنگ جي
 سرن جو ڪاڇ نيسا! هاءِ! هاءِ! جهن ڪاڻ وره واپس ڪشت ڪشالا
 ڪاليس، ڏک ڏولاوا -نم، پڇاڙيءَ ۾ انجو منهن ڏسڻ به نصيب نه ٿيو
 آهي! هيءُ وڻر جهن هن دشتن کي ماري مات ڪيو ۽ مونکي انهن
 جي چنبي کان ڇڏايو سوڍ موڪلائي رهيو آهي اجهو تو پران تياڳي
 پوءِ آءُ اڪيلي ڇا ڪندس؟ آپ گهات ڪندس ۽ هن ڏکي جيوت
 کان مڪت ٿيندس“. هي ويڄاري انهن ئسي خيالن ۾ محو هئي ۽

بدقسمتيءَ تي رت روئسي رهي هئي. هن نوجوان جي منهن تي گرم-گرم گهوڙهن جي بارش ٿي ته امانڪ چرڪ پري اکيون هيٺيءَ هوڏي نهارڻ اڳسو ۽ ڪنڌ مٿي ڪٽي پاڻ سنڀالي هٿن تي ڏئي آهستي، آهستي اٿي ويٺو.

هن غريب بيڪس عورت کي ڇو اوچتوئي اوچتو نا اميديءَ ۾ جو شعاع نظر آيو ۽ و سرهائيءَ وچان ٽپ ڏيئي اٿي ڪڙي ٿي. پٽ ڪاڏيءَ سان وڇايل موڙ لاهي ويڙهي سيڙهي اٿي انجي کي ليڪ ڏنائين. تنهن کان پوءِ ڏانڊن لاءِ ڪنيل جوئر جي ڪڪل مان ڪجهه ڪانا تيل ڪڍي انجي سامهون ڇمق جي ذريعي روشن ڪيائين. سوجهري ٿيڻ شرط جيئن انجي نظر نوجوان تي نهڙڙ ٺڪري ويس، دل زور زور سان ڊڪڪڻ لڳس هٿن پيرن ۾ وٺي ويس ۽ ڪجهه دير تائين ته ڊاڪل بي حس و حرڪت انهي اڏي نهاريندي رهي، فرنب هو ته هي نظارو ان لاءِ شادي مرگ ٿئي. ٿوري دير کانپوءِ شرم وچان ڪنڌ هيٺ ڪري پاڻ سنڀالي هل ۾ چوڻ لڳي ته ”ڏئي نه پلائي نه آهي نه اهو..... پر وري نه آهي ماڻهو ماڻهن جهڙا گهڻا مونکي ڏئي ڏين ته ڪيئن ٿيا. پلا هن مهل ههڙي پيانڪ جهنگ ۾ ڪٿان اچي نڪتو؟“ پنهنجي بچائڻ لاءِ منهنجو سچو پريم کيس چڪي آيو؟ هيءَ ويڇاري ئي خيالن ۾ محو هئي ته ايتري ۾ نوجوان کيس پريشان ڏي ڏيڻ واسطي ساڻس هن طرح گفتگو شروع ڪئي.

شريف خاتون! توکي پنهنجي رفيقن جي مارجڻ تي ضرور ڏکيو ٿيو هوندو ۽ مونکي پڻ سخت افسوس آهي جو تنهنجا رفيق منهنجي هٿان قتل ٿي ويا. مگر توکي خبر آهي ته منهنجو ڪنهن به قسم جو قصور ڪونهي پهريائين پهريائين پاڻ ئي موتي حملو ڪيو هئائون. بهرحال جيڪي ٿيو هو سو ٿيو ان ئي ارمان

ڪرڻ اڃا به آهي. توکي پنهنجي اڪيلائي تي فڪر ڪرڻ نه
گهرجي تو منهنجي جان بچائي آهي. آءٌ توهان وعدو ٿو ڪريان
ته آءٌ تنهنجي حفاظت ۾ پنهنجي جان به قربان ڪندس ۽ پنهنجو
نهایت ضروري ڪم مڙائي به هڪ سچي همدرد رفيق وانگر
نهایت آرام سان توکي تنهنجي جاءِ تي پهچائيندس.

ڄاڻون۔ (شرم و جان ڪنڌ هيٺ ڪري) لک ٿورا سائين جا جنهن
دهڙي اوکي ۽ دل ۾ منهنجي سھائتا لاءِ توهان جهڙي سوري
کي موڪليو نه ته هنن معن راکشن جي هٿان مون آهلا جا
الائي ڪهڙا حال ٿين ها.

لوحوان۔ (حيران ٿي) ڇا هي ڪمبخت تنهنجا دشمن هوا؟
ڄاڻون۔ هائو. انهن ئي معن ته مونکي رڻ ۾ روليو. معن سائين کان
وڇوڙو پياري ڪونه ڪان ڌار ڪو.

لوحوان۔ (حيرت ۾ پئجي) ڪونه! ڪير؟ (وري پٺيان سنڀالي)
تڏهن هي بدمعاش هوا، خدا پاڪ جو شڪر آهي جو انهن نالائقن
جو منهنجي هٿان خاتمو ٿيو. مگر تون! ٻڌاء ته سهي هي هوا
ڪير؟ تون انهن کي اڳ ڇڏين يا نه؟

ڄاڻون۔ مان، هن کي اڳ ڪونه ڇڏائون. سندن چنبي ۾ لاس کان
پوءِ سو انهن جي پاڻ ۾ ڪيل ڳالهه ٻولهي مان هيترو پتو لڳم
ته لاشڪه هي آهي ساڳيا بدمعاش هوا جن توهان جي.....
لوحوان۔ ساڳيا بدمعاش! مان ته سمجهي نٿو سگهان ته هن ۾ ڪهڙو
راز آهي خاتون ٻچ نه ڳالهه ڪري کائي نه وڃ. صاف طرح
چئي ڏي. آءٌ توکي يقين ٿو ڏياريان ته آءٌ هرگز احسان فراموش
نه ٿيندس ۽ پنهنجو وعدو ضرور پائيندس.

ڄاڻون۔ (تورو سوچي) ڪرپا ڪري پهريائين منهنجي هڪ شڪار
دور ڪريو پوءِ آءٌ توهانکي ساري ڳالهه کولي ٻڌايان.

نوجوان- جلدي ڇو اها ڪهڙي شڪا آهي؟
 خاتون- (غور سان نهاري) توهان ڪير آهيو؟ ڪٿان ٿا اچو؟ هت
 ڪٿن اچي نڪتا؟ توهان کي وڃڻو ڪيڏانهن آهي؟
 نوجوان- (تعجب سان) شريف خاتون! انهيءَ ۾ تنهنجو ڪو مطلب؟
 خاتون- (مرڪي) مطلب نه هجي ها ته وري ڇڏا ڇو ڪريان ها؟
 نوجوان- جي هرو ڀرو نه هجي مرضي آهي ته هٿ آءُ هڪ پرديسي
 مسافر آهيان. دل جي بيماري مون کي هت آندو. هينئر مون کي
 اوڏاهن وڃڻو پوندو جيڏانهن توکي وڃڻو آهي.
 خاتون- (خوشي وچان اڀري ٿي) سڪينه پڻ ڏي؟
 نوجوان- هاڻي تون به ٻڌاء ته ڪير آهين؟ تنهنجو نالو ڇا آهي؟
 ڪٿي جي ويٺل آهين؟ هي بد معاش ڪير هو؟ تون انهن جي
 چنبي ۾ ڪٿن وڃي ڦاٿين؟
 خاتون- آءُ سڪينه پڻ سان گڏ رهندي آهيان اها مون کي جھيل
 ڪري سڻندي آهي.
 نوجوان- ذري ذري سڪينه جو نالو پئي وٺين آخر اها آهي ڪير؟
 مهرباني ڪري پنهنجي وعدي موجب سارو احوال کولي ٻڌاء.
 خاتون- مارا ايتري پڪاڻي ڇڻ ته سڪينه پيش ڪي- ڇاڻو ئي ڪونه.
 آءُ پنهنجو وڃڻ تڏهن پاڙيندس جڏهن اوهان به کولي کولي
 دل جو احوال ٻڌائيندا.
 نوجوان- (کلي) تون ته ڪا ڏاڍي چالاڪ عورت ٿي ڏسجن. خبر
 نه آهي ته هڪ پرديسي مسافر کي ڪهڙي طرح پريشان ڪرڻ ۾
 تنهنجو ڪهڙو مقصد آهي.
 خاتون- (نڌو ساڻه کلي) چالاڪ هجان ها ته منهنجا ههڙا حال ٿين ها؟
 نوجوان- ڀلا هي ته ٻڌاء ته تو ڀهربائين ڪهڙي خيال سان مون کي
 ترار جي نوڪ سان زخمي ڪيو ۽ پوءِ وري ڪهڙي ارادي

مان منهنجي جان بخشي ڪئي؟ ڪاش هڪ دفعو وڌيڪ موٽي
تلوار هلائين ها ۽ هميشه لاءِ منهنجي مصيبتن جو خاتمو ڪري
چڏين ها؟

ڄاڻون۔ ڀرڻ نٿا! ڇا ٿا چئو؟ ڇو ٿا مون اڀاڳي دڪياري کي وڌيڪ
ڏکيو ٿو. توهان تي تلوار هلايان ها تنهن کان چوڻ پاڻ تي هلائي
هن دڪي جيوت کان مڪت ٿيان ها. توهان کي جنهن مٿي ترار
هڻي هئي انجي مٿي اڃا تڙ کان ڌار هئي آهي.

نوجوان۔ اوهو! تڏهن انهي ڪمبخت ۾ اڃا جان هئي ۽ مون کان
بيخبري ۾ وڃڻ ٿي ڇاهيائين. ڏاڍو ڪو رڌيل آدمي هو.
شريف ۽ بهادر دشمن جيڪر ڪڏهن به ائين نه ڪري. بهرحال
شريف خاتون! آڻ تهنجو نهايت مشڪور آهيان ۽ اميد نه
جستائين جيئرو هوندس تهستائين تهنجو احسان نه وساريندس.
ڄاڻون۔ احسان ڇاجو؟ احسان نه پاڻ اوهان جو آهي جو هنن دشمن
کي ناس ڪري منهنجي رکيا ڪئي اٿو.

نوجوان۔ ڪيئن تهنجي ٻانهي آهي ڇا؟

ڄاڻون۔ نه سوامي نه مان سندس داسي (ٻانهي) آهيان (ٿورو مرڪي)
توهين ته انکي سڃاڻو ٿي ڪونه پوءِ وري انجو ڀڄو ڇو ٿا؟
نوجوان۔ تو ڌري ڌري انجو نالو هڻي ورتو انهي ڪري توکان ڀڄڻ
نه ته منهنجو ان سان ڪهڙو واسطو؟

ڄاڻون۔ هاڻو. ارهائجو ان سان هڪ واسطو هجي ها ته هيترو وقت
ان کي وساري ٿي نه رهو ها.

نوجوان۔ تهنجي گفنگو مون کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو آهي.
مهرباني ڪري کولي ٻڌاء ته تون ڪير آهين؟ ۽ مون کي اڳي
ڏٺو اٿئي ڇا؟

ڄاڻون۔ ڀرڻ آڏا! توهان پاڻ کي ڪيترو به لڪايو پر ائون اوهان

کي چڱي طرح سڃاڻان (ٿورو شرمائي) سڪين هائي منهنجي
 سن جي مالڪ جي پڻ آهي. هاڻي ته ٻس؟
 نوجوان- (مرڪي) ڀرندسي مسافر به ڪنهن جي دل جو مالڪ
 ٿي سگهي ٿو؟

هاڻون- هاڻي اوهين ٻڌايو ته ڪنهنجي دل کسي ايترو وقت ڪٿي
 وڃي ويهي رهيا ۽ اڄ هتي ڪئن اڇتو ٿي اڇتو اچي نڪتا؟
 سڪين پڻ جي به ڪا يادگيري هئي يا نه؟

نوجوان- منهنجي پياري محسنه سڪين پڻ لاءِ ته هي سڀ مصيبتون
 بهي رهيو آهيان. خدا جي واسطي جلدي جلدي ٻڌاءِ ته انجو
 ڇا حال آهي؟

هاڻون- سڪين پڻ جڏهانهن مون وٽ آئي آهي تڏهانهن ڪو
 ڪجهه به تڪليف ڪانهي. باقي توهان لاءِ سو رات ڏينهن ويلي
 ڪانگ اڏائي.

نوجوان- منهنجي پريشاني دور ڪرڻ لاءِ اڳو ٻيو ايترو ته ٻڌاءِ ته
 تنهنجو اصل نالو ڇا آهي؟ ڪنهنجي ڏيءَ آهين؟ هنن بدعاثن
 جي چنبي به ڪيئن وڃي ڦاٿين؟

هاڻون- منهنجو نالو سنڌي آهي. ديول بندر ۾ جيڪو سڀ کان
 وڏو مندر آهي انجي پوڄاريءَ جي ڏيءَ آهيان. جنهن وقت
 توهانجي جهازن کي هتي مٿا لٽي رهيا هئا ان وقت آءٌ پنهنجي
 ٻن ساهڙين سان ٻڙ جي وٽ جي اوت ۾ بيٺي هئس ۽ سارو قصو
 هي ڏٺم. انهن ڏينهن سڀ قيدي راجا جي حڪم موجب منهنجي
 هيءَ جي حوالي ڪيا ويا ته اهو ڪنهن پورهيو وٺي ۽ مٿن سخت
 نظر رکي. مگر پتاجي منهنجي چوڻ موجب سڀني کي خوش
 ٿو رکي ۽ ڪنهن ڪجهه به تڪليف ڪانه ٿو ڏئي. سڪين هائي
 ته مون سان گڏ رهي ٿي. ليون ڏينهن ويلي ويلي اچي مونجهه

ٽيسر ۽ ٻيون سخت گهٻرائڻ لڳا. انهي ڪري اڪيلي ٽي اڪيلي مندر جي اولهه واري دروازي کان نڪري سمنڊ جي ڪناري تي چئي اوهان جا جواز قربا ويا هئا اچي وٺس ۽ اوهان کي باد ڪري هتي دل کي آنت ڏنر نه اوجھوئي اوجھو هتي مٿا اچي ڪڙڪيا ۽ منهنجو وات ۾ ٻڏي. مونکي زوريءَ پنهنجي گھوٽ کڻي ويا جتان وري هنن گاڏين ۾ سوار ڪري وٺي هن طرف روانا ٿيا. خبر ناهي ته سندن پروجن (مطلب) ڪهڙو هو؟

ڏوجوان. هن جو ضرور ڪو منصوبو رٿيل هوندو. توکي سندن گفتگو مان به پتو نه لڳو؟

سندري. جنهن مٿي ٻڌي آئي توهان ڪسي تاوار هئي هتي انکي سندس گھوٽ جي مڪيءَ هڪ چئي ڏني هئي جا ان کي پنهنجي پنهنجي پڳڙي ۾ ٻڌي هئي شايد ان مان ڪو پتو لڳي.

ڏوجوان. ان جي پڳڙي انهيءَ ٻئي هوندي. اتي ڳولي وٺ. سندري. (پڳڙي کڻي ان مان چئي ڪڍي) اچها هيءَ چئي! اچها هيءَ چئي!!

ڏوجوان. (چئي وٺي کولي) هيءَ نه، وائڪن پٽن اڪرن ۾ لکيل آهي تون پڙهي سگهندين؟

سندري. هاڻو. مونکي ڏهو.

اٺن چئي چئي وٺي پڙهڻ لڳي.

جي رام رام ست

جوڳ سري رام مهاڻا ڪندو.

جي انبڪان اوبهان جوڳ سدا چاڪ ڀرڻ هجو

گهڻي توڙي جيوو شريمان مهاراجا ڏاهر پاشت لکتم ديول بندر

منجهون ٻيون نوڪر سمباجي وڃي. پرشتا گهڻي ڪرڻي. جوڙ ٻنهن
آنڊي هجڻ. هڪ او ٻيڻت سماچار وڃڻو. ڦيري سڌ سماچار توت
ڏهڻو. چئي توهان جي ٻهئي توهان لکيو ته سنڌري ٻائي ڏاڍ ۽ ڏم
مان هڪڙي هيڏي موڪلي. سوئي شريمان اوهانجي آگيا انومان
سنڌري ٻائي ڏاڍ ڏم. ر سان هڪڙي چئن ڏهن جي هٿان موڪلي آهي
سوئي ٻهئي ٽائي سڌ سماچار ڏهڻو. ٻيو سڪ ٻيو ڪوئي ڪارو
هيڏانهن جو هجي اوس لکڻو.

چئي لکي مٿي ڦاڪ تڻ ۲۰. سٺت و ڪرمي ۷۴۸

نوجوان- (تعجب سان) ڇا هن ۾ خود راجا ڏاهر جو هٿ آهي؟
سنڌري- انهيءَ مٿي جو هٿ نه هجي ها ته هنن بدمعاشن جسي ڇا
مجال هئي؟

نوجوان- آخر تو انجو ڪهڙو گناه ڪيو آهي جو ههڙيءَ طرح
تو کي پاڻ وٽ زوريءَ گهرايو اٿس؟

سنڌري- (شرم وڃان ڪڍ هٿ ڪري) مون ٻيو نه ڪو سندس
گناه ڪونه ڪيو آهي باقي.....
نوجوان- تو کي ڪئن ڏٺائين؟

سنڌري- ديول بندر ۾ جڏهن آيو هو تڏهن بندر ۾ به آيو هو اتي
مون کي ڏسي موهت ٿي پيو. تنهن کان پوءِ منهنجي پتا کي
ماتئي لاءِ چوائسي موڪليائين. انجي دل جسي مرضي ته ڪانه
هئي مگر راجا جي ظلم جي خوف کان انجو چيو مولائين به کيس
ڏکيو ٿي لڳو. لاچار مون مان گالهه ڪيائين. مون کي گالهه
ٻڌڻ سان به وٺي وئي ۽ پتا جن کي صاف طرح لڄ لاهي چئي
ڏنم ته جي مون کي تنگ ڪندا ته آپ گهات ڪڍيس. انهيءَ
کان پوءِ پتاجي به صاف طرح انڪار ڪيو.

نوجوان- (مرڪي) سڌ جي رائي ٿيڻ کان انڪار ڪري سچ ٻچ

تو وڏي غلطي ڪئي آهي. خواه مخواه پاڻ کي ۽ پنهنجي مٿن
مائٽن کي تڪليف ۾ وڌئي.

سندري۔ واه۔ واسي واه! اوهين به ائين ڏاڍو دل هڪ آهي به نه
آهن. سنڌ جي راڻي ٿيڻ کان اوهان جي داسي (ڀانڀي) ٿيڻ
مون کي هزار ڀيرا وڌيڪ پسند آهي پوءِ ڀلي ته ڇا به ٿي پوي.
لوهوان۔ تو پنهنجي ليکائي نسي غور ڪيو آهي ته انجو نتيجو ڇا
ٺڪرندو؟

سندري۔ نتيجو ڪهڙو به لڪري.
لوهوان۔ ڇڏ و ڏسي وٺيو. جيستائين پنهنجي سسي ۾ ساه آهي
نيستائين خدا گهرو آهي ته توکي ڪنهن به قسم جي تڪليف
نه پهچندي.

سندري۔ (شرميلي اکين سان بهاري تورو مرڪي) مون اوهان کي
سڀني احوال ٻڌايو هاڻي اوهين به پنهنجن جو پيرائتو احوال ڏيو.
لوهوان۔ هتان سڌ ڪن ٻڌي نسي پنهنجو ڦاٽل لٿل آهي آ؟ پنهنجي
رفيقن کي ڪنهن به قسم جي اطلاع ڏيڻ کان سواءِ گهمن جي
ارادي سان هن طرف هليو آيس. هينئر هو مون کي گولي گولي
ساڻائي پيا هوندا. بهتر ٿيندو ته به جو ڪو وڏو مڇ ٻار نه
انجي سوجهري ٿي هتي اچي نڪرن ۽ اسان کي پاڻ سان وٺي
وڃن. اتي پهچي آرام سان هڪ ٻئي کي احوال ڏينداسين.
هندري اتي ۽ گاڏين مان گاهه جا به ٿي گڏا ڪڍي وٺي انهن
کي بهاء ڏنائين. سوجهري ٿيڻ شرط پري ڪنهن آواز بلند ٿيو
”سعيد سعيد“ ايتري ۾ پنج جوان اچي پهتا ۽ سعيد کي هن حال
۾ ڏسي حيران ٿي ويا. آخر سعيد جي چوڻ موجب هنن پنهنجن
کي گاڏيءَ ۾ ويهاري پنهنجي منزل تي وٺي ويا. جتي پهچي
هڪ ٻئي کي سمورو احوال ڏنائون. هندري ۽ کي سعيد جي

خيمي ۾ نهايت عزت ۽ آرام سان رهايو ويو. رات خير جي گذري صبح ٿيو سعيد کي البت سخت زخمس پهتا هوا ۽ بدن مان خون گهٽي نڪرڻ سبب منجهس سفر ڪرڻ جي طاقت نه هئي انهي ڪري ٽن ڏينهن تائين اتي رهي پيا. تنهن کان پوءِ سعيد ڏهه چوند لوجوان ساڻ ڪري سنڌريءَ کي ديهول بندر ۾ پئس وٽ پهچائڻ لاءِ روانو ٿيو ۽ بالي رفيقن کي اتي ئي ڇڏيائين ته پلي آرام ڪن. ٻن ڏينهن کان پوءِ شام جي وقت ديهول بندر ۾ پهتا. سعيد پنهنجي رفيقن کي شهر کان ٻاهر هڪ ميدان ۾ رهڻ جو حڪم ڏئي پاڻ هندڪو لباس ڍڪي سج لڳي کان پوءِ گهاٽيءَ منهن اونداهي مهل سنڌري سميت شهر ۾ داخل ٿيو ۽ ٻاهران سڌو مندر ۾ آيو. مندر ۾ سنڌريءَ جي اوچتو گرم ٿي وڃڻ سبب ماهر متو پيو هو ۽ ڪنهن به قسم جي هلچل ڪانه هئي. پندت انهي غم ۾ ڪٿا ڪرڻ به بند ڪري ڇڏي هئي. سنڌري مندر ۾ پهچڻ شرط سڌو پنهنجي پيءُ وٽ آئي ۽ ان کي پنهنجي گرم ٿيڻ ۽ مختصر احوال ٻڌائي مائٽس هن مهمان جي واقفيت ڪرائي. تنهن کان پوءِ سعيد کي ساڻ ڪري سڪينه وٽ وٺي. ورهن جي وڇڙيل پاڻ پيڻ جي ملاقات جو احوال نهايت درد انگيز آهي. قلم کي طاقت نه آهي جو لکي سگهي. سعيد ٽي ڏينهن اتي رهيو سنڌري ۽ پندت مان مستقبل جي متعلق ضروري صلاح مشوري ڪرڻ به. ۱۰ پيڻ ۽ ۱۱ پيڻي عزيزن کان وڪلائي ساڳي طرح لکي چئي شهر کان ٻاهر پنهنجن رفيقن وٽ آيو ۽ انهنکي ساڻ ڪري ٻن ڏينهن جي لڳولڳ مسافريءَ بعد پنهنجي منزل تي پهتو. جتان هڪ ڏينهن جي آرام ڪرڻ بعد اروڙ روانو ٿيو. سنڌري انجي ڪاميابيءَ لاءِ دعائون گهرندي رهي ۽ سعيد هراهارا امنگون سيني ۾ سانڍي راجا ڏاهر ڏي خليفي جو خط کڻي روانو ٿيو. ڏسجي ته اڳتي هلي قدرت ڪهڙو ئي تماشو ڏيکاري.

خواب وصل

(۱۳)

بهار جي موسم جو ذھينءَ جي رات آھي. چوڏس ڇانڊاڻ لڳي پئي آھي. تارن عجيب ۽ ڊھڻو لائي ڇڏيو آھي. ڇنڊ ٽڪل مسافر وانگر آھستي آھستي پنھنجي منزل ڏانھن رڙھي رھيو آھي. ڏکڻ ڏيھي کليو آھي. ٿڌي ٿڌي دل وٺندڙ ھير پئي لڳي. بهار جي بهاري، سھائي رات، تارن جي جڳ مڳ، چوڏھينءَ جي ڇنڊ آسمان جي دلڪش دلفريب نظارن ھڪ اھڙو عجب لطف پيدا ڪري وڌو آھي جو انسان ڪيترو ئي ڏکڻ جو ماربل، سورن جو سنابل ھجي تہ ھڪ واري سندس روح کي راحت اچي وھي. آڏي رات لڙي چڪي آھي ھر ھڪ ننڍو خواه وڏو امير خواه غريب پنھنجي پنھنجي جاء تي آراستي آھي. مگر افسوس ”راجڪماري ڀائي“ جي نينھن کي نٺ ڪانهي. سندس آرام حرام ئي ويو آھي. پاڻ جھڙي طرح سونھن سوپيا جي ڪري ساڪيات پدملي ھئي اھڙي طرح سرپشت سپاء، گڻ، ڪرم، ست ۽ ميل ۾ سچ ۽ سچ ڀيٽا جون سڪون ئي لائائين ان کي ڪڏھن بہ ڪو سو واء نہ لڳو ھو ۽ ڏکيو ڏينھن نہ ڏٺو ھو ائين. سندس چھرو سدائين گلاب جي گل جان پئي پھڪيو. اڄ اوچتو ئي اوچتو سندس نازڪ دل کي ھڪ اھڙي ڇوٽ لڳي وئي آھي جھن ڪل خوشي، کاڌو پيتو ۽ ننڊ سڀ ڪجهہ وھ ڪري ڇڏيا اٿس. شاھي محلات ۾ اترئين پاسي اڱڻ ۾ ھڪ پلنگ تي لپتي پئي آھي. اکيون ڇنڊ ۾ اٿس ۽ تارا پئي گڏي ڪڏھن اوھايون ڏئي ڪر پڇي اتي ويھي رھي تي نہ ڪڏھن لپتيو پوي، طرح طرح جا خيال کيس رکي رکي پريشان ڪن ٿا ڪنھن مھل سندس منھن غم کان اداس ھو ڏسجي تہ ڪنھن مھل خوشيءَ کان سندس چھرو ڇنڊ وانگر چمڪي رھيو آھي. ڪنھن مھل وري غصي کان سندس

منهن اهڙو لال ٿيو وڃي جو چن ته ڪنهن ناري وانگر پنهنجي ڪومل
(نازڪ) هٿن سان ڪنهن شترو (دشمن) جو گولو گهٽي رهي آهي.
انهيءَ بيقاراري جي حالت ۾ سندس واتان هي لفظ نڪري رهيا آهن
”آءُ! هي پورنامي ڇنڊ جهڙي طرح تارن جي وچ ۾ سونهين ٿو اهڙي
طرح آءُ به جيڏهن سرتين ۾ سونهين ٿي. بسنت ڪماري، اندرا، ڪملا،
جاسڪي ۽ موهني هالڪا اوستا کانوڻي جوان ٿيڻ تائين مون سان گڏ
رهون ۽ هڪ ٻل به مونکان پاسي نه ٿينديون هيون، سندن مون کان سواءِ
نه سرندي هئي ۽ منهنجي انهن کانسواءِ، ڄارو ڏينهن راند روند ۽ کل
خوشيءَ ۾ گذرندو هو، رسندي هيس ته پرڄاڻينديون هيون ڪاوڙبي
هيس ته ڪلائينديون هيون اها ڪي ٿيندي هيس ته وندرائينديون هيون،
آءُ! هي وڃي هينئر هن جون ٿيون منهنجي انهن کي يادگيري به
ڪانهي. چڱو ٿيو پاڳن وارون هيون سويل ٿي وڃي شينهن ڪلهي
ڇڙهيون هينئر اهي ور سهاڳڻيون آهن. ۱۵-۱۶ ورهن جو زمانو،
جوانيءَ جون راتيون، مرادن جا ڏينهن، بسنت ڪماري، جاسڪي ۽
اندرا کي اسيدواري آهي. ڪملا ۽ ڪماري جنهن وقت پنهنجي ڪڪن
کي ڪڍائي کلي چاڻيءَ سان لائين ٿيون انوقت کين ڪهڙو نه آند
ايندو هوندو. پنهنجي گود ۾ ٽيڙو مندر هالڪ ڏسي انهن جون اکيون
اري پونديون هونديون. آءُ! هيئن سچ چيو آهي ته راجائن جي گهر
۾ ڇو سڪ ڪونهي. اڃ آءُ اڪيلي آهيان، ام ٿڪي آهيان، اداس آهيان.
مگر آءُ اڄ ڪوئي ڪونهي جو منهنجي ڏک ۾ پاڻيوار ٿئي منهنجي
من کي آئت ڏئي“. ٿوري ديو کانپوءِ هٿن ڇوڻ لڳي. ”هان! ڪلهه
ماسي ”چندرا“ مونسان ڪهڙي ڳالهه ڪئي! هي تون سنڌ جي راڻي
ٿيندين؟ سنڌ جي راڻي! سنڌ جي راڻي ڀلا مان ڪهڙي طرح ٿي سگهنديس
ماسي کان اها ڳالهه. هچير ته ڇاڻين ”وڏن وڏن جوتشين تنهنجي
چلي ڏسي هيءَ اڳڪٿي ڪئي آهي ته تنهنجو ور اهو ٿيندو جيڪو

ساري سنڌ جو راجا ٿيندو“ منهنجو ور ساري سنڌ جو راجا ٿيندو ساري
سنڌ جو راجا ته منهنجو ڀاءُ آهي انجي هتان راج ويندو ڇا؟ نه نه انجي
هتان راج ڪنن ويندو؟ جوتشين جو چوڻ آهي ته مونکي ارور کان
ٻاهر ٻي رکڻو ڪونهي. ماسي جي انهيءَ ڳالهه، مون کي ويچار ۾
وجهي ڇڏيو آهي. مون کي ارور کان ٻاهر به وڃڻو ڪونهي ۽ منهنجي
ڀاءُ جي هتان راج به وڃڻو ڪونهي ته پوءِ وري منهنجو ور سنڌ جو
راجا ڪئن ٿي سگهندو؟ ماسيءَ کان وڌيڪ پڃير ته ڇيائن ته مهاراجا
ڏاهر کي به انهيءَ ڳالهه جو ڏاڍو ويچار ٿي پيو آهي. ان ساري سنڌ
جا جوتشي گهراڻا آهن جيڪڏهن انهن سڀني پنڊتن ائين چو ته پوءِ
راج ڀاڳ جي سلاستي لاءِ توهان واه ڪڍو. هيءُ ڪهڙو ڪمياءُ،
ڀاءُ ٻن جو ڪهڙي روت سنڌ ٿيندو؟ وهه آڏي شاسترن ۾ اهڙي
موڪل ڪانهي؟ ساري سنڌ ۾ ڪڏهن ڪو اهڙو ڪڍو ڪم به ٿيو
آهي! ماسيءَ چو ته پنڊتن ۽ سڀني دڙهن جو چوڻ آهي ته راجا ڀڳوان
سمان آهي ان لاءِ ٿرم ۽ ٺيٽيءَ جو پنڌ ڪونهي مونکي ان مان شڪ
پوي ٿو ته انهيءَ ۾ خود راجا جو هٿ آهي ۽ پنڊتن کي چئي اهڙي
اڳڪٿي ڪرائي اٿس. آه! ڪار ڪروڙ لوڀ سو انجون اڪيون بند
ڪري ڇڏيون آهن. کيس اها به سڌ نه رهي آهي ته ڀرماتيا اهڙي اهوڻر
۽ ملن ڪم ٿي ڪوپ ٿيندو ۽ ماڻهو فنڪار وجهندا سچ آهي ته
”وٺاش ڪالي و ڀرت ٻڌي.“ جڏهن ڪنهن جي ڪسندي آهي ته
انجي مت مارجي ويندي آهي ۽ ايتوڻي اهڙا ڪم ڪندو آهي جنهن
مان سندس ڪل جو ناس ٿيو آهي. هن مهل تائين ان دراجاريءَ
سوين سريشت ناربن جا ست ٿوڙا آهن. پٽ راتين کان سواءِ ڪيتريون
ڪنڀاڻون زوريءَ آڻي بند ڪيون اٿس ته به اڃا تائين وڃي واپس مان
ڏاڀي نٿو. هينئر سڳيءَ ٻن ۾ به اک وڌي اٿس. انجو ڀاڳ اچي ٿو
آهي ۽ راج انجي هتان وڃڻو آهي. جيڪڏهن جوتشين جي اڳڪٿي

مڃي آهي ته ضرور ڪو قلم وٺڻ ڪاري راجا ڪاهي ايندو ۽ هن
 دشت مهاڀي ڪي ماري مات ڪري قلم راج اسپاڻ ڪندو ۽ مونکي
 پنهنجي پياري راڻي بنائيندو. آه! اهو وقت به ڪهڙو نه عجيب ٿيندو.
 جيئن سرتين ۾ سرڪندس. سنڌ جي راجڌانيءَ جي مالڪ ٿيندس ۽
 ڪيترن ئي اڻ لڻن دڪيائن جا دڪ نور ڪندس. (وري ٿورو
 سوچي) پر ”جيستائين اهو وقت اچي ٿي اچي تيستائين منهنجي دردشا
 ڪهڙي ٿيندي؟ سنڌ جا پنڊت گڏ ٿيندا. آهي ارداس ۽ ڏکڻا جي لالچ
 تي اهوئي چوندا جيڪي هتي جا پنڊت چوندا آه! انوقت آه! نهل ناري
 ڇا ڪري سگهندس. ڪير مونکي هن دشت جي هٿان بچائيندو؟
 ڪير مون دڪيا ٿي ديا ڪندو؟ ڪير مون آهلا استريءَ لاءِ هانگسي
 جوڪي ۾ وجهندو ۽ منهنجي سھائتا ڪندو؟ هتي! جڳت جنتي جڳت
 جي مانا! تو دروهديءَ جي لڄ پري سڀا اندر قائم رکي. منهنجي دها
 سان سڀا دشت راوڻ جي ڇني ۾ رهي به ست قلم هالن ڪيو. هتي
 مانا! تون منهنجي لڄ به رک. هتي! ست سروب سوامي نارائڻ! آه!
 منهنجي چران ۾ سر جهڪايان ٿي. تون مولڪي هن راوڻ روپي دشت
 جي ڇني مان ڇڏاء. هتي! ردر سروب دشتن کي ڏنڊ ڏيڻ وارا! آڏرمين
 جي ناس ڪرڻ وارا! تون منهنجي دها سان مون نهل ناريءَ جي ڪومل
 هٿن ۾ اها سگهه ڏي جنهن سان آه! منهنجي شترو (دشمن) جو گلو
 گهٽي منهنجي جبل ۽ ست جي رکيا ڪري سگهان. هتي! سرو گياني
 انتر جامي! راجا کي چڱي ست ڏي نه هو منهنجي ڏنل راج کي چڱي
 ريت هلائي ۽ ڪنڀاءُ ۽ ڪڪرم نه ڪري. پر جيڪڏهن تون انهي
 ڪوپ (ناراض) ٿيو آهين ۽ سندس هٿان راج ڪسي به ڪهن نيا
 ڪاري ڌرماتما کي ڏيڻ چاهين ٿو ته پوءِ دير نه ڪر. هتي ڇاڻي ڇاڻي
 هارا جيڪڏهن پنڊتن جي اڳڪٿي مڃي آهي ۽ قلم وٺڻ منهنجو گھوٽ
 ٿيڻ وارو آهي ته دها پالي ڇني ۾ مون کي انجو درشن ڏي نه انجو

نيجوان ۽ برج لال چهرو ڏسي منهنجون اکيون ٽڙيون ٿين ۽ منهنجي
من کي آند پرايت ٿئي. هتي اڃا دياران دها سروب دها جا پندار مون
دکيا ام لا استري تي دها ڪر ۽ انکي منهنجي مهاڻا لاءِ سگهو موڪل.
اهي خيال پڄاڻندي آخر سندس اک لڳي وئي. خواب ۾ ڇا ٿي
ڏسي ته هڪڙو سهڻو قدآور نوجوان سندس اڳيان بيٺو آهي. انجي منهن
جو تجلو اهڙو آهي جهڙو چندرما جو. اکيون وڏيون جن مان تيج ۽
جلال ظاهر آهي. پيشاني ڪشادي چهرو ڪابل لڙيل مڪڙي جهڙو،
وار ڪارا جهڙا پنور، هر ٻين مورمن وانگر ڪنن ٽائين رکيل، رنگ
صاف، بهڪ شاندار، بت پردل ۽ مضبوط، سفيد پوشاڪ، ڪمر ۾
تلوار، مطلب ته هر مارج موٽو ۽ ٺاهو ڪو جوان آهي ۽ ڏانهنس نهاري
ڇين ۾ مرڪي رهو آهي. پاڻ پهريائين نه هڪي هڪي ٿي پر آخر
پاڻ سنهالي هيلين طرح گفتگو شروع ڪيائين.

راجڪاهاري. - توهان ڪير آهيو ۽ هتي ڪئن اچڻ ٿيو آهي؟
نوجوان. - تو هينئر جنهنڪي مهاڻا لاءِ هتي سڏيو اهو تنهنجي مهاڻا
لاءِ اچي حاضر ٿيو آهي.

راجڪاهاري. - آها! توهان آهيو. هلي آها. جيءُ آها. ٻچ آها. لک ٿورا
سائين جا، جهن منهنجو سڏ سڏو ۽ توهان کي منهنجي مهاڻا
لاءِ موڪليائين. اچو (ٻلڪ تي هڏ وڇائي) هن تي وهو.
نوجوان. - نه دٻوي نه وهن جو وقت ڪونهي. ضروري ڪم ڇڏي
آيو آهيان تنهنجي دانهن منهنجي دل کي بيمار ڪري ڇڏيو
آهي. لاچار تنهنجي دلداري ڏن لاءِ هليو آهي.

راجڪاهاري. - پر تڏهن به وهو. تورو آرام ڪريو. هلي هر هليا
ويندو ڇا؟

نوجوان. - آءٌ جيترو وقت هتي نرسندس اوترو وقت تنهنجي ڪم کي
ڊير ٿيندي.

راجڪماري۔ دير تہ دير ٿي سهي پر وهر ضرور ڀرماتما توهانڪي
منهنجي پاڳڻ آندو آهي. هنتر ويندا ڪيڏانهن (پاهڻ کان وٺي
چڪي) هائي تہ وهندا.

نوجوان۔ (مرڪي) جيڪا تنهنجي مرضي.
راجڪماري۔ (ڀرسان ويهي) منهنجي هن حال جي توهانڪي ڪنهن
سڌ ڏني.

نوجوان۔ اڄ رات گهريءَ ننڊ ۾ ستو پيو هوس. ڀانيان ٿو تہ هي
ساڳيو وقت هو اوچتو ئي هڪ آڪاش وائي (غيبي آواز) جو
ڪن تي ڀرلاءُ پير تہ ”آٽ، ننڊ ڇڏ، هو آواز ٻڌ، ڏس، هڪ
مظلوم آهلا استري توکي سھائتا لاءِ سڏي رهي آهي. هان! هي
فوج ساڻ ڪر، ۽ هڪدم انجي مدد لاءِ روانو ٿي. بس ايترو
ٻڌڻ ٿي چرڪ ڀري اڪيون پٽر ۽ ٻانگي تنهنجي اڳيان پيل
ڏٺر. هائي جلدي چؤ تہ تنهنجو ڪهڙو ڪم آهي؟

راجڪماري۔ بيشڪ دلين کي دلين مان وات آهي. منهنجو ڪهڙو
ڪم آهي اهو اوهين ڄاڻو ٿا. ڀرماتما اوهانڪي اڳيئي منهنجي
حال کان واقف ڪري ڇڏيو آهي (نوجوان جو هٿ پھنجي
هٿ تي رکي) بس مونکي هن اثرسي دشت جي چنبي مان ڇڏايو
۽ سچ پچ سڌ جي راڻي.....

نوجوان۔ رک خدا تي. اهو سڀ چڱي ڪندو آءُ هنتر وڃان ٿو.
فوج منهنجي انتظار ۾ هوندي. اميد تہ سگهوئي دل جا مطلب
پورا ٿيندا ۽ هميشه گڏ گذارينداسين. پر هڪڙي ڳالهه باد رکڻ
مير ۽ اسانجي ڪاميابي آهي. ائين نہ ٿئي جو اڀرائي ۾ ڪو
اهڙو ڪم ڪري وھين جنهن مان فائدي جي پدران نقصان
پھچي. ”مير جنجو مير تير نہ کسي تنجو“. چڱو هائي خداحافظ.

ائين هتي نوجوان ٻي ڏٺي اٿي ڪڙو ٿيو ۽ راجڪماري سندس دامن ۾ چٽري اکين ۾ پاڻي آئي چوڻ لڳي ته ”پران نڪا پران نڪا نورو نرسو نه سهي. ڳالهه نه ٻڌو.“ هي هتي عاشق و معشوق اهڙي طرح راز و نیاز جي ڳالهين ۾ مشغول هئا ته انبري ۾ اهو آواز ٿيو ته:-
 ”هڙي نينگر توهان آهي خير. سورج نارائن ڪڪرو مٿي چڙهي آيو آهي. تون اڃا هتي هتي آهين. سنان جي مهل آهي پري آهي. اٿ. اٿ.“

راجڪماري اهو آواز ٻڌي جاڳي هئي ۽ اکيون مٽي اٿي ۽ چوڻ لڳي ته مامي! منهنجي هينئر اک لڳي هئي چو جاڳائي سون لاه ڪهڙو ڪم ڪيو پيو هو؟ ائين هتي مٿي کي هٿ ڏئي خواب کي باد ڪري رڻ لڳي. چندرا سندس داسي هئي مگر ننڍي کان وٺي ان کيس ٻاريو ناهو هو انهي ڪري کيس مامي ڪري سڏندي هئي ۽ اها به کيس پنهنجي اولاد کان وڌيڪ گهرندي هئي. ان ڏوڙي آهي کيس گهرائڙي پاتسي ۽ دلداري ڏنسي. چندرا کي ماري خبر هئي ته راجڪماري پاڻي جي دل کي ڪهڙي ڳالهه صدمو پهچايو آهي انهيءَ ڪري سندس گهڙها اکهي کيس ڇيائين ته ”امرا تون خيال نه ڪر. آڳوڻو بندوبست ٿي ڪريان اسهه ته ڪوبه ڪم پنهنجي مرضي جي برخلاف نه ٿيندو.“ راجڪماري پاڻي جي دل کي راتوڪي خواب ڪجهه آنت ڏنو هو ۽ خاص ڪري نوجوان جا هي لفظ کيس باد هوا ته ”صبر جن جو صبر نير نه گسي تن جو.“ انهي ڪري منهن اکهي ملڪ ڪري ويئي. مگر توري دير کانپوءِ وري الائي ڪهڙو پور آهي اهي جو سرد آه پري چوڻ لڳي ”دل جي اندر دل ۾ رهي دلدار هتي ويندو رهيو.“ هاءِ مون ان کان ڦالو نشان به نه پڇيو. من انجو ڦالو وٺيو وٺي دل کي پرڇاڻان هه ماميءَ کي الائي ڪهڙي وٺ آهي لڳي جو سونگي آهي جاڳائين. هي منهنجا نصيب! هاءِ ڪيئن

ڪرمان ڪاڏي وڃان! ڪوبه حال ٿئي ڪونهي. راجڪماري ٻائي
انهن ئي خيالن ۾ غرق رهي ۽ زبان حال مان ٻار ٻار هي بيت
ڏهندي رهي:-

رائو ويو رات ڪا ڪجهي ڪالهه ڪري
سرتيون سوڍي ري هڏ نه جاءِ ڪري
وهي مان وري آءُ آهائسي آهيان

—————

آپ گھات موڀاپ

(۱۴)

شام جو وقت آهي سڄ لهن ۾ باقي ڪا ٿوري دير آهي. هڪي
هڪن واهرو ڪري رهيا آهن. ڪڙسي ڪاري ۽ ڪاڪبي ماڻهو جيڪي
شهر کان ٻاهر ڪم ڪار لاءِ ويل هئا اهي سڀ پنهنجي گهرن ڏي
موٽي رهيا آهن. شهر جي دروازن بند ٿيڻ ۾ باقي ڪا ٿوري دير آهي.
اروڙ جي شهر ۾ شامي محلات جي دروازي وٽ دهان ۾ وڏو گاهو لڳو
هيو آهي شهنائي (شرنائي) جي شور آسمان مٿي تي ڪٿي ڏنو آهي.
چونڪ خاص طرح جهنڊن مان سينگاريل آهي. بازار طرح طرح جي
بتين مان بهڪي رهي آهي. ماڻهن جي غير معمولي آمدرفت هڪ
عجيب جهڳٽو لڳائي ڇڏيو آهي. شهر جي خوبصورت ۽ رونق ڏسي
اهوئي خيال ٿو ٿي ته اسين هن دنيا جي رواجي شهر نه بلڪه پرميشور
جي انت رچنا ڪئي جو هڪ وڏو مثال ڏسي رهيا آهيون. هن مندر
موقعي تي جيتريقدر شور ۽ غرغاءُ آهي اوتريقدر ماڻهن ۾ خوشي
ڪانه ٿي ڏسجي. جدا جدا هنڌن تي ماڻهو ڪٿا ٿي پاڻ ۾ سرهت
ڪري رهيا آهن. ڪنهن ڪنهن جي منهن مان ناراضگي ۽ جا آثار
ظاهر آهن ته هڪو وري غصي وچان ڏند ڪرلي رهيو آهي. هڪو ماڻهو
اهڙي ڪڪرم تي ڏڪار جهڙا شبد ٻولي رهيو آهي. هڪو ماڻهو انجي
وات تي هٿ رکي شائتي شائتي چئي رهيو آهي. مطلب ته ماڻهن ۾
عجيب چوڀولو لڳو هيو آهي. سکر مصلحت وقت جو خيال ڪري
سڀ ماڻهو ماڻ ۾ آهن. هڪ طرف شهر جو اهو حال آهي ته ٻئي
طرف شهر کان اولهه پاسي درياهه شاه جي ڪپ تي هڪ مندر امتري
غمر جي درياهه ۾ فرق نظر اچي رهي آهي. سندس مندر صورت سن
موهلي صورت وچتر وستر ۽ شاهائي چال سان ائين هيو ڏسڻ ۾ اچي

نه هوءَ ڪنهن رواجي امير يا سيٺ جي نه بلڪه شاهي محل جي استري آهي. پر ڪهڙو سبب آهي جو اڄ ۵۵ڙي شپ مولعي تي به انجي منهن مان اداسائي ۽ پريشاني جا آثار ظاهر آهن؟

اها جوان استري ڏيري ڏيري مهران جي ڪپ تي ڪجهه پنڌ ڪري هڪ وڏي پٿر وٽ پهچي ويهي رهي ۽ اڄ وقت تائن غم جي درياهه ۾ غوطا کائي سورج پگوان ڏي ناهاري ڇوڻ لڳي آه! ويچاري - سورج جي جوت باقي ڪا ٿوري وڃي بچي آهي. ڪن ٻل ۾ هو آست تي ويندو. پوءِ چئي ٻي اونهه انڌوڪار ٿي ويندي. ننڍا ننڍا ٿارا جي ان جي اڳيان ڪنڌ کڻي نه ٿي سگهيا آهي به نڪري نروار ٿيندا ۽ مٿس کلون ڪندا. آه! منهنجو سورج روپي سرور به ڪهڙي ڪن اندر نشت ٿي ويندو. منهنجي ماما ۽ ساهڙين اڳيان اونهه انڌوڪار ٿي ويندي. جيڪي منهنجون داسيون به نه سونهن آهي دنيا ۾ مرڪنڊيون. هي سورج! تڪين تيج ۽ نئين آسما جي ورڪا ڪندڙ. هي سورج سڀئي وري تيج مان ڇمڪڻ لڳندو پر منهنجو هي نيجوان - سورج وري ڪڏهن به نه ڇمڪندو. پران ناک! مون اڀاڳي کي اوهان به نه وري منهن ڏيکاربو ۽ نڪي نڀاو سنجو موڪليو. هن منڪت سمي اوهان منهنجي سهاڻا نه ڪئي ته پوءِ ڪڏهن ڪدا. آه! مون کي اوهان پنهنجو پتو ٻار ڏنو هجي ها ته به اوهان کي ڏوري ڏسان ها! شڌ ٻر ٻر ۽ پوتر ڌرم جو ڌيان ڌري مون هيترا ڏيهن اوهان لاءِ واجهايو. مگر اوهان ورڻ جي واٽ نه واري هاڻي اچي ڇا ڪدا؟ آه! جنهن ڪاڻ بهاس مي ڪانڌي به ڪين تيار. ڪاڻي ديو! مان تنهنجي شرڻ ۾ آئي آهيان. ڇا توکي به دها ڪانه ٿي اچي؟ ديو! مان! مون سمجهيو هو ته تون جهڙي بهادران پنيڪر (خونفڪر) آهن تهڙي ئي اندر جي ڪومل ۽ دٻاوان آهين. تنهن جي هڪ پتريءَ کي هڪ راوڻ روپي دشت وڃي وائڻا ۽ قاسي هن ريت ٻت ڪرڻ

گهري ۽ نون رنگ ويلي ڏسڻ! آه! تنهنجو هردو پٿر جو آهي. توکي به ڪهل ڪانه ٿي پوي. ڇا دهوي! مون ٻاٻڻ جو آڌار ڪرڻ تو لاءِ ڏکيو آهي؟ هئي! پٿر هردو دهوي! شايد تو به ديا جو انگ ٿي ڪونهي تون پتن جو آڌار ڪمڻ ڪندي هوندين؟ دهالي! ٻريو! مون اڃا تائين جيڪي ويهتيون ڪيون آهن ڇا انهن جو هيءُ ڦل ملندو؟ هئي اهل گرو! آڌار گرو! توهان به منهنجي سهائتا نه ڪندا؟ هي پت آڌار دين دبال ٻريو! مون کي ڌرم پرست ٿيڻ کان بچاءُ! هي ردر حروپ دشتن کي ڏند ڏيڻ وارا اڌرسن کي ناس ڪرڻ وارا نيا ڪاري ٻرسانا! تون نيا ڪر ۽ هن راڻ روبي دشت کي لشت ڪر ۽ مون کي ان جي چني مان ڇڏاء.

دٻون ۽ دٻوتائن کي هن ريت ٻارڻا ڪندي ان جوان استريءَ جي ليترن مان نڪار وهي رهيا هئا ۽ اڇنگارون ڏئي زارون زار روئي رهي هئي. آخر رنڊي رڙندي پاڪاريندي ٻاڏائيندي بالڪل خاموش ٿي وئي. ڪڇ وقت تائين دل تي دل ۾ سوچڻ کان پوءِ هڪا هڪ ان جي حالت ڦري ويئي هينئر ان جي چاهي تي غم جو نشان به نه رهيو هو ۽ پنهنجي ڪبل لڀيلي نسي بالڪل خوش هئي ڏسڻ ۾ آئي. درد حُذَن حد کان لنگهي ويندو آهي ته خود ئي دوا بنجي ويندو آهي. اما ڪا لپ ڏئي اتي ڪڙي ٿي ۽ هڏي هوڏي نهاري اردو جي شهر تي آخري نظر وجهي چوڻ لڳي ته ”اڄ دريا شاه زور آهي ٻرين“ پر ڪيڏون نه وڏيون وڏيون ٻريون ڏئي رهيو آهي. سدس سير ڪهڙي نه ٿڪي هئي وهي. ان جو پنڪر (خوفاڪ) آواز ۽ ٻرين جو ڏٺڪو دل کي ڪهڙو نه هو وڏي ڄڻ ته دريا شاه جي اڇ مون سان پورن سهائتو تي (مخدري) آهي ۽ منهنجا دڪ نورت ڪرڻ لاءِ مونکي پاڻ ڏي سڏي رهيو آهي. بس ههڙي جيئن کان مرڻ چڱو آهي. دريا شاه مان تنهنجي شرڙ ۾ اڃان ئي مون کي پنهنجي گود ۾ جاءِ ڏج ۽ هن

دورنگي دليا جي دکن کان مونکي هميشه جي لاءِ آزاد ڪري ڇڏج. هن کان پوءِ اڪيون پوري هٿ جوڙي هيٺيان لفظ چوندي وئي دريا شاهه ۾ لهو ڏنائين. ”هتي اِ شانتيءَ جي ڏهن وارا جل سروب ايشورا جنن هيءَ پراسڪرت جل تتل باهه کي ٿڌو ڪري ٿو نئن تون منهنجي هڙدي کي پونر ۽ شانت ڪر.“

اروڙ کان هٿ ٻن ميلن پنڌ تي درياهه جي ڪپ تي اوچتو هڪ قافلو اچي لڳو هو. ڪي ماڻهو ان وقت درياهه ۾ سنان ڪري رهيا هئا. انهن مان هڪ نوجوان کي هڙي کان هڪ لاشهه وٺڻ لڳو نظر آيو ۽ ان پنهنجي دوستن کي هڪڙي ڪري انهنجي مدد سان ان کي ڪڍي ٻاهر ڪڍيو. لاشي ۾ آثار حيات موجود هئا. انهي ڪري ان جي ٻائي ڪيڏن ۽ مصنوعي نفس جاري ڪرڻ لاءِ ضروري تدبير ڪئي وئي. ٻن ڪلاڪن جي لڳو لڳ ڪوشش کانپوءِ ان ماءُ کنيو اٽڪائپوءِ ان کي نڪر ناس جي چپتي ڏني وئي جنهن تي ٻن چئن ڇڪن ڏهن کانپوءِ انکي هوش آيو ۽ اڪيون پٽيائين. تنهن کانپوءِ انجي بدن گرم ڪرڻ جي مناسب تجويز ڪئي وئي ۽ گرم گرم ٺهه جي ٻائي انکي ٻياري وئي. فرض نه چئن ڪلاڪن جي عرصي ۾ ان کي پورو پورو هوش آيو ۽ ڳالهائڻ پوءِ ٿي جهڙي ٿي. پاڻ ڪهڙي ارادي سان پاڻ کي درياهه ۾ ڦٽو ڪيو هئائين، ۽ وري ڪهڙي طرح بچي وئي ان تي غور ڪرڻ سان هن خيال ڪرڻ لاءِ مجبور ٿي ته کيس اڃا ڪرمن جو ڦل پوکڻو آهي. ٿوري وقت تائين بلڪل خاموش رهڻ بعد پنهنجي جان بچائيندڙ ڏي ٺهاري ان کي مخاطب ٿي چيائين ته:-

راجڪاهه آري- اوهان هن دڪيا کي وڌيڪ دکن ڏسڻ لاءِ ٻڌائڻ ۾ جيڪا تڪليف ورتي آهي تنهن لاءِ مان توهانجا تورا ٿي مڃان. نوجوان- ٿورن مڃڻ جو ڪهڙو ضرور هي منهنجو انساني فرض هو. ذڪر ڪر انسانن تي اهن ٿڌ انهن کان گهراڻن نه گهرجي.

راجڪماري۔ ڀشڪ. ٻيڙ منڻ ويڙارو ڪيترا ڊڪ سهي ڪيترا
سهندو؟

نوجوان۔ انسان نازڪ آهي ته شوشي کان به نازڪ آهي ۽ جي سخت
آهي ته ٻيڙ کان به سخت. ان تي جيڪا مصيبت اچي ٿي سا
آڏس ويڙارو سڏيو وڃي.

راجڪماري۔ هاڻو. ٻيڙ مون ۾ ته ايتري سٺي شڪني ڪانهي.
نوجوان۔ مون کي خبر ڪانهي ته ڪهڙي تڪليف توکي ايتري قدر
مابوس ڪري ڇڏيو آهي. جيڪڏهن منهنجي مدد سان اها دور
ٿيڻ جهڙي هجي ته آءٌ هر مارح حاضر آهيان.

راجڪماري۔ اوهان جي سھائتا سان آءٌ هن ڊڪي جيون کان مڪت
ٿي سگهان ٿي. دٻا پائي هڪ گورو ٻيڙ منهنجي هيله سان ٻڏي
مون کي وري دريا شاه جي مرن ڪري ڇڏيو.
نوجوان۔ توبه! توبه!! اهڙو ڪم مون کان ٿي نه سگهندو. توکي جيڪا
به تڪليف هجي اها ظاهر ڪر آءٌ وعدو ٿو ڪريان ته ان جي
دور ڪرڻ ۾ هر ممڪن ڪوشش ڪندس.

راجڪماري۔ شري محمد علافي اوهانجو ڇا ٿئي؟
نوجوان۔ اهو اسانجو مسلمان ڀاءُ آهي. اهاڪي هي ٻڏي خوشي ٿي
آهي ته هتي جي راجا انکي پنهنجو وزير بنايو آهي.

راجڪماري۔ تڏهن ارهن ٻاهر جا آهيو؟
نوجوان۔ هاڻو. اسين مسافر آهيون.

راجڪماري۔ هت اوهان جو ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟
نوجوان۔ اسين راجا وٽ خليفي جو خط کڻي آيا آهيون.
راجڪماري۔ بس بس! سان سڄي ويس. توهين قيدن کي ڇڏائڻ
لاءِ آيا آهيو.

نوجوان۔ ڏسجي ته راجا ڇا ٿو ڪري؟

راجڪماري۔ مان پٺيان ٿي ته راجا اوهان جي باندن کي ڪين
چڏيندو.

لوجوان۔ (راجڪماري ڏي اهاڙي) تنهنجو ڦامي خاندان مان ڪو
تعلق آهي؟

راجڪماري۔ ان مان تنهنجو ڪو لڳ لاڳاپو ڪونهي. مان رڳو
هن ڪري هوان ٿي جو راجا وڏو ڀائي آهي. ان کي ڪار
ڪروڙ، مو، لوپ ايتري قدر اٿندو ڪري چڏيو آهي جو هو
پنهجي سڳي ڀيڻ سان به شادي ڪرڻ کان نٿو لڙي.

لوجوان۔ (تعجب ۾ ٻئي) ڀيڻ سان به شادي! وڏو ڪو خبيث ٿو
ڏسجي. ڀيڻ به انهيءَ ڳالهه ۾ راضي آهي؟

راجڪماري۔ نه نه، اها اها اڳي ڪن راضي ٿيندي. ان ته لاهار
درياهه ۾ ٿو ڏنو.

لوجوان۔ (حيران ٿي) اوهان ڏهن تون راجا جي ڀيڻ آهين؟ اوهان
آهي تنهنجي غيرت کي.

راجڪماري۔ (شرم وڃان ڪنڌ هيٺ ڪري) انهي ڪري نه مون
اوهان کي چيو ته مون کي دريا شاهه ۾ ٻوڙي چڏيو.

لوجوان۔ قسمت بچائڻ لڙڻ آهي، نه خود ڪشي ڪرڻ. توکي
ان کانسواءِ ٻيو ڪو هيلو نظر نه آيو؟

راجڪماري۔ ٻيو ڪو اڀاءُ تي سڳي ها ته پوءِ مون کي ٻڌي مرن
جو ڪهڙو ضرور هو.

لوجوان۔ ان کي ڪو جهل ٻل وارو ڪونهي؟ اسر ۽ وزير ۽ پنهنجي
ڇا ٿا ڪن؟

راجڪماري۔ اسر ۽ وزير سندس سڀ ها به ها ملائڻ وارا آهن.
باقِي رهيا پنهنجي سو انهن به گڏجي کيس هيءَ فتويٰ ڏئي ته
جيڪڏهن ڀيڻ سان شادي نه ڪنهن ته راج پاڪ تنهنجي هٿان

نڪري ويندو ڇاڪاڻ ته جوتش جي ڪتابن مان معلوم ٿو ٿئي
ته اها جنهن سان پرڻي اهو سنڌ جو راجا ٿيندو.

لوجوان۔ راجا ايتري قدر توهه پرست آهي جو جوتشين جي ڳالهه
تي ڳنڍ ڏيئي وٺي پن سان شادي ڪرڻ لاء تيار ٿيو آهي؟
راجڪماري۔ هاڻو، انجو جوتش وڌيا ۾ ڏاڍو وشواس آهي.
لوجوان۔ شادي تي چڪي يا اها ٿيڻي آهي؟

راجڪماري۔ نه اها ڪانه ٿي۔ آهي. راجا ساري سنڌ جا پنڊت گهرايا
هئا انهن گڏجي ساڳي ڳالهه ڪئي جنهنڪري راجا اتي جو اتي
۱۷ جي ڌڻ ٻڌي. اڄ شام جو مونکي اها سنڌ ملي ۽ زمين ٻيرون
هيٺان نڪري وئي۔ لاچار نون آهنگات ڪرڻ جو ويچار ڪري
وئي درياهه ۾ لهو ڏنو مگر منهنجي هٿست. ڪوئي هئي ۽ اها
مونکي ڏک ڏسڻا هئا جنهن ڪري ٻچي ويس. هائي جئن ارهائ
منهنجي چاف ڀڳي ٻچاڻور ٻنن منهنجو ڌرم به ٻچايو. ڪرپا ڪري
پنهنجو سڄو هٿ هيٺاهن ڪريو ته آه هيءَ رکڙي ٻڌان.

لوجوان۔ ان جي ٻڌڻ جو ڪو ضرور ڪونهي آئون وعدو ڪري.
ڇڪو آهيان. اميد ته هر مارح تنهنجي مدد ڪندس.

راجڪماري۔ هيءَ رکڙي ارهائڪي اوس ٻڌڻي پوندي ۽ اڃي ٻڌڻ.
مان توهان ۾ سڄي ڀاڻي جي آتما ڦوڪجي ويندي.

لوجوان۔ آئون توکي ناراض ڪرڻ نٿو گهران جيڪا تنهنجي مرضي.
راجڪماري۔ (لوجوان جي هٿ ۾ رکڙي ٻڌي) اڄ کانوئي توهان
منهنجا ڀاءُ ٿي چڪا. هائي منهنجي رکيا ڪرڻ توهانجو فرض
آهي. هي ٻڌڻ ماءُ پيءُ جي رت مان پيدا ٿيل ڀاءُ پن جي ٻڌڻ
کان به وڌيڪ مضبوط آهي. انهيءَ ڪري مون ڏانهن توهانجو
فرض سڳي پن کان به وڌيڪ آهي.

لوجوان۔ خاطري ڪري. آه تنهنجي حفاظت ۾ پنهنجي جان جي به

پرواه نه ڪندس.

راجڪڙهاري۔ ڏٺي توهان کي به چمارون ڏٺي. هاڻي ٻڌايو ته توهانجو
ٻه نالو ڇا آهي؟

نوجوان۔ سعيد.

راجڪڙهاري۔ جيڪڏهن اوهان جا ٻه ايڏي آزاد نه ٿيا ته ٻوه ڇا ڪندا؟
سعيد۔ ٻوه لاچار جنگ ٿي ڪرڻي پوندي.

راجڪڙهاري۔ جيڪڏهن جنگ لڳي ته ٻوه اوهان جو مينا پتي
(سپه سالار) ڪير ٿيندو؟

سعيد۔ آئون نجوم جي ڪو نه آهيان جو پيشنگوئي ڪريهان مگر
منهنجو خيال آهي ته جيڪڏهن قاسم ٿي ٿيندو. اهو هن وقت
ايران جو گورنر آهي. ايران ۽ سنڌ جون حدون مليل آهن
انهي ڪري ضرور ان کي ٿي سنڌ تي حملي ڪرڻ جو حڪم
ملندو. اهو اگرچہ ۱۵ ورهين جو نوجوان آهي مگر سياست
خواه فوجي قابليت به ان جو دست ڪونهي. خاص ڪري اهو
عراق جي والي (گورنر جنرل) جو تمام ويجهو عزيز آهي.
جنهن ڪري مون کي يقين آهي ته سنڌ جهڙي عظيم الشان شهر
واسطي ضرور انجو ئي نالو نجوم ٿيندو. هيءُ به ممڪن آهي ته
جوتشين جي پيشنگوئي سچي ٿئي ۽ اهو سنڌ کي فتح ڪري
نوڪي سنڌ جي راڻي بنائي.

راجڪڙهاري۔ (شرم وٺان ڪنڌ هيٺ ڪري) ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي.
سعيد۔ هاڻي مون کي به ٻڌاء ته منهنجو نالو ڇا آهي؟

راجڪڙهاري۔ مون کي ”دهوي ٻائي“ ڪري سڏيندا آهن.

سعيد۔ دهوي ٻائي منهنجي صلاح آهي ته راتو رات نوڪي منهنجي
محلات تائين پهچائجي تون اتي آرام سان ره. آڏو ٻن ڏينهن جي
اندر اندر تو لاءِ بندوبست ڪري وٺندس.

راڻڪاريءَ - نه پاءُ نه، مان مري هوندس. هر ارڏانهن مڪن ويندس.
 سعيد - ڏاهي آهي. منهنجو هيو مڇ، جو ڪڏهن تون هرو ڀرو ضد
 ڪندين ته پوءِ نه رڳو توکي تڪليف پهچندي بلڪه اسان جو
 مڪر به رهي ويندو.

راڻڪاريءَ - جيڪڏهن ارهائجي اها اڃا (مريض) آهي ته پوءِ پا نه
 مان زهر کائي مرنديس پا نه راجا کي زهر ڏئي ماريونديس.
 سعيد - خود ڪشي ڪرڻ يا هي خبري به دشمن کي مارڻ اسلام و
 محنت گناه آهي جيڪڏهن تو انهن پنهنجن مڪن مان ڪو به
 مڪر ڪيو ته پوءِ نه رڳو تو هڪ محنت گناه جو مڪر
 ڪري پاڻ کي خدا جو ڏوهاري ٺهرايو بلڪه پنهنجي هڪ پاءُ
 جي آسپڻ جو به خون ڪيو. جڏهن ته تو مولڪي پنهنجو پاءُ
 ڪري سڏيو آهي تڏهن توکي ضرور منهنجو هيو مڇ ڪهرجي.
 راجڪاريءَ - چڱو جيڪا توهان جي مرضي. آه پڻ تي ڪريان ته
 جڏهن اوهان هوندا تڏهن ڪندس.

سعيد - شاهپور! مصيبت جي وقت همت هارڻ نه ڪهرجي.
 هن کانپوءِ سعيد پنهنجي دوستن سان صلاح ڪري راجڪاري پاڻي
 کسي آئينده بهت هڪ خاص ڳالهه مڃي طرح سمجهائي ۽ ان کي
 ضروري هدايتون ڏيڻ بعد گهوڙي تي سوار ٿي راتورات شاهي محلات
 وٽ پهچايو ڏسجي ته اڳتي هلي ڇا ٿو ٿئي.

راکشش وواء

(۱۵)

آخر ۲۰ تاريخ آئي. انتظار ختم ٿيو. شاديءَ جي تياري بادشاهي
شان شوڪت موجب وڏي ڌار ڌور مان ٿي چڪي آهي. شاهي محلات
جي ٻيرو وارو وسيع ميدان مارو چانئجي ويو آهي. وقت جي تنگيءَ
ڪري اگرچہ ساري ملڪ جا راجائون، نواب، جاگيردار، سيليون ۽
ٻيا وڏا ماڻهو اچي ڪو نہ سگهيا آهن، مگر تنهن هوندي بہ ويجهي
ڇڪ ۽ آسپاس وارا راجائون، نواب، پنڌت ۽ ٻيا وڏا وڏا جوتشي ۽
مهاودوان وڏي تعداد ۾ اچي ڪٺا ٿيا آهن. ناچ، راڳ، شراب ڪباب
جي بازار گرم آهي. بازاريون رستا چونڪ ماڻهن سان ڏٺيا پيا آهن.
جتي ڪٿي عجيب جهڙو لڳو هو آهي ۽ سچ نہ هي آهي تہ اڄ شهر
مان ڏہ شهر بنجي ويا آهن ۽ شهر ۾ ايتري قدر هلچل آهي جو اڪسي
ڪڏهن شايد ئي اهڙي ڪا ٿي هجي. هن نئين قسم جي شاديءَ ۾ هرڪ
ماڻهو جو ڌيان ٻانڌي چڪي ورتو آهي ۽ ننڍي خواه وڏي کي اها
ئي وات آهي تہ راجا تو پين سان پرئجي! ههڙي ڪڪرم جي شادي
امان ڪڏهن نہ ٻڌي! نارائو! نارائو! ههڙو ڪنڀاءُ! ههڙو اثر ۾ا چا
پنڌن جي بہ ٻڌي مارجي وئي آهي! اهي بہ ٿا روڪينس؟

غرض تہ سڄو ماڻهو دل مان هن ڪرم کي ڏڪاري رهيو آهي
مگر ڪنهن کي بہ همت ڪا نہ ٿي ٿئي جو راجا کي منهن تي چئي
ڏي تہ ان کي ههڙي آدرسي ڪرم کان بچڻ گهرجي. حڪومت جي
خوف سيني جي واٽن تي ٽالا هڻي ڇڏيا آهن. ڪير جو ڪچهي سگهي.
شادي گهر جي گهر ۾ هڻي ساڳيو گهر گهوليتن جو هو ۽ ساڳيو
گهر ڪنوارن جو. انهيءَ ڪري ڇ. ڇ. ڪيڻ ۽ نگر ڪيرتن ڪرڻ
جو انتظام ڪو نہ ڪيو ويو هو. شاديءَ جي مجلس واسطي هڪ

عظيم الشان شاسانو شاهي محلات ۾ دربار واري جڳه مان گذر لڳايو ويو هو. ساڳي طرح محلات جي اترئين پاسي واري خاص محل جي اڳيان جنهن ۾ راجڪماري پائي رهندي هئي هڪ عاليشان شاسانو ويڙي پڙهن ۽ لائون لهن لاءِ ڪوريسو ويو هو. پندت گره ڏسي لڳايو هڪيو هو ته صبح جو ڏهين بجي ڌاري ويڙي پڙهن گهرجي ۽ ۱۱ بجي ڌاري راجا پنهنجي راڻي سميت سنگامن (نعلت) تي ويهي جوتشين جي ويڙي ڏيکاري ڪري. رات جاري ناچ ۽ راڳ ۾ گذري صبح ٿيو. راجا ڏاهر هڪ وڏو مٽڪ ويڙي مڇون وٺي لهي لڪي ويٺو. دستور موجب پهريائين کيس شاهي محلات جي اترئين پاسي واري خاص محل جي دروازي تائين وڙي لٽ ۽ تال تومار مان وٺي ويا جتي هڪنوار جي ماءُ کيس هڪڙي ويڙي کير هاريو. ماڳي هڻائي. هڪ سوڻ ڪيا. تنهن کانپوءِ مجلس واريءَ جاء تي موٽائي آندو ويو جتي سنان هڪڙي هڪڙا بدلائين ان کانپوءِ ويڙيءَ لاءِ تياري ٿي. وڏا وڏا پندت پوڻيون کڻي سهي سنڀري بيٺا ته ايتري ۾ اندر مان هڪ ماڻهو ڊوڙندو آيو ۽ راجا کي ڪن ۾ ڳالهه چيائين انجي پندت شرط انجو منهن لهي ويو شاديءَ جي خوشي هڪٻئي تي ويس. لوڪ جي خواريءَ جي خيال سندس اکين اڳيان اوندهه ڪري ڇڏي زمين جاء ڏيس ته ان ۾ پهي وڃي مگر اسوس جو ان ۾ مٿس ڪهل نه ڪئي. آخر لاچار ٿي پندتن سان هن طرح گفتگو شروع ڪيائين.

راجا۔ اوهانجي چوڻ موجب مون لوڪ جي خواريءَ ۾ سر تي ملي مگر اسوس جو ڪم به نه ٿيو.

پندت گرداري لال۔ راجن۔ چو؟ ڇا ٿيو؟

راجا۔ راجڪماري پائي قبول ٿي ڪري، چوڻي ته جيڪڏهن منهنجي زور رکندو ته آءٌ آپگهات ڪندس.

پندت۔ آپگهات! نه نه آپگهات ڇا ڪندي؟

راجا۔ هڪ ڀيرو ته اهڙي ڪوشش ۾ ڪئي هئائين. هينئر جيڪڏهن زور رکبو ته ضرور ائين ڪندي.

هندوت۔ ڏيڍ ڪا گهيلي چوڪري آهي. ان جو مڪن پئي ٿو مٿو نهي. سنڌ جي راڻي قبل کان ان کي انڪار ڪرڻ نه گهرجي. راجا۔ اسان گهڻائي حيل ڪيا آهن مگر هو نه ٿي مڃي. هندوت۔ نه مڃي ته نه مڃي. ان کي زوريءَ مڃڻو پوندو.

راجا۔ زور جي سيني ڪيئن لڳندي؟

هندوت۔ راجا کي اڌ ڪار (حق) آهي ته پنهنجو ڪم زوريءَ مڃائي راجا۔ زوريءَ مڃائڻ ۾ چڱو. پر ٻڌاءَ ته ڏرم انو سار هڙي شادي درست آهي؟

هندوت۔ پيشڪ اڃا منو سرتي. ان جي اڏاڻ ۴ جي ويهين شلوڪ ۾ لکيل آهي ته هندو ڏرم موجب اٺن قسم جا واه آهن. ۱- برهم ۲- ديو ۳- آرش ۴- پرڃا پت ۵- امو ۶- گند ڪرب ۷- راکشش ۸- پشاج. ڪنهن ۾ رٿندڙ روهون ڪندڙ چوڪريءَ کي سندس هٿ ۾ پڌي زوريءَ کڻي وڃي پرڄڻ کي راکشش واه چئبو آهي. جيڪڏهن راجڪماري ڏاڻي خوشيءَ سان قبول ٿئي ڪري ته پوءِ ان سان زوريءَ واه ڪرڻ ۾ به ڪو هرج ڪونهي.

راجا۔ (بين پنڊتن ڏانهن نهاري) اها ڳالهه ٺيڪ آهي؟

سامپ هندوت۔ هاڻو مهراج! ٺيڪ آهي؟

راجا۔ (پنڊتان وٽ ڏي نهاري) ڪهڙي صلاح آهي؟

وزير۔ راج پاڪ جي سلامتيءَ لاءِ ضرور ائين ڪرڻ گهرجي.

راجا۔ هڪ ته اڳي ئي هي ۽ ۲ روڪم آهي ٻيو وري زوري ڪرڻ

هڪاري ٻيو ٿيندو ماڻهو ڇا چوندا؟

وزير۔ ماڻهو وري ڇا چوندا. ڪنهن کي مڃڻ آهي جو راجا جي

پر خلاف ڪجهه به ڪجي سگهي.

راجا- پر خواري ته ڏاڍي ٿيندي.

وزير- خواري تي ٿي به ٿي ڏينهن ٿيندي. پوءِ اها ڳالهه ڪنهن کي
ياد به نه رهي.

راجا- چڱو جيڪا توهانجي مرضي. هاڻي دير ٿي وئي. هلو ته ويڙي
جو به ڪٿاڪو لاهجي.

اٺن چئي راجا اتي ڪڙو ٿيو. چاچي به اٿيا ته ايتري ۾ ٻاهران
دربان آيو ۽ اچڻ شرط مٿو تڪي هٿ جوڙي راجا کي عرض ڪيائين
ته مهاراج! مسلمان جي خانہ جي طرفان هڪ سفارت آيل آهي. ڪل
ڏهه ماڻهو آهن. اهي چون ٿا ته وٽن خليفن جو خط آهي جو روبرو حضور
۾ پيش ڪندا.

راجا- (وزير کي مخاطب ٿي) هاڻي ڇا ڪجي؟

وزير- اڄ درٻار آهي. درٻار جي وقت انهن کي گهرائجي ته
پلي اهي درٻار جو ٺاڻ ڏسن ۽ وڃي پنهنجي خليفن کي ٻڌائين
ته سنڌ جي مهاراجا جي درٻار ڪهڙي نه شاندار ۽ ٺٽ واري آهي.
راجا- اهو ته چڱو پر انهن کي جواب ڪهڙو ڏجي؟

وزير- جواب هي ڏجي ته اوهان جا جهاز سامونڊي ڌاڙيلن ڦرلڙا هئا ۽
انهن تي اسان جو زور هلي نٿو سگهي.

راجا- (ڪنڌ ڌوئي) ٺيڪ. اهو پورو جواب آهي. سامونڊي ڌاڙيل
ڄاڻن پاڻ ڄاڻن.

ان کان پوءِ درٻان کي حڪم ڏنو ويو ته انهي درٻار جي
وقت حاضر ڪري. راجا پنهنجي خاص خاص درٻارين شهرادن ۽ پنڊتن
سان گڏ شاهي محلات ڏي روانو ٿيو. ڪنوار واري شاميان وٽ پهچڻ
تي ان جو ڪنوار سان زوري پلا ٻڌو ويو. تنهن کانپوءِ گهٽ ۽
ڪنوار کي ٻن ٻاٿورن تي ويهاري انهن جي هٿن ۾ ٺر، جو ۽ گهٽ ڏنو ويو.

۽ سندن اڳيان باه جو ڇڄ واري پنڊت گرتاري لال کي وٺي ۽ زمين جو حڪم ڏنو ويو. پنڊت کنگهار ڪري پوئي بغل مان ڪڍي وٺي زمين شروع ڪئي ۽ هڪ هڪ متر ٻيڙي ۽ ٻيڙي ۾ سواها چونڊو ويو. سواها ٻڌڻ تي گهوت خوش ٿي سواها چونڊو ٿيو ۽ جو ۽ گهه باه ۾ وجهندو رهيو. ڪنوار لاءِ هي واه نه هو بلڪه موت هو. اهي ڪري ان ڪنهن به رسم ۾ حصو نه ورتو ۽ نهايت بي اختياريءَ جي حالت ۾ رهندي رهيو ڪندي لڇندي ڦٽڪندي رهي. آخر وٺي پوري ٿي. اهي ڪان هو ۽ ٻڌي ۽ ڇڄ رسم ادا ڪئي وٺي يعني گهوت ۽ ڪنوار کي باه جي چوڌاري ڦيرا ڏياريا ويا. ٻيڙي ۾ زور جون لائون ڏياريون ويون. بس ڪيل ختم ٿيو. چوڌاري واه واه ٿي وئي. راجا کي واڏايون مان لڳيون. هينئر ٻائي راجا کي پنهنجي نئين راڻي سميت سنگامن تي ويهي درٻار ڪري پنڊتن جي پيشنگوئي پوري ڪرڻي هئي. ڪنوار کي راجا مان گڏ هلڻ لاءِ رهنمو رهيو ويو. منهنون آڙيون ڪيون ويون مگر ان صفا جواب ڪڍي ڏنو. راجا لاهار تي پنهنجي راجائي ڏيکاري ۽ ان کي جان جون ڏسڪيون ڏنيون ۽ ڪجهه ٿڌا ٿڌا به ڪئي مگر ان چيو ته مون کي ٻولي ٻولي ڪري وجهو ته به هلدس ڪين. راجا پهرائين ته منجهي ٻيو مگر هو پنڊت واري صلاح ياد آيس ۽ حڪم ڏنائين ته راکشش واه جي قاعده موجب ان جا هٿ ٻيڙي ٽڪو ٽڪي ڪري گهلي گهلي ڪنهن به طرح ان کي شاهي درٻار ۾ آڻيو. فوراً حڪم جي تعميل ٿي. هن ويڇاريءَ اهلا ستريءَ کي ڇڏي ٻيڙي زوريءَ آڻي راجا مان گڏ سنگامن تي ويهاريو ويو. به ماڻهو ان کي جهلي ويا مگر ان ويڇاريءَ جي هڪڙي رڙ دل ۾ گهاءه پئي ڪري. آدمي ڪيتري قدر به سنگدل ۽ ظالم هجي ته به هڪ واري ان کي ضرور رحم اچي وڃي. مگر هن طرف حڪومت جو نشو هو ۽ اهڙين رڙن جي پرواه

ڪانه هئي. دنيا ۾ شاديون گهليون ئي ٿيون مگر ههڙي قسم جي شاديءَ جو مثال تواريخ ۾ ملي نٿو سگهي. برهمڻن ۽ پنڊتن جو زور هو. ملڪ ۾ عام جهالت هئي. ماڻهو طرح طرح جي ڀرمن ۽ وهمن ۾ ڦاٿل هئا. خود راجا جو هي حال هو جو برهمڻن ۽ پنڊتن جي دام ۾ اچي پنهنجي سڳي پيل تي ههڙو ويل وهائڻ ڪان به نه گهڻو. اگرچہ ان کي ضمير (ووبڪ) لعنت ملامت ڪئي ٿي ۽ لوڪ جي قن لعنت جو به خيال ٿيس ٿي، مگر حڪومت جي وڃڻ جو خوف انجي دل تي اهڙي قدر ويهي ويو هو جو اهي سڀ ڳالهون ڳوٺا ان کي محسوس ٿي نه ٿيون. شاهي درٻار ۾ ههڙي خواري ڏسي کيس ڪجهه شرم آيو مگر لاچار ڪڏ هيٺ ڪري درٻار شروع ڪيائين. پهريائين پهريائين پنڊت گرڌاري لال هڪ جواهر دار تلوار هڪ وڏي سوني قلعي ۾ رکي راجا کي پيش ڪئي جا ان وٺي چمي اکين تي رکي ۽ تنهن کان پوءِ ان کي ڳوڏن تي رکي تخت تي ويهي هيءَ تقرير ڪيائين ته :-

” پر به ماڻه در درٻار پوءِ توهان کي ڪٿي آهي ته اسان هيءَ واه راج پاڳ جي سلامتيءَ لاءِ هاري سنڌ جي مهاودوان پنڊتن ۽ جوتشين جي راه موجب ڪيو آهي. آسا آهي ته اوهين به ساڻن شامل راءِ ٿيندا ۽ راج پاڳ جي سلامتيءَ لاءِ هر ماتما کي پرائڻا ڪندا رهندا.“

سڀني درٻارين راجا کي وڏي آواز سان ڏٺو واڌ (مبارڪباد) ڏني ۽ زور سان ٿي پراڻو ڇڏيو.

” مها راجا ڏاهر جي جڳي.“

شريمني راجڪماري هاڻي ڏٺو ته درٻارين مان هڪ ماڻهو اهڙو ڪونه نڪتو جو راجا کي ههڙي ڪڪرم کان روڪي ۽ سندس هاتڻا ڪري سو پاڻ جهلي نه سگهي ۽ رڙ ڪري چيائين ته ” هيءَ سڀ پاڪڙي برهمڻن ۽ پنڊتن جو ڪيل آهي. وهد آدي شاستر پرمات

پاءَ جو پيڻ سان وواه ٿي نٿو سگهي. اوهين شاهد رهجو ته مون کي هيءَ ڪڪرم ۽ آڌرم جي شادي ڪنهن به صورت ۾ منظور نه آهي. پر مائتا ڪري اهو راج جلد ناس ٿي وڃي. جنهن جي بهاني سان مون اهڙا استريءَ سان ههڙو ڪنيا ڪيو ويو آهي. هريوا مون اهڙا جي آه ٻڌ ۽ هن راوڻ روپي دشت جي راج کي نشت ڪر.

راجا ڏاهر انجي جولب ڏيڻ لاءِ اڃا اٿيو مس ايتري ۾ ٻاهران درٻار آيو ۽ اچڻ شرط عرض ڪيائين ته هنگلاج جو مشهور پندت سوامي ستيه ديو مهراج آيل آهي ۽ درٻار ۾ حاضر ٿيڻ جي اجازت ٿو گهري راجا چيو ته ”اهو سوامي ستيه ديو جي مهراج انجو نالو گهڻي وقت کان ٻڌندا ٿا اچون. چون ٿا ته اهو مهاو داوڻ مهاڻسوي پوڪي آهي ۽ گهڻو ڪري جبلن جي غارن ۾ گذاريندو آهي. سنسار سان سان وهوار ٿي ڪونه رکي. اسان جا وڏا پاڳ چٻا جو هن شپ سونمي نٿي اچي نڪتو آهي. (وزير کي مخاطب ٿي) ٻڌيمان! وڃ ۽ ان کي نهايت عزت سان وٺي اچ.“ ٻڌيمان وزير هڪدم ٻاهر نڪري ويو ۽ سوامي کي پاڻ سان گڏ وٺي آڻي ان کي راجا جي اڳيان هڪ اوچي آس تي وهاريائين. راجا هٿ جوڙي ان کي نمسڪار ڪري ۽ ساڻس هيلن طرح گفتگو شروع ڪيائين.

راجا- سوامي جي پلي ڪري آيا. اسان کي اوهانجو درشن ڪري ڏاڍو آئند پراپت ٿيو آهي. گهڻي وقت کان پوءِ پنهنجي داس (غلام) کي ياد ڪيو اٿو. ۽ پنهنجو درشن ڏنو اٿو.

سوامي- اسانجو ڪنهن کي درشن ڏيڻ جو ڪهڙو ڪم. جن کي ساڌن سنڀالين ۽ شرڏا هوندي آهي اهي پاڻهن انهن کي گولي ڏسندا ۽ درشن جو لاپ پراپت ڪندا. توهان کي سڌ هوندي نه آءُ هنگلاج ۾ ڪکالي ديو جي آستان کان ٻاهر ڪونه نڪرندو آهيان. اچ اوچتو ئي اوچتو هن طرف اچڻ جو سبب هيءَ آهي

ته رات آءِ سائي (مراقبه) ۾ ويٺو هوس ته اوچتو دٻوي تي
گهٽ تي ٻه ڏاڍي ڪوپ (ناراض) هئي ڏس ۾ آئي شڪل
اڳي کان گهڻي ڪاري هيس. سندس هڪ هٿ ۾ تلوار هئي ۽
ٻئي هٿ ۾ رت ڳرندڙ هئي. هاڻي هي هٿ جنهن سان پوڄارين
جسي سھائتا ڪندي آهي انهن ۾ هٿيار هوس. جنهن مان ائين
ٻئي معلوم ٿيو ته ڄڻ ڪنهن مان جنگ ڪرڻ لاءِ نڪتي آهي.
ڪنن ۾ گھڻن جي ٻڌڻ ۾ ملڻ ماڻهو، گلي ۾ ڪوهرين جو هار
ڇيله ۾ ماڻهن جو ڪمر بند، زبان ٻاهر نڪتل. اکيون لال ۽
تلن تي رت چٽڪايل هوس. مطلب ته سندس روپ اهڙو ڀانڱو
هو جو منهنجي ته ڏڙن تي ڏڪي وئي. کيس هيتري قدر ناراض
ڏسي مون ڪنهي ڪنهي کيس ويٺي ڪئي ته ”مانا! ڇو؟ اڄ
ڪنهن تي ڪوپ تي آهين؟“ چيائين ته ”سنڌ جو راجا ڌرم
پرست ٿي ويو آهي ۽ ٻين سان راکشش وڌاء ڪري ان جو به
ڌرم پرست ڪرڻ تو کپي. هي سڀي ڏهن ٿو؟ انهي دشت
اڻڙمي راجا جي آهي ۽ هي هٿيار آهن جي آءٌ هڪڙي ڌرماتما
(ديندار) کي سونهان ٿي ته اهو انهن مان هڪدم سنڌ ڏسي
ڪاه ڪري انهي اهلا کي هن راڻ روپي دشت جي چنبي مان
ڇڏائي ۽ ان کي سچ بچ سنڌ جي راڻي بنائي.“ اها ڳالهه ٻڌي
مون کي ڏاڍو ڏک ٿيو ۽ هڪدم سندن چرڻن ۾ ڪري پيس ته
ڪيما ڪري مگر ان کي ڏاڍي ڪاوڙ هئي ۽ ڏند ڪرڻي مون کي
چيائين ته ”هن ٻاٻي“ کي غرور ڏند ڏيڻ گهرجي.“ نهن تي
مون وري به کيس آڙيون هزاريون ڪري ويٺي ڪئي ته ”ٻا
ڪري پنهنجي ڀڳت کي اهڙي سخت سزا نه ڏي.“ آخر مون کي
چيائين ته ”ڇڏو تون هير جو هير پراڻا يام ڪري پڪي“ جو
روپ ڌاران ڪري اڏامي وڃ ۽ راجا کي پري سڀا ۾ جهٽا ڪر

تہ مٿس وڏو گرهه ويٺل آهي پنجن ورهن تائين استري تنگ نه
ڪري پنجن ورهن تائين راجڪماري ٻائي جي محل ۾ پير ٿي نه
ٻائي. راجڪماري ٻائي جي سھانغا لاءِ سون سندس اتر واري ڪوٺي
۾ واسو ڪيو آهي ان کي ھڪدم ”دبوي آستان“ بنايو وڃي
۽ منھجي سوني مورت ٺھرائي ان ۾ رکي وڃي. راجا پاڻ کي
تورائي اونڌو سون پھڻن ۾ دان ڪري. ۽ ھرھڪ مھيني ۾
۴ ڏينھن ورت رکي. انھن شرطن مان ڪو بہ ھڪ شرط پورو
نه ڪيائين تہ مٿس اڙي آھڻا (آفت) ايندي جو نہ رڳو سندس
ڪل (خاندان) ناس ٿي ويندو بلڪہ سنڌ مان ھندو راج جو
ھميشہ لاءِ خاتمو ٿي ويندو.“ بس هي آهي ڪالي دبوي جو
پيغام، جو مون توکي پھچايو. ھاڻي تنھنجي مرضي.

راجا هيءُ تقرير غور مان ٻڌي رھيو هو مگر سندس چھري تي
ھڪ رنگ آيو ٿي ۽ پيو ويو ٿي. ھٿ پير پئي ڏڪيس. دل زور زور
مان دھڪي رھي ھيس. آخر مٿس اڙو اتر ٿيو جو حوصلا ٿي خطا ٿي
ويس. پنھنجي تباهي جو نقشو اکين اڳيان ڦرندو ڏسي ماٺ ماٺ ڪري
سندس اکيون پورجي ويون ۽ مٿان ٿي ڪريو. ڏندڻ پئجي ويس، ھٿ
پير سرد ٿي ويس. درٻار ۾ ايتري ڦھلجي وئي ماڻھو حيران ٿي ويا.
وزير ۽ ٻيا خاص خاص ماڻھو اڳتي ڊڙيا ۽ ھڪدم کڻي تخت تي
سئون ڪري سھاريائون. ڪو پڪو ھٿ لڳو تہ ڪو منھن تي ٿڌي
ٻائيءَ جا چنڊا پيو ھڻي. ڪو چاٽيءَ تي گلاب چٽڪاري رھيو آهي
تہ ڪو وري ڏندڻ پيو پڇي. ڪو ھٿن کي مھتي رھيو آهي تہ ڪو
پيرن کي پيو مھتي. راجڪماري ٻائي پنھنجي غم ۾ ئي محو ھئي ۽
ان کي هيءُ خبر بہ نہ رھي ھئي تہ درٻار ۾ ڇا پيو ھي واهري، کڇ
وقت کان پوءِ راجا ھوش ۾ آيو ۽ ھيڏي ھوڏي لھاري اتي وري
نخست تي ٺھي لڪي ويٺو. شراب جو ھڪ بہ پيالو پيتائين ۽ توري دير

نائين آرام ورتائين. دماغ جاء ٿيڻ کان پوءِ وري درٻار شروع ڪيائين
 سوامي کي مخاطب ٿي چيائين ته ”ها مهراج! ديوِيءَ ٻيو وڌيڪ ڇا
 چيو؟ هاڻا سوامي جواب ڇو نٿو ڏئي. اڙي هي ڇا! سوامي ڪيڏانهن
 ويو؟ پڪي ٿي آيو وري پڪي ٿي اڏامي ويو ڇا؟ اڙي اوهان به ڪو نه
 ڏٺو ته سوامي ڪيڏانهن ٿو وڃي؟ وزير ڏس ته سهي مهراج ٻاهر ويٺو
 هوندو، اتي هوندو ڪيڏانهن ويندو. آه! بدبختي! ورهين کانپوءِ مهراج
 جو درشن ٿيو مگر افسوس جو پوري گفتگو به نه ٿي. ههڙا مها پرش
 نه ڪنهن نصيب واري وٽ ايندا آهن. هاءِ نصيب! منهنجا ڪرم ڪولا
 ڇڏ. اهڙو پوکي وري ڪٿان هٿ ايندو بس! بس! منهنجي ڪم نصيبي
 ۾ ڪجهه شڪ ڪونهي. آه! ديوِي ڪوپ ٿي آهي خبر نه آهي ته
 نتيجو ڪهڙو نڪرندو؟ وزير راجا کي ههڙي طرح چوڻو ڏسي اکين
 وڌو ۽ هٿ ٻڏي عرض ڪيائين ته مهراج! سوامي اتي ٿي هوندو.
 گهرايو نه. آه! ماڻهو تو موڪليان جي اجهو ٿا ڳولي وٺي اچن.
 توهان ڇڏي ڪريو. جيستائين مهراج اهي جيستائين مسلمانن جي
 سفارت کي گهرائي ان کان حال احوال وٺو. راجا چيو ڇڏو جيڪا
 توهان جي مرضي. مهراج جي هڪدم ڳولا ڪريو ۽ جيستائين مسلمانن
 کي اُتي حاضر ڪريو. پڙهيان وزير مهراج جي ڳولا لاءِ ماڻهو روانا
 ڪيا ۽ سفارت کي وٺي آئي اڪين صف ۾ ويهاريائين. راجا ترجمان جي
 ذريعي هن طرح گفتگو شروع ڪئي.

راجا. اوهانجي سفارت جو صدر ڪير آهي؟

هڪ لوجوان. آه! آهيان.

راجا. توهان جو نالو ڇا آهي؟

لوجوان. عبداللہ.

راجا. ڪڏهن آيا آهيو؟

عبداللہ. اسان کي هٿ آئي ٿي ڏينهن ٽيها آهن. مسافريءَ جي نع

ڪري خيال ڪيو سين ته ٻئي ڏينهن اطلاع ڪنداسين مگر هي
 ٻڌي اسان کي خوشي ٿي ته مهاراجا جن جي شادي به آهي ۽
 شاهي درٻار به آهي انهي ڪري خيال ڪيو سين ته انهي تاريخ
 مهاراجا جن کي شاديءَ جي مبارڪباد به ڏيون ۽ شاهي درٻار به
 ڏيون ۽ فرائض سفارت به ادا ڪريون.

راجا- اوهان درٻار ڏٺي؟

عبداللہ- هاڻو اسان سڀ ڪجهه ڏٺو.

راجا- ڪيئن اوهان کي درٻار پسند آئي.

عبداللہ- سنڌ جي مهاراجا جي درٻار جي تعريف جهڙي ٻڌي سين،
 تهڙي ڏٺي سين.

راجا- اوهان جو ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟

عبداللہ- اسان جي خليفن هي خط به ڏنو آهي ۽ زباني سلام به
 چيا اٿس.

راجا- (خط وٺي ترجمان کان پڙهائڻ بعد) اوهان جا جهاز سامونڊي

ڌاڙيلن ڦريا هئا انهن تي اسانجو زور ڪجهه به هلي نٿو سگهي.

عبداللہ- اسان کي معتبر ذريعي خبر ملي آهي ته مسلمانن جي جهازن

ڦرڻ بعد بيگناه مسلمان عورتن ۽ ڀارڻ کي غلام بنائي مهاراجا

جن وٽ وٽ پيش ڪيو ويو آهي ۽ اهي هينئر مهاراجا جن جي

حڪم موجب ڊول بندر ۾ قيد آهن. بهتر ٿيندو ته انهن کي

آزاد ڪيو وڃي. ائين ڪرڻ سان انهن سرحدن تي پاڙيسري

سلطنتن جا دوستانه تعلقات زباده مضبوط ٿيندا.

راجا- بس! اسان جيڪو جواب ڏنو آهي اهو وڃي خليفن کي پهچايو.

عبداللہ- چڱو اسان کي اهڙو لکيل جواب ملي.

راجا- (ٻڌڻ سان وزير کي مخاطب ٿي) محمد علي وزير سان صلاح

ڪري خط جو جواب لکائي هنن کي ڏيو.

ان کان پوءِ دربار ختم ٿي. سڀ ماڻهو پنهنجي پنهنجي جاءِ تي روانا ٿيند شريعتي راجڪماري هاڻي جا به بند خلاص ٿيا ۽ ان کي وري ساڳي طرح محل ۾ پهچايو ويو. جيڪي ماڻهو سواسي جي گولا ۾ وڃا هئا اهي به هيڏي هوڏي نهاري موٽي آيا ۽ اهي چيائون ته ان جو پتو ڪونهي خبر نه آهي ته هو ڪيڏانهن گم ٿي ويو. راجا حڪم ڏنو ته سواسي جي گولا واسطي ڇو طرف گهوڙي سوار ڏوڙايا وڃن. ان کانپوءِ پاڻ به اتي کڙو ٿيو ۽ شامي محلات ۾ پهچي پنهنجي مستقبل تي غور ڪرڻ لڳو.

دهوي اسٿان

(۱۶)

ڪڪرم جي شادي ٻوري ٿيڻ شرط دهوي اسٿان جي تساري شروع ٿي. راجڪماري هاڻي جي محل ۾ اتر واري ڪوٺي ۾ ضروري غير فار ڪري ان کي دهوي اسٿان بنايو ويو. پندرهن ڏينهن جي اندر سورو ڪر ٺهي راس ٿي ويو. هنگلاج جي مشهور ٻڌت سوامي ستيه دهو جي گولا ۾ جيڪي گهوڙي سوار ڊوڙايا ويا هئا اهي پندرهن ڏينهن تائين ڏڪن کان بعد رلي سولي آيا. مهاراجا ڏاهر جو خيال هو ته دهوي اسٿان جي ٺهي تسار ٿيڻ تائين سوامي ستيه دهو جي مهراج اچي نڪرندو ۽ اهو پنهنجي هٿن سان هن نئين مندر کي کوليندو مگر ان جي پتي نه پوڻ ڪري لاچار ٿي درباري پنڊتن سان صلاح ڪيائين جن ۾س ته پور نياسي جي ڏينهن صبح جو اڪيلو وڃي پوڄا ڪري ۽ پنهنجي هاتن لاءِ پشچاناب (توبه) ڪري. ان کانپوءِ راجڪماري هاڻي کي اجازت ڏي ته اها وڃي پوڄا پڪ ڪري ۽ آئينده لاءِ دهوي مانا جي شيوا ۾ رهي. چنانچه پنڊتن جي صلاح موجب راجا پور نياسي جي ڏينهن صبح جو سويل سنان ٻاڻي ڪري پوتر وستر پهري دهوي اسٿان ۾ آيو جو نهايت عهدي نموني سينگاريل هو. اتر واري پاسي پٽ سان لڳو لڳ هڪ اوچي ٿلهي تي ڪاٺي دهوي جي قد آدم سوني مورتي رکيل هئي. دروازي ۾ هڪ وڏو گهند لنگيل هو. راجا بهرمانن بهرمانن انهيءَ گهند کي وڃايو. تنهن کان پوءِ اندر گهڙي مورتيءَ کي مٿو لڳيائين. گلن ڦلن جي ورڪا ڪيائين ۽ مٿس مندر ۾ نيل هاريائين. ان کانپوءِ گچيءَ ۾ پوڄڻ وجهي هٿ ٻڌي مورتيءَ جي اکيان منهن ڀر ڪري هو ۽ پراڻا ڪرڻ لڳو. گچي وقت تائين اهڙي طرح اونڌو پيو رهيو ته ايتري ۾ اوچتو ڪنهن مندرس پٺي ٺهري

۽ ڇيائينس بابا آت. ديو ماما تنهنجي پرائڻا قبول ڪئي.

ڪير؟ (ڪنڌ مٿي کڻي لهاري) اوهو سواي ستم ديو جي مهراج! نيٺ پنهنجي داس تي دبا ڪيو. ائين چئي ان جي پيرن تي ڪري پيو. سواي کيس ڏانهن مان وٺي اٿاريو ۽ دلداري ڏني ۽ آس ڪري ڇيائينس ته پڇا! هاڻي توکي ڏپ ڪونهي. ديو ماما توتي پيرن تي آهي ۽ توکي پنهنجي آشيرواڌ (دعا) ڏني اٿس تنهنجو راڄ پاڪ سلامت رهندو ۽ هميشه تنهنجي ڪل (خاندان) ۾ رهندو. تنهنجو پراڻيچت (پڄاڻ) ڏسي ان کي ڪهل آئي ۽ تنهنجي پراڻيچا قبول ڪيائين ۽ مون کي آڳيان ڏنائين ته اڳي وانگر پرگهت تي وياڪل (پرمشان) من کي آت ڏيان. ٻڌ. بابا ٻڌ! ديو ماما هيءُ به چيو آهي ته ”سنڌي هاڻي“ ساڪيات منهنجي پٽي آهي رات ڏينهن منهنجي شيوا ۾ رهي ٿي مون کان سواءِ ان کي ٻيو ڪجهه به ملو نٿو لڳي، اها دنيا کي نهاڪ ڪري چڪي آهي ان تي بري نظر نه رک. پنجن سالن تائين توکي استري سنگ اصل ڪرڻ نه گهرجي.“

”نه مهراج! مون سان ڪٿي. اڄ کان وٺي اوهان جي آڳيان پرگيا ٿو ڪربان ته اڳتي ڪڏهن به پر استري ڏانهن نهاري نٿس به ڪمن. ديو ماما، انٿرواسي (اندر جو حال ڄاڻ واري) آهي. ان کان ڪجهه به گهڻو ڪين آهي. هن کان پوءِ جي مون ڪجهه ڪيو ته جهڙي سزا وٺيو تهڙي ڏجو. ديو ماما جي چٽڪار (ڪرامت) ڏسي مون کي ان ۾ پورن دشواري ڄمي ويو آهي. آشا آهي ته اوهان کيس منهنجي پاران هڪ ڏيندا. ائين چئي راجا وري سواي جي پيرن تي ڪري پيو. مهراج ان کي اٿاري وري ٻئي ٺهري آس ڪئي ۽ دلداري ڏني ۽ ڇيائينس ته راجڪماري هاڻي ۽ هن ديو آستان کي پنهنجي محلات کان جدا ڪري وڃ ۾ هڪ وڏي پٽ ڏهاري ڇڏ. هن کانپوءِ توکي هتي پير رکڻ جي موڪل نه آهي. رڳو راجڪماري

هائي ۽ ان جي داسي ”چندرا“ کي هن ٻوٽر استان جي شيوا ڪرڻ جو اڌڪار (حق) آهي. راجا اکبن تي هٿ رکي چيو ته حاضره. اڄ جو اڄ اهو ڪم شروع ڪرايان ٿو. مهراج خوش ٿي هيس ته چڱو هائي ديو ماما جي پوڄا ڪري سگهو وڃي اهو ڪم شروع ڪراء. راجا ڏاهر وري ڪالي ديو جي اڳيان منهن پر ڪري پيو ۽ اڳي کان به وڌيڪ شردا ۽ شوق سان ڀارتا ڪرڻ لڳو. ٿوري دير کان پوءِ ڪنڌ مٿي کنڀائين ڇا ڏسي ته ديو استان خالي. سوا سي وري به گرم ٿي ويو. هن دلي کيس اڳي وانگر نه حيرت لڳي ۽ پرڻائي ٿي. ڇاڪاڻ ته کيس سوا سي جي چنگار (ڪرامت) جي پوري طرح خاطري ٿي چڪي هئي. انهي ڪري فقط هيترو چئي خاموش ٿي ويو ته ”اوهو سوا سي پکي ٿي آيو وري پکي ٿي اڏاسي ويو.“ ان کان پوءِ راجا ڏاهر آخري طرح ديوءَ کي مٿو ليڪي هٿ جوڙي پوئين پيرن سان نڪري آيو ۽ زور شور سان گهٽ وڃائي محلات ۾ موٽي آيو. اچڻ شرط وزير کي گهرائي حڪم ڏنائين ته سندس محلات ۽ راجڪماري هائي جي محل جي وچ ۾ هڪدم وڏي پٽ ڏياري وڃي. تنهن کان پوءِ پنهنجي هڪ داسي جي مٿان راجڪماري هائيءَ کي چوائي موڪليائين ته ديو استان ۾ وڃي ۽ ان جي پوڄا ۾ سرگرم رهي.

راجڪماري هائي ويڇاري دل ڦٽيل هئي. جنهن ڏينهن کان سندس شادي ٿي هئي ان ڏينهن کان وٺي محل کان ڏاهر پير نه رکيو هئائين لاجپات پنهنجي داسي چندرا جي سمجهائڻ تي دل وٺندڙن جي ارادي سان ديو استان ڏي رواني ٿي. دروازي وٽ پهچي گهٽ وڃائي اندر گهڙي ته ڇا ڏسي ته ڪالي ديو هي مورتيءَ جي اڳيان ٺاهي ٿي هڪ مها پرش وٺو آهي. پهريائين نه هڪجي مگر دل جهلي اڳتي وڌي ان کي ڊنڊوت ڪيائين. ۽ مورتي جي اڳيان مٿو ليڪيائين. حسب معمول ان تي گل ڦل چڙهيائين ۽ سندر ۽ نيل هاريائين. تنهن کانپوءِ

تلهي کان هيٺ لهي انهيءَ مها پرش جي سامهون ٿي بيٺي ۽ نهايت غور سان ان ڏانهن نگاهه رکي ۽ دل ۾ چوڻ لڳي ته هيءَ مها پرش ڪير آهي؟ اهو ته نه آهي جنهن راجا کي دنوي اسان ٺهرائڻ لاءِ چيو هو. هاڻو ڏسجي ته اهو ٿو. پر هتي ڪيئن آيو؟ جيڪي انجي ڳولا ۾ ويا هئا انهن ته چيو ته ان جو پتو ئي ڪونه ٿو پوي. مهاڻن کي ڀرسان وڌي سگھي ڏني آهي ڪهڙو عجب ته هو اڳي وانگر چٽڪار ڪري آيو هجي. ٿوريءَ دير تائين اهڙا خيال پچائيندي هت جوڙي ان سان هن مارح گفتگو شروع ڪيائون.

راجڪماري- مهاڻا جي! نه ڪار.

مهاڻا- جتي رهيني هئي.

راجڪماري- منهنجي هن ڪوئيءَ کي ديو اسان بنائڻ لاءِ راجا کي نوهان ئي آڳا ڏني هئي؟

مهاڻا- سون ته راجا کي رڳو ڪاٺي ديو ۽ جو پيغام پهچايو هو. راجڪماري- اوهانجي آڳا نه ته ديو جي آڳا- مگر پيغام ته اوهان ئي پهچايو هو نه؟

مهاڻا- هاڻو سون ئي پهچايو هو. ڇا تون منهنجي ڪوئيءَ ۾ ديو اسان بنجن ۾ ناراض آهين؟

راجڪماري- نه مهراج نه ا ناراض چيو ٿيندس. آئون ته هاڻ خوش ٿي آهيان جو هڪ طرح سان اوهان سون لڳي آهلا استريءَ جي مهاڻا ڪمي آهي. مان ان لاءِ اولهه ٿورا ئي مڃيان.

مهاڻا- ٿورا ڇا ڇا؟ سون ته منهنجو وعدو ڀاريو.

راجڪماري- (حيران ٿي) وعدو راجا سان وعدو ڪيو ڇا؟

مهاڻا- راجا کان وعدو ورتو اتر ته منهنجي محل ۽ منهنجي محلات جي وچ وڌي پٽ ڏهاري ڇڏي.

راجڪماري- زياده حيرت ۾ پئي) مان ته نوهان جو مطلب سمجهي [

نه ٿي سگهان دها پالي ڪولي ٻڌايو ته توهان راجا سان ڪهڙو
وعدو ڪيو هو؟

ههالما۔ (ٿورو مرڪي) وعدو هي ڪيو دوم ته تنهنجي حفاظت ۾
پنهنجي جان جي پرواه نه ڪندس.
راجڪماري۔ (شڪجي غور سان تھاري) راجا سان اهو وعدو ڪري
مون سان ظلم ڪيو.

ههالما۔ ظلم ته ظلم ئي سهي مگر مون وعدو ٻاريو.
راجڪماري۔ وعدو ڪنهن سان ٻاريو؟
ههالما۔ (ڪنگھڪار ڪري پنهنجو مڃو هٿ سفيد ڏاڙهيءَ تي ڦيري)
وعدو ڪنهن سان به ڪيو هوم مگر ٻاريو.

راجڪماري۔ (مهاڻا جي هٿ ۾ رکڙي ٻڌل ڏسي رڙ ڪري) ڀاءُ
سعید! اوهان هيءَ روپ ڪئن ڌارن ڪيو؟
سعید۔ مظلوم ٻين جا ڀاءُ ٿي جيڪي فرض آهن انهن مونکي مجبور
ڪيو ته جان جو کي ۾ وجهي به هيءَ روپ اختيار ڪريان.
راجڪماري۔ سروپ بدلائڻ سان به حد ڪئي آڻو مان به اوهان کي
سڃاڻي نه سگهيس.

سعید۔ مونکي ڪو سڃاڻي نه ڄا؟ مونکي ته پنهنجو فرض ادا ڪرڻو
هو سو ڪنهن به صورت ۾ ادا ڪير.

راجڪماري۔ - ڇڄ ڇڄ ڪٽار ڪري ڏيکارڻو آڻو. مون کي ته
اميد ٿي ڪا نه هئي ته منهنجي ٻچاءَ جي صورت نڪري ايندي
بيشڪ اوهان وعدو ٻاريو ۽ اهڙي اوکي ويل ۾ مهاڻا ڪئي.
جنهن ۾ ڏٺي کان سواءِ ڪو آرو ڪو نه هو. ڏٺو (سارڪ)
آهي توهان کي ۽ توهان جي مانا کي جنهن اوهان جهڙو
صورت ڇڏيو.

سعید۔ هاڻي آءٌ پنهنجي اصلي ڪم جي بيان روانو ٿيان ٿو. خدا

گهرو ته سگهو ئسي توکي ۽ پنهنجي سڳي پل کي هن ظالم
جي چٻي مان آزاد ڪرائيندس.

راجڪهاري۔ شوڪ! مها شوڪ! توهانجي سڳي پيل به هن قديم
سان گڏ ڏيڏ آهي؟ مون کي ڀلا ڪهڙي سڏا هينئر به جيڪڏهن
ڪجهه منهنجي هٿ وس هجي ته ضرور ان جي سهاڻا ڪريان.
پر آءُ مان پاڻ باندڀائي آهيان.

سعید۔ توکي انجو ڦڪر ڪرڻ نه گهرجي. اميد ته آءُ انجا ۽ تنهنجا
ٻنڌ خلاص ڪندس.

راجڪهاري۔ ڏٺي سڳورو اوهانکي سوڀارو ڪري.
سعید۔ تنهنجي اچڻ کن اک مون راجا کي ساڳئي روپ ۾ ڏهويءَ
جو هي پتار پهچايو آهي ته تنهنجي محل ۽ پنهنجي محل جي
وچ ۾ هڪ وڏي پٽ ڏياري ڇڏي. اميد ته اهو ڪم اڄ ئي
شروع ٿي ويندو. پوءِ تون آرام سان پنهنجي محل ۾ رهج.
تو وٽ سواءِ داسيءَ جي ٻي ڪا بهر نه ايندي.

راجڪهاري۔ اوهن به ڪين ايندا؟

سعید۔ پٽ ئي ان ارادي سان ڏياري اٿس. مگر چئي ٿو. گهڻان ته
وري ڪڏهن تو وٽ ايندس. منهنجا رفيق مون لاءِ سڄا وڃا
آهن. انهن مان صلاح مشورو ڪرڻ بعد فيصلو ڪندس ته مون
کي هٿ رهڻ گهرجي يا پنهنجي وفد سان گڏ واپس وڃڻ گهرجي.
راجڪهاري۔ توهان کي ضرور هتي رهڻ گهرجي. وفد جي هٿان
چلي ڏياري موڪليو ۽ صورو احوال لکي موڪليو.

سعید۔ ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي. آءُ وري ساڳي طرح ڪم ٿيان ٿو.

راجڪهاري۔ (دامن ۾ چٻڙي) نه. پاڻو نه. ٿورو ترسو. دها پالي
ٻڌايو ته سهي اوهين انهي ڏينهن ڪٿن ڪس تي ويا ۽ وري اڄ
هتي ڪٿن آيا؟

سعيد۔ (کاپ) انهيءَ سان تنهنجو ڪهڙو ڪم؟

راجڪماري۔ ڪم هجي نه هجي ٻڌايو ضرور۔

سعيد۔ هتي اچڻ تي مون کي خير ملي ته راجا پورو توھم پرست آھي۔ انهي ڪري هڪلاچ جي پنڌت جو ويس ڪري درٻار ۾ آيس ۽ کيس دھويءَ جو ويڻيار پهچائي تنهنجي قوت ارادہ (will power) جي زور سان مٿس اثر وجهي ان کي بھوش ڪري ڇڏيو۔ سڀني درٻارين جو ڏيان انهي طرف ڇڪجي ويو ۽ پوري خبرداري سان ويس بدلائي تنهنجي وفد سان ملي ويس۔ ان کان پوءِ جڏهن دھويءَ جو اسٿان ٺھڻ ٿيو ته مزدورن جو ويس ڪري مزدوري ڪم ۽ تنهنجي محل ۾ اچڻ جو رستو گولي هٿ ڪيو۔ دھوي اسٿان جي ٺھي راس تڻ کان پوءِ راجا جي ارادي جو ھٿو لڳائي آڏي رات مھل اچي دھوي اسٿان ۾ ويھي رھيس ۽ راجا کي وري ساڳي طرح دھوي جو ويڻيار پهچايو۔ راجڪماري۔ (کلي) ھڙو جو ڪٿو ڪم ڪرڻ سان حد ڪري ڇڪا آھيو۔ ڀلا اڄ ڏينھن ڏٺي جو راجا جي اکين ۾ ڪيئن سرمو پاتو؟

سعيد۔ ڪاٺيءَ دھويءَ جي هيءَ مورت اندران پوري آھي ان جي ھٿ کليل آھي۔ جيڪڏھن ڪو ماڻھو ان ۾ وڃي لڪي وھي ته ڪنھن کي به ھٿو ڪو نه لڳندو۔ جنھن سوناري اھا مورت ٺاھي هئي ان کان به اٽڪل سان اھا خبر ورتي ھير۔ ان کان پوءِ مزدوري ڪري ان جي رڪن واري جاءِ جو نمونو ڏسي ورتو۔ اڄ رات اچي هن مورت ۾ لڪي ويس۔ راجا آيو ۽ گل قل سندر ٿيل وغيره جي چاڙھڻ کانپوءِ جڏهن مورت ۾ جي اڳيان ڪري پيو تڏهن آهستي آهستي مورت ۾ مان نڪري اچي سندس ٻئي ٽوپر ۽ دھوي جو ويڻيار پهچايو۔ ۽ ان کان پوءِ وري اڳي

وانگر ٻوڄا ڪرڻ لاءِ چسرو. ان ٻوڄا شـ. روح ڪني ۽ آءُ وري
ساڳي طرح مورتِي ۽ اڪي ديس.

راجڪماري۔ اوهان گهڻا ڪين آهي. اهڙي چال اڪي نه اڪي
ڪڏهن ٻڌي نه ڏني. انهن ڳالهين کان وڌيڪ حيرت جهڙي
ڳالهه هيءُ آهي ته هيترن تورو ڏينهن ۾ اوهان اسان جي ڌرم ۽
رهن ۽ رسن کان ڪئن واقف ٿي سگهيا؟ تنهن کانسواءِ زبان
اهڙي صاف ڳالهائو ٿا جو ڪو ديس واسي به ڳالهائي نٿو سگهي.
مونکي شڪ تو ٻوي نه اوهين هتي گهڻو وقت رهيا آهيو.

سعید۔ آءُ هندستان جي ٻڙڇ شهر ۾ ڄائو آهيان ۽ اتي ئي ننڍو ٿي
وڏو ٿيو آهيان. ان کانپوءِ آءُ تجارت جي غرض سان سلون
(لنڪا) ڏي ويس جتي به مونکي اوهانجي ڌرم ۽ رهن رسن
کان واقف ٿيل جو ڪافي موقعو مليو.

راجڪماري۔ ديول بندر ۾ سنڌي نالي هڪ غريب ڇوڪري آهي
راجا زوريءَ انجو ڌرم پرست ڪرڻ گهري ٿو مگر اها ڪنهن
به طرح راضي نه آهي. ڪهڙو نه چڱو ٿئي جيڪڏهن اوهين
ڪجهه وقت هتي رهي راجا کي ان لاءِ به دٻويءَ جو ڪو اهڙو
پيغام پهچايو.

سعید۔ ان لاءِ به اڳي ئي راجا کي دٻويءَ جو پيغام پهچائي
ڇڏيو اٿم.

راجڪماري۔ اوهين ته انٿرپاسي ٿا ڏسجو؟ ٻلا ان جي اوهانکي ڪئن
خبر هئي؟

سعید۔ (سجد پنهجي سفيد ريش نسي هٿ ڦيري) اسان جـ. هڙن
مهاڙتن کان ڪا به ڳالهه ڪجهي رهي نٿي سگهي.

راجڪماري۔ (کائي) ست وچن مهراج! ست وچن!

سعید۔ هاڻي دير ٿي ٿئي منهنجو هتي وڌيڪ ترهن خطري کان خالي

ڪين آهي آءٌ هينئر گم ٿي وڃان ٿو.
 راجڪماري- (دامن ۾ چٽڙي) ڏسو ڀڄڻ کان به اها ڳالهه لڪايو
 ٿا؟ مونکي اها ڳالهه ٻڌايو ته پوءِ ڇڏيائون.
 سعيد- ڳالهه تمام وڏي آهي ٻئي وقت تي ٻڌائيندس.
 راجڪماري- نه هينئر ٻڌايو.
 سعيد- ڳالهه نه ٻڌائڻ ۾ به ڪا حڪمت آهي. ڪڏهن به ڪڏهن،
 ضرور توکي خبر پئجي ويندي.
 راجڪماري- ڇڱو. جيڪا توهانجي مرضي. وري ڪڏهن ايندا؟
 سعيد- اهو چئي نٿو سگهان. مونکي وڏو ڪم درپيش آهي. ممڪن
 آهي ته سگهو اچي نه سگهان. البت هڪ طريقو توکي ڏسو
 وڃان ٿو. جيڪڏهن تون ان تي عمل ڪبو ته پوءِ ڪٿي به
 هوندس ته به اچي حاضر ٿيندس.
 راجڪماري- لک پلايون. ضرور ٻڌايو ۽ جيئن اوهين ڏسندا نٿن
 مان ضرور ڪندس.
 سعيد- ٻڌ پيا اڳتي ڪڏهن به بت جي اڳيان مٿو نه ٽيڪج
 (ڪاٺي دٻوي ڏي اشارو ڪري) هي بت نه نغو پهچائي
 سگهن ٿا ۽ نه نقصان. پنهنجي هٿن سان مورتون ٺاهي انهن جي
 اڳيان مٿو ٽيڪڻ پيوڦون جو ڪم آهي. تون صرف الله پاڪ
 کي ياد ڪندي رهڻ ان جي ڪابه صورت ڪانهي. ڪابه ڇيڙ
 اچي برابر ڪانهي. اهو هر جڳهه حاضر ناظر آهي. ان جاري دنيا
 کي ٻڌا ڪيو آهي. اهو - ٻئي عيبن کان پاڪ آهي. جڳهه جو
 مالڪ آهي ۽ - ٻئي جا ڪم اهو ئي هورا ڪري ٿو. تون ڏک
 خواهه ڪم ۾ انکي ياد ڪندي رهڻ. مان وٽان هيءُ منڊي.
 توکي جهن به وقت ڪابه تڪليف پئجي انوقت الله پاڪ کي
 ياد ڪري هن منڊيءَ ۾ ٺهريندين ته آءٌ هڪدم اچي حاضر
 ٿيندس.

راجڪاري ڏٺي اها سنڌي وٺي هتي اڪين تي رکي ۽ وعدو
ڪيائين ته اڄ کان وٺي پوءِ ڪڏهن به مورتون جي پوڄا نه ڪندس.
۽ فقط هڪ سڄي مالڪ جي پڳڻي ڪندس. ان کان پوءِ سڀ کان
طرح مٿا پيش جي صورت ۾ اڪين آڏو گهر تي ويٺو ۽ راجڪاري
پنهنجي داسي ۽ سميت محل ۾ خلاصي رهڻ لڳي.

انتظار جي گهڙي

(۱۷)

سنڌيءَ کي ڇڏي به هڪي ڏينهن ٿي. ناظرين انتظار ڪري
 ٿڪجي پيا هوندا. مگر انهن کي جڏهن غريب سنڌيءَ جي انتظار
 جي خبر پوندي ته کائن پنهنجي انتظار جي تڪليف وسري ويندي.
 سنڌي سعيد جي سفارت جي ڪاميابيءَ جون دعائون گهرندي ڦارون
 وجهندي هڪڙي اڏاڻندي وٽ لهاريندي رهي. ان کي اميد هئي ته
 انهي وچ ۾ ڪنهن آئي وئي جي هٿان خبر چار ملندي، خط پٽ ايندو
 ۽ نياپو منجهو پهچندو. مگر اڄ ڏينهن تائين نه کيس هڪا خبر چار ٿي
 ملي نه هڪو خط پٽ آيو ۽ نه وري هڪو نياپو منجهو ٿي پهتو. اڄ به
 دٻول بندر جي وچ ۾ هڪو گهڻو پنڌ ڪونه هو. گهڻي ۾ گهڻو
 اوٽ موٽ ڏهن ڏينهن جو پنڌ هو. چار ڏينهن پيا کلي سفارت کي
 راجا سان ملڻ لاءِ ڏجن ته به هڪل به هفتا. مگر هتان اچي پريا به مها
 ٿيا آهن ته به سندس پتو ئي ڪونهي. خبر نه آهي ته ڪهڙي واڌ جهليا؟
 سنڌيءَ کي خلاف توقع هٿي دير ٿيڻ ڪري دل ۾ طرحين طرحين
 شڪ شيها پيدا ٿيڻ لڳا. ان کي اچي هي خيال ٿيو ته راجا آهي ظالم،
 هتان سفيرن کي کلي قيد ڪرائي يا سارائي ڇڏي. انهي ڪري انجي
 انتظاري ۽ بيقراريءَ جي هڪا حد ٿي نه رهي ۽ انجا آهي ئي حال ٿيڻ
 لڳا جيڪي پهريندي شرط سعيد کي دل اندر ڪرڻ وقت انجا ٿيا هئا.
 انتظار جي گهڙي به گهوري. شل ڏئي ڪنهن کي ڏئي نه ڏيکاري.
 هڪڙي ان لاءِ اگرچہ ساعت تسڪين هئي ۽ اها وقت بوقت کيس
 دلداري ڏيندي رهندي هئي. مگر بيمار دل کي صبر اڳي ڪڏهن آيو
 آهي جو هاڻي ايندو؟ اڳي ته فقط هڪ آرزو هيس ته هڪڙي پنهنجي
 اڀرڻن مان موهن جو منهن ڏسي ۽ انجي قدم ۾ دل سان گڏ جان به

قربان ڪري. مگر هينئر اميد وصل ۾ هزارين تڪناتون لکڻ خواهشون ڪروڙين انگون آهن. جي وقت به وقت اٿجي دل ۾ پيدا ٿيون ٿين ۽ رڪي رڪي کيس هر نشان ڪن ٿيون. هندري انهن ئي خيالن ۾ مڃو ۽ انهن ئي غمن ۾ غرق هئي. سعيد هلندي وقت تنه ئي ۾ کيس چئي ويو هو:-

”پياري ڇهه ڏينهن! توکي خبر آهي ته آءٌ هت قيدي آزاد ڪرائڻ آيو هوس. مگر خود قيدي ئي پيس. تنهنجي هن زلف گرہ کير مونکي پنهنجو امير بنائي ڇڏيو هيا قيدي ته آزاد ٿي سگهن ٿا. مگر آءٌ! تنهنجي قيد مان رهائي مان مشڪل! هندري! پياري هندري! تون سمجهي سگهن ٿي ته اسانجو هي معاملو ڪيتري قدر نازڪ آهي؟ اسان ٻنهي جو مذهب جدا. وطن جدا. رسم و رواج جدا. امانجي وصل ۾ هراڻا مشڪلاتون پيش اينديون. ڪڏهن سوچيو به اٿئي ته انهن جو حل ڇا آهي؟ آءٌ ته سوچي سوچي ٽڪجي پيو آهيان. مونکي ته وصل جي ڪا به تدبير ڪانه ٿي سمجهي. هاڻ! هڪ تدبير آهي ته تون مسلمان ٿي. نه نه. پياري عشق جو ڪو مذهب ڪونهي. اهو خود هڪ مذهب آهي. توکي جيڪو عقيدو وڻي سو ڀلي رک. البت هيءُ ڳالهه ياد رکڻ ته هن بي دردن بستن جي اکيان پنهنجي درد جو اظهار نه ڪچ. اهي ڪجهه به ڪري ٿا سگهن. اهي ته خود پنهنجي وجود ۽ حفاظت واسطي به انسان جا محتاج آهن. آئنده تون انجي اکيان مٿو لڳڪڇ جو بي احتياج آهي. بي پرواه آهي. بي نياز آهي ۽ جيڪب جو مالڪ آهي. سوالين جو حد مٿن وارو خطائن معاف ڪرڻ وارو ۽ دعائن جي قبول ڪرڻ وارو آهي. پنهنجن ٻندن تي ماءُ هيءُ ڪان به زبانه مهربان آهي. اهو انسان جي وصل جا اسباب پيدا ڪندو. وڇڙيا وڇڙيلن سان ملائيندو ۽ من جون سرادون پورهيون ڪندو.

پياري! آءٌ توکي هڪ تحفو ڏيان ٿو جو مونکي پنهنجي جان

کان به پيارو آهي. تون به انکي ماه سنئون سانڊج. اهو غم جي وقت تنهنجي روح کي راحت ڏيندو ۽ مشڪل جي وقت تنهنجي مدد ڪندو. مان وٽ! هي ڪلام پاڪ. ان جو روز ڪونه کان سبق وٺندي رهج. آءُ جڏهن موندس تڏهن اچڻ شرط پهرين توکان هي پڇندس ته تون ان مان ڪيترو پڙهيو آهي؟ پياري هندي! تنهنجو هيءُ حسن و جمال آءُ تو وٽ اسانت رکان ٿو. انکي ساڳي طرح ڦاٽر رکج. ائين نه ٿئي ته غير ضروري غم ۽ فڪر ۽ انکي برباد ڪري ڇڏين. ڏس آءُ توکان وعدو وٺان ٿو ته ڪنهن به صورت ۾ غم ۽ فڪر ۾ پاڻ وٽ اچڻ نه ڏيندين، بي صبري ۽ نا اميدي مذهب عشق ۾ ڪفر آهي. صبر ۽ استقلال مان سڀ مشڪل حل ٿي ويندا. بس! توکي الله جي سپرد ڪريان ٿو. خدا حافظ.

هي محبت ڀريا لفظ اهڙا نه هئا جي هنديءَ کان جلد وسري وڃن. هيءُ پهريون ئي ڀيرو هو جو ان سعيد جي وائڻ هي لفظ ٻڌا هئا. انهيءَ ڪري انهنجو اثر سندس دل ۽ دماغ تي اڃا تائين موجود هو. گویا انهيءَ جو پهريائين سندس ڪنن تي پهچي رهيو هو. بس اهو ڏينهن، وري ڪڏهن به ان ڀڻ جي پوڄا نه ڪئي. رسمي طور تي ڪنهن وڏي ننڍي ڏينهن پنهنجي پرائين ساهڙين گڏ ۽ جنم سان گڏ مندر ۾ ويندي هئي. مگر سو به تڏهن جڏهن هو وڏو ٿيندي هئي ۽ اندر ٻي ڪا به ڀر ڪانه هوندي هئي. هينئر انجي دل ۾ ٻيو ۽ شردا جي بدران نفرت ۽ ڏڪار هئي. پاڻ ته انهن جي اڳيان مٿو نه ٽڪيندي هئي اڻلڏو پنهنجي ساهڙين کي به روڪيندي هئي ۽ سندن انهيءَ اسڏي شردا تي ڪلون ۽ ڍڙون ڪندي هئي. اهي ويچارهون کيس ديوتائن جي ڪوپ تون ۽ سراپ (پاراتي) ڏيڻ جا گهڻائي ڀڄ ڏيارينديون هيون مگر هينئر انجي دل ۾ صرف خدا جو خوف هو ۽ ٺاڪڻ کي ڏڪر جي برابر به نه سمجهندي هئي. اها ڪلي جواب

ڏهندي هن ته مون هينئر ڊهوتائن جي ڊهوتسا کي سڃاتو آهي. انجو ڪو ڪوپ ڪونهي. اهو نراڪار آهي جڳندشور آهي. پالڻهار آهي. مهاشڪتيوان آهي. هر هنڌ حاضر آهي، سڀ ڪجهه اهو ئي ڪري ٿو. جيڪي چاهي ٿو، ڪري ٿو. مون انجي چرڻن ۾ شيش نوابو آهي، اهو منهنجي رکيا ڪندو ۽ من جون مرادون پوريون ڪندو. هي پتر جا بت ڇا تا ڪري سگهن؟ مونکي هنن جي حال تي رحم ٿو اچي نه ته جيڪر کين گهجي ڪانولي ٻاهر اچي ڇڏيان. هنن جي پوڄا ڪرڻ اهڙي آهي جهڙي گڏين سان راند ڪرڻ. ڪو مها مورڪه انهن جي اڳيان نٿو ليڪي، باقي مان نه ڪڏهن به نه ليڪينديس. گسڪا ۽ جينا سنڌيءَ جون هي ڳالهون ٻڌي وانڙيون ٿي وينديون هيون ۽ چونديون هيون ته سچ بچ ڊهوتائون هن تي ڪوپ (ناراض) ٿيا آهن ۽ هينئر آها هري ٿي وئي آهي. ڪڏهن ڪڏهن ته ڏاڍي ڇوڙ به ايندي هين ۽ کائڻس رسي وينديون هيون، مگر سنڌي کين مگهوئي ڌاري ڇڏندي هئي. ورهن جي ساهڙپ هئي ها انهن ڳالهين تي ڪٿن واري نه هئي ۽ اهي به آهستي آهستي انهن ڳالهين تي هري ويون هيون. سنڌي جو هينئر هيءُ لير ٿي ويو هو ته صبح جو سويل ٻوڙ ٿئي مهل اٿندي هئي ۽ پنج شاني (وڻو) ڪري هڪين سان گڏ تپشيا (عبادت) ڪرڻ کانپوءِ وهدي هئي. قرآن شريف جو پاڻ (تلاوت) ڪرڻ ويندي هئي ته ٻين اچي ڏهه لڳندا هئا ته به نه اٿندي هئي. هڪ ڀيري ته قرآن شريف جي پاڻ ڪندي هئس به مٿان اچي نڪتو، مگر هن آلي وڃڻ يا بهاني ڪرڻ جي بدران بلڪل سچ ڳالهايو ۽ کيس اثر وڌي جي مشهورالوڪ اهنشد (لا اله الا الله محمد رسول الله) جو ارث (مطلب) اهڙو مناسب ۽ معقول لفظن ۾ ٻڌايو جو کلي خوش ٿي مات ڪري هليو ويو. قرآن شريف جي تلاوت ڪري اٿڻ کانپوءِ مٿيان لفظ انجي لاءِ گويا ورد هئا. اٿندي، وهندي، سمهندي، جاڳندي، کانئدي پيئندي

هتي انهن تي غور ڪندي هئي. ڪڏهن جيل جي نالي تي غور ڪندي هئي ته ڪڏهن ”امانت“ جي لفظ تي. ڏهن ۾ ۴ ٽي پيرا آئيني ۾ پنهنجو منهن وار ٿاهي چوندي هئي ته مونکي پراڻي امانت جو ۾ خيال ڪرڻ گهرجي. ڏٺي ڪري هيءُ امانت صحيح سلامت رهي. اڄ قرآن شريف جي تلاوت ۾ روزمره جي دستور کان گهڻي دير ٿي وئي آهي. ڪچڙي منجهند اچي ٿي آهي ته ۾ اڃا سنڌي اٿس جي نه ٿي ڪري. کيس اهڙو آئوڪ آندو (روحاني سرور) پراڻي ٿي رهيو آهي جو ان ۾ بلڪل محو ٿي وئي آهي ۾ هون سڀ ڳالهيون وري وڌون اٿس. سڪينه ۽ سنڌي هئي آهيون ساهون ويٺيون آهن، وچ نسي قرآن شريف رحل نسي پيو رکيو آهي. حضرت يوسف عليه السلام واري دردناڪ قصي تي ۾ هن جي وچ ۾ گفتگو ٿي رهي آهي جنهن مان پتو لڳي ٿو ته سنڌي ”سوره يوسف“ نائين قرآن شريف پڙهي چڪي آهي. سڪينه حضرت يوسف جو سندس حاسد ۽ بي درد ڀائرن جي هٿان ڪوه ۾ ڪرڻ، مصر جي بازار ۾ غلام ٿي وڪامڻ، ورهن جا وره ليد ۾ رهڻ ۽ آخر مصر جي بادشاه ٿيڻ جو دردانگيز داستان بيان ڪري جڏهن هن ڳالهه تي پهتي ته حضرت يعقوب عليه السلام پنهنجي بيماري پٽ جي جدائي ۾ روئي روئي اکين جو سور ۾ وڃائي ويٺو ۽ آخر کيس منو جهڙي ناسيد ٿي ماڻ ڪري ويهي رهيو ته اوچتو ئي اوچتو اسيد جو تارو ڪڙبو ۽ هڪ روحاني ڪشش محسوس ڪري چوڻ لڳو ته يوسف (عليه السلام) زنده آهي مونکي مصر مان ان جي پراڻن جي پوءِ هتي اچي. هيءُ لفظ چوندي سڪينه جو آواز گهڻو ٿي ويو اکين ۾ پاڻي نري آيس ۽ مٿس بيهوشيءَ جي حالت طاري ٿي ويئي، هوڏانهن سنڌيءَ جو ۾ اهوئي حال ٿي ويو ۽ پنهنجي کي خبر نه رهي ته ڪهڙي جهان ۾ آهن؟ ڪڇ دير نائين منڊن اها حالت رهي. آخر سڪينه جي اک کلي ۽ سنڌيءَ کي هوش ۾ آئي چوڻ لڳي ته:

پيدا اڃ مونکي سعيد جي پيراهن جي بوءِ پئي آهي.
 سندري۔ مون کي ته سندس مشڪي گهوڙي جي ملڪار پئي پڌڻ
 ۾ آهي.

ايتري ۾ گنگا اندر آئي ۽ اوسندي شرط چيائين ته اڃ منهنجي
 سڄي اک پئي ڦرڪي لاشڪ ڪو مهمان ايندو. منهنجي سڄي اک
 ڦرڪندي آهي ته هميشه ڪو نه ڪو پاهريون مهمان اوسندو آهي
 ماهون پت تي هڪ ڪانءُ آهي ويٺو ۽ زور شور سان ڪان ڪان
 هڪڙو لڳو. سندري ان ڏي نھاري چوڻ لڳي ”نو ڪيانتا ڪير هيانتا
 ڏيان ملي لولي. منهنجو ————— تو آهي“ ڀيري ڪن جنا
 ڊوڙندي پئي آهي ۽ هٿ ۾ ڏوٽي آڻي. سندريءَ جي پيرمان وهندي
 ڏوٽيءَ کي مٿان ڀڻ آگرين سان جهلي چوڻ لڳي ”سعيد تو آهي.
 سعيد تو آهي. سعيد تو آهي.“ ٽئين ڀيري سان ڏوٽي ڇري ۽ خوشيءَ
 وڃان جنا واکو ڪري چوڻ لڳي. ”اوهو ڏوٽي ڇري. اڃ ضرور
 ايندو. گنگا! نو ڏوٽي ڇرندي ڏني نه، سندري! نو به ڏني نه، سڪين
 نو به ڏني نه؟“

هي انهن ڳالهين ۾ هيون ته مٿان مهراج آيو ۽ سڪين کي سڏي
 چوڻ لڳو ته ”تنهنجو ڀاءُ آيو آهي ۽ ان سان گڏ ٻيا به ٻه ماڻهو آهن.
 انهن جي رهڻ ۽ کائڻ پيئڻ جو انتظار ڪر.“
 حمدا۔ مهراج! ڇچ نا چئو؟

مهراج۔ مون اکي ڪڏهن ڪوڙ ڳالهايو آهي جو هينئر ڳالهايندس.
 گنگا۔ سرن ته اکي ئي ئي چيو ته منهنجي اک تي ڦرڪي. اڃ ضرور
 مهمان ايندا.

حمدا۔ منهنجي ڦار سڄي ڪين ئي ؟
 مهراج۔ مهمانن کي اتي ويهاري آءُ آيس اوهانکي خبر ڏيڻ. هاڻي آءُ
 وڃي ٿو انهن وٽ وهان ۽ حال احوال وٺان. انهيءَ وچ ۾ توهين

هندو پست ڪري وٺو.

سناري خوشي ۽ دڄان اٿي ڪڙي ٿي ۽ آئينه ۾ منهن ڏسي
 ڇوڻ لڳي ته هي ڪوماڻل منهن، هي زرد رخسار هي
 لڪر مند اکيون، هي لطيف ۽ لاغر جسم ڏسي ڇا چوندو؟
 مونکي سندن امانت جو زياده خيال ڪرڻ گهريو هو.
 (آه سرد پري) وڃوڙي ۾ هي حال نه ٿيندا ته ٻيا ڪهڙا حال
 ٿيندا؟ خبر! لڪر ڪونهي. سندن ديدار ٽن شرط منهنجي
 منهن تي رونق اچي ويندي ۽ پاڻ سمجهندا ته مون سندن امانت
 جي حفاظت ڪرڻ ۾ ڪوتاهي ڪانه ڪئي آهي. ائين چئي
 پاڻ تڪڙي تڪڙي سنان جي ڪونسي ۾ وڻي ۽ سنان ٻائي
 ڪري نئون ريشمي وڳو ڍڪي ۽ -ار سينگار ڪري لهي ٺڪي
 ويهي ته ايتري ۾ حڪيمه مهمانن جي رهائش ۽ کاڌي پيئي جو
 ضروري انتظام ڪري موٽي آئي. گنگا ۽ جنا به وهنجي منهنجي
 نوان ڪپڙا ڪري اچي حاضر ٿيون ۽ سندري کي ڇوڻ لڳيون
 ته مٺائي ڪرائي.

سندري - مٺائي گهڻي، تورو نرسو نه گهرايان ٿي.

جهدا - نرسن ۾ سڀ ڪونهي.

گنگا - دير ڪانه ڪبي، مونکي ڏوڪڙ ڏي ته مان پاڻ تي گهرايان.
 سندري - ڏوڪڙ ڇا آهن؟ مان ته مٿن ڪا به عهدي ڪرڻ لاه
 نيار آهيان.

سڪهلم - گنگا! ڏوڪڙ ڪهڙا گهرجن؟

گنگا - سوا روپيه.

سڪهلم - (کلي) ٻه! فقط سوا روپيه. ٻائي! ايڏائي روپيا ته مان
 نه ڏيان.

سندري - جنا! مان وٺا هي پنج روپيه. آهي ڪي ڇوڻي موڪل

تہ مڏائي وٺي ڏياري موڪلي ۽ پاڻ بہ اچي ٿي وڃي. گهڻائي
ڏينهن ٿي ويا آهن تہ آني ڪانہ آهي.

سنڌري پنهنجي ساهيڙين جي وچ ۾ ائين سونهي رهي آهي جيئن
جڏ تارن وچ ۾. ان جو منهن گلاب جي گل وانگر ٻهڪي رهيو
هو ۽ ساڪيات سرڪڻ جي ايسرا يا بهشت جي حور ٻئي معلوم
ٿي. ڏينهن ٽپي ويو هو ۽ پوري منجهند ٿي چڪي هئي. مهراج
مهمانن جي ٿڪ جو خيال ڪري کين جلد ئي رهائش واري جاء
ٿي وٺي ويو جتي ٻهجي الهن هٿيار پنوهاڙ لائڻا غسل ڪيو.
ڪپڙا بدلايا. ان کانپوءِ مهراج آيو ۽ ڪنهن کي چيائين تہ
هلي مهمانن کي ماني ڪارائي ۽ انهن کي مل. سنڌري کي
چيائين تہ ان سان مدد ڪار ٿي ۽ پنهنجي عزت ۽ جان
بچائڻ واري. مرز مهمانن کي هلي ڪوڪار. هي ٻئي چئيون
پنهنجي نصيب تي ساز ڪنديون، خوش ٿينديون، ڪلنديون،
ٿڙنديون ٿي آيون. ڪنهن پنهنجي ڀاءُ سان وڏي حب ۽ آڪير
سان ملي ۽ ان بہ کيس پيار ڪيو ۽ ڪافرن جي قيد مان جلد
آزاد ٿيڻ جو دلايو ڏنو. سنڌري سعيد سان چار چشمي ٿيندي
شرط اکين جي ذريعي ان کي پنهنجي دلي جذبات کان آگاه
ڪيو ۽ تورو سرڪي هٿ جوڙي لاسڪار ڪئي مگر وات
مان ڪجهه بہ ڪڍي نہ سگهي ڪنهن دسترخوان وڇايو. ماني
آندي، مهمانن جا هٿ ڌاريا. سنڌري ٻڪو هڻڻ ۽ ٻائي پيارڻ
جو ڪم پنهنجي ذمہ ڪيو. مهمانن کائڻ کائي هٿ ڌوئي دعا
گهري ۽ پنهنجي جاء تي لهي ويٺا. سنڌري ڪجهه خشڪ ۽
تازو ميوو ۽ ڪجهه مڏائي کڻي آئي ۽ آلي سعيد جي اڳيان
رکيائين. سعيد سرڪي شڪر بہ سان اهو تحفو قبول ڪيو ۽
اٿي پنهنجن هٿن سان سڀني کي اهو ورهائي ڏنائين. سنڌري

اشارن ٿي اشارن ۾ مطالب سمجهي وٺي ۽ طوعاً و کرهاً کيس
 ۾ ڪجهه وٺڻو پيو. ان کان پوءِ سنڌي ۽ پنهنجي هٿن سان
 خوشبودار پاڻ تيار ڪري سڀني کي ڏنا. سهدان ۽ ونڪر ٽڪجي
 آيل هئا انهيءَ ڪري مهراج انهن جي آرام جو خيال ڪري
 اتي کڙو ٿيو ۽ سنڌي ۽ ڪي به پاسن ڀرتن کڻي پنهنجي جاءِ
 تي آيون. سار تي انتظار ختم ٿيو. رواجي طرح هڪ ڀڻي کي
 حال احوال ڏنا ويا. سفارت جي ناکاميابي ۽ جي احوال سڀني
 جي دامن کي سخت صدمو پهچايو. خاص ڪري سنڌي ۽ کي
 نه حد کان زياده رنج ۽ الم ٿيو. مگر سعيد جي دلداري ڏيڻ ۽
 پنهنجي پروگرام کان واقف ڪرڻ ڪري انکي نا اسيديءَ ۾
 به اسيد جي جهلڪ نظر اچڻ لڳي. خلاصگي ۽ المهن جي وچ ۾
 راز و نیاز جون گهالهون ٿيون انهنجي اسانکي خبر ڪانهي.
 سعيد هڪ هفتي تاءِ اتي رهيو تنهن کان پوءِ پنهنجي پروگرام
 جي تڪميل لاءِ روانو ٿيو. سنڌي ۽ ڪي به ساڳي مشغولي
 ۾ رهيون ۽ انجي ڪاميابيءَ لاءِ دعائون گهرندڙون رهيون.

اعلان جنگ

(۱۸)

خلافت اسلاميه جو درياءُ پوري زور شور سان لهرون هلي رهيو هو. اسلامي فتوحات جو سيلاب روز بروز وسيع ٿيندو وڃي ٿو ۽ جنهن به طرف رخ رکي ٿو تنهنڪي پنهنجي تيز وهڪري ۾ لوڙهي وڃي ٿو. ايران، مصر، روم جن ٽي شب و روز ڪفر ۽ ظلمت جا ڪارا ڪڪر چٽيل رهندا هئا نور توحيد مان معذور آهن. مصر ۽ ڪيرلي جون زبردست سلطنتون مسلمانن جي زبردست ٽڪرين آهن. دنيا جا ٽي وڏا کنڊ يورپ، ايشيا ۽ آفريڪا مسلمانن جي سڌي سطوت ۽ هيبت کان لرزه براندام آهن هڪ طرف اسلامي فوجون ”قيس“ فاتح ڪاشغر جي سرڪردگي ۾ شهنشاهه چين کان بخراج وصول ڪري رهيون آهن. ٻئي طرف ”موسيٰ ابن نصير“ جي زبردست قيادت اسلامي لشڪر اڪهين جي قسمت جو مالڪ ٿي اڪهين وڌي رهيو آهي. دنيا جي مشهور بهادرن ۽ بهلوانن جون گردنون اسلام جي اڳيان جهڪي رهيون آهن. مشرق ۽ مغرب جي تقدير مسلمانن جي شمشير خارا شڪاف بدلائي ڇڏي آهي ۽ دنيا جي ڪنهن وڏي کان وڏي طاقت کي به همت نٿي ٿئي جو مسلمانن وڏي اک کلي ڏهاري سگهي. حق ته هيءُ آهي ته مسلمانن جون گردنون صرف خدائي ذوالجلال جي اڳيان جهڪيل هيون ۽ انهيءَ ڪري ٽي ساري دنيا جي سرڪش، غرور انسانن جون گردنون مسلمانن جي اڳيان جهڪيل هونديون هيون. دنيا جو قديم ترين شهر ”دمشق“ اسلامي دارالخلافت آهي جو پنهنجي روز افزوز آبادي، عمدگي ۽ خوبصورتي جي ڪري دنيا ۾ عروس البلاد جي نالي سان مشهور آهي. شهر جي

مغربي حصي ۾ سليل جنگ سو سو چو هڪ عاليشان محل آهي جنهن کي ”قصر خلافت“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. ان جي اڳيان هڪ وسيع ميدان آهي جنهن ۾ هر جمع ڏينهن نماز کان پوءِ خليفه وقت جي اڳيان فوجي سلاسي ٿيندي هئي اڄ جمع جو ڏينهن آهي. هن بهرن جو وقت، حسب دستور خليفه عبدالماڪ جمع نماز کان پوءِ زرق برق پوشاڪ ۾ هڪ شاندار ڪموت گهوڙي تي سوار ٿي اسلامي فوج جو معائنو ڪري رهيو آهي. ساڻس گز قاضي القضاة (شيخ الاسلام) وزير اعظم ۽ وزير جنگ به گهوڙن تي سوار آهن. پهرئين سوار فوج آهي ۽ خليفه جي اڳيان سلاسي ڏيندي اڳتي رواني ٿي. انهي کان پوءِ بيدل فوج جو وارو آيو ۽ اها به ٽي فوجي دستا مس لنگهيا ته ايتري ۾ پري کان شاهي رستي تي غبار نظر آيو ۽ ٿوري دير کان پوءِ هڪ گهوڙي سوار ظاهر ٿيو جو وڃي منهن وانگر ڏوڪيندو هئي آيو. گه-وڙي کسي چوٽ چڙي ڏنو هٿائين جو پنهنجي سرعت رفتار جي ڪري برق کان به تيز هئي معلوم ٿيو. وار خواهه گهوڙو پگهر ۾ وهنجي ويا هوا ۽ هتي بري طرح هڪڙي رهيا هوا سوار جي چاهي مان غم ۽ غصي جا آثار ظاهر هوا ۽ ڏسڻ ۾ ائين هئي آيو ته خدا نخواستہ مسلمان ڪٿي ڪنهن تڪليف هيٺ آيل آهن ۽ هي انهن جي امداد لاءِ ههڙي طرح پرشانيءَ جي حالت ۾ خليفه المسلمين جي خدمت ۾ پهچڻ گهري ٿو. سوار جي هن غير معمولي حالت هني کي پاڻ ڏي متوجه ڪيو ۽ خليفه المسلمين به چهر براه ان جو انتظار ڪرڻ لڳو. سوار جڏهن قريب اچي پهتو ته با آواز بلند السلام عليڪم چئي ٽپ ڏئي گهوڙي نان لهي پيو.

خليفة المسلمين - وعليڪم السلام. بابا! ڪر خبر؟ خير ته آهي؟
قاصد - امير المؤمنين! منڌ جي راجا قيدن آزاد ڪرڻ کان انڪار

ڪيو آهي! مسلمان ڪافرن جي قود ۾ بري طرح سڙي گهري رهيا آهن. ٻيو هورئون معصوم لياڻيون ۽ پٽير ٻار خليفه المسلمين ۽ سڀني مسلمانن کي امداد ۽ وافر لاءِ ڪاري رهيا آهن.

هيءَ هڪ بجلي هئي جا مسلمانن جي دٻن تي ڪري يا هڪ تور هو جو مسلمانن جي دٻن جي آر پار لنگهي ويو. ۽ سڀني جي پيمانءَ صبر کسي لبريز ڪري بلڪل بي قابو ڪري ڇڏيائين. غصي وڃان جهرا سرخ ٿي ويا. حميت اسلامي جو جوش رڳو رڳو مان ظاهر ٿيڻ لڳو. درياءَ شجاعت موجزن هو. هر هڪ مسلمان جي اهائي خواهش هئي ته فوراً اتي پهچي پنهنجي مظلوم ڀائرن جي مدد ڪري. مري ۽ ماري. خليفه المسلمين به نهايت متاثر ٿيو ۽ اکين ۾ پاڻي ٿري آيس ۽ هي اختيار زبان مان هي لفظ نڪري ويس.

”آئون آزاد هجان ۽ مسلمان ڪافرن جي قيد ۾ هجن.“

هڪ صبر جي نماز جو وقت تنگ ٿي رهيو هو. مؤذن هدايتي توحيد بلند ڪئي ۽ سڀني کي شهنشاه حقيقي جي جبروت اڳيان سر تسليم خم ڪرڻ جو اطلاع ڏنو. خليفه المسلمين امام ٿيو ۽ هيا مقتدي. سڀني جون پيشانيون خدائي ذوالجلال جي اڳيان جهڪي ويون. نماز کان فارغ ٿيڻ بعد قاصد راجا ڏاهر جي چلي ۽ ايشياڻي سالڪ جي گورنر جنرل ”حجاج بن يوسف“ جي سنڌ تي چڙهائي ڪرڻ جي درخواست خليفه المسلمين پنهنجي پرائيوٽ حڪمراني (محرر خصوصي) کي گهرائي انهن جي گذارش ڪرڻ جو حڪم ڏنو. راجا ڏاهر جي چليءَ ۾ لکيل هو.

”مسلمانن جا جهاز سامونڊي ڌاڙيلن ڦرندا هئا. انهن تي منهنجو ڪو وس هلي نٿو سگهي اهي تمام سرڪش آهن ۽ ماري هندستان ۾ ڦهليا پيا آهن. منهنجي ڪناري تي انهن جون وڏيون بيٺڪون آهن. ڪابه حڪومت انهن مان پڙي نه ٿي سگهي.“ ان کان پوءِ حجاج بن

هون جي درخواست گذارش هيٺ آئي. ان ۾ لکيل هو ته ” سنڌ جي راجا جو جواب تهذيب ۽ شائستگيءَ جي پٺيان کان ڪريل ۽ نهايت بيهوده ۽ غلط آهي. حقيقت ۾ سامونڊي ڌاريلن کي ههڙي طرح رهڻي ۽ ڦارنگري لاءِ چوٽ ڇڏي ڏيڻ جو سبب هيءُ آهي ته سنڌ جي رستي حملي ٿيڻ جي حالت ۾ اهي فوج جو ڪم ڏيڻ ٿا ۽ سنڌ کي ڌارين جي حملن کان بچائي سگهن ٿا. عبدالله ملڪ جي اندروني حالت ۾ چڱي طرح ڇاهي ڏني. ان جهڙا رپورٽ هٿ ڪئي آهي ان مان معلوم ٿو ٿئي ته ملڪ ۾ سخت بد نظامي آهي. اسن امان مفقود آهي. ماڻهو موجوده حڪومت مان بيزار آهن. راجا سخت عياش آهي. رعيت جي عزت سلامت ڪانهي. ملڪ ۾ کيس ڪٿي به ڪنهن حسين خوبصورت چوڪريءَ جو پتو لڳي سهي پوءِ انکي زوريءَ کڻائي وٺي ٿو ۽ ان جي عصمت ڦري ڪري ٿو. راجا جي بي حياتي ۽ عياشي هن حد کي وڃي پهتي آهي جو پنهنجي سڳي پٽن سان شادي ڪرڻ کان به نه گڻو. اها مظلوم عورت به خليفه المسلمين کي انهيءَ ظالم جي چٽي سان ڇڏائڻ لاءِ هڪاري رهي آهي. جيڪڏهن اهو خود ڌاريلن ۽ رهڻن جي اڳيان بيوس آهي ته پوءِ انکي غريب ۽ بيوس رعيت تي حڪومت ڪرڻ جو ڪهڙو حق آهي؟ حضور جن پراڻ ڪرم سنڌ تي حملي ڪرڻ جي اجازت مرحمت فرمائين. انشاءِ الله تعاليٰ سنڌ جو خرچ سنڌ مان ئي لڪري ايندو.“

خليفة المسلمين۔ (شيخ الاسلام کي مخاطب ٿي) هن حالت ۾ شرع شريف جو ڪهڙو حڪم آهي؟

شيخ الاسلام۔ هن حالت ۾ جهاد فرض آهي. خليفة المسلمين کي فوراً اجازت ڏيڻ گهرجي.

خليفة المسلمين۔ (وزير جنگ کي مخاطب ٿي) توهان جي ڪهڙي راءِ آهي؟

وزير جنگ۔ هڪ هڪ ساهي پنهنجي مظلوم ڀائرن کي ڪافرن جي قيد مان آزاد ڪرائڻ لاءِ بيتاب ۽ سر بڪف تيار آهي، صرف اجازت جي دير آهي.

خليفة المسلمين۔ (وزير اعظم کي مخاطب ٿي) توهانجو ڪهڙو خيال آهي؟

وزير اعظم۔ خدا تعاليٰ جي فضل سان خزااو معمر آهي، جنگي اسباب ۽ اسلحہ جي ڪمي ڪانه آهي، هر هڪ مسلمان اسلام جو جانباز ساهي آهي، بلاشڪ اجازت ڏيڻ گهرجي.

خليفة المسلمين مجلس شوريٰ سان صلاح مشوره ڪرڻ بعد جنگ جي اجازت ڏني ۽ محرر خصوصي جي هٿان ”حجاج بن يوسف“ جي خط جو جواب لکائي مهر ڪرائي ساڳئي احمد جي هٿان روانو ڪيو.

راجا ڏرسين جي ڪاٺ (۱۹)

راجا ڏاهر جو ننڍو ڀاءُ ”راجا ڏرسين“ هڪ ڪرماٽا ۽ بد وارش هو ۽ برهمن جي راڄ جي بادگار شهر برهمن آباد جو والي هو. ان ۾ راجا ڏاهر واريون ٻريون عادتون ڪين هيون. عيش عشرت، ناچ راڳ ۽ شراب ڪباب کان دور رهندو هو ۽ عام طرح مادي زندگي پسند ڪندو هو ۽ پنهنجو وقت گهڻو ڪري پوڄا پاٽ ۽ يوگ اپاس ۾ صرف ڪندو هو. راجپوتي ڳالهين جو به ڏاڍو چالو ۽ ڳالو سٽس هو. پنهنجي پاڙيسري راجائن سان نرمي ۽ دوستي جو تعلق رکيو اٿندو هو. جنهن ڪري جنگ يا لڙائي جو ڪو به امڪان ڪو نه هو. ملڪ ۾ امن امان هو. رعيت ڪانئس ڏاڍي خوش هئي ۽ مٿانس پٺهار پئي ٿيندي هئي. سچ نه هيءُ آهي راجا ڇچ جي گاديءَ تي جيڪڏهن هڙو دور اللهش ۽ قابل آدمي وڃي ها ته جيڪر سنڌ جي هندو راڄ کي ڪو نه لوڏو نه اچي ها. مگر بدفستيءَ سان حڪومت جي واڳ راجا ڏاهر جهڙي عياف ۽ شهوت پرست جي هٿ ۾ اچي وئي جنهن آخر ۾ هڪ ڪنن ڪرتوتن سان نه صرف پنهنجو ۽ پنهنجي خاندان جو بلڪه سنڌ جي هندو راڄ جو هميشه لاءِ خاتمو ڪري ڇڏيو. راجا ڏاهر جي پنهنجي سڳي پٽ ”راجڪماري پائي“ سان شادي ڪرڻ واري خبر وڃ وانگر ساري ملڪ ۾ پکڙجڻ وڃي ۽ چؤطرف نه. صرف مٿس بلڪه ساري برهمن خاندان تي ڦٽ لعنت وڃي لڳي ۽ عام طرح شاهي خاندان جي برخلاف سخت ناراضگي پيدا ٿي. راجا ڏرسين کي جڏهن هيءُ خبر پئي ته زين سندس ڀرن هيلان نڪري وئي ۽ تن بدن ۾ آڳ لڳي ديس جوش ۽ غصي کان بيتاب ٿي راجا ڏاهر کي لکيائين ته: ”او چنڊال ڀائي! تـو هيءُ ڪهڙو ڪم ڪو؟ هينرين راتين

هولدي به او راوڻ روڊي دشت! تنهنجي ڪام ترشنا (شعوت پرستي) پوري نه ٿي ۽ سڳي پيڻ مان به نه ٿرئين؟ آه! اي برهمڻ، ڪل ڪي ڪلڪ لڳائڻ وارا دشت! تنهنجو اهڙي قدر من ملين ٿي ويو ۽ ٻڌي پرست ٿي وئي ۽ هر دو ٻاٻي ٿي ويو جو توکي هيءَ به خبر نه رهي ته نه رڳو پاڻ تي، پر هندو جاني، هندو ڇيٽا ۽ هندو ڌرم تي اهڙو لڪو لڳائڻ ٿو جو دنيا جي تاريخ ۾ هميشه لاءِ فائز رهندو ۽ ڪڏهن به متجي نه سگهندو. او آڏوسي ۽ ڀال! تون مانا جي پيٽ ۾ ڇوٽ ٿي وڃن ها. ٻا ڄمڻ وقت دائي ٽڙيءَ تي نهن ڏيئي توکي پورو ڪري ڇڏي ها ته بهتر هو. آه! او هچارا! هيءَ ڏاڏي کي لڳائڻ وارا! سو ساري ڪل جي ستيا ناس ڪري ڇڏي ۽ اسان سڀني جو لڪ ڇپ وڌي ڇڏيو. چوڌاري ڦٽڪار پئي پوي ۽ ڪيڏانهن به ڪنڌ کڻي نٿا سگهون. او ڪام اڏين راکش! توکي پيڻ تي نه ته اهلا استريءَ تي به دٻا نه آئي ۽ انجي ساري زندگي برباد ڪري ڇڏي. آه! او ظالرا! توکي ويڃاري اهلا تي به ترس نه آيو ته ڇا هيءَ خيال به نه آيو ته مٿان اهلا جي آه اگهي وڃي. پرمانا ڪوپ ٿي ۽ اهڙي آهڻا (آلت) اچي ڪڙڪي جو مارو ڪل نٻاه ٿي وڃي. هاءِ! منهنجو رت لهڪي ٿو. هيٺون ڪاٺي ٿو، جگر جلي ٿو، سينو مڙي ٿو، رڳ رڳ ۾ ٻاهر لڳي وئي آهي. ڇا لکي ڇا لکان! پس! او ٻاٻي چنڊال! هن خط ڏيڻ شرط راجڪماري ڀائي مون ڏي ڏياري موڪل نه ته پوءِ نتيجو چڱو نه نڪرندو.”

راجا ڏاهر تي هن دڪدانڪ چئي جو ڪو اثر ڪو نه ٿيو. انجي اکين تي انڌ جا ڪوپا چڙهي ويا هئا. مٿي ۾ حڪومت جو نشو ڀريل هو. شرم ۽ حيا ڪاٽس اڳيئي موڪلائي چڪو هو. غصي ۾ آهي چيائين ته ”هيءَ ڪمر جو موٽڪي ائين لکي؟ هن ڏالائق منهنجو ايمان ڪيو آهي. انکي جوگي سيکت ڏيندس.“ مگر وڏي وزير ”ٻڌمان“

جي سڃاڻڻ تي سندس جوش ڪجهه ڏرو ٿيو ۽ ڪجهه سندس ضمير
(روپڪ) ۾ کيس انهيءَ ڀري ڪم تي لعنت ملامت ڪئي. جواب ۾
لکيائين ته:-

”مون کي جوتشين جي اڳڪٿي انهيءَ ڪم لاءِ مجبور ڪيو
۽ راج پاڪ جي سلامتيءَ لاءِ لاچار ائين ڪيم. وڏن وڏن پنهنجن جي
فتويٰ موجب ويدڪ ريتي مان مون اهو وواءِ ڪيو آهي. انهن جو
چوڻ آهي ته ”ابشور اٿام نه دوشاد.“ راجا پڳوان سان آهي ۽ پڳوان
لاءِ ڪو به ڏوه ڪو نه آهي جيڪي وٽس سو ڪري. ڌرم نه خود
راجا جي سھائتا (مدد) جو محتاج آهي. اوهان کي چڱيءَ ريت مدد
آهي ته ويدڪ ريتي مان ٿيل وواءِ آڏو آهي. اهو سڀئي وواءِ موت
جي ٿئي ٿو سگهي. راجڪماري پائي هينئر باقاعدي منهنجي پيران
پاري رائي آهي. آءُ ان کي اوهان ڏي ڪئن موڪلي سگھندس؟
اوهان کي شائتي ڪرڻ گھرجي. جيڪو ٿيلو هو سو ٿي چڪو. دل
ولت مولې هٿ نه ٿو اچي. هالي چاڻي سگھندو. لوڪ جي ننڍا ٿي ٿي
۾ ٿي ڏينهن ٿيندي. پوءِ ڪنهنڪي اها ياد به نه رهندي.“

راجا ڏرمين کي هن جواب تي هيڪاري غصو آندو ۽ کيس
لکيائين ته ”او مورڪ! تون ڇائين ٿو ته انهيءَ لفظ مان تقدير بدلاجي
ويندي ۽ تنهنجو راج پاڪ سلامت رهندو؟ سڀاڻن سچ چيو آهي ته
”ولاش ڪائي و ڀرت ٻڌي.“ جڏهن ڪنهنڪي ڪندي آهي ته ان
جي ست مارجي ويندي آهي ۽ اهو هاڻين پنهنجي پير تي ڪهاڙو هلي
پنهنجي تباهيءَ جا اسباب پيدا ڪندو آهي. مون کي هينئر هڪ ٿي وئي
آهي ته تنهنجي تباهيءَ جو وقت اچي پهتو آهي ۽ تنهنجو راج اڳي پوءِ
ناس ٿي وارو آهي. هاڻا تو هي ڇا لکيو آهي ته اهو وواءِ ويدڪ ريتي
مان ٿيل آهي؟ ويدڪ ريتي مان اهڙي قسم جو وواءِ ٿي ٿو سگهي.
يلا پاءُ پيڻ جي شادي ڪڏهن ٿي سگهي ٿي. راجڪماري پائي کي

جيڪڏهن تون مون ڏي لٿو سوڪلين ته اڙائيءَ لاءِ تيار رهج. آءٌ
 پنهنجي بهادر فوج سان ڪاهي اچان ٿو. پوءِ پاڻهن توکي سڌ هوندي
 ته تنهنجو راحڪش راج گهٽ ڏينهن ٿو لائڻ رهي؟“

راجا ڌرمين هڪدم جنگ جي تياري ڪئي ۽ هڪ وڏو هٿڪڙو
 سان هڪري اردو ڏانهن روانو ٿيو. هيڏانهن راجا ڏاهر به مقابلي لاءِ
 نڪتو ۽ ڪجهه ڏينهن تائين شهر کان ٻاهر هڪ ميدان ۾ انجو انتظار
 ڪندو رهيو. ان جي پوئين ۾ زباده ڊهر ٿي. شڪار واسطي جهنگ ڏانهن
 روانو ٿيو. اهو شڪار ۾ مشغول هو ته پٺيان راجا ڌرمين اردو ۾ اچي
 هڪڙو ڪيو ۽ شهر ۾ اندر داخل ٿيڻ جو ارادو ڪيائين مگر شهر وارن
 ڦاڪ بند ڪري لڙائيءَ جو ارادو ڪيو. اتفاقاً هڪي چڱا ماڻهو وڃ ۾
 اچي پيا ۽ راجا ڌرمين کي سمجهائي لڙائيءَ کان روڪيائون ۽ کيس
 عرت سان وٺي اچي شهر جي اولهه پاسي واري دروازي وٽ لٿائون ۽
 راجا ڏاهر ڏي ماڻهو ڊوڙايائون. راجا ڏاهر خبر ملڻ شرط اردو ۾ آيو ۽
 رات پنهنجي ڀاءُ جي دعوت واسطي نياربون ڪيائين ۽ صبح جو
 کيس دعوت جو پيغام موڪليائين. مگر راجا ڌرمين مڙس ماڻهو هو ۽
 دعوت قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيائين ۽ انهي ڏينهن شام جو راجا
 ڏاهر جي ماءُ ۽ ٻيا شاهي خاندان جا آڏسي راجا ڌرمين کي سان ويا ۽
 کيس سمجهايائون ته راجا ڏاهر اها شادي شهوت پرستي جو شڪار ٿي
 نه ڪئي آهي. بلڪ دل جي هڪ سٺائي ۽ راج پاڳ جي سلامت رهن
 واسطي ڪئي آهي. اسيد ته اوهان ان جو قصور معاف ڪندا. راجا ڌرمين
 لاچار ٿي ماءُ جي سفارش قبول ڪئي ۽ پنهنجي ڀاءُ کي اهو قصور
 معاف ڪيو. ٻئي ڏينهن راجا ڏاهر کيس دعوت ڏئي پنهنجي محل ۾
 گهرايو مگر ان چيو ته مون قسم کنيو آهي ته اوهان جي محل ۾ اندر
 پير نه رکندس جيڪڏهن اوهين ٻاهر اچي مون سان ملندا ته وڏي مهرباني
 ٿيندي. راجا ڏاهر ٻئي ڏينهن پنهنجن اسيرن وٽن سان گڏ وڏي

ٺٽ سان، پاءَ کي ملڻ وڌو مگر راجا ڏرسين جي جيئن مشن نظر پئني
جوش ۽ غيرت وڃان هڪدم ان کي بخار اچي ويو. اکيون لال ٿي
ويون. بدن کوري وانگر ٻڙڻ لڳو ۽ هوش حواس جاءِ نه رهيو. بخار
دم بدم ترقي ڪندو ويو سڄي ٻٽ تي ڦوڪڻا نڪري آيا. گهڻائي
وڃڻ طبيب اچي هڪڙا ٿيا، مگر ڪوبه علاج ڪارگر نه ٿيو. درد لادوا
ٺاهت ٿيو. ڇوٽين ڏينهن پراڻ نياڳباڻين. راجا ڏاهر دستور موجب الجوه
لاش جلايو ۽ ڪريا ڪرم جون رسمن ادا ڪيون ۽ ان کان پوءِ
-واءِ ڪنهن به قسم جي ڪٽڪي جي عيش و آرام ڪندو مڃئون
ماليٽو رهيو.

محفل عيش

(۲۰)

رات جو ابتدائي حصو آهي سنڌ جي راجا جو محل ساڪيات
 اندر پڳوان جو آڪارو بنجي ويو آهي. وچر هڪ عاليشان ڀنگ نسي
 راجا ڏاهر پراجمان آهي. سڄي ۽ ڪهي پاسي ڏسڻ نموني جي اوشائي
 ڪرڻين (جنڊيءَ تي وڙهيل رڳيل ليڪ وارين منجڻ) نسي درجي
 بدرجي اسر اسر ۽ ٻيا وڏا وڏا مائهو وڊل آهن. سامهون هڪ سؤ
 (۱۰۰) پرستان جون ڀريون يا ڀارت ورش جون ديوون موجود آهن
 جي پنهنجي دلفريب حسن و شيب ۽ داربا بلا ناز و انداز جي ڪري
 اندر پڳوان جي ڀرين کي شرمائي رهيون آهن. سوين سبز ڀريون لکين
 لال ڀريون هر هڪ ديويءَ جي هر هڪ ادا تان قربان آهن. معلوم ائين
 ٿئي ته ساڪيات سرگ جون اسراڻون يا ڀارت ورش جون چوڻ
 ڀري جمال نازين ديوون اندر پڳوان جي آڪاري کي شه ڏيڻ لاءِ
 هتي مڪيون ڪيون ويون آهن. عيش عشرت جو سڀ سامان موجود
 آهي. شراب جو دور چالو آهي. طبلي ۽ مارنگي جي سرور محفل کي
 گرم ڪري ڇڏيو آهي. ڀري جمال ديوون جدا جدا قسمن جي
 ناچ ۽ راڳ سان حاضرين کان خراج تحسین وصول ڪري رهيون آهن.
 هندستان جا مشهور مشهور گویا واريءَ وٽيءَ تي پنهنجي خوش الحاني
 سان هندستاني موسيقي جو ڪمال ظاهر ڪري رهيا آهن. هر هڪ
 پنهنجي پنهنجي جاءِ تي مست آهي ۽ لشي ۽ جدا جدا قسمن جي
 حرڪتن سان پنهنجي از خود رفتگي جو ثبوت ڏئي رهيو آهي. اڏيءَ
 رات تائين هيءَ محفل گرم رهي ان کانپوءِ ڀارهن ديوون پنهنجي
 قدرتي لباس (بي لباسيءَ) ۾ عجيب مستانه جمال سان راجا ڏاهر جي
 اکيان اچي لنگهيون. جن مان هڪ شوخ شنگ ازبک ديو اشاري

ملن تي راجا جي خواب گاه ۾ داخل ٿي. راجا ڏاهر نشي ۾ بدست هو ۽ اڃا اٿن جو ارادو ڪري رهيو هو ته ايتري ۾ ”پڏيمان“ وزير اڳتي وڌي عرض ڪيو ته دٻول بندر مان آيل قاصد حاضر آهي حضور جن اڃ رات الڪي محفل ۾ پيش ڪرڻ جو حڪم ڏنو هو. راجا- چڱو ان کي حاضر ڪريو.

پڏيمان وزير ان کي وٺي آئي حاضر ڪيو. قاصد- (جهڪي ملار ڪري) لسڪار. راجا- تنهنجو نالو ڇا آهي؟ قاصد- حيرام.

راجا- ڪر خبر، ڪهڙو حال آهي؟

حيرام- ٻيو سڀ خير آهي، شينهن ۽ ٻڪري گڏ ٻيا ڇرن. صبا جي مون کي هيءَ چئي ڏني روانو ڪيو آهي. راجا- (وزير کي مخاطب ٿي) چئي وئي پڙه.

وزير- (چئي وئي پڙهي ٿو) حضور جن جي حڪم موجب سنڌي دٻويءَ کي سنڌ جي ڪناري تان ڪٽرائي ڏهن ماڻهن جي هٿان روانو ڪيو هوم. مهراج گهڻي ئي گولا ڪڍي مگر کيس پتو نه ڪو نه لڳو ته ڪيڏانهن ڪس تي ويهي. لاچار روئي پئي ملن ڪري ويهي رهيو. مگر اتفاقاً وات نسي انهن ماڻهن جي ڏاڙهن جي هڪ ٽوليءَ سان لڙائي ٿي جنهن ۾ اهي ڏهه چٽا مارجي ويا. ڏاڙهن کي سنڌي دٻوي تي ڪهل آئي ۽ کيس وڌي عرت مان چوريءَ پلس وٽ پهچائي ويا. هينئر اها ٻيءَ وٽ آهي ۽ ڪيڏانهن به ٻاهر ڪانه ٿي نڪري، مهراج مٿس سخت نظر داري ڪري ٿو. هاڻي جيڪو حڪم.

راجا- (قاصد کي مخاطب ٿي) حيرام! تون شهر ۾ ويٺل آهين يا آهاس؟

دهرام - شهر ۾ ويٺل آهيان. نارائڻ جي گهر جي پرخان منهنجو گهر آهي.
 راجا - مندر ۾ ويندو آهين يا نه؟

دهرام - ڪڏهن ڪڏهن ويندو آهيان.

راجا - تو آتي ڪڏهن سندريءَ کي ڏٺو آهي؟

دهرام - حضوراً منهنجي هٿن ۾ ننڍي تي وڏي تي آهي. ڏاڍي مندر
 ديو آهي. جهڙو اٿس ٿالو تهڙي آهي سندريءَ. مگر ويجهڙ ۾
 مون ان کي ڪونه ڏٺو آهي. ٻڌو اٿس ته ان ۾ ڪنهن جن پوت
 آهي واسو ڪيو آهي جنهن ڪري ڏينهن ڏينهن گهرندي رهي
 ٿي ۽ هينئر منجهس اکين سونهن سويلا نه رهي آهي.

راجا - (سچ کي تاءُ ڏئي) اسان جي مٿي تي به عشق جو پوت حور
 آهي. اسين پائهن انجو پوت ڪينداسين. انهي لاءِ اڃا چوڪريءَ
 ۾ لائق برهمڻ اسانجي شاديءَ جي پيغام کي موڪلڻ (قبول)
 نه ڪري اسان جو ايمان ڪيو آهي. هالي هو ڏسندا ته سندن
 ڪهڙو تو حال ٿئي. (وزير کي مخاطب ٿي) پڙهين ته منهنجي
 ڪهڙي راءِ آهي؟

وزير - انهن کي جوگي سيکت ملڻ گهرجي.

راجا - هڻو. سباجي کي حڪم لکي موڪل ته سندريءَ کي حڪم
 سندن مٿن مائٽن سميت گرفتار ڪري سياهين جي بهري هيٺ
 اسان ڏي ڏهاري موڪلي.

وزير - (هٿ ٻڌي) حاضر آهيو برهمڻ سچ سچ اهڙي سزا جي لائق
 آهي. ان جي چا مجال جو سنڌ جي مهاراجا جي حڪم جي
 انحرافي ڪري سگهي!

راجا ڏاهر اتي کڙو ٿيو ۽ نشي ۾ تيز ڪاٽيندو پنهنجي خوابگاهه ۾
 داخل ٿيو. ٻئي ڏينهن پڙهين وزير سباجي کي اهڙي چٽي لکي انهي
 ساڳئي فاصدي جي هٿان رواني ڪئي ۽ زباني پيغام موڪليو ته انهي
 حڪم جي حڪم تعميل ڪري ته ته خوشي نه رهندي.

سنڌي جي ڪٿا

(۲۱)

هاڻوڪي هالن جي شهر کان تقريباً ۱۵-۱۶ ميل اتر اڀرندي طرف درياءَ جي ڪناري تي هڪ خوفناڪ ٻيلو هو جو پنهنجي وسعت ۽ ڪشادگي ۾ مڪي جي ٻيلي سان ڪلهو هڻندو هو. ڏينهن جا ڏينهن ماڻهو منجهس هلندو وڃي نه ان جو چيهه نه ٿئي. صبح ڪٿي به ٻيلو نه ڪٿي. گهاٽو وري اهڙو جو ڏينهن ڏٺي جو پر ۾ ڪو ڪنهن کي ڦري وڃي يا خون ڪري وڃي نه پتو نه لڳي. آبڪلائيءَ جي موسم ۾ هميشه زير آب رهندو هو، ۽ پاڻي لهي وڃڻ کان پوءِ منجهس گهاٽو جهڪ لڳي ويندو هو. طرح طرح جا گاهه پيدا ٿيندا هئا قسمن قسمن اوڀر اوڀرندا هئا. پاڻ پاڻ جون ٻوليون ٿينديون هيون، جن جي تلاش ۾ سڌن سنڀالن، جوکين ۽ موهين پنهنجون عمر جون خست ڪري ڇڏيون هيون. ٻن، ٽن، ڏهن، ستر، ڪانهن، ڪل، ڪنگور، لکي، لک، لالو، لوپ، ٻيريون، ڪنڊيون، ٽالهيون، سره، ٻهر، ڌنار ڪتوري، ڪارو ٻنگرو، ڪيرول، گذر نماڪي، ڪونڪ، ٻڪڻ، اڇي گل واري اڏيري، ايت ڪٿري ۽ ٻهر ڏنڊي غرض ته هر قسم جا گاهه، هر قسم جا وڻ ۽ هر قسم جون ٻوليون منجهس ڏسڻ ۾ اينديون هيون. ٻوڙن ۽ ٻوڙن ۾ شينهن، سرون، ٻڪڙ ۽ چيتا وغيره خوفناڪ جانور تمام گهڻا رهندا هئا. جنهن ڪري ٻيلي ۾ ٻير رکندي خوف ٻو ٿيندو هو. اڪثر وڏا وڏا ماڻهو، راجاڻيون ٻري ٻري کان انهي ٻيلي ۾ شڪار لاءِ ايندا هئا ۽ جدا جدا هنن ني سڌن شڪار جون مهاڙيون ۽ ڪڏيون ٺهيل هونديون هيون. ٻيلي ۾ ڪو شامي ٻهو ٻيڇرو ڪو نه هوندو هو. نيا نيا ٻيڇرا هوندا هئا جي گهڻو ڪري درياءَ جي وٽ تي ڀاڳين جي ڀاڻن ڏانهن ويندا هئا. ڪيترا ئي سال وٽس آدمي گاهه چاري ۽ ٻي

سانگي مال ڪاهي اتي اچي وٺائڻ ڪري وهندا هئا. ويجهي چڪا به ڪا آبادي ڪانه هوندي هئي. رات جو پاڻهه خوفناڪ جانورن جون گجڪارون، اونايون ۽ ڪوڪون پاڻهه سال جي چوڻ جو آواز پاڻهه مارو ماڻهن جا لوڙاڻو ۽ ڏوهڙا، پاڻهه درياءَ جي چوٽين ۽ پيرين جو ڏڏڪو ٻڌڻ به ايندو هو. درياءَ جي پيرين ۽ پير آنيارو سانيارو پنجن ڪوهن ٻڌڻ تي پيرهن آباد جو شهر هو جنهن ۾ آڙوڙ ڏي هڪي سڙڪ ويندي هئي. جهنگري آڙوڙ ڏي ويندڙ آڙي اڪثر انهيءَ ٻيلي واري پٽن کان لنگهندا هئا. پٽن واري جاءِ تائين ٻيلي مان هڪ سنهون ٻيڙو هوندو هو، جنهن تي عام طرح آمدولت ٿيندي هئي. پٽن واري جاءِ کان هڪ کن پنڌ تي هڪ وڏو پير جو وڻ هو جنهن جي هيٺان هڪ سنڀاليءَ جي ڪٽيا (جهوپڙي) هئي. ڪٽيا جي اڳيان دونهين هميشه هتي ڏڪدي هئي. وڏا وڏا پنڌ ان ۾ پياڻي هوندا هئا. ڀرسان ڪائين جو ڀير لڳو ئي سو هوندو هو. سنڀاليءَ جي ساڻن ۾ ڏاڍي مڇيا هوندي هئي. سڀ ماڻهو ان کي ساڌو ۽ مهاڻا ڪري ليکيندا هئا ۽ وڏي شردا سان پري پري کان ان جي درشن لاءِ ايندا هئا. سنڀالي مهراج انهن کان به ڪنهن به قسم جي ڏکڻا يا پٽا نه وٺندو هو. البت جيڪڏهن هڪ ماڻهو وڏو پنڌ گهلي ڪلي اچي دونهين جي ڀرسان رکندو هو ته سنڀالي ڏاڍو پيرن تي ان جي اها آرداس قبول ڪندو هو ۽ کيس آسڻ ڪندو هو. سچ پچ هي سنڀالي مهاڻشوي ۽ مهاڻوگي ۽ هڪ وڏو پھتل ۽ مهاڻڪي وارو مڙس هو. ان جي وات مان جيڪي نڪرندو هو سو ٿيندو هو. هزارها ماڻهن جون من جون مرادون پوريون ٿيون هيون ۽ سوين حوالي ان وٽ ويسا ٿي ويندا هئا. اڌر پار ها ماڻهو هڪڙا ايندا هئا ته ٻيا ويندا هئا. سنڀالي مهراج سڄو ڏينهن ۽ سڄي رات سالها جيپيدو تپشا ڪندو رهندو هو. اثر وپد جو مشهور الوڪه اُپشد هر وقت سندس زبان تي جاري هوندو هو. انجي

منهن ۾ ڏاڍي مليا (روشني) هئي ۽ سندس اکيون مشعل وانگر ٻيون
پرنديون هيون. ڪير جو ڏانهن اک کڻي ٺهاري سگهي؟

ارنڊاهي رات آهي. آڌيءَ جو وقت، چوڌاري مثالو لڳو پيو
آهي. انسان خواه حيوان، درندا خواه پرنڊا، سڀ معو خواب آهن.
البت درياءَ هڪ بيسدار آهي، بيقرار آهي، دافڪار آهي. ان جي اکين
کي ننڊ ڪانهي ۽ عاشق ناشاد وانگر نيٺن مان نير وهائي رهيو آهي.
ان جي اندر جا آڌا ڪنن جي صورت ۾ ڪڙڪا ڪري رهيا آهن
ان جي هڪ هڪ آه سندس دل کي چيري هير جي صورت ۾ ظاهر
ٿي پئندڙ جي دل کي ڏڪائي رهي آهي. ليڪن ”هڪ نه شد دو شد“
هي ٻيو آواز ڪٿان پيو اچي؟ آواز درد انگز آهي! ان ۾ تاثير آهي!
دل کي ٻي اختيار پاڻ ڏي چڪي وئي ٿو! ضرور ڪنهن عاشق ناشاد
جو آواز آهي. مگر هن مهل هن خوفناڪ جهنگ ۾ هي آواز ڪٿان
ٿو اچي؟ ڪن لائي پٺڻ مان معلوم ٿو ٿئي ته هجي نه هجي حياڻي
جي مڪتبا ۾ ڪنهن ڊڪويل مصيبت جي ماريل جو آواز هجي! ٿورو
قريب پهچڻ تي هي آواز زياده صاف پٺڻ ۾ آيو.

”رحم ڪرا! رحم ڪرا! او خدا رحم ڪرا! هن پرديسي مسافر
ني رحم! ٻي ٻار و مددگار ني رحم ڪرا! هي عاجز گهٽڪار، هن وادي
۾ خار ۾ هن مسافت دشوار گذار ۾ تنهنجي رحم جو طلب ڪار آهي.
تنهنجي ڪرم جو خواستگار آهي. رحم ڪرا! رحم ڪرا!! او خدا رحم
ڪرا!! آه! اها چير جنهن به مقرب کي بيقرار ڪيو، صانعان کي گمراه
ڪيو، يوسف تي الزام رکيو، زليخا کي بيتاب ڪيو، قيس کي معجون،
فرهاد کي ڪوهڪن بنايو، هينئر مون تي غالب آهي مون گهڻو ئي
ڦٽايو، اکين کي روڪي دل کي سمجهايو پاڻ کي پليو! مگر افسوس
منهجو ڪو وس علي نه سگهيو. قاسي ويس. گرفتار ٿي ويس. انهيءَ
پاڻ ۾ بلا جو اثر هو. ڪيف هو. سرور هو. خمار هو. منهنجي دل دماغ

تي چانهجي پيو.

هئا هينئر ڪنهن به ڪم جو نه رهيس. حالت خراب آهي. جيئن عذاب آهي، کاتو پتو زهر آهي، تڏهه حرام آهي، زندگي مصيبت آهي، جان آفت آهي، گهر کان پي گهر ٿيس، وطن کان پي وطن ٿيس، هڪ قيد مان آزاد ٿيس پئي قيد ۾ گرفتار ٿيس. آه! اهو ڪم ڪئي رهيو ست مائٽ ڪئي رهيا! يار دوست ڪئي رهيا! انهي حسن دلفريب انهي حسنه دلربا منهنجي دل کي زخمي ڪيو، ارادن کي ست ڪيو، همت کي ست ڪيو. هينئر هيءَ جهوڙي آهي ۽ هي بيمار عشق! هي قيد خانو آهي ۽ هي اڪير، غمرا او خدا! او خدا! منهنجي طبيعت کي ضبط ڏي، منهنجي مزاج کي استقلال ڏي، مون کي ڊپ آهي نه منهنجي همت، منهنجي جرات ۽ منهنجي شجاعت خاڪه ۾ ملي نه وڃي ۽ هيءَ فاني محبت حقيقت کان گمراه نه ڪري ڇڏي.

ابراهيم کي تو پڇايو، اسماعيل کي تو پڇايو، يعقوب جو فریاد تو ٻڌو، يوسف جي لڄ تو رکي، خداها! مون کي بچاء، منهنجو فریاد ٻڌ، منهنجي لڄ رک، هن هوا جي فرالي ۾، هن رات جي منالي ۾، هن جهنگل بيبان ۾، هن عالم انسان ۾ هڪ گنهگار ٻڌو ته جي اڳيان سرنگون آهي، ان جي سجده جو شرم، ان جي النجا جي آبرو رک.

اهو چند جهڙو جهرو، اما من سوهلي صورت، اهي رسيليون اڪيون، اهي گلابي رخسار جن گڏجي منهنجي دل کي گرفتار ڪيو منهنجي اکين کان دور آهن. پریشان آهيان. حيران آهيان، بيتاب آهيان، ديوانو آهيان. منهنجي رحم سان، منهنجي ڪرم سان منهنجي فضل سان محبت ۾ خلوص، خيال ۾ پنهنجي ۽ عقيدتي ۾ استقامت عطا ڪر.

چند اڀريو هو، انجي جهڙي جهڙي روشني وڌن هي پن مان

چئي جهوپڙي تي پئجي رهي هئي. ٿوري دير ۾ هڪ آدمي درٻار شاه جي طرف ويندو نظر آيو. پنج اڻڻاء (وضو) ڪري پڳتي (عبادت) ڪرڻ کان پوءِ سڌي (مراقب) لڳائي ويهي رهيو. هڪجهڙو وقت کان پوءِ چاند جي روشني ۾ پري کان هڪ ڀونڊي (پڙي) ڏسڻ ۾ آئي جا ٿوري ئي وقت ۾ ڪناري سان اچي لڳي. ان مان ٻه ماڻهو لٿا ۽ ڪمارو ئي ڪمارو ڏٺي ڪتيا جي طرف روانا ٿيا. ٿوري ئي ۾ هٿ ڪرڻ کانپوءِ سڌي لڳل سڌو تي سندن نظر پئي ۽ خوشيءَ وٺي ٽڪڙي ٽڪڙي وڪ کڻي اچي سندس چوڌن ۾ سس نمايان ڏرن. مهاڻا اوچتو ئي اوچتو پنهنجي پيرن تي ٻه انساني گردن جون جهڪيل ڏسي ڪنڌ مٿي کڻي غصي مان چيو:-

”بابا هن مهل ٻه مونگي لٿا چڏيو منهنجي پڳتي ۾ پنگ لٿا
 وجهو مون ۾ ڇا رکيو آهي؟ وجو. پرمانا جي اکيان هيس لاهو. اهو
 من جون مرادون پوريون ڪندو.“
 هڪ ماڻهو- (هٿ جوڙي) ڪيا ڪريو مهراج! ڪيا. امان کان
 ڀل ٿي.

ٻيو ماڻهو- پر هن مهل اسانکي ڪنهن لاچار آندو آهي.
 مهاڻا- لاچار!

ٻهريون ماڻهو- هاڻو مهراج! لاچار. (ٿڌو ماءُ کڻي) لاچار ٻه
 لاچار جهڙو.

ٻهالڻا- (مدرديءَ جي طور تي) ٻچا! مان اوهانجي مدد ڪري
 سگهان ٿو؟

ٻهريون ماڻهو- اوهين پرمانا جا ٻرم پڳت آهيو. اوهانکي پرمانا
 وڏي شڪتي ڏني آهي اوهين چاهيو ته هڪ ڀل ۾ اسانجي
 پڙي ٻار ڪري سگهو ٿا.

ٻهالڻا- مان به اوهان جهڙو ئي انسان آهيان ۽ منهنجي وس ڪجهه

نه آهي. جيڪي ڪري ٿو ڊرمانا ٿي ڪري ٿو.
ڏهريون ماڻهو. (مهاڻا جي پيرن تي ڪري) اوهين اٿائين جا نڪ
آهيو ۽ اهلان جا اڏار.

ڏيو ماڻهو. (هٿ جوڙي) دها ڪريو مهراج! دها.
مهاتما. چڱو هاڻي وڃي سگهي ٿو. سڀاڻي صبح جو اچجو. هينئر
سهنجي پوڄا پاٽ جو وقت آهي.
ڏهريون. اسين ڏينهن ڏٺي جو اچي سگهون ها ته هن مهل چو
اچون ها؟

ڏيو. اسين جان جو ڪي به وجهي ڪٿان ڪهي آيا آهيون.
مهاتما. چئو. اوهانجو ڪهڙو ڪم آهي؟
ڏيو. اوهين جوتش وديا جا مها وديان آهيو. اوهانجي ماري ملڪ ۾
هاڪ آهي. اسين اوهانجو نالو ٻڌي آيا آهيون. (پهرين ماڻهو
ڏي اشارو ڪري) دها هالي ڏسي ٻڌايو ته هن جي ڀساک ۾ ڇا
لکيل آهي؟

مهاتما. مهاڻا ٿورو ويچار ڪري هن جا وڏا پاڪ آهن. هيءَ ماري
سنڌ جي راڻي ٿيندي.

ڏهريون. (شرمائي مگر پاڻ سنڀالي) پر مهراج! آءٌ ته مرد آهيان.
مهاتما. مونکي ته ائين ٿو ڏسڻ ۾ اچي!
ڏيو. مهراج! اسين مرد آهيون. اسانجو وس به مردانو آهي هن
مهل هڙي خوفناڪ درياءَ ۾ ڊوڙندي پيڙيءَ تي اچڻ به اسانجي
مردانگي جو ثبوت آهي.

مهاتما. اوهانجي مردانگيءَ ۾ شڪ ڪونهي. مگر اها مردانگي به
پوشاڪ اوهانجي اصليت کي لڪائي ٿي سگهي.
ڏهريون. مهراج! چئو ڇا ٿا؟ مردن کي به ٿا عورتون بنايو؟
مهاتما. اڄ ڪلهه مرد به عورتن جهڙا آهن.

ڏيو - ڏٺي سڀن اوهانجي جوتش! اوهانکي ايتري به سڏ ڪانه ٿي هوي
ته پوءِ به اوهانکي ڪهڙي سڏ هوندي هوندي؟

دهاتما - ڇا به هجي اوهان پاهين آيا ۽ اهي منهن جي ڀڳني ۾ وڳهن
وڌو. هاڻي جيڏانهن آيا آهيو تيڏانهن وڃو. هاڻا پيتا (نذرانه)
ڏيندا وڃو.

دهريون - مهراج! اسان ته ٻڌو آهي ته اوهين ڪهن ڪان به پيتا ڪانه
وٺندا آهيو. جيڪڏهن اسان کي اهڙي خير هجي ها ته ضرور
اوهان جي لاءِ ڪجهه نه ڪجهه پيتا ڪيون اچون ها.
دهاتما - مگر اوهانکي نه ضرور ڏهڻي ٻولندي.

ڏيو - (پهرين کي مخاطب ٿي) واه! هي ڪهڙو ساڌو؟ پيتا (نذرانه)
ڪهري ٿو وٺي.

دهريون - (انکي چيئي) مهراج! هي بيوقوف آهي ۽ ان جي چوڻ
جو دل ۾ نه ڪندا. مون وٽ هن وقت ڪجهه به نه آهي.
جيڪڏهن هجي ها ته ضرور ڏيان ها.

دهاتما - (ٿورو مرڪي ان جي هيري جي ڪٿي ۽ واريءَ ڇڪندڙ
منڊيءَ ڏي اشارو ڪري) اها ته آهي؟ ڪٿي اها ٿئي ڏيو.

دهريون - هيءَ ته منهنجي پياري پاءَ جي نشاني آهي. مون کي جان
ڪان وڌيڪ پياري آهي. سري هوان ته هيءَ نه ڏيان.

دهاتما - پاءَ! آهو پاءَ جو تنهنجي عزت آهو ۽ جان جو دشمن آهي؟
دهريون - (ٿڌو ساه ڪڍي) نه نه. هيءَ منهن جي پٺي پاءَ جي

نشاني آهي.

دهاتما - جنهن کي توکي ظالم چئبي مان ڇڏائڻ لاءِ اسان ارڙو ٽي
چارهي موڪليو هو. آهيو؟

دهريون - (حيران ٿي) توهان انکي چارهي موڪليو هو؟

دهاتما - (ڪڏ ڏوٺي) هاڻو! اسان ئي انکي موڪليو هو.

۱۹۹۱ یون۔ (حیرت و شڪ و پڇي تورو سوچي) مهراج اوهن انٿراسي
 آهيو. اوهان کان ڪجهه به گجهو ڪونهي. هيءَ منڊي (چڻي
 اکين تي رکي) منهنجي مسلمان ڀاءُ
 مهاتما۔ (غصي ۾ لال ٿي) هڏو ڀڄ جو مسلمان ڀاءُ! ٽينگر چئي

ڇا ٿي؟ ڪل ٽڙي اٿئي ڇا؟ مسلمان به ڪڏهن هڏو جو ڀاءُ
 ٿيو آهي؟ مسلمان مٻج آهن. دشت رامڪش آهن، گنو پڪشڪ
 آهن. هڪ مسلمان کي ڀاءُ چوڻ مان تهجو ڌرم پرست ٿي
 ويو. ديوٿائون توتي ڏاڍو ڪوپ ٿيا آهن. جيستائين اها منڊي
 دان نه ڪڍين ۽ نيستائين اهي توتي ڀرسن نه ٿيندا.

۱۹۹۲ یون۔ (جوش ۾ اچي) مون اوهان کي ٻڌايو ته آءٌ مرد آهيان.
 اوهان ٽري ٽري مون کي عورت سمجهي مؤنث جي عيني ۾
 خطاب ڪيو ٿا، آءٌ ته سمجهي نه ٿو سگهان ته اوهانجو مطلب
 ڇا آهي؟ مسلمان پيشڪ منهنجو ڀاءُ آهي. ديوٿائون ڪوپ
 ٿين ته ڀلي ٿين، مون کي انهن جي پرواهه ڪانهي. هيءَ منڊي
 اوهان کي ڪنهن به صورت ۾ ڀلي نٿي سگهي.
 ۱۹۹۳ یون۔ ٻڌي آهيءَ مون ٻڌ آهي. هن کي ساڻو ڪنهن ڪيو؟ هي نه
 منڊي ڇڏائڻ گهري ٿو.

۱۹۹۴ یون۔ ملي! تون نه به ڪر. (وري پاڻ سنڀالي) بيوقوف! تون
 نه چپ ڪر.

مهاتما۔ (کلي) ڇڏو جهن توکي اها منڊي ڏني هئي، ان توکي
 ڇا چيو هو؟

۱۹۹۵ یون۔ چيو هئائين ته ”توکي جهن به وقت تڪليف پهچي الوقت
 خدا پاڪ کي باد ڪري هن منڊيءَ ۾ ٺهرائيندڙ ته آءٌ هڪدم
 اچي حاضر ٿيندس.“

مهاتما۔ اوهو! اهڙي ڪراستي منڊي! (اڪيون ڦاڙي غصي وڃان)

توهان ٻنهي منهنجو امان ڪيو آهي ۽ منهنجي ڀڳتيءَ ۾ وڳهن وڌو آهي اوهان ٻئي آڏري آهيو. آءٌ هينئر جو هينئر هن ترارسان اوهانجو ڌڙ سسيءَ کان ڌار ڪري درياءُ شاه ۾ لوڙهي ڇڏيندس. ڏسان ته اهو اوهانکي ڪيئن ٿو پڇائي!

”او خدا! او خدا! امان کي بچاءُ!“

ساڌوءَ جو پنهنجن جي دلين تي رعب وڙهي ويو. لسواليت مٿن غالب ٿي ۽ خوف وچان ڏڪڻ لڳا سندن اکيون پورجي ويون ۽ بي اختيار سندن زبان تي اهي لفظ جاري ٿي ويا. ٿوري دير کان پوءِ جان کڻي اکيون کولين ته ڇا ڏٺا ته ساڌو گهر آهي ان جي پدران هڪ نوجوان سندن اڳيان خاموش بيٺو سرڪي رهيو آهي.

پهريون۔ (غور سان ٺهاري کانپوءِ رڙ ڪري) ڪير؟ ڀاءُ سعيد؟

نوجوان۔ هاڻو. راجڪماري ٻائي تنهنجو مسلمان ڀاءُ سعيد.

راجڪماري۔ ڇندرا! ڀائرو ڪي نه ٿي سڃاڻين؟ ٻڙي توکي ڇا نيو آهي؟

ڇندرا۔ (اکيون مٽي چڱي طرح ٺهاري) هاڻو. هاڻي سڃاتو اٿم. سعيد۔ (کلي) جان کانپوءِ منڍي ڪهڙي ڪم جي؟ کلي ساڌو کي ڏٺو ها.

راجڪماري۔ (کلي) هن منڍيءَ ته اسانجي جان بچائي. ساڌو هجي خواه ڪو ٻيو. جيسين هن سرير ۾ ساهه آهي تيسين هيءَ منڍي ڪنهن کي به ملي نٿي سگهي.

سعيد۔ ساڌو هي غلط چيو ته ”اڄڪلهه گهڻا سرد به عورتن جهڙا آهن.“ انکي چوڻ ڪيندو هو ته ”اڄڪلهه گهڻون عورتون به مردن جهڙيون آهن.“

راجڪماري۔ (کلي) اڄڪلهه ساڌو به نه اهڙا آهن جو فقط هڪ مسلمان کي پناهه ڏيڻ ۾ کين گرم پرشت ٿئي وڃي جو ڀوت

لکبي وڃي ٿو.

سعيد، راجڪماري هاڻي ۽ چندرا کي حال احوال ڏٺو ۽ سنڀالي
جي ڪٿيا جو سمورو راز ٻڌايو ۽ ضروري لمبھتون ڪيون. ان کان
پوءِ ساڳي ڏيندي ٻيڙيءَ ۾ ٿي ماڻهو. ساڳي طرف ويندا نظر آيا
ٽن ڏينهن تائين سنڀاليءَ جي ڪٿيا ويران رهي، چوٿين ڏينهن ساڳي
جهوڙي ۾ ساڳيو سنڀالي ۽ ساڳيو مڙو.

سنڌ تي ڪاهون

(۲۲)

دروار خلافت مان اجازت ملڻ شرط حجاج بن يوسف جنگي تياري شروع ڪئي ۽ عبدالله بن بنهان کي جو اڳي ئي سفارت جي صدر جي حيثيت ۾ سنڌ جو سرڪري آيو هو ۽ سنڌ جي حالت کان بخوبي واقف هو، تن هراڻ جي مختصر فوج سان سنڌ تي چاڙهي موڪليو. انهي زماني جي مسلمانن جي قوت ايمانتي، بباڪي ۽ بهادري جو اندازو هن ئي هڪ مثال مان ڪري سگهجي ٿو ته عراق مان سنڌ جهڙي دور دراز ملڪ تي خشڪي جي رستي حملي ڪرڻ لاءِ صرف ٽي هزار سرفروش سپاهي روانا ٿين ٿا، لکن لانگهو پنڌ، اٽلڪا پيچرا، رڻ پٽ، واريءَ جا دڙا، پٿن مٿي پتون، ناهموار ۽ غير آباد زمين، ۽ ٻي طرف سڄي پٽي واکا ڪري، ڪاهه نه چارو، نه ويجهي چڪ ۾ پائي، رڄ تي رڄ، دشمن کي به شل اهڙو پنڌ پيش نه اچي. مگر هي سرويچ جوان ٿي آهن جن کي پرواهه ڪانهي. نه سفر جي سختين جو خوف نه رستي جي اٽانگائي جو خيال ۽ نه دشمن جي تازه دم فوج جو خطرو. منزلن تي منزلون طئي ڪندا، تڪليفن تي تڪليفون مهندا سنڌ جي حد ۾ داخل ٿين ٿا ۽ آڏو اچڻ واري هر هڪ طاقت کي هٽائيندا، ميدان صاف ڪندا دٻول بندر جي ديوار هيٺان پهچي دم کڻ ٿا. سامهون دشمن جي تازه دم فوج ويهڻي تعداد ۾ جنگي ساز و سامان مان سينگاريل مقابلي لاءِ تيار آهي. انسوٽ هٿيارن پنهوارن جي هڪي ڪانهي. نقل و حرڪت ۽ بار برداريءَ جو سڀ سامان موجود آهي. رسد ۽ کاڌي پيئي جي شين جي گهڻي ڪانه آهي. پنهنجو ملڪ آهي. ڪنهن به وقت هر مارح جي مدد ملي سگهي ٿي. سوار ۽ پيادل فوج کان سواءِ مست جنگي هٿين جو هڪ وڏو ڪٽڪ آهي جنهنجي جنگ

جو طريقو ٿي نرالو آهي. مسلمانن جون ميدانن ۾ هڪيا هئا، دنيا جي وڏين وڏين فرعونين طاقتن کي زهر ڪيو هو، پاڻ کان چاليهونئي تعداد وارن لوجن کي سخت شڪستون ڏنيون هيون مگر حقيقت هي آهي ته انهن جي جنگ جي طريقي کان بخوبي واقف هئا. سنڌ ۾ قدم رکڻ شرط انهن پهريون ئي پهريون پيرو جنگي هاتين جي فوج ڏني ۽ پاڻ انهن جي جنگ جي طريقي کان بلڪل غير واقف هئا. وطن کان گهڻو دور، وقت ۾ سدد پهچڻ جو امڪان ڪونهي. بي سرو ساماني جي حالت، باربرداري جي مشڪلات، گهوڙا ٽڪل ۽ تعداد ۾ تمام ٿورا، فرض ته ميدان جنگ جو نظارو نهايت سهيب ۽ هستشڪن هو. مگروا جگر مڙس جا انهن جي پيشاني تي خوف ۽ هراس جو نشان به ڪونه هو، چاڪاڻ ته انهن کي دنيوي طاقت کان زبانه ڀروسو خدا تي هو ۽ پنهنجو جيل خواهه مرڻ خدا جي واسطي سمجهندا هئا. موت انهن جي سڳان زبانه باري ۾ هئي. شهادت پاڻ لاءِ دين و دنيا جو فخر ڄاڻندا هئا. دٻول بندر ۾ پهچڻ شرط لڙائي شروع ٿي وئي، مسلمانن کي اگر ڪم ٿڪ پڇڻ ۽ ساه کڻڻ جو موقعو نه مليو هو، مگر تنهن هوندي به خدا تي ۽ محض خدا تي توڪل ڪري سر تريءَ تي رکي ميدان جنگ ۾ ڪاهي پيا. نتيجي جي ڪنن پرواهه ڪانه هئي فتح ۽ شڪست جو فيصلو تقدير تي ڇڏي سرفروشي ۽ جانبازي جو جوهر ڏيکارڻ لڳا ۽ دشمن جي لشڪر جي هڪ وڏي حصي کي گجرن ۽ مورين وانگر ڪاٽي سرئين ۽ گجهن جو ڪاڇ بڻائون. رت جون نديون وهي هلون. لاشن جا ڍير لڳي ويا دشمن جي لشڪر ۾ ايتري ڦهلجي وئي. عين انهيءَ وقت عربي لشڪر جي سپه سالار عبدالله هڪ سخت غلطي ڪئي. بهادريءَ جي جوش کان بيخود ٿي فوج کان ڪم وٺي بدران پنهنجي ذاتي شجاعت ڏيکارڻ لاءِ ميدان جنگ ۾ ڪاهي پيو ۽ دشمن جي لشڪر ۾ لاڙو وجهي ڏنائين. لڙندي لڙندي زخمن کان هور ٿي ويو. دشمن

کيس چؤطرف ويڙهي ويا ۽ گهيرو ڪري کيس شهيد ڪري وڌائون. باقي فوج به ٻه سالار جي غير موجودگيءَ ۾ مرندي مارندي پوري ٿي وئي ۽ سڀئي سر ڏئي سرخرو ٿيا. هڪير چوندو ته مسلمانن هارايو؟ تن هزارن جي تڪل لٽل ۽ بي سرو سامان فوج جو سٺ هزار تازه دم باقاعده مسلح فوج سان مقابلو ڇا لڳي. دنيا جي تاريخ ۾ انهن بهادرن جو نالو هميشه سونهري حرفن ۾ ليکيو ويندو جن ويهڻي طاقت سان مقابلو ڪندي آخر سر ڏنو، مگر پٺ نه ڏي. نتيجي ۾ ظاهر ڪيو ته نڪتو ليڪن هن ۾ شڪ ڪونهي ته انهن ئي بهادرن پنهنجي مقدس خون سان لاءِ زار سنڌ کي گلزار بنائي اسلامي حڪومت جو بنياد وڌو ۽ جنهن تي پوءِ سنڌ جي اسلامي حڪومت جي قصر تعمير ٿي.

سنڌ جي هن پهرئين حملہ آور جي مزار اڄ تائين ڪراچيءَ ۾ ڪلفٽن وٽ مهاديو (شؤ) جي مندر جي ڀرسان مرجع خلافت آهي ۽ عبد الله شاه جي قبر جي نالي سان مشهور آهي.

هيءَ درد ناک خبر جڏهن حجاج بن يوسف کي پهتي ته زمين سندس پيرن هيٺان لڪري وئي ۽ اکين اڳيان اڙسده تي ويس. پوءِ وراڻي سان جي گورنر بدول بن طاهر کي حڪم ڏنائين ته هڪدم سنڌ ڏانهن هڪوچ ڪري ۽ ان سان گڏ مڪران جي گورنر محمد بن هارون کي به لکي موڪليائين ته ٽي هزار فوج ساز و سامان سميت تيار رکي ۽ بدول جي پهچڻ شرط ان سان گڏ سنڌ ڏي روانو ٿئي. بدول جي دلي خواهش هيءَ هئي ته بحري رستي کان سنڌ تي حملو ڪري. ڇاڪاڻ ته اهو زياده سٺو ۽ آسان هو. مگر کيس ٽي هزار فوج مڪران مان ساڻ کڻي هئي. انهيءَ ڪري لاچار خشڪيءَ جو رستو اختيار ڪيائين جو زياده پيچيده ۽ دشوار گذار هو. اهو ئي سبب هو جو سفر جي مشڪلات جو خيال ڪري عمان مان فقط ٽي-ڏهه ساهي پاڻ سان کنيائين. مڪران ۾ پهچڻ تي سندس جهنڊي هيٺان صرف ٽي هزار

ٿي سؤ سپاهي هئا جي ههڙي وڏي سهر لاءِ ڪنهن به طرح ڪافي نه هئا. مگر ان خدا پاڪ تي توڪل رکي فوراً سنڌ جي طرف رخ رکيو. ديول بندر پهچي تي راجا ڏاهر جو پٽ جيسين مست جنگي هٿين جو ڪٽڪ ۽ پيشمار لشڪر سان ڪري مقابلي لاءِ نڪتو. گهسان جي لڙائي لڳي پنهنجن طرفن جي بهادرين جانباڙي جو جوهر خوب ڏيکاريو فتح ۽ شڪست جو فيصلو اڃا دور نظر اچي رهيو هو. بديل هي منظر ڏسي رهي نه سگهيو ۽ ان به اهڙا ساڳي غلطي ڪئي، جيڪا عبدالله ڪئي هئي. فوج کي قسمت تي ڇڏي پاڻ ميدان جنگ ۾ ڪاهي پيو ۽ تلوار سان رستو صاف ڪندي پنهنجي مدد مقابل راجا جيسين ڏانهن وڌيو. ايتري ۾ هڪ مست هاتي سندس آڏو اچي ويو ۽ جيئن گهوڙي کي اڙي هڻي مٿس حملو ٿي ڪيائين تنهن گهوڙو هڻي جي موٽه جي فوجاري کان چرڪ پري وٺي لٽو ۽ نهايت پري طرح سان چلانگ ماري هڪڙي ۽ ٻئي لڳو. بديل شهسوار هو ان گهوڙي جي سنڀال لاءِ گهڻائي حيل ڪيا مگر حڪم بخت گهوڙي شرارت نه ڇڏي ۽ ڪڏائي ڪڏائي کلي پٽ تي سڻائينس. بديل جيستائين پاڻ سنڀالي اتي کڙو نٿي تنهن کان اڳي دشمن وجهه وٺي کيس ۽ ڏمارف وڪوڙي ويا ۽ شهيد ڪري وڌائونس. باقي فوج همت نه هاري ۽ اڳي کان به وڌيڪ جوش و خروش سان جنگ جاري رکي. مگر سنڌ جي فتح جو سهرو شايد ٻئي ڪنهن جي سر تي لکيل هو ۽ آخر لڙندي لڙندي مارجي وئي. هيءُ مسلمانن جي ٻي ڪوشش هئي جا ناڪامياب ٿي.

حجاج کي بديل جي شهادت جي دلسوز خبر پهتي ته نهايت غمگين ٿيو ۽ مؤذن کي حڪم ڏنائين ته هر هڪ اذان کان پوءِ گوبه ڏيهر ۾ پنج دفعا سون کي بديل جي انتقام وٺڻ ۽ مسلمانن کي ڪافرن جي قيد مان آزاد ڪرائڻ جي يادگيري ڏياريندو رهجي. هن غير متوقع ناڪاميابي ان جي نئل دل مٿان اڳ تي تيل جو ڪم ڏنو

۽ پوري توجه مان مسلمانن جي ناڪاسي ۽ جي اسباب تي غور و لڪر ڪيائين. مسلمانن جي ناڪاسي ۽ جو سبب رکيو هو ۽ ڪو نه هو ته اهي تعداد ۾ ٿورا هئا بلڪه هٿيارن جي ڪمي، سفر جي زبادت ۽ رستي جي مشڪلات کي به ان ۾ وڌو دخل هو. ازانءَ واه فوج جو هيءَ سالار اهو شخص هئڻ گهرجي جو بهادر هجڻ سان گڏ مڊر به هجي ۽ پنهنجي ذاتي بهادري ۽ جي بدران فوج جي بهادري کان ڪم وٺي. حجاج جي نظر انتخاب محمد بن قاسم کي (جو سندس موت هو ۽ ايران جي گورنر جي حيثيت ۾ شيراز ۾ مقبر هو) انهي عظيم الشان مهر واسطي چونڊيو ۽ ان کي حڪم ڏنائين ته سنڌ جي فتح واسطي پنهنجي فوج سان تيار رهجي. آءٌ هتان زباده فوج ۽ جنگي سامان روانو ڪرڻ ٿو انجي پهچڻ شرط سنڌ جي طرف ڪوچ ڪجي. محمد بن قاسم جهڙي پندرهن سالن جي نوجوان ٽوخيز جوان کي هن عظيم الشان مهر واسطي چونڊڻ ۾ ڇلي نٿو سگهجي ته حجاج جي قرابت ۽ رشتداري ۽ کي ڪيتري قدر دخل هو ۽ خود ان جي مردانگي ۽ دلادري ۽ کي ڪيتري قدر دخل هو. مگر هن ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته هن مقرري ۽ حجاج پنهنجي اعليٰ درجي جي دانائي ۽ مردم شناسي ۽ جو ثبوت ڏنو ۽ سنڌ جي فتح واسطي هڪ اهڙي اولوالعزم جوان همت جوان کي مقرر ڪيائين جو هر طرح لائق هو. هيءَ مقرري ظاهر ۾ بلاشڪ اطمينان جهڙي نه هئي. ڇاڪاڻ ته محمد بن قاسم اڃا بلڪل ٻار هو ۽ دليا جي نشپ و فراز ۽ مردي گرمي کان بهي خبر هو. جيڪڏهن هن چئجي ته به بلڪل بجا آهي ته انجو زمانو اڃان کائڻ پيئڻ ۽ کيڏڻ ڪڏڻ جو زمانو هو ۽ سندس وات مان اڃا ڪير هلي ويو. عرب جا ٻچا اگرچہ شير جا ٻچا هئا ۽ شجاعت ۽ دليري ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا مگر تنهن هوندي به هن ٽوخيز نوجوان مان انهن مڊرانه وصفن جي اميد ئي نه ٿي سگهي جيڪي هڪ فوجي آفيسر لاءِ

ضروري آهن ۽ جي وڌن وڌن تجربن ڪارن فوجي آفيسرن ۽ ٻه
مشڪل سان ڏسڻ ۽ اينديون آهن. ليڪن حجاج جي اعليٰ بصيرت ۽
جوهر شناسي جو نتيجو انهن ڪاررواين مان ظاهر ٿي سگهي ٿو
جيڪي محمد بن قاسم جي مٿان ظاهر ٿيون.

محمد بن قاسم چوڻ ۽ نه هڪ چوڪرو هو مگر دراصل
چوڪرو نه هو ۽ دنيا جي استيج تي آيل ناسور فاتحن مان هڪ هو ۽
قدرت کيس هڪجي ۽ ٻي اهي قابليتون عطا ڪيون هيون جي هڪ
اولوالعزم فاتح لاءِ ضروري آهن. حق ته هي آهي ته ان پنهنجي ٻارائي
وهي ۽ ٻي اهي هڪ ڪري ڏيکاريا جي وڌن وڌن تجربن ڪار
جهانديده آدمين کان به ٿي نه سگهيا.

حجاج پنهنجي نو عمر نوجوان سوت کي ههڙي وڏي مهل
تي مقرر ڪرڻ بعد جنگي تياري ۽ ٻي لڳي ويو. گذشتہ ٻن لاکهين
کيس چڱو سبق ڏيکاريو هو. انهيءَ ڪري هن دفعي لشڪر جي
آسائش ۽ آرام واسطي خاص طرح بندوبست ڪيائين ۽ ايتري قدر
سرگرمي ۽ دوراندوشي کان ڪم ورتائين جو فوج لاءِ مٺي مڱي موٽو
سامان موجود ٿي ويو.

هن جنگ واسطي ٻه لشڪر تيار ڪرايائين. بحري لشڪر ۽
نري لشڪر. بحري لشڪر ۾ ٽي هزار عراقي نوجوان هئا ۽ خشڪي
جي لشڪر ۾ ٻه هزار شامي نوجوان. جنگي ساز و سامان ۽ هٿيار پنهار
۽ وڏي انداز ۾ جمع ڪيا ويا. انهيءَ کان سواءِ پنج منجيقون فلن
جي ديوارن کي ٽوڙڻ لاءِ موجود ڪيون ويون. جن مان هر هڪ
جي هلائڻ واسطي پنج سؤ آدمين جي ضرورت ٿيندي هئي. مستعائين
جي مقابلي لاءِ روغن نفت جون پڇڪاريون ايجاد ڪيون ويون.
جنگي ذريعي هائين تي آتشبازي ڪئي ويندي. چوندا آهن ته ضرورت
ايجاد جي ماءُ آهي. مسلمانن کي مست جنگي هائين جو مقابلو ڪرڻو

هو ۽ ان لاءِ مجبورن کين هڪ اهڙي امجداد مڪرڻي هئي جنهن سان
مٿن آڱ وڃائي کين ڀڄائي سگهن. دنيا جي تاريخ ۾ هي پهريون ئي
مثال هو ۽ ان کانپوءِ جنگين ۾ آتشين ۽ اسلحه جي استعمال جو رواج
شروع ٿيو.

حجاج جنگ لاءِ هر قسم جي تياري مڪمل ڪرڻ بعد جمع
ڏينهن مسجد ۾ نهايت فصيح بليغ الفاظ ۾ دعوت جي اڳيان هي خطبه
(ليڪچر) ڏنو.

”خدا جا لک لک شڪر آهن جنهن اسان کي پنهنجي هٿياري
رسول جي امت مان ڪيو ۽ اسان کي خير الامر جو لقب عطا ڪري
هر قسم جي ديني دنياوي عظمت عطا ڪئي ۽ دنيا جي وڏين وڏين
فرعوني سلطنتن کي اسانجي هٿان هٽائڻ ڪرائي ڇڏيو ۽ اڄ تائين
دنيا جي ڪنهن به دروازي کي اسان تي بند نه ڪيو اٿس. اهو اسان کي
مظلومن جي حمايت جو حڪم ڏئي ٿو ۽ ان لاءِ هر قسم جي قرباني
ڪرڻ جي تڪيد ڪري ٿو. آه! مظلوم مسلمانن جو ڪافرن جي
قيد مان آواز اچي رهيو آهي ۽ انهن جون درد انگيز دانهون هر هڪ
مسلمان جي دل کي بيقرار ڪري رهيون آهن. شهيدن جا روح انهن
کان انتقام وٺڻ لاءِ اسان کي هڪاري رهيا آهن. خدا پاڪ جو قسم عراق
جو خزانو ۽ پنهنجو سمورو مال و مستاع انهيءَ راه ۾ لٽائيندس. مگر
مظلوم مسلمانن کي ڪافرن جي قيد مان ضرور آزاد ڪندس ۽ شهيدن
جو انتقام وٺندس.“

”مسلمانو! جهاد اوهان تي فرض آهي خدا جي راه ۾ قربان
ٿيڻ لاءِ سر نري تي رکي لڪري نروار ٿيو. تيغ آزمائي اسانجو فخر
آهي. حضور رسول خدا صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته بهشت
نرار جي هاڃي هيلان آهي.“ الجنة تحت ظلال السبوف.“

حاضرين تي هن تقرير جو ڏاڍو اثر ٿيو ۽ سڀني گڏجي نهايت

زور مان ” الجنة تحت ظلال السيوف “ جو نعرو بلند ڪيو ۽ شوق
شهادت جو اظهار ڪرڻ لڳا. خطبي ۽ نماز کان فارغ ٿيڻ بعد حجاج
فوج جو معائنو ڪيو ۽ ان کي مخاطب ٿي نصيحت ڪيائين ته پنهنجي
الوالمر سان هر طرح وفادار رهجو ۽ ميدان جنگ ۾ فولاد جي دٻوار
وانگر مضبوط ۽ قائم رهجو. ان کان پوءِ جنگي ساز و سامان، جو
خشڪي ۽ جي رستي موڪلڻ جهڙو نه هو جهازن ۾ پراڻي عراقي فوج
کي سوار ڪري صند جي رستي سڌو ديجل بندر ڏي روانو ڪيائين
۽ شامي فوج کي خشڪي ۽ جي رستي محمد بن قاسم ڏي موڪليائين.
غرض ته هي ٻئي لشڪر نهايت تيز ۽ احشام مان بصره جي دٻوارين
هيٺان نڪري پنهنجي طرف روانا ٿيا.

قيد خانو

(۲۳)

اروڙ جو شاهي قيد خانو اڄ آباد آهي ان ۾ اڪثر سياسي قيدي قيد رکيا ويندا آهن ۽ کين ٽيسٽائين اتي بند رکيو ويندو آهي جيستائين ڪم آهي انهيءَ اندازي ڪوٺي ۾ آڃ ۽ بڪ جي وگهي پاه ٿي قيد حيات مان آزاد نه ٿين. هي بنديخانو شاهي محلات ۾ راجا ڏاهر جي ڪچهريءَ واري جاءِ جي بلڪل هيٺان هڪ تهخاني جي صورت ۾ آهي. ان ۾ نامي دري نه دره روشني ۽ هوا جو اتي گذر ڪو نه آهي. ڏينهن ڏٺي جو ڪاري رات لڳي پئي آهي. اهڙي تنگ ۽ ٽارڪ ڪوٺي ۾ قيدين کي آزاد ڇڏيو وڃي ته به انهن کي خوش نصيب چئي سگهجي. ليڪن انهن بد نصيبن جا پير ڪاٺ ۾ وجهي کين چرڻ پڻ کان به هڪ هڪري ڇڏيو وڃي ٿو ۽ وري ڪنهن به وقت کين ڪاٺ مان ڪڍڻ ۾ ٿو اچي. جاءِ ضرور انهن لاءِ جدا ڪونهي جنهنڪري اهي ويچارا اتي ئي رفع حاجت ڪن ٿا. جانورن جا طبيلا به هر روز صفا ڪيا ويندا آهن مگر هتي ايتري به صفائي ڪانه ٿي ٿئي انهي ڪري اهڙي سخت بدبوءِ لڳي پئي آهي جو ان ۾ داخل ٿيڻ شرط ڪيترن ئي قيدين جا دماغ ڦريو وڃن ۽ چرما ٿيو پون ۽ آخر انهي ئي حالت ۾ اتي مريو ڪپيو وڃن. مهاراجا ڏاهر جي پيءُ مهاراجا ڇوڄ جڏهن راءِ سهاڻيءَ کي زهر ڏئي مارائي دقا سان حڪومت هٿ ڪئي ته ان ۾ شاهي خاندان (راءِ گهراڻي) جي سڀني آدمين کي قيد ڪري انهيءَ ئي قيد خاني ۾ قيد ڪيو هو ۽ انهن ويچارن انهيءَ ئي قيد ۾ ڦٽڪي ڦٽڪي پراڻ نه ڳيا هئا. تاريخي حقيقت سان اهو قيدخانو نهايت ئي قديم هو ۽ قديم هندو تهذيب جو يادگار هو. مها راجا ڏاهر جي زماني ۾ اهو قيد خانو ڪڏهن آباد هوندو هو ۽ ڪڏهن غير آباد.

جڏهن هڪو بغاوت ڪندو هو يا جنهن تي مهاراجا غصو ٿي ناراض ٿيندو هو ته ان کي انهيءَ تاريخي قيد خاني ۾ قيد ڪيو ويندو هو. اڄ اوچتو ئي اهو قيد خانو آباد آهي ۽ ان مان ٻي گاه مظلومن جون دل ڌاريندڙ دانهون پڌن ۾ پيون اچن. ڪل چار قيدي امن جن مان هڪ ٻيو مڙس آهي هڪ پندرهن سالن جو نوجوان، هڪ ٻارهن ورهين جو چوڪرو ۽ هڪ ۱۶-۱۷ ورهين جي چوڪري. هي ويچارا ڪڏهن جسماني تڪليف کان عاجز ٿي درد انگيز دانهون هڪن ٿا ته ڪڏهن پنهنجي حال ۽ استقبال تي غور ڪري انهيءَ مصيبت کان نجات ملڻ لاءِ خدا کي هڪارن ٿا. ٻوٽي مڙس جي حالت قابل رحم آهي. اهو ويچارو پنهنجي اولاد کي اکين جان ڦٽڪندو دانهون هڪڙو ڏسي هي نه ٿو سگهي. نوجوان کي پنهنجي مصيبت جو پورو احساس آهي ليڪن انجو جوانيءَ جو گرم خون لهڪي رهيو آهي ۽ دل تي دل ۾ دشمن کان انتقام وٺڻ جون تدبيرون سوچي رهيو آهي. ننڍو چوڪرو آخر چوڪرو آهي ۽ چوڪرن وانگي بي صبري ۽ بي فراري ظاهر ڪري رهيو آهي. انجي هڪ هڪ دانهن آسمان يعني ڌاريءَ چوڪري بلڪل خاموش آهي اگرچہ قدرتي طور تي بي صبري ۽ بي فراري انکي زياده ڏيکارڻ ڪندي هئي ليڪن انجي صبر ۽ ضبط سان ائين ٻيو معلوم نٿي ته ان کي پرواهه به ڪانه آهي. قاعدو آهي ته جڏهن درد پنهنجي آخري حد تي پهچي ويندو آهي ته اهو ڦري دوا ٿي پوندو آهي. انسان جڏهن غم سهندي سهندي غم جو خوگر ٿي وڃي ٿو ته خود اهو غم ان لاءِ راحت ٿيو پوي. چوڪريءَ جي هيءَ حالت نفع جي خلاف بلڪل عجيب هئي معلوم ٿي. آخر ٻوٽي مڙس چوڪرن کي دلداري ڏئي ماڻ ڪرائي چوڪريءَ کي نهايت محبت پرين لفظن ۾ چيو.

پندرت ديوارن- وياري سنڌري! توکي هن حال ۾ ڏسي منهنجا ڪچ

ٿا ڳرن مون توکي لاڏ ڪوڏ سان نڀايو ۽ هر وقت توکي هر طرح خوش رکڻ جي ڪوشش ڪيم ۽ ڪڏهن به ڪوبه ڪم تنهنجي مرضي ۽ جي برخلاف نه ڪيم. تنهنجي مرضي هئي ته توکي سوهر ور جي طريقي سان وڏي ڌام ڌوم سان پرنائيندس پر ٻنڌي جي من ۾ هڪڙي ۽ صاحب جي من ۾ ٻي. شايد تنهنجي ڪرمن ۾ ائين لڪل هو ته پريءَ ۾ تنهنجي اولاد کي هن حالت ۾ ڏسان مون نه ٿي ڄاتو ته ڪو مهاراجا اهڙو آدرسي ٿيندو ۽ اسان سان اهڙي قدر آنيا چار (ظلم) ڪندو هاڻي ته هي ڪا واھ ڪانه ٿي سگهي. شايد ٻئي هئي اڃ ۽ بک وگهي مري وينداسين ۽ اسان جو ڪريڪ ڪرم به ڪو نه ٿيندو. چڱو ائين ٿيندو ته تون کڻي مهاراجا جي ڳالهه قبول ڪر.

سنڌري - بابا! مون ڪڏهن به اوهان جي ڪا ڳالهه ڪانه مولاڻي آهي پر هن ڳالهه کان ته آءٌ مري وڃن وڌيڪ چڱو پائيان ٿي. توهانجي هيءَ تڪليف ڏسي مان پاڻ سهي نٿي سگهان. تنهنجي مرضي آهي ته مون کي تنهنجي هٿن سان گهٽو ڏئي وورو ڪري ڇڏيو. پوءِ اميد ته راجا اوهانکي هتان ڪڍي ڇڏيندو.

ٻيڊت - سنڌري! ڪجهه سوچ! ڌامي ٿي ۽ ڇا اهڙو مهاڀاپ جو ڪم مون کان ٿيندو؟

سنڌري - توهان کان نه ٿيندو ته مان پاڻ ڪنڊيس.

ٻيڊت - نارائن! نارائن! آپ گهات مهاڀات.

سنڌري - مهاڀاپ ٿي سهي.

ٻيڊت - ڏس چوڪري! گهيلي نه ٿي. پاڻ تي دٻا نه ڪرهن ته من

تنهنجي پائرن ۽ پوڙهي پي ٿي ڪرهن. ڪجهه خيال ته ڪر

تنهنجي انهيءَ ٻاراڻي ضد جو نتيجو ڪهڙو نڪرندو.

سنڌري - ٻارا پتاجي! مان ضد ڪونه ٿي ڪريان مون سڀ ڪجهه

سوچيو آهي نتيجو اهو ئي لڪرندو ته منهنجي مرڻ شرط اوهين
سڀ آزاد ٿيندا، منهنجي مٿي کانپوءِ اوهان کي قيد رکي ڇڏا
ڪندو. توهان کي ته انهي ئي لاءِ قيد ڪيو اٿس ته مون تي
زور رکي مون کان اها ڳالهه قبول ڪرايو.

پلڊت- اسن هوند توتي زور ڪونه رکون پر ڇا ڪريون ڀوس
آهيون هن حالت ۾ ڳالهه مڃڻ کانسواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونهي.
مئري- مرندي مري ويندس پر اها ڳالهه سور نه مڃيندس.
پلڊت- گهڻي چوڪري! تون ڇا ڪري سگهندي؟ ڪجهه
سوچ سگهي.

جيڪڏهن هو زوري ڪري نه پوءِ.....

مئري- هتي دين دھال ڀريو! مون اڀلا جي آهڻ، مون کي هن رادن
روپي دشت جي چٽي سان ڇڏاء، منهنجي من جي مراد پوري
ڪر. تو پريءَ ۾ ڇڏيو درويدي جي لڄ رکي. تـو عـتا جو ست
بجايو. تون اڀلائڻ جو آڌار آهين. مون دڪاري اڀلا ايتريءَ
جي سھانئا ڪر.

اٿين چٽي زار زار روئڻ لڳي ان جي نئين مان لهر وهي رهيو
هو ۽ هڪ هڪ آه اهڙي هئي ڪمائن جو جيڪر پٿر به هائي ٿي هوي،
ٿوري دير کانپوءِ ان جا ڳوڙها خشڪ ٿي ويا اکين ۾ هڪ بوند نه
رهي. هڪا هڪ ان جي حالت ۾ انقلاب پيدا ٿي ويو. هينئر بلڪل
خوش آهي. چاهي ٿي غم جو نشان به ڪونهي گویا سندس من جي
مراد پوري ٿي وئي. دل ئي دل ۾ ڪيل فيصلو تي پورو اطمینان ٿيس
آهستي آهستي پنهنجو رتو لاهي ان کي دلڻ لڳي ۽ خوب طرح وٺي
گچيءَ ۾ وجهي پھن هٿن سان وٺي زور ڏنائين. هڪ رڙ ٿي. زمين تي
ماڻهو جي ڪرڻ جو ڦهڪو ٿيو. ايتري ۾ تهخاني جو دروازو کليو
۽ عورنون ۽ هڪ مرد اندر داخل ٿيا ۽ هڪ لاش کڻي ساڳي طرح
دروازو بند ڪري ڇپ چاپ ۾ روانا ٿي ويا.

ڪاريءَ وارا ڪڪ

(۲۴)

مها راجا ڏاهر هفتي کن کان ٻاهر شڪار تي وڌل هو. انجي غير حاضريءَ ۾ پنڊت ديورتن پنهنجي ٻن پٽن هڪ ڌيءَ سميت قد تي پهتو. ٻڌيمان وزير انهن کي شاهي قد خاني ۾ بند رکي مها راجا ڏاهر ڏي مائٽو موڪليو. مها راجا ڏاهر ٻئي ڏينهن اردو ۾ پهتو ۽ اچڻ شرط قيدين حاضر ڪرڻ جو حڪم ڏنائين. ٻڌيمان وزير اڳتي وڌي عرض ڪيو ته ڊبل بندر جي حاڪم سباجي جي هيءَ چلي پھتل آهي جنهن ۾ لکڻو اٿس ته ”پنڊت ديورتن مسلمان قيدين سان سختيءَ جي بدران نرميءَ جو برتاو ڪري ٿو ۽ انهن جي مٿن مائٽن کي اڪه چوري پاڻ وٽ رهاڻي ٿو ۽ گهڻيءَ طرح هيءَ به خير ملي آهي ته اهو حڪومت جي سرخلاف مسلمانن سان ساز و باز ڪري رهيو آهي. غرض ته هو راجدوهي (باغي) آهي ۽ مون هتي انجي گرفتاري جو سبب به اهو ئي مشهور ڪيو آهي ته بغاوت جي ڪري مها راجا انجي گرفتار ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي. بهتر ٿيندو ته ان کي انهي نظر بند ڪيو وڃي. هيءَ صورت ۾ اندشو آهي ته هتي ڪو وڏو خلم هاري وڃي. چلي پڙهي کانپوءِ ٻڌيمان وزير چيو ته صلاح پري ڪالهه هيءَ آهي ته سڀاڻي ڪچهريءَ ڪرڻ وقت پري سڀا ۾ ان جي حاضر ڪرڻ جو حڪم ڏنو وڃي ۽ سڀني ماڻهن جي روبرو سباجي جي چلي پڙهي ٻڌائي وڃي. ڇاڪاڻ ته پنڊت ديورتن ۾ ماڻهن جي ڏاڍي شرڏا آهي ۽ کيس اهي هڏستان جي وڏن پنڊتن مان هڪ ڪري لکين ٿا اهي جڏهن ان جي راجدوهي ٿيل جي خبر ٻڌندا ته هوءَ ڪن ان لاءِ ڪا همدردي نه رهندي. ائين ڪرڻ سان لوڪ جي خواريءَ کان به بچي وڃو ۽ مقصد به آسانيءَ سان حاصل ٿي سگهندو. تنهن کان سواءِ

سندري ڏاڍي هٻلي چوڪري آهي ۽ اها نرميءَ سان هڪن سمجهندي
 ڀلي نه اڄوڪي رات شاهي قيدخاني ۾ گذاري سڀاڻي ڏسندا ته هڪن نه
 تي خوشيءَ سان اها ڳالهه قبول ڪري. مها راجا ڏاهر لاءِ اها جدائي
 جي رات وره کان هڪن به طرح ڪم نه هئي. سندريءَ کي پنهنجي
 وس ۾ ڏسي هٿن سر ڪرڻ ان لاءِ موت جي برابر هو. ان جا پراڻا زخ
 تازو ئي چڪا هئا ۽ جوش جنون جي حد کي پهچي چڪو هو. وزير
 جي ڳالهه ڪسندي قبول ڪيائين ڇاڪاڻ ته ان ۾ مصلحت هئي. لاچار
 دل تي پٿر رکي موڙهو لوڙهو ڏسي خوابگاه ۾ پهتو ۽ دلجي سنجي
 بلنگ تي ڪري پيو. دستور موجب اڄ رات نه ٿيو ناچ راڳ، نه شراب
 ڪباب، بهاري جو بهانو ڪري سهي پيو ۽ هي هڪن به ماڻهو
 جي هاڻ وٽ اچڻ جي ممانعت ڪري ڇڏيائين. کاڌو پيتو زهر ٿي ويو
 هوس. باقي شڪار تان نڪجي اچڻ ڪري هڪ ڀڃڻ ۽ غم غلط
 ڪرڻ واسطي شراب جي هڪ بوتل سا علي الحسب ڇاڙهي ڇڏيائين.
 منجهو لڙيو. آڏي رات ٿي. تارا گهٽندي هئا ورائيندي آخر اک لڳي
 ويس. نوري دهر کان پوءِ ڇا ڏسي ته هڪ ڪارو ڪارو ديو
 سندس سيني تي سوار آهي هڪ هٿ ۾ اگهڙي تلوار اٿس ۽ ٻئي هٿ
 سان کيس گهٽو ڏئي رهيو آهي. ان جي شڪل نهايت خوفناڪ آهي
 مٿي تي ٻه وڏا سڱ اٿس، اکيون جهري جهڙيون، ڏند چراخ جهڙا،
 بدن رڇ جهڙو، ۽ ٻج هٿن جهڙو اٿس. آواز اهڙو اٿس جهڙو ڪيهر
 سڻن جو. مهاراجا ڏاهر ٻانگي راڪاس جي هيٺان پيل ڏسي هٿ پير
 ڌاري ڏنا، چرڻ پڻ جي طاقت نه رهيس قريب هو ته سندس هاتو ڦاٽي
 پوي ۽ هڪ وڏي رڙ ڪري اتي ئي پورو ٿي وڃي، راڪاس کيس
 ۾ ئي گهٽا ڏئي چيو، ”اي ويچاري نرڳ اڌڪاري! تو گهٽيون ئي
 سستون ڪيون گهٽين ئي ستن جا ست ٿوڙسا، گهٽن ئي پٿورنا
 اترين کي پٽ ڪيو گهٽن ئي نردوش اٿلڻ کي آزاريو. او چنڊال

ٻاٻي! هڪدم هميشه توکي اکين هوندي اٿڻو هڪري ڇڏيو. تو سڳي پيڻ سان شادي ڪئي. سڳي ڀاءُ کي خون هڪيو. هڪيترن ئي ٻيڙهن کي مارايو. هڪيترن ئي انسانن کي بنديخاني ۾ بند هڪري اڃ ۽ بک جي وگهي ماري ڇڏيو. هينئر تو هڪالي ديو جي حڪم جي برخلاف ان جي پياري پگڻن سنڌي ديو کي سندس پيءُ ۽ ڀائرن سوڌو بنديخاني ۾ بند رکيو آهي. بس ظلم جي حد تي هڪي. تنهنجي ڀاڻ جو گهڙو ڀرجي چڪو. هاڻي تيءَ تيار. آءٌ بموت (مائڪا الموت) آهيان ۽ هينئر جو هنئر تنهنجو ساه ڪڍندس. ” مهاراجا ڏاهر بموت جا هي لفظ ٻڌي اکيون کٽي پوريون. اڌ ساه جو نه ان کي ڏسندي ئي هڪري ويو هوس. باقي اڌ ساه ان جي هن گفتگو ڪري ڇڏيس. بالڪل مرده وانگر بي حس و حرڪت انجي هيٺان پيو رهيو ۽ بموت مڙي مان انجي ڇاتي تي ويٺو رهيو. گهڻ مدت کانپوءِ ان کي نه کان وٺي لوڏي ڇڏين ڏس! ” مان وري تو ۾ ساه وجهان ٿو. مونکي ٿوتي دها ٿي آهي. هڪالي ديو جيڪا توکي آگيا ڏسي آهي ان جي پوري طرح پوڻواري ڪر ۽ سپاڻي جو سپاڻي سڀني کي قيدخاني مان ڪڍي دٻل هنر ڏي روانو ڪر ياد رک! جيڪڏهن تو ائين نه ڪيو ته سپاڻي بمپوري (عدم آباد) ۾ پهچي ويندين ۽ اتان توکي سڌو لرڳ (دوزخ) ۾ موڪليو ويندو حتى سخت اوندهه آهي. راه، نانگ، وچون، زهري جيت ۽ ٻيا خوفناڪ جانور توکي پنهنجو ڪاڇ بنائيندا ۽ هڪتي لوڙڻ کان پوءِ وري توکي ڪنهن پسونءَ جي جوڻ پائي دنيا ۾ اچڻو پوندو ۽ هڪ لک چوراسي جنمن ۾ ڌرم جا ڌڪا کائڻا پوندا ” مهاراجا ڏاهر خوف وچان اکيون بند ڪيو سٺ ڪيو پيو رهيو. پٽ هڪجي جي پاڻ ڪڇي. ٿوري دير کانپوءِ بموت ان جي ڇاتيءَ سان اٿي ۾ هڪري اڏاسي ويو. رات جئن ٿڻ گذري صبح ٿيو. ڪچهري لڳي مهاراجا ڏاهر قيدن جي حاضر ڪرڻ جو حڪم ڏنو. ٻڌيمان وزدو

گجھو دروازو کولي اندر ويو. فيدي بهوش سر مرده حالت ۾ پيا هئا. انهن کي لنگو لالي ڪري آئي حاضر ڪيو ويو. مهاراجا ڏاهر کي راتوڪي ڪاروائي ياد هئي، ان فيدين کي هوش ۾ آڻڻ جو حڪم ڏنو. گلاب چٽڻ ۽ هٿن پيرن کي مالش ڪرڻ کان پوءِ فيدي هوش ۾ آيا. هڪ ڏينهن ٻه راتيون - واءِ کاڌي پتي جي اندازي هڪوئي ۾ رهڻ ڪري نهايت ڪمزور ٿي ويا هئا. ٻڌيمان وزير ڊبل بندر مان آيل چئي پڙهي ٻڌائي. سڀ درباري پنڊت ديورتن کي ڏڪار ڏڪار چوڻ لڳا. مهاراجا ڏاهر انهن کي مخاطب ٿي چو ته ”اگر چه پنڊت ديورتن راجپوت هي ٿين سان وڏي ۾ وڏو ڏوه ڪيو آهي مگر هو مهاڀودان آهي هندستان جي وڏن وڏن پنڊتن مان هڪ آهي. انهي ڪري اسن کس معاف ڪري ساڳي طرح ڊبل بندر جي مهاڀو جي بندر جو مکيه پوڄاري مقرر ڪريون ٿا اسد ته هو وري ائين نه ڪندو.“ ٻڌيمان وزير مخالفت ڪئي مگر مهاراجا ڏاهر کي بندوت جا هٿ جهنڊا هئا انهي ڪري انکي چيائين ته بس اسانجو حڪم ٿي چڪو. اڄوڪي ڏينهن جي اندر انهن کي ڊبل بندر ڏي روانو ڪيو وڃي. پنڊت ديورتن توقع جي خلاف هن سر جو فيصلو ٻڌي نهايت خوش ٿيو ۽ هٿ جوڙي بندوت ڪري مهاراجا ڏاهر جا ٿورا مڃيائين، ان کانپوءِ دربار برخواست ٿي. پنڊت ديورتن اڳتي وڌي مهاراجا ڏاهر کي عرض ڪيو ته منهنجي پاري ڏي ”سڌري“ پائيءَ کي به مونسان گڏ هان جي اجازت ملي. مهاراجا ڏاهر ڪنڌ ٽوٽي چيو ”هائو. بلاشڪه ان کي ساڻ وٺي وڃو.“ ائين چئي ٻڌيمان وزير کي حڪم ڏنائين ته سڌريءَ کي به پنڊت سان گڏ ڊبل بندر روانو ڪيو وڃي. ٻڌيمان هي حڪم ٻڌي حيران ٿي ويو شاهي قيدخاني مان سڌريءَ کي ڪڍي اچڻ لاءِ سڌو اوڏانهين روانو ٿيو مگر اتي وڃي ڏسي ته ڪاريءَ وارا ڪڪ لڳا پيا آهن. سڌريءَ کي جنهن ڪڪاڻ ۾ بند ڪيو ويو هو

اهو خالي ٻيو آهي. ڊوڙندو آيو ۽ اهي مهاراجا ڏاهر کي اها ڳالهه
 ٻڌايائين. مهاراجا ڏاهر حيرت ۾ پئجي ويو ۽ ٻيڌت ديورتن کي چيائين
 ته ”سندري ڪٿي آهي؟“ ان چيو ته ”امان ڪسي ڪهڙي خبر؟
 اهو بيھوشيءَ ۾ پيا هئاسين.“ مهاراجا ڏاهر کي ٻيڌوت جا اکر ياد
 هئا ۽ هڪدم غصي ۾ اهي ٻڌيمان کي دٻ ڪيائين ته ”هڪدم
 سندريءَ کي پيدا ڪر.“ ٻڌيمان وزير گهلي ئي ڳولا ڪئي مگر هٿ
 ڪانه آئي. لاچار ان ٻيڌت ديورتن کي دلايو ڏئي ڪس ڳولي وٺس
 پوڄائڻ جو وعدو ڪري انهيءَ جو انهيءَ ڏينهن ديبل بدر روانو ڪيو
 ان کان پوءِ مهاراجا ڏاهر کي بدن ۾ ساه پيو ۽ دنيا ۾ ڪجهه وقت
 جيتري رهڻ جي اميد ٿيس.

عشق جا ڪرڻ

(۲۵)

راجڪماري ٻائي ۽ سندس داسي ۽ چندرا جي مدد سان سعيد
پنهجي محبوب سندريءَ کي بيهوشيءَ جي حالت ۾ شاهي قيدخاني
مان ڪڍي ديوي اسٽان ۾ پهچايو ۽ ان کي راجڪماري ٻائيءَ جي
حوالي ڪري پاڻ هڪ ٻئي ضروري ڪم جي پٺيان روانو ٿي ويو.
سندري اگرچہ دنيا جي مصائب کان تنگ ٿي خود ڪشي ڪئي هئي
ليڪن قدرت کي منظور نه هو ته اها پنهنجي سڄي محبت جي نتيجي
نڪرڻ کان اڳ دنا کي ڇڏي. ان کي فسي مدد بروقت پهچي وئي
جنهنڪري سندس بچاءُ ٿي ويو. اڄب کيس گهڻو سخت آيو هو ۽
زمين تي ستن نال ڪرڻ ڪري بيهوش ٿي وئي هئي. راجڪماري
ٻائي ان کي هوش ۾ آڻڻ لاءِ مناسب تدبير ڪئي. ٿوري وقت کانپوءِ
کيس هوش آيو ۽ پاڻ کي تڏهن دنيا ۾ پهتل ڏسي حيرت وڃان
پڇڻ لڳي.

سندري۔ مان هتي ڪئن آس؟ مون کي ڪنهن آندو؟ ڇا مون کي
اڃان موروڻ لاءِ جهڻو آهي؟

راجڪماري۔ ٻئي! گهٽ ٿو نه. تون هتي آزاد آهين. ڏٺي توکي بچايو
هنئر ڪو به تنهنجو نالو ڪونه وڻندو. دلچاءُ ڪر. ڏکڻ پٺيان
سڪ آهين. ڏٺي سائين سڀ سولي ڪندو.

سندري۔ مائي! مون کي ورغلاءُ نه. مان سڀ ڪجهه ڄاڻان ٿي.
هڪ بند مان نڪري پئي بند ۾ آئي آهيان. آه! مون اڳي
جا اڃا ڏينهن آهن ۽ مون دڪياريءَ کي اڃا دڪ ڏيڻا آهن.
ڪرم لکڻي جو ڪير نه لوڙي؟

راجڪماري۔ نه ٻئي نه. مان توکي ورغلابان ڪونه ٿي. تنهنجا بند

خلاص ٿيا. تون هنتر آزاد آهين ۽ پنهنجي ڀيڻ وٽ مهمان آهين.
سڌري۔ مهمان ته چڱي آهيان! تو نه اڳي مون کي ڏٺو نه وائڻو.
نه سيند نه ملاقات. مهمان ڀلا تنهنجي ڪنن ٿيس؟

راجڪماري۔ تنهنجي توهان ڀر ڀٽ جي سامهون آهي ۽ توکي
ڀيڻ سان سجهان ٿي تون ڪو الڪو نه ڪر. تون تنهنجي
مهمان نه آهين ته تنهنجي مهمان جي مهمان ته آهين؟

سڌري۔ اهي ڳالهون ٻين سان ڪر. مان اهڙي پوري ڪانه آهيان
جو تنهنجي اهڙين ڳالهين تي ڀڄجي وڃان. سون کي کولي
ڇو نه ٿي ٻڌائين ته مونکي هتي ڪهڙي مٺي آندو آهي؟

راجڪماري۔ ٻياري ڀيڻ! تنهنجي دل تي اڃا ڀڄ ڀڄو آهي تنهنڪري
مونکي دشمن سمجهين ٿي. پر مان سچ ٿي چوان ته مان تنهنجي
دشمن ڪانه آهيان. توکي جنهن ڀڄايو تنهن لاءِ توکي اهڙا
ڪلور شبد چوڻ نه گهرجن.

سڌري۔ مونکي ڀڄايو ڪين هڪ بند مان ڪڍي ٻئي بند ۾ آندو.
تنهنجو ٻيءَ ڪٿي؟ منهنجا ڀائر ڪٿي؟ مون کي ڀڄائي ها ته
انهن کي به ڀڄائي ها.

راجڪماري۔ ڏٺي ڪندو ته توکي اهي به اچي سائدا.

سڌري۔ نالو ڇو نه ٿي ڪٿي ٻڌائين؟

راجڪماري۔ ان جو نالو سبب آهي. جيتوڻيڪ هو ٻئي ڌرم جو
ماڻهو آهي ته به هن ۾ ٻيائي ڪانهي ست متاثر جي پيد ڪانءِ
منش ماتر جي شيوا ۽ هائتا ڪرڻ. پنهنجو اتر ڌرم سمجهي ٿو.
هن لاءِ متان ڪو ٻيو خيال ڪرين هو وڏ ڪهراڻو ماڻهو آهي ۽
ڏاڍو لائق آهي. انهيءَ مهاڀر پنهنجي جان جو کي ۾ وجهي
تو کي راڻ روپي دشت جي چنبي مان ڇڏايو آهي. اسيد ته هو
تنهنجي ٻيءَ ۽ ڀائرن کي به ڪنهن الڪل سان ڀڄائي وڌندو.

سنڌري۔ (تعجب ۾ هئي) اهو هتي ڪٿن آيو؟ منهنجي انکي خبر ڪٿن هئي؟

راجڪماري۔ سندس مٿ مائٽ راجا وٽ قد آهن. انهن کي ڇڏائڻ لاءِ هتي آيل آهي. ان هڪ ڀيري منهنجي ۾ جان بچائي هئي. مان ان کي پنهنجو ڌرم جو پاڻ ڪري ليکيان ٿي. ڪالهه اوچتو هتي مون وٽ آيو ته مون ساڻس تنهنجي ڳالهه ڪئي جنهن تي ان قسم ڪيو ته هو ڪٿن به ڪري توکي ضرور بچائيندو. سنڌري۔ (خوشي وڃان اطمينان جو ساه کڻي) ڀلا هو ڪٿي آهي؟ مان به ان جو درشن ڪريهان ۽ سندس انهيءَ ڀلائيءَ جا ثورا مڃيان.

راجڪماري۔ هو هڪ ضروري ڪم سان واپس آيو مونکي وڃڻ ڏئي ويو آهي ته مون وٽ ضرور ايندو پرمانا ڪري هو پنهنجي ڪم ۾ موٽي ويو ۽ سڌائين ڪي هجي.

انٿري ۾ ٻاهرپون در ڪڙڪو راجڪماري هائي ڊوڙندي وئي ۽ وڃي در لٽائين هڪ ماڻهو اندر داخل ٿيو. سنڌريءَ جي دل زور سان دھڪڻ لڳي ۽ بي صبريءَ سان اڳتي وڌي ان ڏي غور سان نهارڻ کانپوءِ هٿ جوڙي انجا ثورا مڃڻ لڳي ۽ اکين تي اکين جي ذريعي پنهنجي دلي ڪيفيت جو اظهار ڪيائين. راجڪماري هائي سنڌريءَ ۽ سعد جي اک جي واقفيت معلوم ڪري حيرت ۾ پئجي وئي ۽ کلي سنڌري کي چيائين.

راجڪماري۔ تون ته هن کي اک تي سڃاڻين ٿي.

سنڌري۔ (شرم کان ڪنڌ هيٺ ڪري) هاڻو ڀڻ! هي هو پر منهنجي جان بچائي اٿائين.

راجڪماري۔ مون سان تو اڳهر و ائين پي ڳالهائو ڇو ته ان کي سڃاڻين ٿي ڪونه.

سنڌري۔ (کلي) ٻڙي ڇڏا هي ڳالهون۔ کائناتن حال احوال ته وٺ
پوءِ ٻئي سفر يون ڪجانءِ۔

راجڪماري۔ (سعد کي مخاطب ٿي) ڀاڻو! ڪريو خبر ڪاڏي
وٺا هئا؟

سعيد۔ (سنڌري ڏانهن اشارو ڪري) مونکي هن جي ٻيءَ ۽ ٻيٿن
جي آزاد ڪرائڻ جو فڪر هو۔ جيڪڏهن هن سان گڏ انهن کي
به شاهي قيد خاني مان ڪڍي اچون ها ته پوءِ انهن کي گمنامي
جي حيثيت ۾ لڪي ڇپي وقت گذارڻو پوي ها۔ هڪ ڏينهن ۽
رات وڌيڪ قيد ۾ رهندا ته ڪو حرج ڪونهي۔ مگر اسيد آهي
ته آزاديءَ سان پنهنجي وطن ۾ رهي سگهندا۔ هڪ تدبير ڪڍڻ
اتر خدا گهرو آهي ته ضرور ڪارگر ثابت ٿيندي۔
راجڪماري۔ ڪهڙي؟ اسن به ٻڌون۔

سعيد۔ اوهانجي ٻڌائڻ جي نه آهي۔ سپاڻي شام جو گهڻو ڪري راجا
ڏاهر شڪار تان موٽي ايندو۔ سپاڻي رات آڻا سر تان آهو کلي
ڪوشش ڪندس جي ڪامياب ٿيس ته بهتر نه ته به (سنڌري)
ڏي اشارو ڪري (هن جي سر تان صدفي ٿيس۔

سنڌري۔ ڏٺي جي نالي اهڙو ڪو ڪم نه ڪجو جنهن سان اوهانجو
وار ونگو ٿئي۔

راجڪماري۔ هاڻو ڀاڻو! سپاڻي ڪم ڪجو۔ هي مٿو انڌ جي گهوڙي
تي سوار آهي۔ جيڪڏهن ڪنهن ريت اوهين هن جي ور چڙهي
وٺا ته پوءِ اسن سڀ رڻ ۾ رلي ويندا۔ سن۔

سعيد۔ خدا تي ڀروسو رکو۔ اهو نگهبان آهي۔ سان هٿر وڃان ٿو۔
سپاڻي هن وقت اوهان وٽ ايندس۔

اٺين چٽي سعيد روانو ٿيو۔ سنڌري اها رات ۽ ورندي ڏينهن
راجڪماري ٻائي جي مهمان جي حيثيت ۾ آرام سان گذاريو، ٻي رات

ساڳئي وقت سعيد صحيح سلامت وٺڻ پهتو ۽ بموت (ملڪ الموت) جي صورت اختيار ڪري راجا ڏاهر کي قيد ۾ جي آزاد ڪرڻ جو حڪم ڏيڻ واري ڳالهه پراڻي ڪري هڏائي. هتي چليون ڏاڍيون خوش ٿيون ۽ سعيد جي پهروبي ٿيڻ جو داد ڏيڻ لڳيون. سعيد سنڌري ۽ ڏي ناهاري کائي چيو ته هي سڀ عشق جا ڪرڻا آهن ته ڇا لڳي سعيد! ڇا لڳي هي ڪم! انهيءَ کان پوءِ سعد پنهنجي پروگرام موجب راجڪماري هائي کان موڪلائي سنڌريءَ کي ساڻ ڪري رات رات روانو ٿي ويو.

ديبل بندر جي فتح

(۲۶)

محمد بن قاسم شيراز ۾ پنهنجي فوج کي باقاعده منظم ڪري
 امدادي فوج جو انتظار ڪرڻ لڳو. بصره مان خشڪي ۽ رستي رواني
 ٿيل فوج جڏهن ولس پهتي ته هڪدم مڪران جي طرف هڪوچ ڪيائين.
 اتي جو گورنر محمد بن هارون کي هزار فوج سان اڳي ئي تيار ويٺو
 هو جنهن کي پاڻ سان ڪري اڳتي وڌيو. مڪران مان رواني ٿيڻ
 وقت سندس جهڳڙي هيٺان ڇهه هزار ايراني گهوڙي سوار (جي اڳيئي
 سندس زير ڪمان هئا) ۽ ڇهه هزار شاسي شتر سوار ۽ ٽي هزار مڪراني
 شتر سوار جملي پندرهن هزار سپاهي هئا. انکان سواءِ ساڻس ٽي هزار
 باربرداري ۽ جا آت هئا. مڪران جي سرحد ختم ٿيڻ کان پوءِ سنڌ جي
 حد ۾ قدم رکندي ئي پهريون سرحدي شهر ڪٿار پور فتح ڪيائين.
 جنهن ۾ سنڌ جي راجا جي پاران هڪ هندو عملدار رهندو هو ۽ مهاراجا
 ڇچ جي زماني کان وٺي هندوستان جي ڏيهه رواج موجب ان ۾ هر روز
 شام جو ڏال وڃندي هئي. ان کانپوءِ اڳتي وڌي ارما ٻيلي (لس ٻيلي)
 تي قبضو ڪري سڌو ديبل بندر جو رخ ڪيائين. ۽ ڌوڪيندو ڪاهيندو
 آخر اچي ديبل بندر جي هيٺان دم ڪيائين. جنهن ڏينهن ديبل بندر
 جي سامهون خيمه زن ٿيو، اهو محرم سنه ۹۳ هجري جو پهريون جمع
 جو ڏينهن هو، ۽ حسن اتفاق سان انهي ئي ڏينهن آهي جهاز به اچي ديبل
 بندر ۾ لڳرائڻ ٿيا جن ۾ منجنيقون ۽ ٻيو جنگي سامان هو. سنڌ تي
 لس ڪاهه جنهن شان و شوڪت سان ڪئي وئي هئي انکي ڏسي هندن
 جا حوصلا خطا ٿي ويا ۽ اڳي وانگر ميدان ۾ نڪري سردانه وار مقابلي
 ڪرڻ بدران قلعي جا دروازا بند ڪري گهرن ۾ لڪي ويهي رهيا،
 محمد بن قاسم ديبل بندر ۾ قدم رکڻ شرط پنهنجي اڳيان هڪ وڏي

خندق (کاهي) کولائي ان جي ڪناري تي مجاهدين اسلام جا نبيو لڳاراهيا ۽ چؤطرف اسلامي هلائي جهنڊا ڪڍڻ ڪرائي هر هڪ فوجي دستي کي پنهنجي پنهنجي جهنڊي هيٺان مضبوط رهڻ جو حڪم ڏنو. منجيتون، جي انهيءَ زماني جي مسلمانن جي بهترين ايجاد ڪري تسليم ڪيون وينديون هيون ۽ قلعن جي توڙڻ واسطي اڄوڪي وقت جي توپن وارو ساڳيو ڪم ڏينديون هيون سي شهر جي اتر ۽ اوڀر پاسي مٿاهين جڳهن تي قائم ڪيون ويون. خصوصاً ”عروس“ نالي مشهور منجنيق دھل بندر جي مندر جي بلڪل سامهون هڪ اڄي جڳهه تي رکائي وئي. غرض ته لڙائيءَ جو هر طرح خاطر خواه انتظام ڪري محمد بن قاسم شهر کي گهيرو ڪري ويهي رهيو. انهيءَ زماني ۾ اگرچہ مسلمانن کي وڏيون وڏيون مهمون درپيش هيون جي هندوستان جي مھر کان ڪنهن بہ طرح ڪم نہ هيون. هڪ طرف اسپين ۾ (طارق) فتح و نصرت جا ذقارا وڄائيندو اڳتي پورپ ڏي وڌي رهيو هو تہ ٻئي طرف ترڪستان ۽ چين جي اتر الهندي پاسي ”قنبر“ هڪ زبردست هلچل پيدا ڪري وڌي هئي جنهن جي هيٺ کان چين جو شھشاہ ڏن ڏيڻ لاءِ تياريون ڪري رهيو هو. ٽئين طرف محمد بن قاسم سنڌ جي هندو راج جو هميشه لاءِ خاتمو ڪري ڇڏڻ واسطي دھل بندر کي محاصرو ڪيو ويٺو هو. ليڪن عراق جي گورنر جنرل حجاج بن يوسف کي هن پوئين مھر سان خاص طرح دلچسپي هئي ۽ ان جي سر ڪرڻ لاءِ هر وقت نيون نيون تدبيرون سوچيندو رهندو هو. انهيءَ ڪري ئي محمد بن قاسم مناسب سمجهيو تہ دھل بندر ۽ بصره جي وچ ۾ لڳل هو انتظام ڪيو وڃي. ڇوڻاچہ ان برق رفتار گھوڙن جي فريمي لڳل جو اهڙو خاص انتظام ڪيو جو باوجود بصره ۽ دھل بندر جي وچ ۾ رازها ڪوھن جي فاصلي هجڻ جي برابر ستين ڏينهن خط پهچي ويندو هو. هي انتظام اگرچہ فوجي ضرورتن ۽ جنگي مصلحتن

جي بنا تي هڪيو ويو هو ليڪن سنڌ جي فتح ٿيڻ کانپوءِ انکي باقاعده مستقل طور تي قائم ڪيو ويو هو ۽ هر هفتي بصره ۽ ديبل بندر جي وچ ۾ لپال هلي ايندي ويندي هئي.

مهاراجا ڏاهر جي پٽ جئسين، جو انوقت نيرون ڪوٽ جو حاڪم هو، مسلمانن جي ڪاهي اچڻ جو ٻڌي ڀڄڻ لڳي موڪليو ته ”مولڪي اجازت ڏيو ته ديبل بندر ۾ وهي مسلمانن سان سامهون ٿيان“ ليڪن ان پنهنجي وزيرن جي صلاح موجب کيس لڳي موڪليو ته ”هينئر مسلمان پوريءَ طرح سهي سيري آيا آهن ۽ سندن دٻيل ۽ انتقام وٺڻ لاءِ زبردست جوش آهي، تنهنڪري تنهنجو اوڏاهين وڃڻ مصلحت جي برخلاف آهي. سباجي اتي ويٺو آهي ۽ اهو پاڻهن پورائي ڪندو.“

سباجي ان وقت ديبل بندر جو حاڪم هو. ان راجا ولسان ڪهن به قسم جي مدد جو آسرو نه ڏئي قلعي جا دروازا بند ڪري شهر ۾ ويهي رهڻ ۾ پنهنجو خبر سمجهيو. پورا ڇهه مهينا کيس مسلمانن جي گهيري هيٺ گذري ويا مگر شهر کان ٻاهر نڪري ميدان ۾ مقابلي ڪرڻ جي جرات نه ٿي. محمد بن قاسم وٽ زبردست منجنيقون هيون جيڪڏهن چاهي ها ته اڪ چنپ ۾ شهر کي اڏائي اجڙ ڪري ڇڏي ها مگر ائين ڪرڻ کيس منظور نه هو، ڇاڪاڻ ته پاڻ سنڌ تي حڪومت ڪرڻ لاءِ آيو هو ۽ نه انکي تاخت و تاراج ڪرڻ لاءِ. اهو ئي سبب هو جو ٿڌو مانجهاندو ڪيو ساڻ ڪيو ويٺو رهيو. گهري جڏهن حد کان زياده ڊيگهه ڪئي ته لاچار ٿي محمد بن قاسم ۾ جنگ جي متعلق ٻي حڪمت عملي اختيار ڪرڻ جو خيال ڪيو. ڇاڪاڻ ته فوج کي هڙي طرح يوڪار رکڻ ڪهن به طرح مناسب نه هو. آخر هڪ ڏينهن جنگي ڪائونسل ڪوٺايائين ۽ پنهنجي خيالي ۾ ان بابت فوجي آفيسرن سان صلاح مصلحت ڪري رهيو هو ته اهڙي ۾ درٻار

حاضر ٿي عرض ڪيو ته ”شهر جو هڪ آدمي آيل آهي ۽ روبرو
ڪجهه عرض ڪرڻ گهري ٿو.“ فوراً انجي حاضر ڪرڻ جو حڪم
ڏنو ويو. دربان انکي وٺي آڻي خدمت ۾ پيش ڪيو. ان پنهنجي قديم
هندستاني رواج موجب گچي ۾ ٻوڇڻ وجهي هٿ جوڙي مٿو ليڪيو.
محمد بن قاسم خنده پيشانيءَ سان انکي هٿ ڏئي مليو ۽ وڏي عزت سان
پنهنجي ڀر ۾ وهاريائينس ۽ ترجمان جي ذريعي مائٽس هن طرح گفتگو
شروع ڪيائين.

محمد بن قاسم - ڀلي آيا. مولڪي توهانکي ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي
آهي. مزاج ڪئن آهي؟ خوش نه آهيو؟

نووارد - دها آهي. مالڪ جي مهرباني سان وقت سک جو ٻيو گذري
لک لک ٿورا ڏئي ڄا. جنهن اسانجي پاڳين مائٽن جن کي هتي
آندو آهي. مولڪي مائٽن جن جي درشن جو لاپ پرايت ڪري
آيت آند ٿيو آهي.

محمد بن قاسم - توهانجو نالو ڇا آهي؟

نووارد - ڪرشن. هتي جي مندر جي مهنت ٻنڌت دهورتن جو پٽ آهان.
محمد بن قاسم - ڪئن اچڻ ٿيو آهي؟

ڪرشن - جن مسلمان قديم جي آزاد ڪرائڻ واسطي مائٽن جن اهڙا
ڪشت ڪشالا سهي هتي آيا آهن اهي سڀ مهاراجا جي حڪم
موجب اسانجي مٺيال هيٺ هن مندر ۾ قيد آهن. اسان هر طرح انهن
کي خوش ٻئي رکيو آهي ۽ ڪنهن به قسم جي تڪليف نه پهچائي
آهي. ڇاڪاڻ ته اسانجي شاهنشين ۾ لڪل آهي ته جڏهن راجا
انباءَ ڪاري (ظالم) ٿيندو ته ڌرم جي حاجي ٿيندي تڏهن
”منبل ديش“ (عرب) جا رهاڪو آڌر جي مٿان ۽ ڌرم جي
استان ڪرڻ لاءِ سڌ تي ڪاه ڪندا. پر هارائيندا ۽ ٿڌن
پيري - واپارا ٿيندا. اهي نيا سان راج ڪندا. هين جا حامي

ٿيندا آڌ بنن (محتاجن) اٿائن (يتيمن) ۽ آهلا استرهن (ضعيف
عورتن جا آڌار ٿيندا.

محمد بن قاسم - اسيد ته اوهان جي ڪنهن جي پيشنگوئي جلد ئي
پوري ٿيندي ۽ اوهين ڏسندا ته اسلامي حڪومت هر ضعيف،
مسڪين ۽ محتاج جي مددگار ۽ پشت پناه ٿيندي.

ڪرشن - حضور! اسانجي شاعرن ۾ هنن به لکيل آهي ته دهل بندر
نيستائين فتح نه ٿيندو جيستائين ڪم مها ديو جي مندر جي ڇولي
نه ڏهندي. سڀني هندن جي انهيءَ ۾ ڏاڍي شرڌا آهي ۽ اهي ان
کي صحيح سلامت ڏسي بي پرواه ٿيو ويا آهن. ان جي ڊهن
شرط آهي پاڻهين اهي پيش ٻولندا ۽ لڙائي جي ضرورت ئي
نه ٿيندي.

محمد بن قاسم - سچ! آهي به ائين. اسين اڄ جو اڄ انهيءَ طلسم
جي ٽوڙ جو حڪم ڏيون ٿا. توهين انهيءَ مندر مان نڪري
وڃو جن اوهان کي ڪو نقصان نه پهچي.

ڪرشن - مندر جي خالي ڪرڻ ڪري ماڻهن جو شڪ پهوندو. اسين
مندرجي اتر واري ڪوئي ۾ وڃي لڪي ويهون ٿا. گولا باري
اهڙي طرح ڪئي وڃي جن اها طلسمي چوڻي مٿان ئي مٿان
اڏاسي وڃي ۽ باقي ٻين عمارتن کي ڪنهن به قسم جو نقصان
نه پهچي.

محمد بن قاسم - چڱو. اسين ”جموڊ“ منجنيقيءَ کي حڪم
ڏيون ٿا جو نشانہ اندازي ۾ بلڪل ماهر آهي. اسيد ته اوهان کي
ڪنهن به قسم جي تڪليف نه پهچندي.

ڪرشن - مان هينئر جو هينئر وڃي ٿو پنهنجي پيءُ کي اها خوشخبري
ٻڌايان. هن ڪلاڪن کانپوءِ هڪدم گولہ باري شروع ڪئي وڃي.
ڪرشن موڪلائي روانو ٿيو. محمد بن قاسم جنگي آليسن

سان صلاح مصلحت ڪرڻ بعد ”جعوب“ منجنيتيءَ کي گهراڻي مندر جي چوڻي اڏائي ڇڏڻ جو حڪم ڏنو. ٻن ڪلاڪن کان پوءِ پهريون گولو ڇٽو. هڪ وڏو ڌڪاءُ ٿيو. هزارها ورهين جو طلسم اک چنپ ۾ لٽي ويو. شهر وارا بد حواس ٿي وڏي جوش و خروش سان مقابلي لاءِ نڪتا. مسلمان ته اڳيئي هڪئي شينهن وانگر شڪار جي انتظار ۾ ويٺا هئا فوراً مٿن حملو ڪيائون. هر هر مهاڏيو ۽ الله اڪبر جا نعرا بلند ٿيا. هندن ۾ دم ڪونه هو سندن منهن مان مابوسيءَ جا آثار ظاهر هئا. مسلمانن جي هڪ ئي حملي کين پٺ ڏهڻ تي مجبور ڪيو. ۽ وري ساڳي طرح ٻجي وڃي شهر ۾ لڪا مگر هن دفعي سندن گهرن ۾ کين پنه نه ڏني ۽ گهر ڇڏي هٿيار چوڙي هيڏي هوڏي پڄڻ ۽ لڪڻ لڳا. باقي ساري شهر فاتحن جي تلوار جي اڳيان مٽو ليڪيو ۽ اطاعت قبول ڪئي. صبا جي جان بچائي ڪيڏانهن پڄي ويو پشمالِي ۽ شمساري منجهس ايتري به همت باقي نه ڇڏي هئي جو راجا ڏاهر کي وڃي منهن ڏيکاري. غرض ته ۱۲ رجب سنه ۹۳ هجري (۱۲ء ج) جي محمد بن قاسم خدا پاڪ جا شڪرانا بجا آئيندي تحميد ۽ تقدس ڪندي نهايت شان و شوڪت سان دِبل بندر ۾ داخل ٿيو. اول اول قيدين کي آزاد ڪيائين تنهن کان پوءِ ساري شهر واسطي امن عام جو اعلان ڪيائين.

امن عام جي قائم ٿي وڃڻ ۽ شهر جي ضروري انتظام ڪرڻ بعد محمد بن قاسم دربار هڪئي جنهن ۾ خدا پاڪ جي حمد و ثنا کانپوءِ چيائين ته ”شهيدن جي خون رنگ لائو محامدين جي قرباني راتڪان نه ٿي. اڄ بفضلہ تعاليٰ فتح و نصرت اسانجي همراڪاب آهي. اسانجا مسلمان ڀائر هنوقت تائين ڪافرن جي قيد ۾ هئا هينئر آزاد آهن ۽ اڄ کان وٺي هن ملڪ جي حڪومت جي واڳ اسانجي هٿن ۾ آهي. اسان سڀني ئي خدا جو شڪر لازم آهي. اسان کي گهرجي ته اڳي

کان به وڌيڪ همت ۽ استقامت سان اڳتي وڌايون ۽ ظلمت ڪڍڻ
هند کي اسلام جي نور سان معمور ڪري ڇڏيون خدا تعاليٰ اسان کي
توفيق عطا ڪري.“

هن کان پوءِ آزاد ٿيل مسلمان پنڊت ديسورتن سميت ان جي
خديست ۾ حاضر ٿيا ۽ عرض ڪيائون ته پنڊت صاحب اسان سان هر طرح
شرافت جو برتاءَ ڪيو آهي ۽ اسان کي ڪنهن به قسم جي تڪليف
نه پهچائي آهي جنهن لاءِ اسين سندس نهايت شڪر گذار آهيون مناسب
آهي ته پنڊت صاحب سان به هينئر اهڙو ئي شرافت جو برتاءَ ڪيو
وڃي ۽ احسان جي بدلي احسان ڪيو وڃي. محمد بن قاسم پنڊت کي
نهايت عزت ۽ احترام سان مليو ۽ کيس پاڻ سان گڏ وھاري ڇڏيائين ته
”اسان جي مظلوم ڀائرن سان اوهان جيڪو شريفانه سلوڪ ڪيو آهي
۽ هينئر جيڪا قيمتي مدد ڏني آهي اهو اسين دل سان قدر ڪريون
ٿا ۽ اوهان جا نهايت شڪور آهيون. اسلام اسان کي احسان جي
بدلي احسان ڪرڻ جي تعليم ڏئي ٿو اسين اڄ کانوئي اوهان کي
هن شهر جو حاڪم مقرر ڪريون ٿا، اوهين پنهنجا فوجي معاملات
پنهنجي مذهبي قاعدن موجب فيصل ڪري سگهو ٿا، اوهانجي مذهب
۾ ڪنهن به قسم جي دست انداري نه ڪئي ويندي ۽ اوهان کي ۽
اوهانجي قوم کي پوري پوري مذهبي آزادي حاصل رهندي ۽ اوهانجا
مندر به ساڳي طرح صحيح سلامت رهندا.“ پنڊت صاحب غازي محمد بن
قاسم جي اخلاق کان نهايت متاثر ٿيو. انکي هندو ڌرم جي غير فطرتي
تعليم ذات پات ۽ چوت چات جي انسانيت سوز رسن لاءِ سخت
نفرت هئي. ازانسواءِ سنڌ جي هندو راجا جي هٿان مٿس جيڪي ظلم
ٿيا هئا تنجو کيس پورو پورو احساس هو. ان هٿ ادب جا ٻڌي عرض
ڪيو ته آءٌ هندو ڌرم ۽ هندو قوم کان بيزار آهيان مون کي ڪڇ وقت
تائين مسلمانن سان گڏ رهڻ ڪري اسلام جي تعليم کان واقف ٿيل

جو موقعو مليو آهي. آڏو دل سان گواهي ڏيان ٿو ته اسلام ئي هڪ
 سچو مذهب آهي ۽ ان سان ئي هندستان جو نيتارو ئي سگهندو. آڏو
 دل جي خوشي ۽ يقين سان اسلام قبول ڪريان ٿو ۽ منهنجو اهل عيال
 پڻ مون سان گڏ مسلمان ٿيڻ لاءِ تيار آهي. اسانکي پنهنجي دمت
 مبارڪ سان مسلمان ڪريو ۽ دعا ڪريو ته الله تعاليٰ اسانکي ان ئي
 پوري طرح عمل ڪرڻ جي توفيق عطا ڪري. غازي مدوح خوشي ۽
 جهان الله اڪبر جو نعرو بلند ڪيو ۽ سڀني مسلمانن ۾ الله اڪبر جي
 نعرون جي ڏم لڳي وئي. انکانپوءِ سڀني آدمين کي مسلمان ڪيو ويو.
 ڪرشن مهراج جو نالو ”اسلم“ رکيو ويو جو پوءِ ڪثرت استعمال
 جي ڪري ”اسلامي“ ٿي ويو ۽ اسلامي تاريخ ۾ اڄ تائين ”مولانا
 اسلامي“ جي نالي سان مشهور آهي. محمد بن قاسم اتي هڪ فوجي
 چالوئي قائم ڪري چار هزار ساهي رهايا ۽ انهن جي عبادت واسطي
 هڪ مسجد تعمير ڪرايائين. هيءُ پهرين توحيد جي درگاه هئي جا
 سر زمين شرڪ و ڪفر ۾ قائم ٿي جنهن مان هر روز پنج ڀيرا خدا پاڪ
 جي وحدانيت جي صدا بلند ٿيڻ لڳي.

خوشي ۾ غم

(۲۷)

ديبل بندر فتح ٿيو. رڪاوٽون دور ٿيون. سنڌ جي فتوحات جو دروازو کليو. قيدي آزاد ٿيا. مسلمان سپاهين کي لازمي طور تي خوشي ٿيڻي هئي اهي خوش آهن. هر هڪ جي زبان تي خدا پاڪ جو حمد و ثنا جاري آهي. ليڪن جيتري قدر انهن کي خوشي ٿيڻ کپندي هئي اوتري قدر خوشي ڪانه آهي. سندن خوشيءَ مان به غم جا آثار ظاهر آهن خبر نه آهي ته ڇو؟ قيدي آزاد هئا. ڪالرن جي قيد مان کين رهائي ملي هئي. ورهن کان پوءِ آزاديءَ جو دم کڻي نصيب ٿيو هون. مگر انهن ۾ به خوشي ڪانه آهي. اهي هيڪاري زياده غمگين ڏسڻ ۾ آهن ته سنڌي جهنگلي سڄي محبت هي ڏينهن آندو هو ۽ سالها سالن جي مصيبتن سھڻ کانپوءِ سندس اسيد جو دروازو کليو هو. ان کي به خوشي ڪانهي. اڳي وانگر غم ۽ اونداهه جي درياءَ ۾ فرق آهي ڇو ته سڄي دنيا ۾ آخر اهو ڪهڙو سبب آهي جنهن ۽ اهڙي طرح سڀني کي پریشان ڪيو آهي. سنڌي ۽ سڪند پنهجي جاء تي هڪ ڪٽ تي گڏ ويٺيون آهن ۽ ڪنڌ هٿ ڪيو هٿي کي هٿ ڏيو خدا ڄاڻي دل ٿي دل ۾ ڇا سوچي رهون آهن. اوتري ۾ سندن پرائون ساٿيون گڏا ۽ جڻا اندر داخل ٿيون ۽ کلي ڪن واڙهيون ڏيڻ بعد هن طرح گفتگو شروع ڪيائون.

گڏا- سنڌي ڀيڻ! اڄ غم ڇا جو؟

جڻا- هاڻي ته سماج جا ٻنڌڻ به نه رهيا.

سنڌي- سڀ ڪجهه! مگر.....

سڪندر- اڄ پاڻو هٿي هجي ها ته خوشيءَ ۾ خوش ٿئي ها.

جڻا- تڏهن ڪاٿي آهي.

سڪيلم۔ مون کي مڌ ڪانهي سنڌري پيڻ کي هتي ڇڏي جئن ٻاهر
وڃو آهي تڏن وري سندس پتو ئي ڪونهي.

گنگا۔ چيو ته ڪنهن ڪم سان ويل آهن. ڏٺي ڪندو ته اهي ڪهڙو
ڪهڙي ڪم لاءِ ڪهڙو سبب آهي.

سڪيلم۔ جنگ جو وقت آهي ۽ هينئر سنڌ جو راجا به پوري خبرداري
ڪندو سندس جاسوس ڦري رهيا هوندا خدا ڪري شل ڪنهن
دشمن جي مٿس نظر نه پوي.

جمدا۔ نه هو ڏاڍو چالاڪ آهي. جهڙي تهڙي جي وٺڻ جو نه
نه آهي.

گنگا۔ بهادر به هڪ ئي آهي. ذهن بندرمن جي بچڻ جو ڳو آهي باقي
شل وڌيڪ نه هجن.

سندري۔ ڊپ به اهو ئي آهي. ٻڌجي ٿو ته راجا وڏن وڏن رستن ۽
گهائڻ تي چوڪيون وهاري ڇڏيون آهن رستا ٺاڪا سڀ بند
آهن جنهن به ماڻهوءَ ۾ ڪن ٿورو ئي شڪ پوي ٿو ته ان کي
جاسوس سمجهي کلي ٿا قيد ڪن هتري وقت ٽائين جو ٻال نه
موتيا آهن سو ضرور ڳالهه ۾ ڪجهه آهي.

جمدا۔ اوهان کي اڃا شڪ پيا جاڳن. راجا کلي ڇا به ڪري، هر
مونکي پڪ آهي ته پوءِ سميڊ ڪنهنڪي به ڏاڻي ڏيڻ وارو
هڪو نه آهي.

گنگا۔ سڪيندڙ پٺا! تون پنهنجي منيا پتي (سپه سالار) کي ڇو نه
يائو لاءِ خاص طرح ماڻهو مقرر ڪري نه اهي ڳولا ٿولا ڪري
پتو ڪين.

سڪيلم۔ مون کان وڌيڪ ڳڻتي ان کي آهي. ان پنج ماڻهو اڳتي
روايا ڪيا آهن. رات جڏهن مون انکي چيو ته سندس اکين ۾ هالي
تري آيو ۽ مونکي دلداري ڏيندي چيائون ته سميڊ جي جدائي

اسان کان فتح جي خوشي وڃرائي ڇڏي آهي. اسين تيسنئين
آرام نه ڪنداسين جيستائين هو هٿ نه آيو آهي يا دشمن کان
اسان ان جو انتقام نه ورتو آهي.

سنڌي پري وٺي هئي. بي اختيار ان کان آءُ نڪري وئي. ۽
زار و زار روئڻ لڳي. گنگا ۽ جمنا کيس گهرائڙي هائي سمجهايو ۽
دلداري ڏني. ٿوري دير کان پوءِ گنگا سنڌيءَ کي پنهنجي پيءُ جي
ارادي کان واقف ڪيو ته هو ۽ ٻارن ٻچن سميت مسلمان ٿيل لاءِ تيار
آهي ۽ اڄ شام جو پنڌت صاحب سان گڏجي غازي محمد بن قاسم
وٽ ويندو. سنڌيءَ کين مبارڪون ڏنيون ۽ کلي ۽ ٻيو ته اوهان سان
سنهجي چٽڙن جي ساهڙپ هئي ۽ اوهان کي پنهنجون پٺون ڪري
سمجهڻدي هيس. خدا پاڪ جو شڪر آهي جو اوهين مون کان وڃڙي
نه ويون هائي اميد آهي ته چارئي پٺيون گڏ گذارينديون سين.

راجا ڏاهر جي بدحواسي

(۲۸)

دبيل بندر جي فتح ٿيڻ جي خبر جڏهن راجا ڏاهر کي پهتي ته زمين سندس پيرن هيٺان نڪري وئي ۽ نهايت پریشان ٿيو. کيس هڪ ئي دٻي نه سندس بد نصيبيءَ جا ڏينهن اچي ويا ۽ سگهو ئي سنڌ جي هندو راج جو هميشه لاءِ خاتمو ٿيو آهي. جوتشين (نجوسين) جي ڪيل اڳڪٿي ساد هئي. پنهنجي قبضي جو نظارو اکين اڳيان ڦرندو ڏسي سندس حوصلا خطا ٿي ويا. سرور ۽ مياڻو هون لڳس. مڪليجو ڪنڀن لڳس ۽ مرده وانگر ڦاٽ ٿي هڪري پيو. راجا کي ڪرندو ڏسي امير امرا ۽ وزير اچي مڙيا هٿ پير مٿن ۽ منهن تي پاڻيءَ جا ڇڏا هڻڻ لڳس. آخر اکيون پٽائين ۽ ڪر پڇي ڦرڪڻ لڳو. ناٿا راج ناٿا!! جاتي ناٿا!! قرم ناٿا!! منهنجون اکيون اڄ ڇا ڏسي رهيون آهن؟ هاءِ هي ڇا ٿي ويو؟ هي راکاش ڪٿان آيا؟ ڇا هي به راجا جا دوت آهن يا ايشور جا ديو تائون آهن جي سون کي ڪيلن ڪرمن جو تشو ٿا لوڙائين! هلي! ڳيرو نوجوان نرسنگ ڀڳوان وانگر مون کي کڙڪائي ٿو. ڪاٿي ٿو. بچايو! بچايو!! وري بهوش ٿي ويو. وزير گهراڻجي وڃن ٿا ۽ راجا جا هٿ پير دٻائين ٿا. ڇو طرف سنالو ڇانئجي وڃي ٿو. آخر ڪار ٻڌمان وزير پاڻي ڀڳڙمڻ درٻارن کي سڏي چيو ته وڃ ۽ وڃي واڱڻ مل وٺيد کي وٺي آءٌ. پاڻي ڀڳڙو مل، واڱڻ مل وٺيد (وڃ) کي وٺي اچي ٿو جو گائيتري مٿي پڙهي ان کي پنڄگوڙهه پياري ٿو ۽ راجا هڪدم ٽپ ڏئي اٿي ويهي ٿو ۽ ان کانپوءِ باقاعده درٻار شروع ٿئي ٿي.

راجا- (پني کي مخاطب ٿي) اي ڀارت جا سپوتو! سنڌ جا مور ويرا! توهان کي ڀنو پنهنجي ڇڪو هوندو ته احانجو ٻوٽو آستان

ڪنن نه ڏسڻ جي هٿ ۾ چڙهي ويو اسانجي مهاڏيو جي مندر جو جهنڊو مليڇن ڪن ۾ اڏائي ڇڏيو. ۽ اهو آستان جنهنجي درشن سان هزارين پاپ نشت ٿي ويندا هئا ۽ چوراسي لک جنمن جي ڊڪر کان اسين چٽي مڱهندا هئاسين سو پوتر آستان اڄ ملين مليڇن جي هٿ ۾ آهي. اڄ اسين ڪٿي وڃي پنهنجا پاپ نورت ڪرائينداسين! اي گنومانا جا پوڄاريو! شو مهراج جا شيوا ڌاريو! اڄ مليڇن جو لشڪر اسانجي پوتر نيرون ڪوٽ ڏي ڪاهيندو پيو آهي. هاڻي صلاح ڏيو ته ڇا ڪجي؟

ڀڳتيهان- راجن! منهنجي صلاح آهي ته سپاڻي سورور جوڌي جنهن کي جنگي هائين جي وڏي لشڪر سان مليڇن جي مقابلي لاءِ موڪليو وڃي ۽ شو ڀڳوان جو روت ڪيو وڃي. ديو ساتا تي هل چاڙهي وڃي. مٿي پائين ناس ٿي ويندا.

راجا- روت ۽ هل گهڻو ئي وڳي هر منهنجي پياري پٽ جنهن کي موت جي منهن ۾ ڪين ڏيندس. مسلمان هينئر بگڙيسا پيا آهن جنکي اسانجي مهاڏيو جي جهنڊي اڏائڻ ۾ ڌرو ڀڳ نه ٿيو سي سپاڻي منهنجي پٽ کي ماري وڃهن ته پوءِ مان ڇا ڪريان؟

ڀڳتيهان- بالڪل برابر. (ڪٽڙي ڪهي) ته پلا شريعت محمد عراقي وزير کي ٿي کڻي موڪليو ته وڃي مسلمانن کي منهن ڏئي سندن ٿي مائهو آهي پائون وڃن.

محمد عراقي- غريب پرورا! آءٌ اوهانجو خدمتگار ۽ دل سان تابعدار آهيان ۽ اوهانجي احڪام جي تعميل ڪرڻ واسطي تيار آهيان لوڪن هڪ سامان جي حيثيت ۾ مونکي الله تعاليٰ جي احڪام جو اول خيال رکڻو آهي ۽ پوءِ ٻئي ڪهڻجو. آءٌ اوهانجي پگهر جي مٿان پنهنجو خون وهائڻ لاءِ تيار آهيان ليڪن هڪ مسلمان جي برخلاف نلوار کڻڻ کان لاچار آهيان. ڇاڪاڻ ته منهنجو پاڪ مذهب

”اسلام“ هڪ مسلمان کي ٻئي مسلمان جي برخلاف تلوار کڻڻ کان منع ٿو ڪري.

راجا- ٻرنتو ٻيڙا علاقي! اهي مسلمان نه تنهنجا به دشمن آهن جن توکي ۽ تنهنجي ٻائرن کي پنهنجي ٻياري ديس مان لوڏي ڪڍيو در در رلايو ۽ سخت تڪليفون ڏنيون. توکي نه هاڻي پاڻ پگوان جا ٿورا مڃڻ گهرجن جو تون اسان جي طاقت ۽ لشڪر سان پنهنجي دشمن کان وڌيڪ گهڻو ٿو. خيال ڪرا جيڪڏهن هو لتحياب ٿا ٿين ته تون سان ڪهڙا ٻير ڪڍندا؟

”علاقي- هاڻو! حضور مان ٻيڪجهه سمجهي سگهان ٿو. امڪن پنهنجي پاڪ مذهب موجب مجبور آهن. آءٌ مسلمان ٿي ڪري خواب و خيال ۾ به اهڙي قسم جو ارادو ڪري نٿو سگهان. لاچار آهن. معافي جو طالبڪار آهن.“

ٻڌڻ- اي راجا! ڪٿي ڇا جي؟ خيال ڇا جو؟ مسلمان ڪهڙي باغ جي موري آهن جنجو خيال يا خوف ڪيو وڃي. تنهنجي صلاح آهي ته محمد بن قاسم کي هڪ خط لکيو وڃي جنهن ۾ کيس لهائڻ ڪٿي وڃي ته هڪدم اسانجي مدد مان نڪري وڃي نه ته سندس خوابي نه رهندي.

راجا- (ڪڏوڻي) بالڪل نڪا! بالڪل نڪا! فربان وچان تنهنجي ٻڌي ته تان ٻڌمان! شاباس! محمد علاقي کان چئي لکائي رواني ڪر.

ٻيرو (شراب) جو پيالو هڪدم حاضر ڪر ۽ ٻيرو ڇڪر (ٻاچ راڳ) جو انتظام ڪر ته ڪا روح کي راحت ڏي ۽ دلڙي کي آت آجي.

ٻڌمان حاضر ڇڏي اتي ڪڙو ٿيو. درٻار درخواست ٿي ۽ ٻليون خط محمد علاقي کان عربيءَ ۾ لکائي مهر ڪري محمد بن قاسم ڏي

موڪليو ويو.

” سنڌ جي سور وهر وڌيڪ ورتي مها بلوان مها راجا ڏاهر جي طرفان هي خط آهي غرور محمد بن قاسم ڏانهن جو خونريزيءَ جو خواهان آهي ۽ بي رحم اڙو آهي جو پنهنجي آدمين تي به رحم نه ڪري. هن کان اڳ به مسلمانن جي دماغ ۾ هي خاڪ خيال ويٺو هو ته سنڌ ۽ هند کي فتح ڪندا. ليڪن اسانجي بهادر ڦاڪرن کين دٻيل بندر ۾ به سخت شڪستون ڏنيون. هيئر وري پنهنجي دماغ ۾ اهو سوچاءُ پيدا ٿيو آهي. دٻيل بندر ۾ نه هو مضبوط قلعو نڪو وڏو لشڪر. جيڪڏهن اتي اسان جو ڦاڪرو لشڪر هجي ها ته مسلمانن جو نالو نشان نه ڇڏي ها.

راجا جتسين جي اڳيان ساري سرشتيءَ جا راجائون سر جهڪائين ٿا ۽ دلجا جا وڏا وڏا بلوان سندس نالي ٻڌڻ سان ڪنهي وجهن ٿا. ان وقت هزارهين ته ست جنگي هاٿي آهن. جنهن مهل هو پنهنجي شاندار فوج هاٿي تي سوار ٿيو ته پوءِ اوهان جي گهوڙن جي چا مجال آهي جو ان جي اڳيان بيهي سگهن. جيڪڏهن راجا جتسين دٻيل بندر ۾ هجي ها ته اتي قدم به نه رکي سگهو ها.

هاڻي جيڪڏهن پنهنجي غرور کان باز نه ايندين ته پنهنجو حال پڻ اهو ٿيندو جيڪو توکان اڳين جو ٿيو ۽ ڪنهن به طرح سان اسان جي هٿان پڇي نه ويندين.“

ڏيرون ڪوٽ جي فتح

(۲۹)

دبيل بندر جي فتح کان پوءِ غازي محمد بن قاسم منجهنڙون ۽ ٻيو ضروري سامان جهازن ۾ پراڻي درياءَ جي رستي روانو ڪري پاڻ خشڪيءَ جي رستي ڏيرون ڪوٽ (حيدرآباد) ڏي راهي ٿيو. جڏهن ڏينهن جي لڳو لڳ سفر کانپوءِ ستن ڏينهن ڏيرون ڪوٽ جي سامهون هڪ ٽرائي ۾ منزل انداز ٿيو. جيسين ڏيرون ڪوٽ جو حاڪم هو اڪي سندس پيءُ مهاراجا ڏاهر لکي موڪليو هو ته ڏيرون ڪوٽ کي سندس قسمت تي ڇڏي پاڻ پنهنجي جان بچائي برهمڻ آباد هليو وڃي. مگر جيستائين هو برهمڻ آباد وڃي ٿي وڃي تنهن کان اڳي مسلمان واپس سندن وانگر ڏيرون ڪوٽ ۾ پهچي ويا. جيسين پيءُ ڪا واھ نه ڏسي لاهار شهر جو ڦاڪ بند ڪري ويهي رهيو. آخر کڄ ڏينهن تائين گهيري ۾ رهڻ کانپوءِ مجبور ٿي ميدان ۾ آيو. ليڪن پنهنجي فوج کي مسلمانن جي سندن ۾ ڏيئي جان بچائي برهمڻ آباد پهچي ويو. غازي محمد بن قاسم ۽ زور شمشير شهر تي قبضو ڪيو. شهر ۾ زياده تر ٻڌ ڌرم جا پوءِ لڳ رهندا هئا جي برهمڻي ڌرم ۽ برهمڻي راڄ جي ظلمن کان نهايت تنگ ٿي ويا هئا. غازي مدوح انهن جي حال تي رحم ڪري کين مذهبي آزادي عطا ڪئي ۽ ساڻن نهايت لياقتي جو برتاءُ ڪيو ۽ پنهنجي ٻارن ٻڌ ڌرم جي هڪ پنڊت کي جهنگي ان زماني ۾ ”مائي“ چوندا هئا شهر جو حاڪم مقرر ڪيو. فوج ڪشي جو مقصد چونڪ، صرف ملڪ فتح ڪرڻ نه هو بلڪه انجو معقول انتظام ڪري مستقل طور تي مملڪه محروم ۾ شامل ڪرڻ جو هو انهي ڪري هتي به دبيل بندر وانگر هڪ فوجي چانوئي قائم ڪيائين. مسجد تعمير ڪرايائين ۽ باقاعده مسلمانن جي نو آبادي

قائم ڪرڻ جو انتظام ڪيائين.

ضروري انتظام کان فارغ ٿيڻ بعد غازي مدوح نبون ڪوٽ کي پنهنجو هيد ڪوارٽر (سرڪز) ۾ مقرر ڪري آسپاس وارن شهرن جي فتح ڪرڻ لاءِ ننڍا ننڍا فوجي دستا روانا ڪيا. مسلمانن جي دهشت هندن جي دلين تي ويهي وئي هئي ۽ ڪن يقين تي ويو هو ته ”جيئي“ اڳي پوءِ مسلمانن جي ٿيڻي آهي. انهي ڪري ميدان جنگ ۾ اچڻ کان اڪثر گهٻرائيندا هئا. ڪڏي ڪڏي ڪو مقابلو ڪمائون لڳڻ لڳا. غرض ته ٿوري ئي وقت ۾ سيوستان، بيسر، ڪنڊ نيلبان (ڪنڊ ليمان) پٽ وغيره جا قلعا فتح ٿي ويا. سيوستان کان ٻن ڏينهن جي پنڌ تي ”سيستان“ نالي هڪ شهر هو جو اڄ تائين انهي نالي سان مشهور آهي ان ۾ چٽا ذات جا ماڻهو رهندا هئا. شهر کي چؤطرف هڪ مضبوط قلعو هو. اتي جي ماڻهن کي جڏهن خبر پئي ته سيوستان (سيوهڻ) جو شهر مسلمانن جي قبضي ۾ آهي ويو ته اهي حيران ٿي ويا ۽ مسلمانن جي همت ۽ بهادريءَ جو داد ڏيڻ لڳا. کين تعجب ٿيو ته آخر هي راکاس آهن ڪير؟ جي ڏهن ديوتائن جي ديش ۾ ڪامي پيا آهن ۽ ديوتائن جي ڪوٺ (ناراض) ٿيڻ جي ڪا پرواهه ڪانه اٿن. انهن هڪ جاسوس مقرر ڪيو ته مسلمانن جي حالات معلوم ڪري کين انهيءَ راز کان واقف ڪري. اهو جاسوس سيوستان (سيوهڻ) ۾ پهچي مسلمانن جي ڪئمپ ۾ گهڻن ڦرڻ لڳو. ايتري ۾ نماز جو وقت اچي ويو هئي مسلمانن وضو ڪري نماز لاءِ صفون ٻڌيون. سپه سالار اڳتي وڌي امام ٿيو. نماز شروع ٿي جاسوس نهايت حيرت سان اهو نظارو ڏسندو رهيو. سندس نظر ۾ هيءُ بالڪل نئين چيز هئي کيس هيءُ مذهبي عبادت به هڪ قسم جي فوجي پرڏ نظر آئي هڪ سپاهيءَ کي رکوع و سجود، قيام و قعود ۾ پنهنجي فوجي آفيسر جي اطاعت ۽ پروي ڪندو ڏسي تعجب ۾ پهچي ويو.

اتفاق ۽ اتحاد جو هي عجيب و غريب نمونو ڏسي هو موٽي وٺو ۽
 وڃي پنهنجي شهر وارن کي ٻڌايائين ته ”الهڻ وٽ ٻيو ڪجهه هجي
 يا نه هجي، هڪ ڇير وٺڻ اهڙي آهي جنهن سان هو ساري دنيا کي
 فتح ڪري سگهن ٿا. مون کين هڪ ڪم اهڙي اتفاق ۽ اتحاد سان
 ڪندي ڏٺو آهي، جنهن جو مثال ئي نٿو ملي سگهي. مونکي انهيءَ
 نظاري حيرت ۽ وجهي ڇڏيو. جيڪڏهن منجهن اهڙو ئي اتفاق آهي
 ته هو جنهن به ڪم جو ارادو ڪندا ان ۾ ضرور ڀاڙا ٿيندا“. ان کانپوءِ
 کين نماز يا جماعت جي ساري حقيقت بيان ڪري ٻڌايائين. جنهن جي
 پٺڻ سان شهر وارن فيصلو ڪيو ته مسلمانن سان مقابلو ڪرڻ گویا
 جبل سان مٿو هڻڻو آهي. بهتر آهي ته انهن سان صلح ڪجي. ڪنڊ
 ليلبان (ڪنڊ لهما) جو حاڪم ”ڪاڪا“ نالي هڪ نڪر هو
 ان به غازي محمد بن قاسم جي خدمت ۾ حاضر ٿي وفاداري ۽ اطاعت
 جو قسم کنيو، ۽ پنهنجي هڪ ناسڪام ڪوشش جو ذڪر ڪندي
 ٻڌائين ته جوتشين جي ڳالهه سراسر سچي آهي ۽ مسلمان اڳي ٻيو
 هندستان جا مالڪ ٿيندا. پٽ جو حاڪم ”ماڪو پٽ وڃايو“ هو.
 ان پهرئين سرڪشي ڪئي. بنانه بن حظه کيس گرفتار ڪري ٻاءُ
 راجپور آڻي غازي محمد جي خدمت ۾ حاضر ڪيو. راجا ماڪو جي
 پيڪسان صورت ۽ خستہ حالت تي غازي محمد کي ڏاڍو رحم آيو.
 کيس هڪدم آزاد ڪري نهايت عزت سان پنهنجي ڀر ۾ ڪري
 ويهاريو ۽ هر طرح انجي دلجوئي ڪئي. تنهن کانپوءِ کيس سبز ٻاٿوسي
 ناچ هڪ لک درهم ۽ شاهي خلعت عطا ڪري ته فقط انکي ساڳي طرح
 اتي جو حاڪم مقرر ڪيائين بلڪه پنهنجي هٿن سان هڪ سند به لکي
 ڏنائين ته اهو ملڪ ٻهشت ٻهشت تنهنجي قبضي ۾ رهندو. غازي
 محمد جي هن فاضليءَ راجا ماڪو جي دل کي خريد ڪري ورتو ۽
 هيئن لاه هڪ واساڌار دوست جي حيثيت ۾ سندس دست رامت

بلجي ويو.

غازي محمد بن قاهر انهن سڀني ملڪن جي خاطر خواه انتظار ڪرڻ بعد اڳتي وڌڻ جون تدبيرون ڪري رهيو هوندو. حجاج بن يوسف جو خط بن هزارن گهوڙي سوارن سميت اهي نڪتو. جنهن ۾ درياءَ سنڌ پار ٿيڻ جي صلاح ڏني وئي هئي. غازي کي اها راءِ مناسب نظر آئي ۽ سنڌو ندي پار ٿيڻ لاءِ پڙين گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائين. عين انهي موقعي تي راجا ڏاهر جي ڏسڪي ۽ جو خط پهتو جنهن کي پڙهڻ سان کيس بي اختيار ڪل اهي وئي. فوراً ان جو جواب لکيائين ۽ ساڳئي سالهه هتان راجا ڏاهر ڏي موڪلي ڏنائين.

مضمون هي هو

”بسم الله الرحمن الرحيم“

”خدا جي ضعيف و ناتوان بنده عبدالدين محمد بن قاهر عهد سالار افواج قاهر اسلام جي طرفان جاهل متڪبر ڪافر ڏاهر سنڌ جي راجا جي طرف.“

خط پهتو. ان ۾ تو پنهنجي فرعوني طاقت تي جيڪو گهمنه ۽ غرور ظاهر ڪيو آهي، اهو تنهنجي جهالت ۽ حماقت جو ڪليو ثبوت آهي. اسن اهڙين ڏسڪين پيءُ ڄڻ وارا نه آهيون. اسان کي تنهنجي هائين جو ڪو خوف ڪونهي اهي ويچارا ته پاڻ تان هڪ رواجي مڇر به اٿاري نٿا سگهن. اسان کي جيڪڏهن خوف آهي ته صرف خدا پاڪ جو ۽ جيڪڏهن اسان کي ڪنهن نسي پروڙو آهي ته اهو به صرف خدا پاڪ تي. اسان کي پنهنجي جنگي ساز و سامان يا فوجي طاقت تي غرور يا ناز ڪونه آهي پاڪ انهيءَ غالب ۽ طاقتور خدا تي، جنهن دنيا جي وڏين وڏين فرعوني طاقتن جو اسان جهڙن ضعيف ۽ ناتوان بندن جي هٿان خاتمو ڪرايو آهي ۽ اسان کي هر جڳهه ۽ هر ميدان ۾ فتحيلپ ڪيو اٿس. اسان توتي بي سبب يا ناحق هٿان

نه هڪئي آهي. اڳرائي تو هڪئي. تو مسلمانن جا جهاز قربا ۽ لتيا
مسلمانن کي قيد رکيو ۽ اسانجي دوستي ۽ صلح پسنديءَ جو قسور نه
ڪيو. هاڻي توکي شرارت جي خميازه پوکڻ لاءِ تيار ٿي وڃڻ گهرجي
انشاء الله تعاليٰ سگهو ئي تنهنجو اهو غرور خاڪ ۾ ملي ويندو ۽
تنهنجو به اهو ئي حال ٿيندو جيڪو اصحاب الفيل جو ٿيو. ائين حق تي
آهيون ۽ حق هميشه غالب رهيو آهي ۽ رهندو. ”

ساڌ ٻيڙو

(۳۰)

سکر ۽ روھڙي جي وچ تي درياءُ شاه ۾ اڄ ڪاھ جيڪو
 نديڙو پھت ”ساڌ ٻيڙي“ جي نالي سان مشھور آھي اھو ڪنھن زماني
 ۾ سچ پچ ھڪ وڏو گھاٽو ٻيڙو ھو ۽ قدرتي جاءِ وقوع جي ڪري
 تارڪ الدنيا لقرون لاءِ عبادت ۽ رياضت واسطي ھڪ عجيب غريب ۽
 نہایت مناسب مقام (ھنڌ) ھو. درياءُ جي وچ ۾ ھڪ مختصر خوشنما
 سرھيز پھاڙي ۽ ٻن طرفن کان پاڻي جي تيز رواني جو قدرتي نظارو
 نہایت دلڪش ۽ دافريب معلوم ٿيندو ھو ۽ انکي ڏسي ھر ھڪ انسان
 جي دل بي اختيار خدا جي طرف مائل ٿي ويندي ھئي. ان ۾ ھڪ ساڌو
 رھندو ھو جو پھچي زھد ۽ تقويٰ جي ڪري نہایت مشھور ھو. دنا
 کي تياگ ڪري ان اچي اھو خوفناڪ جھنگ وسايو ھو. دنيا جي
 ڪنھن بہ ڇھڙ جي انکي خواهش نہ ھئي. ۽ رات ڏينھن خدا پاڪ جي
 داد ۾ مصروف رھندو ھو. مذھب انجو بلڪل صلاح ڪل ھو. ست ستائڻ
 جو پيد ۽ دوش پاءِ وٺس ڪو نہ ھو. دوئي کان سندس دل دور ھئي،
 ھندو خواھ مسلمان کي ھڪ ئي اک سان ڏسندو ھو. ماڻھن جي منجھس
 ڏاڍي شرڏا ھئي ۽ پري پري کان درشن لاءِ ايندا ھئا. خود راجا ڏاھر
 بہ ڪڏھن ڪڏھن آھڙو واڌ (دعا) وٺڻ لاءِ سندس خدمت ۾ حاضر
 ٿيندو ھو. ھي ساڌو ڪو اڇوڪي وقت جي ماڻن وانگر نالي جو ساڌو
 ڪو نہ ھو بلڪ تمام عاوم فنون جو ماهر ھو. تاريخ سياست ۾ کيس
 ڪامل مھارت حاصل ھئي. دور دراز ملڪن جي سير و ساحت ڪري
 انجي معلومات نہایت وسيع ھئي ۽ وڏن وڏن اھم مشڪل مسئلن کي
 آسانيءَ سان حل ڪري ڇڏيندو ھو ۽ اھڙي مھڻي صلاح ڏيندو ھو
 جو وڏا وڏا راجپتي گھاٽن جا ڄاڻو بہ ڪس پنھنجو راجپتي ڪسو

ڪري مڏيندا هئا. غرض ته اسر وزهر سيلون شاهوڪار غريب سڀ ان جي اسٿان کي ڀونر اسٿان ڪري ليکيندا هئا ۽ وڏي شرڏا ۽ ڀرڀر سان انجي پاترا لاءِ ايندا هئا. راجا ڏاهر جي پٽ راتين، راجڪمارين جي نه منجهس حد کان زباده شرڏا هئي ۽ ٿوري گهڻي ڳالهه ڦسي ان ڏانهن ڊوڙيندا هئا ۽ ڪلاڪن جا ڪلاڪ ان جي اڳيان هٿ پڌرو ٿي ۽ تي وڌا هوندا هئا. اڀرندي پاسي درياءَ جي ڪناري تي هڪ وڏي چپ ڀيل هوندي هئي جهنگو اڌ پاڻيءَ ۾ هوندو هو ۽ اڌ ٻاهر. هي ساڌو هر روز ان تي ويهي ڳوھيل الي جون ڳوڙهيون ٺاهي درياءَ ۾ اڇليندو هو. ننڍيون ننڍيون خوبصورت مڇيون هر رين اهي مڙنديون هون ۽ ساڌو جي ڏانءِ کي سوڪار (قبول) ڪرڻ لاءِ وات ڦاڙي لپا ڏينديون هون ۽ ڪڏهن ڪڏهن ته ان جي گود ۾ به اهي پونديون هون. ساڌو انهي ڏاڍو پرسن ٿيندو هو. جيڪي ماڻهو ساڌو جي درشن لاءِ ايندا هئا اهي به اهڙيءَ طرح مڇلي مائا کي اٿو ڪرائيندا هئا ۽ درياءَ شاه ۾ اڪو ڦٽو وجهندا هئا.

ساڌو هڪ ڏينهن ساڳي پنهنجي ڪاروائي ۾ مشغول هو ته ايتري ۾ هڪڙي ننڍڙي ٻڙي اچي ڪناري سان لڳي. ان مان ٻه عورتون نڪيون ۽ اهي سندس ڇرڻن ۾ سس لڳايائون. ساڌو کيس اشارو ڏئي ۽ وهڻ جو اشارو ڪيو. ٿوري دير کانپوءِ انهن مان هڪ کي کلي چيائين ”راجڪماري هاڻي اڄ گهڻن ڏينهن کانپوءِ تنهنجو اچڻ ٿو آهي.“ راجڪماري هاڻي جي ساڌو ۾ ڏاڍي شرڏا هئي ۽ کيس پيءُ جي آهار ۽ حال محرم ڪري لکيندي هئي ۽ پنهنجي دل جو احوال ساڻس کولي بيان ڪندي هئي. مگر اڄ ان جي حالت بلڪل بدليل آهي. هينئر اها ساڳي راجڪماري هاڻي نه آهي جا ڪنهن زماني ۾ هئي. انهي وقت اها بالڪل شادان ۽ فرحان، خرامان خرامان ساڌو جي درشن لاءِ ايندي هئي ليڪن هينئر ان جي چهر تي سان

اضطراب ۽ بيچينيءَ جا آثار ظاهر آهن. انهيءَ سببي ۾ جنهن ۾ غائبانه عشق جي هڪ ننڍڙي چشڪ پيل هئي اڄ هڪ وڏو سچ هري رهيو آهي. عشق جا خيالات پوري جوش ۾ آهن. وصل هجر، خوف و اسيد جو طوفان ائجي دل ۽ دماغ تي چاٽيل آهي. زبان بند اٿس ۽ شرم داسڪبر. ڏس ۾ ائين پيو آهي ته محبت پنهنجي راز کي آتشين حروف سان لکي بيچيني ۽ بيمعاريءَ جي مهر سان بند ڪري سلس سلسي جي صندوق ۾ سانڍي رکيو آهي. ساڌو ڪان ڪا ڳالهه ڪجهه ڪانه هئي ان سهي ڪري ورتو ته راجڪماري هاڻي جي ابد جو سڪل وڻ ساڻو ٿيو آهي ۽ سنڌ جي راڻي ٿيڻ واري پيشڪوئي جي پوري ٿيڻ جو وقت ويجهو ڏسي ان جي دل ۾ تلاطم برپا آهي ۽ پنهنجي پيران هاري هتيءَ جي درشن لاءِ بيتاب آهي. ساڌو ان ڏي هڪ معنيٰ خيز نظر سان نهاري نهايت محبت ڀرئي لهجي ۾ چيو.

ساڌو- دهل بندر ۽ نيرون ڪوٽ فتح ٿي چڪا. هاڻي ڪا ڏينهن پهر جي دهر آهي ڏٺي ڪندو ته تون سگهو ئي سنڌ جي راڻي ٿيندين. راجڪماري- (شرم وچان ڪنڌ هيٺ ڪري) مون ڪن ڏٺو به ڪو نه آهي.

ساڌو- ڏس به ٿي پوندو.

راجڪماري- ڪن؟ مون کي نه اهڙي ڪا به صورت نظر ڪانه ٿي آهي.

ساڌو- هتي اتر ته هو درياهه تي هل پڻ لاءِ تيارهون ڪري رهيا آهن انهيءَ موقعي تي شايد تنهنجي دل جي مراد پوري ٿي هجي ته ڪو عجب ڪو نه آهي.

راجڪماري- اهو ته ڏاڍو جو ڪاٺو ڪم آهي. ڪا ڪسي ڪور يا ننڍو وڏو واه هجي به نهيو. هڏي ماري درياهه شاهه تي هل ڪن هڏي سگهندا اهي ته ڪڏهن ائين ڪو نه ٿيو.

سڏو۔ امان جي شاسترن ۾ ائين لکيل آهي ته سڌ تي ڪاه ڪرڻ وارا ماڻهو وڏا تر ماتا هوندا ۽ اهي پنهنجي آنتڪ شڪني (روحاني طاقت) سان دريا شاه کان پنهنجو حڪم مڃائيندا ۽ ان تي بل ٻڌي ٻار ٿيندا.

راجڪماري۔ ڀلا مان ڪين ڪيئن ڏسي سگهنديس؟ هن لڙائيءَ جي سمي ۾ مان پنهنجي محلات کان ٻاهر ڪٿن نڪري سگهنديس. سڏو۔ شاسترن ۾ ائين به لکيل آهي ته راجڪماري مردانو وٽس ڊڪي سناپتي بنجي تير و ڪمان هٿ ۾ کڻي انهن کي دريا ٻار ٿيڻ کان روڪيندي ۽ اتي سندن ملاقات ٿيندي.

راجڪماري۔ (اچرج ۾ پنهنجي) مولڪي سندن برخلاف تير و ڪمان کڻي لڙڻ لاءِ وڃڻو پوندو! منهنجا هٿ سڪي پون جي اهو ڪم مان ڪريان.

سڏو۔ انهيءَ مان ئي پنهنجو ڪارج سڌ ٿيو آهي، شاستر ته ائين ٿا لکن.

راجڪماري۔ تي ته گهري ڳالهه! پر راجا سونڪي ڪٿن موڪل ڏيندو. سڏو۔ راجا کي تون پنهنجي داسي چندرا جي هٿان چوڻي موڪل ته مون کي ڪالي ماتا دهوي اسٿان ۾ آڳيا ڏني آهي ته ترم جي بچاءَ لاءِ مان پاڻ لڙائي تي وڃان. اسيد ته ڪالي ماتا جي نالي هٿڻ شرط هو توکي موڪل ڏيندو ۽ جئين ڪي نوحان گڏي روانو ڪندو. تون تير و ڪمان هٿ ۾ کڻي گهوڙي تي چڙهي دريا شاه جي وٽ تي بيهي رهجانءِ. پهريون پهريون ماڻهو جيڪو دريا ٻار ٿي خشڪي تي قدم رکندو اهو پنهنجو ور ٿيندو، سونڪي ته جوتشن ۾ ايئن تو ڏسڻ ۾ اچي.

راجڪماري۔ پوءِ سعيد هجي ها ته اهو سڀ ڪم آساني سان ئي ڪهي ها. افسوس هو چهن مهينن کان گرم آهي. ان جو پتو ئي

ڪو نه ٿو پوي. دها پالي اوهين شاستر ڏسي ٻڌايو ته هينئر
ڪٿي آهي؟

صافو۔ (پوئي پئي آگرين تي حساب ڪري) اڙي! هي ڇا؟ هو ته
اروڙ ۾ قيد هوا تنهنجي محلات جي ٻاهران ان کي ڦرندو ڏسي
جاسوس سمجهي شڪ ۾ کڻي گرفتار ڪيائون. ٽي ڏينهن ٿيندا
ته هو اتان به گم ٿي ويو آهي هينئر خبر نه آهي ته ڪٿي آهي؟
شاستر اڳتي ڪجهه وڌيڪ ٻڌائي نه ٿا سگهن.

راجڪماري۔ شوڪا مها شوڪا! ايترو وقت قيد ۾ هئا! هاءِ مون
کي به خبر پئجي نه سگهي! افسوس! قيد ۾ ان جا ڪهڙا حال
ٿيا هوندا! مهراج! مان اوهان کي هٿ تي جوڙيان. ڪرپا ڪري
وري پوئي پئي حساب ڪري ٻڌايو ته هينئر ڪٿي آهي؟

صافو۔ (دوباره پوئي پئي حساب ڪري) وڌيڪ خبر پئجي نه ٿي
سگهي. البت هيترو معلوم ٿئي ٿو ته ان توکي جيڪا نشاني
ڏني هئي ان مان تنهنجو ڪم ٿي سگهندو.

ساڌو ائين هئي اتي ڪڙو ٿيو ۽ پنهنجي پوڄا پاٽ واري غار
(گفا مندر) ۾ هليو ويو. راجڪماري پاڻي ڳچ وقت تائين اتي ويٺي
رهي ۽ ساڌو واري ڳالهه کي دل ٽپي دل ۾ سوچيندي رهي. آخر ان
پنهنجي ڇيڇ واري منڍي لاهي هٿ ۾ ڪري پرماتما جو ڏيان ڌاري
جنن کڻي ان ۾ ٺاهيو ته سعيد جي صورت ان ۾ کيس نظر اچڻ لڳي.
ايتري ۾ هڪ ماڻهو کيس ساهون پيئڻ نظر آيو ۽ ان ڏي غور سان
نهارڻ شرط سندس وات مان لفظ نڪري ويا ”پاءِ سعيد!“ ”هائو پيا!
هن مهل تو مون کي ڇو گهرايو آهي؟ مون کي ضروري ڪم هو.“
راجڪماري هٿ ڊگها ڪري سندس مٿي تي ٻلائون ورتيون. آهستون
ڏييون ۽ چيو ته ڏنيه پاڳ تنهنجا ڌڻي توهان کي به ڄمارون ڏئي.
ڪوسو واڌ نه لڳائي ۽ سوڙهيءَ ۾ سهاء ٿئي ۽ شل سدائين سوهارو

ڪري. ان کانپوءِ سعيد کيس ڊبل بنظر وڃڻ، فوجي ڪم سان واپس
 اچڻ، اردو ۾ گرفتار ٿيڻ، قيد جي سختين سھڻ آخر هڪ قيديءَ جي
 مدد سان پڇڻ ۽ هتي پهچڻ جو سارو احوال ٻڌايو ۽ پنهنجي پروگرام
 کان واقف ڪري آئيندهءَ متعلق ضروري هدايتون ڏئي اکين اڳيان ڪم
 ٿي ويو. راجڪماري پاڻي پنهنجي داسيءَ سميت اردو رواني ٿي وئي.
 هي ٻيلو اول اول سعيد ٿي آباد ڪيو هو ۽ فوجي مصلحتن جي بنا تي
 ان کي هڪ جنگي مورچو کڻي ٻڌايو هئائين. سنڌ جي فتح ٿيڻ کانپوءِ
 بکر وانگر ان جي رونق دوبالا ٿي وئي ۽ صدين تائين ”سعيد ٻيلي“
 جي نالي سان تاريخ ۾ يادگار رهيو. افسوس مسلمانن جي بي حسي ۽
 بي پرواهي ڪري آهستي آهستي اهو تاريخي يادگار ”سعيد ٻيلي“
 مان ڦري ”ساڙ ٻيلو“ بڻجي ويو.

اسلامي سفارت

(۳۱)

نيرون هڪوٽ جي فتح کان پوءِ غازي محمد بن قاسم اسلام پاڪ جي هدايت موجب اُتار حجت واسطي راجا ڏاهر ڏانهن سفارت رواني هڪئي جنهن جو صدر هڪ لائق ۽ تجربتي ڪار هڪ شاسي مسلمان هو ۽ ان مان گڏ مولانا اسلامي (اسلم) نالي هڪ سنڌي نو مسلم نرجمان هو. جڏهن هيءَ سفارت راجا ڏاهر جي دربار ۾ پهتي ته ان هندستاني درباري رسم و رواج جي برخلاف نه راجا ڏاهر جي اڳيان مٿو ٽيڪيو ۽ لڪي سر جهڪايو. جنهن ڪري راجا کي ڏاڍي پڇان لڳي ۽ غصي ۾ ٽپي لال ٿي ويو. مولانا اسلاميءَ جي هيءَ ڪج ادائي نه هڪاري ڏاڍي پري لڳي ڇاڪاڻ ته اهو دٻيل بندر جي مشهور و معروف پنڊت دهورتن جو وڏو پٽ ۽ شهر جي معزز آدمين مان هڪ هو. ۽ ساري عمر هندو راج جو رعيتي ٿي گذاريو هئائين. کيس هندستاني درباري رسم و رواج جي پوري طرح سڌ هئي تنهن کانسواءِ سڀ کان وڏي ڳالهه هيءَ هئي ته خود راجا ان کي چڱي طرح سڃاڻندو ۽ هو. راجا ڏاهر مسلمان اهلچي کي نه ڪجهه ڪو نه ڇيو باقي مولانا اسلامي کي مخاطب ٿي چيائين.

راجا - تو هندستاني درباري رسم و رواج جي پيروي ڇو نه ڪئي؟
اسلامي - جيستائين آءٌ تنهنجو رعيتي هوس تيستائين مون تي هندستاني درباري رسم و رواج جي پابندي لازم هئي هينئر آءٌ مسلمان آهيان ۽ مون تي اسلامي رسم و رواج جي پابندي لازم آهي.

راجا - ڇا توکي زوريءَ مسلمان ڪيو ويو آهي؟
اسلامي - هرگز نه. آءٌ خوشيءَ سان مسلمان ٿيو آهيان مذهب جو تعلق دل سان آهي ۽ دل ئي ڪڏهن به زوريءَ قبضو هڪري

ٿو سگهجي.

راجا۔ اسلام ۾ تو ڇا ڏٺو؟

اسلامي۔ ٻين ڌرم ۾ جيڪي خوبيون آهن اهي سڀ اسلام ۾ موجود آهن ۽ ٻين ڌرم ۾ جيڪي خرابيون آهن اسلام انهن کان پاڪ آهي. اهائي ڳالهه مون اسلام ۾ ڏٺي ۽ انهيءَ ئي مون کي اسلام جو شيدا بنايو آهي.

راجا۔ هندو ڌرم ۾ توکي ڪهڙي ڳالهه خراب نظر آئي؟

اسلامي۔ هڪ نه هر هزارين، هندو ڌرم هڪ خدا جي عبادت ڪرڻ جي تعليم ڪانه ٿو ڏئي بلڪه ٽيڙهن ڪروڙن پڳوانن جي هڪ ماڻهو يا ۲۲ ڪروڙن کي ڪهڙيءَ طرح راضي ڪري سگهي ٿو؟ سورتي پوڄا نه وڃي ڌرم جو مول مٽو آهي. هنن مان ٻه ٽي ناهي، انهن کي پڳوان سمجهڻ ۽ وري انهن اڳيان مٿو ٽيڪڻ نه هڪ نسر جو گڏي گڏيءَ وارو ٻارڻو کيل آهي. پاڻ جهڙن ضعيف بدن کي انسانن جي قطار مان ڪڍي پڳوانن جي گڏيءَ تي وھارڻ ۽ اوتار سڏي انهن جي پوڄا ڪرڻ انسانيت کي ذليل ڪرڻو نه آهي نه هو ڇا آهي؟ جنن پوتن، وڻن ٿلن حيوانن ۽ عنصرن جي پوڄا ڪرڻ، لک ۽ پڳ جي اڳيان مٿو ٽيڪڻ به ڪا عقل جي ڳالهه آهي؟ هون ۾ گهر ٻاري ڏياري ڪرڻ، انسانن جو ٻيٽ اسوت گه. اناج ۽ ميوو ساڙي هٿ ڪرڻ، ٻاه جي اڳيان سر جهڪائڻ ۽ وات سان اوم اوم چوڻ نه پڳوانن سان ان سڌيءَ طرح ٿولي ۽ مسخري ڪرڻي آهي. پاڻ جهڙن انسانن کي حيوانن جي درجي کان به ڪيترائي ڇڏڻ، انهن کي شودر سڏي ڏڪارڻ، ذات پات جو اڃا پيو رکڻ، سنيءَ جي نالي سان بيگناه وڌوائڻ کي جيئري بهه ۾ جلائڻ، نيروگ جهڙي بي حياتي بي ضررتي ۽ کلي زلا ڪاريءَ کي ڌرم

سڏڻ، معصوم نوائين کي ديو داسيون بنائي پٿر جي ٻستن مان
هر لائڻ ۽ انهن کي عصمت فروشي واسطي مندرن جي بيلود مهنتن
جي حوالي ڪرڻ آخر ڪٿان جي تهذيب آهي؟ غرض ته هندو
ڌرم انسانيت جي رهي ڪهي مٿي هليت ڪرڻ، تهذيب و تمدن
۽ اخلاق جي ستيا ناس ڪرڻ ۽ ڪابه مڪسر باقي نه ڇڏي آهي.
۽ ڪوبه عقل وارو انسان اهڙي ڌرم ۾ رهي پاڻ کي زياده ذليل
ڪرڻ ڪنهن به طرح پسند نه ڪندو.

راجا- ڇا به هجي. هي امان جي اپن ڏاڏن جو پراچين ڌرم آهي ۽
هڪارب ستانوي ڪروڙ ماڻن کان هلبواچي ٿو. تنهن کانسواءِ انسان
کي جنهن حال ۾ پگوان پيدا ڪيو آهي کيس انهي ۾ رهڻ گهرجي.
اسلامي- ڪنهن به پراڻي جو قدير هجڻ ان جي چڱائي ۽ جو دليل
ٿي نٿو سگهي. هڪ چور هٿن چٽي سزا کان نٿو بچي سگهي ته
چوري آڌ کان هلي آهي ٿي ۽ منهنجا اها ۽ ڏاڏا به چوري
ڪندا آيا آهن. هي ڳالهه ته بالڪل عجيب آهي ته انسان کي
پگوان جنهن حال ۾ پيدا ڪيو آهي کيس انهي ئي ۾ رهڻ
گهرجي ۽ ترقي ڪرڻ نه گهرجي. انسان کي پگوان مٽاءِ جي
پٽ مان اگهاڙو پيدا ڪيو آهي. ڇا انسان کي ماري عمر
ننگو ٿي گهڻي گهرجي؟ اناج کي خدا تعاليٰ ڪچو پيدا ڪيو
آهي ڇا اناج ڪچو ٿي کائڻ گهرجي؟ وار، ٺهن ۽ بغل انسان
کي خدا ئي ڏنا آهن ڇا انهن کي لهرائڻ نه گهرجي؟

راجا- وڏو من جي منگ ۾ تنهنجي ٻڌي پرشت ٿي ويسڻ آهي.
توئي ديو ٺٺون ڪوپ ٿا آهن ۽ تو کي نشٽ ڪري ڇڏيندا.
اسلامي- (کلي) سونگي هينئر ته جي ديو تائن جي پرداءِ ڪانهي.
اهي ته پاڻ کي به نشٽ ٿيڻ کان بچائي نٿا سگهن.
راجا- او اڏسي دشت تون ديو تائن جو ارمان ٿو ڪرين! جهٽ ڪرا

منهنجي اڳيان مٿو ٿيڪ نه ته تنهنجو سر ٿڌ کان ڌار ٿي ويندو. اسلامي - هرگز نه - هڪ مسلمان جي گردن سواه خدا تعاليٰ جي ٻئي ڪنهن جي اڳيان جهڪي نٿي سگهي، جيستائين منهنجي سڀي ۽ ساهه آهي هي سر ڪنهن ڪافر جي اڳيان نه جهڪندو. راجا - افسوس! تون اهلچي تي ٻيو آهين ته ته قتل کان سواه تنهنجي ٻي مزا ڪانه هئي.

۱- لاهي - منهنجي قتل مان اسلام يا مسلمانن کي نقصان ڪونه پهچندو توکي جهڪي وئي سو ڪر. آ! اسلام تي جان قربان ڪرڻ ۽ شهيد ٿيڻ لاءِ تيار آهيان. مگر باد رکج، مسلمان جي خون جو هڪ قطر ساري دنيا کان زياده قيمتي آهي ۽ مسلمان منهنجي خون جو پورو پورو انتقام وٺند.

راجا دم به خود ٿي زهر جو ڀڪ ٻي ويو ۽ وڌيڪ هڪجي لاءِ سگهيو. ان کانپوءِ کيس اسلامي سفارت جو مقصد ٻڌائي غازي محمد بن قاسم جو هي پيغام پهچايو ويو ته :-

”اسلام قبول ڪرڻ سان فاتح ۽ مفتوح جو فرق مٽجي ويندو ۽ توهان جي حقوق جي هڪ مسلمان جي حقوق وانگر حفاظت ڪئي ويندي. پر جيڪڏهن توهان ساڳي طرح پنهنجي ڌرم تي ڦاٽل رهو ته به توهان جي مرضي، صرف اطاعت قبول ڪرڻ ۽ خراج (ڏن) ڏيڻ سان توهان جو راج پاڪ ساڳي طرح سلاست رهندو. اوهان کي اختيار آهي ته پنهنجن ڳالهين مان جيڪا وٺو سا قبوليو ٻي صورت ۾ بندگان خدا جي خونريزي ڪرائڻ جي -اري جواهداري اوهان جي سر تي رهندي. اسان پنهنجو هي اسلامي فرض سمجهي توهان کي آگاهه ڪريون ٿا هاڻي اوهان جي مرضي.“

راجا ڏاهر پنهنجي وزيرن ۽ اميرن سان صلاح بعد شرائط مانظور ڪيا ۽ اسلامي سفير انڪاري جواب وٺي واپس روانا ٿيا.

درياء تي ٻل

(۳۳)

سفارت جي موٽي اچڻ کان پوءِ غازي محمد بن قاسم سنڌوندي
 ٻار تي سڌو اڏوڙ تي حملي ڪرڻ جو خيال ڪيو مگر درياءَ جي هن ڀر
 دشمن جو هڪ وڏو ڪٽڪ لٿل هو ۽ درياءَ ٻار ٽپڻ کان مزاحمت
 ڪري رهيو هو. جنهن ڪري ٻيڙين جي ذريعي درياءَ اُڪرڻ نهايت
 مشڪل هو. لاچار ٿي غازي مدوح درياءَ تي ٻل ٻڌائڻ جو ارادو ڪيو.
 دنيا جي تاريخ ۾ تقريباً هي پهريون ٿي. ٻل هو ته آبڪلاڻي جي
 موسم ۾ اٻڏي وڃي درياءَ تي ٽپڻ کان سواءِ ٻل ٻڌائي وڃي، مشينون
 ڪونهيون، اوزار ڪونه هئا، الاجنير ڪونه هئا، جنگ جو وقت،
 ملڪ پراڻو، مدد سان جو امڪان ڪونهي. دشمن جو هڪ وڏو ڪٽڪ
 سامهون ڪنارو والارو ويٺو آهي. ٽپڻ جو سينھن پيو وڃي. آخر مگر
 ٽي نه ڪئن ٿي؟ حالتون همت شکن هون ليڪن ۽ ٻن لو عمر
 ۽ ٻه سالار جو استقلال دنيا جي تاريخ ۾ هميشه سونهري حرفن سان
 لکيو ويندو. انجي اولوالزمري ۽ جوانمردي نامڪن کي مڪن بنائي
 ڇڏيو. ۽ آخر اهو ڪم ڪري ڏيکارو جو دنيا جي وڏن وڏن
 تجربو ڪارن کان به نه ٿي سگهي. ڇا ڪيائين جو درياءَ جي ٻيٽ جي
 ويڪر جو نچينو ڪري ان جيڏي ٻيڙين جي هڪ ڊگهي قطار درياءَ
 جي هن ڀر ڪناري سان لڳو لڳ ڪري انهن کي ڪاٽ جي
 تختن سان پاڻ ۾ ملائي مضبوط ٻڌارائين. تنهن کان پوءِ ميربحرن ۽
 لوجي سپاهين جي مدد سان ان کي مٽين پاسي کان آهستي آهستي
 اندر درياءَ جي طرف ڏڪيائين. ڪشطن جي هن قطار کي ڪناري
 کان هٽي بعد درياءَ جي وهڪري به مدد ڪئي ۽ تورپن ڏيڙهن ڀر
 کان هن ڀر تائين هڪ عمدو مضبوط ٻل وانگر قائم ٿي ويٺي. راجا ڏاهر

جي ٻاران سندس پٽ جڙسين، جو هڪ وڏي لشڪر سان ٻرين ۾
والاڙيو ويٺو هو ۽ تيرن جي ٻارڻن سان مسلمانن کي ٻار ٿيل ڪسان
روڪي رهيو ه. و. اهو پاڻ ۽ سندس سپاهي هن عجيب و غريب
ڪارروائي تي سڄو حيرت تي ڏندن ۾ آڱريون وجهي ڄڻ اڃا نهاري
رهيا هئا ته ايتري ۾ اسلامي لشڪر تيرن جو منهن وسائيندو ٻيل تان
لنگهي ٻار ٿي ويو ۽ اچي منجهن ۾ ڌڪو وڌائين. هن عجيب و غريب
ڪارروائي ۾ سڀ کان زياده حيرت انگيز ۽ قابل تحسين ڳالهه هي هئي
ته سڀ کان اول اول جنهن شخص هن خطرناڪ وقت ۾ خشڪي
تي قدم رکيو، اهو عرب جو نو عمر سپهسالار غازي محمد بن قاسم رح
ٿي هو ۽ جنهن پنهنجي فوج جي دل وڌائڻ ۽ منجهس همت ۽ شجاعت
جي روح فوڪڻ لاءِ پنهنجي جان جوڪي ۾ وجهي دشمن جي تيرن
جي سامهون ڇاتي ڪڍي سڄو سهر ڪري نه صرف پنهنجي دلاوري،
بهادري ۽ بيباڪي جو ثبوت ڏنو بلڪه رهبري جو عملي نمونو پيش
ڪري هڪ اهڙو مثال قائم ڪيو جنهن جهڙا مثال دنيا جي تاريخ ۾
نهایت گهٽ ملندا. مسلمانن جي ڪاميابي جو راز صرف هن ئي ڳالهه
۾ هو ته انهن ڪنهن به وقت خطري کي خطرو ئي ڪري نه سمجهو
۽ نه اڙڪ کان نازڪ ۽ مشڪل کان مشڪل وقتن تي بس همت
نه هارين.

هند جي -ورمن پير ڪوڙي ڪجهه مقابلو ڪيو ۽ مڪا جهڙا
هٿ هيا مگر مسلمانن جو رعب سندن دلين تي پورو ويهي ويو هو ۽
انهن جي پي پناه تلوار جو تاب سهي نه سگهيا. ۽ سخت بدحواسي جي
حالت ۾ وٺي پٽ ڏنائون ۽ نهايت بي تربيتي سان ڀڄڻ لڳا. مسلمان
گهوڙي سوار سندن پٺيان سپاه جڙسين جان بچائي ڀڄي ويو. سندس
سپاهي ڪيترا مٿا ڪيترا ئي ڦٽيا ۽ ڪيترا ئي قيد ٿيا. غازي مدوح
خدا پاڪ جا شڪرالا بجا آئيندي پنهنجي جانباز سرلروش سپاهين کي

آفرين ۽ مبارڪباد چوندي اتي منزل انداز ٿيڻ جو حڪم ڏنو.
 توراني وقت ۾ نبي ڪبي ويد باقاعده ڪئمپ قائم ٿي وئي. گويا
 گهوڙي جو گهوڙي ۽ ۾ هڪ چڱو خاصو شهر آباد ٿي ويو ۽ جهنگل
 ۾ منگل لڳي ويو. بازارون لڳي ويون دوڪان کلي ويا. ساهي سڀني
 سامان ۽ راشن وٺڻ لڳا. عجيب جهيٽو لڳي ويو چؤطرف خوشيون ٿي
 ويون. بهادرن جا چورا چڪي رهيا هئا ۽ هر هڪ پنهنجي جوانمردي
 ۽ بهادريءَ تي نازان ۽ شادان هو ۽ عربي رجز ۽ اشعار وڌي فخر سان
 ڳائي رهيو هو. الله اڪبر جي روح پرور نعرو جي ڌر لڳي پئي هئي.
 ايتري ۾ شام ٿي وئي. سج لٿو. مؤذن هڪ شاهين جڳهه تان توحيد
 جي صدا (آذان) آواز ڏيئي ۽ بلند ڪئي. هيءُ هڪ روح افزا
 دلڪش نغمو هو جنهن جي سڌڻ شرط لپڪ جهوندي سڀ خاموش
 ٿي ويا. ان جي ختم ٿيڻ تي سڀني دغو ڪري مٿون درست ڪيون.
 عرب جي هن جوان بخت جوان همت سڀ سالار اڳتي وڌي امامت
 ڪرائي. نماز کان فارغ ٿي سڀ پنهنجي ڪم ڪار کي لڳي ويا.
 ڪو رڌ بچاءُ ۾ مشغول آهي ڪو گهوڙي کي گاهه ڏئي رهيو
 آهي. ڪو ڏينهن جي ٺڪ پيڻ لاءِ بسترو درست ڪري رهيو آهي.
 رات اونڌاهي هئي. جا بجا شعل هري ويا. فوجي قاعدي موجب
 ڪئمپ جي چٽي ڪنڊن تي روشني واسطي بهه جا وڏا سچ ٻارها ويا.
 غازي سدوح پنهنجي فوج جو جائزو وٺي رات جي پھري واسطي
 فوجي دستا مقرر ڪري رهيو هو ته ايتري ۾ هري کان گهوڙن جي
 هٽڪار ۽ الله اڪبر جا فلڪ شڪف نعرا ٻڌڻ ۾ آيا. هي آهي مسلمان
 گهوڙي سوار هئا جي جنسين جي تعاقب ۾ ويا هئا ۽ جن جو غازي
 سدوح کي سخت انتظار هو. توري ئي دير ۾ آهي اچي پهتا وڃ ۾ ۽
 خوبصورت نوجوان شاندار گهوڙن تي سوار هئا. جي پنهنجي ڀيٽي
 پوشاڪ ۽ شاهائي حال جي ڪري شاهي خاندان جا آدمي پڻ معلوم

ٿيا. انهن جي چوڌاري مسلمان گهوڙي سوار هئا جي کين قيد ڪري آيا هئا. ڪئمپ ۾ پهچڻ تي سڀ گهوڙن تان لهي پيا هڪ فوجي آفيسر شاهي قيدين کي سان وٺي محمد بن ناصر جي خدمت ۾ حاضر ڪيو. غازي ممدوح حائن نهايت خوش اخلاقيءَ سان پيش آيو ۽ هٿ هٿ ۾ ڏئي مليو ۽ نهايت عزت سان کين پنهنجي خمي ۾ وٺي آيو ۽ پاڻ سان گڏ وهاري کڻي چيو:-

”اوهين ۽-اڻ کي شاهي مهمان سمجهو. اوهان سان اوهانجي حيثيت موجب برتاءُ ڪيو ويندو. اميد ته اوهانکي ڪجهه به تڪليف نه رهندي.“

انهن مان هڪ قيدي ذرا چالاڪ، دلير ۽ بهادر هئي ڏسڻ ۾ آيو ۽ جنهن جي چهري مان همت، شجاعت بلند حوصلگي جا آثار ظاهر هئا، ٿورو سرڪي شڪر ۾ جي طور تي چيو:-

نهايت مهرباني، اوهان جا لک لائق هئا جو پنهنجي دشمن جي به اهڙي قدر عزت افزائي ڪريو ٿا. اسان پريٽ اوهانجي جهڙي تعريف ٻڌي هئي تهڙو ئي توهانکي ڏٺوسين. اوهان پنهنجي اعليٰ اخلاق ۽ شريعت ملوڪ سان دشمن کي به دوست بنائي ڇڏيو ٿا. -ڇڻ ته هيءُ آهي ته اوهانجي ڪاميابيءَ جو هڪ سبب اهو به آهي. بهرحال اسان جي خلاف اوهان اسان سان جيڪو عملو برتاءُ ڪيو آهي تنهن اسانجي دلين کي خريد ڪري ورتو آهي. اسين جيترا ڏينهن جيل ۾ هوندا سين توتسائين اوهانجو احسان نه واپاريندا سين.“

غازي هڪ معنيٰ خيز نگاهه سان ان ڏي سهاري سڏهرالو طور تي فرمايو:-

”ائين ڪرڻ ۾ سون اوهان تي ڪو احسان نه ڪيو آهي بلڪه پنهنجو اسلامي فرض ادا ڪيو آهي. اسلام پاڪ جو حڪم آهي ته، گردش ۾ اچي ويل شريف ۽ معزز آدمي سان ساڳي طرح شرافت

۽ عزت جو ڀرتاءُ ڪريو. ”اگر مٿي عزت ڦور ڏل.“

اٺين چئي غازي فوراً هڪ فوجي آفيسر کي حڪم ڏنو ته هڪ شاهي خيمو اسانجي خيمي جي ڀرسان هينئر جو هينئر لڳايو وڃي ۽ هنن معزز مهمانن جي شاهي حوثيت موجب خوراڪ، رهائش آرائش جو ضروري انتظام ڪيو وڃي. ”هيءُ خبر وڃ وانگر فوج ۽ قهارجي وئي ۽ هنن دسر اصرار مهمانن جي متعلق طرح طرح جون هميگريون شروع ٿي ويون.“

سنڌري ۽ سڪينه جي دل تي هن خبر هڪ عجيب قسم جو اثر پيدا ڪيو. اهي سعيد جي گهر ٿي وڃڻ ڪري حد کان زده اده ڀرسان هيون ۽ انهن لاءِ هر هڪ خوشي ۽ غم جي برابر هئي. اهي رهي نه سگهون ۽ ڇپ ڇاپ ۽ غازي جي خيمي جي طرف رخ رکيائون. غازيءَ جو خيمو اعليٰ درجي جو شاهي خيمو هو، ان ۽ وچين ڪمري کانسواءِ ٻنهي پاسي ۽ ٻه ننڍا ڪمره هئا، هي ٻئي چاليون ڀر واري ننڍي ڪمري ۽ اهي ٻهئي رهيون ۽ ڪن ڏئي گفتگو ٻڌڻ لڳيون. هنن اميد ٿي ته من سعيد بابت ڪجهه خبر چار ٻڌن. ٿوري دير کانپوءِ غازي ساڳئي ماڻهو کي مخاطب ٿي هن طرح گفتگو شروع ڪئي.

غازيءَ- راجا جنسبن اوهان مان ڪنهنجو نالو آهي؟

قيدي- (کلي) ڪهڙو به نه.

غازيءَ- ڪنهنجو به نه! ڇا توهانجو نالو ڇا آهي؟

قيدي- قيدي.

غازيءَ- اوهين پنهنجي ملڪ جي بچاءَ واسطي لڙندي قيد ٿيا آهيو.

اها ڳالهه ته اوهان لاءِ فخر جو باعث آهي. اوهين گهرايو هرگز

نه. اوهان کي هر طرح آرام سان رکيو ويندو ۽ اوهان سان شاهي

مهمانن وارو سلوڪ ڪيو ويندو.

قيدي- اسان کي خاطري آهي ته اسان سان شاهي مهمانن وارو سلوڪ

ٿيندو. ايڪن آخر آهيون ته ڦيڏي.

هاڙي. اهو ته جنگ جو قانون آهي ۽ خاص ڪري جنگ جي وقت
۾ ان کانسواءِ ٻيو چارو به ڪونهي.

ڦيڏي. ڪو به اهڙو اهڙو ڪونهي جنهن سان اسان کي آزادي ملي سگهي.
هاڙي. ڇو نه آهي.

ڦيڏي. ڪهڙو؟

هاڙي. اميديءَ جي عوض ڦيڏي آزاد ٿي سگهي ٿو.

ڦيڏي. پر اسان وٽ اوهان جو ڪو به ٽوڊي ڪونهي.

هاڙي. نه هجي! خدا ڪري نه هجي. اسان کي اوهانجي حال تي ڏاڍو
رحم ٿو آهي. جيڪڏهن توهان کي آزاد ڪرڻ جنگي مصلحت
جي خلاف نه هجي ته جيڪر امين هينئر جو هينئر اوهان کي آزاد
ڪري ڇڏيون.

ڦيڏي. پر جي اسانجي آزاد ڪرڻ ۾ ئي جنگي مصلحت هجي
نه پوءِ؟

هاڙي. نه پوءِ توهان کي آزاد ڪرڻ ۾ اسان کي ڏهر ڪانه لڳندي.
پورهائين اوهين ٻڌايو ته هي ته توهانجو نالو ڇا آهي؟ ۽ شاهي
خاندان سان توهانجو ڪهڙو تعلق آهي؟

ڦيڏي. منهنجو نالو پاڳچند آهي ۽ شاهي خاندان سان منهنجو ڪنهن
به قسم جو تعلق ڪونهي.

هاڙي. شاهي خاندان سان توهانجو ڪنهن به قسم جو تعلق ڪونهي؟
ڇا ٿا چئو؟

ڦيڏي. سچ! شاهي خاندان سان منهنجو ڪجهه به لڳلاڳاپو ڪونهي.
هاڙي. ڇا هي ٻيو جوان ڪير آهي؟ ڇا انجو به شاهي خاندان سان
لڳلاڳاپو ڪونهي؟

ڦيڏي. هي هڪ بد نصيب نه ته ”خوش نصيب“ آدمي آهي ۽ شاهي

خاندان سان انجو تيار ويجهو تعلق آهي.

غازي۔ توهانجي گفتگو معني (برولي يا گجھارت) جي صورت رکي
ٿي ۽ ان سانڪي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو آهي۔ ڪهڙو نه چڱو
ٿي جيڪڏهن اوهين ماري حقيقت کولي بيان ڪريو۔
قيدي۔ ماري حقيقت ته (ٻئي قيديءَ ڏي اشارو ڪري) هي ئي
ٻڌائي سگهندو.

غازي۔ (ٻئي قيديءَ کي مخاطب ٿي) مهرباني ڪري توهين ٻڌائيندا؟
ٻيو قيدي نهايت شرميلو جوان هو ۽ ڪجهه مبهوت هئي ڏسڻ
۾ آيو. انجون اکيون غازي ۾ کٽل هيون ۽ سندس حرڪات و سڪنا
۽ طرز گفتگو کي نهايت غور سان جاچي رهيو هو. انهي ئي حالت ۾
سڀس محبت جو عالم طاري ٿي ويو هو ۽ پيغوديءَ جي حالت ۾
کيس خبر نه رهي هئي ته گفتگو ڪهڙي قسم جي ٿي رهي آهي ۽
ڪانس ڪهڙي قسم جو سوال ڪيو ويو آهي. غازي به سندس هن حال
کان بهخبر نه هو ۽ هڪ معنيٰ خيز نگاه سان ان جي اخطرابي حالت
۽ دلي ڪيفيت جو اندازو ڪري رهيو هو. پهرئين قيديءَ هي حال
ڏسي ٻئي قيديءَ کي هٿ جو اشارو ڪري چيو ته غازي توکان هجي
تو ته ”شامي خاندان سان تنهنجو ڪهڙو تعلق آهي؟“ ٻئي قيديءَ
تنهنجي حالت سنڀالي ۽ آه سرد پري شرم وچان ڪنڌ کڻي هيٺ ڪيو.
غازي۔ (پهرئين قيديءَ ڏي ٺهاري) هي شهزادو خاموش ڇو آهي؟
ڇو ڪڇي ٿي نه ٿو؟ کيس ڪهڙو ڀپ آهي؟ اوهين اسان جي
طرفان کيس خاطري ڏيارو ته سندس شامي حيثيت موجب ساڻس
شاهانه سلوڪ ڪيو ويندو.

قيدي۔ هيءُ هڪ راز سرشته آهي. جيڪڏهن اوهان کي انجي معلوم
ڪرڻ جو شوق آهي ته پهرئين اسان جي آزاديءَ جو
وعدو ڪريو.

۵ زی۔ (تورو سوچی) اسانکي خبر ملي آهي ته اسانجي هڪ شريف
نوجوان کي جاسوسيءَ جي الزام هيٺ گرفتار ڪري اورو ۾
 قيد رکيو ويو آهي. اوهانکي ان بابت ڪجهه خبر آهي؟

قيدي۔ اهو ته ڏاڍو خوفناڪ آهي. ان هڪ وڏي سازش رهي
هئي. مگر شڪر آهي جو مهاراجا ڏاهر کي جلد ئي ڀرتو لڳي
ويو ته ته وڏو ڪو ختم ٿي پوي ها.

هاڙي۔ اوهان کي ان جو نالو معلوم آهي؟

قيدي۔ مون پنهنجي هڪ دوست کان ٻڌو هو ته انجو نالو سعيد آهي.
هاڙي۔ ان ڪهڙي قسم جي سازش ڪئي هئي؟

قيدي۔ ٻڌجي ٿو ته ان محمد علافي کي هن جنگ ۾ غير جانبدار
رهڻ جي ترغيب ڏني هئي. شايد اهو ئي سبب آهي جو جڏهن
مهاراجا ڏاهر محمد علافي کي نوهان جي مقابلي ۾ موڪلڻ جو
ارادو ظاهر ڪيو ته ان صاف طرح انڪار ڪيو ۽ چيائين ته
هڪ مسلمان جي تلوار هتي مسلمان جي مقابلي واسطي ميان سان
لڪري نٿي سگهي.

هاڙي۔ ڳو. جڏهن اهو آزاد ٿيندو تڏهن نوهن به آزاد ٿي پوندا.
تيستائين اوهين ڪنهن به قسم جو فڪر نه ڪريو. اميد ته
مسلمانن سان گڏ رهڻ ڪري اوهانکي مسلمانن جي هي تعصبي
لياقي ۽ مذهبي رواداري جو پوري طرح اندازو ٿي ويندو.
قيدي۔ جيڪڏهن اوهان جو مائٽو آزاد ٿئي ته پوءِ اسان کي ڪمد
آزاد ڪندا؟

هاڙي۔ ڪمد.

قيدي۔ وعدو؟

هاڙي۔ بردارو. وعدو.

قيدي۔ اسان کي اوهانجي ڪرمانه اخلاق ۾ اهڙي ئي اسيد آهي.

اٿين چئي پئي ڦيڏي ۽ کان اشاري جي ذريعي سندس راءِ پڇيائين. ان وري به خاموشي ۽ کان مڪر ورتو ۽ ڏانهن نهاري مرڪي ڪئي هڪ ڏيٽ مڪيائين. غازي کي هن تعجب خيز خاموشي ۽ ٽي انهيءَ راز معلوم ڪرڻ جو هيڪاري زباده شوق پيدا ٿيو ۽ پهرئين ڦيڏيءَ کي کڻي ڇيائين ۽ هي شايد اهو ساڳيو جوان آهي جو درياءَ پار ٿيڻ وقت تير و هڪمان هٿ ۾ کڻي اسان جي مقابلي واسطي آيو هو مگر حيرت جهڙي ڳالهه هيءَ آهي ته ان پنهنجي تير و هڪمان کان ڪم ٽي نه ورتو. ۽ ايتري ۾ فوجي آفيسر حاضر ٿي عرض ڪيو ته ”خيبر تيار آهي ۽ سڀ انتظام مڪمل آهي.“ غازي ان سان ٻاهر نڪري ويو ۽ خيبي ۾ صرف ٻه ڦيڏي رهيا. غازي به نفيس نفيس، مسرور مهمانن جي رهائش واسطي هڪل انتظام جي معائني بعد فوجي آفيسر کي ضروري هدايتون ڏئي جنهن پنهنجي خيبي ۾ قدم رکيو ته هڪ ماڻهو اڳتي وڌي ساڻس مصالحو ڪيو. غازي جي حيرت جي ڪا حد نه رهي ۽ ان سان بنگلير ٿي سندس پيشاني تي چمي ڏئي ڇيائين ۽ سعيداً نون ڪٿان اچي نڪتين؟“ سعيد کڻي چيو ”اوهان جو ماڻهو آزاد ٿيو هاڻي پنهنجي وعدي موجب هن ڦيڏيءَ کي هڪدم آزاد ڪريو.“ غازيءَ مرڪي فرمايو ”پشڪ.“ تو هڪ جي عيوض هڪ نه، پر هڪ هزار ڦيڏي به آزاد ڪرڻ لاءِ تيار آهيان.“ هي لفظ ٻي واري ڪمري ۾ سنڌي ۽ سڪينه جي ڪنن تي چئن ٻنهي اهي فوراً خوشيءَ مان پيتاڻا اندر هليون آيون. وڇڙا وڇڙا ان کي مليا خوشيون ٿي ويون. اهڙيون جهڙيون عيد جي ڇڏ ڏسڻ سان ٿين.

فاظرين سمجهي ويا هوندا ته سعيد سان ڪڏ به ڦيڏي ڪير هو؟ سعيد پنهنجي گرفتار ٿيڻ، قيد ملڻ پڇڻ، راجڪماري هائي کي سندس ٻران نڪت جي درشن ڪرائڻ لاءِ وڏي مٿاڻي ساڻس ڪڏ جنگ ۾ شريڪ ٿيڻ ۽ آخر ڪيس اڏوڙ پهچائڻ جي ارادي سان وات وٺندي مسلمانن

جي هٿان گرفتار ٿيڻ جو سارو دلچسپ قصو غازي ۽ کي ڪري پڙايو. رات خير جي گذري انهن جي وچ ۾ ٿي. قرار ٿيا. جيڪو ڪم ٿيو و ڪمان کان نه ٿيو اهو ٿيو نگاه ڪري ورتو. غازي ٻي ڏينهن حسب وعده راجڪماري پاڻي کي هڪ شاهي باڊي ڪارڊ جي حفاظت ۾ نهايت عزت و احترام سان مها راجا ڏاهر ڏي ڏياري موڪليو ۽ کيس لکي موڪليو ته هي ماڻهو جنگ ۾ گرفتار ٿي اسان وٽ پهتو. اسان جي لڙائي مردن سان آهي نه عورتن سان. انهيءَ ڪري ان کي نهايت عزت و احترام سان واپس موڪليون ٿا.

اروڙ جي فتح (۳۳)

درياء جي ٻار ٿيڻ بعد غازي محمد بن قاسم هڪ محفوظ جڳهه تي پنهنجو فوجي مرڪز (هيڊ ڪوارٽر) قائم ڪري اروڙ جي طرف ڪوچ ڪيو ۽ ۱۰ رمضان المبارڪ سنه ۹۳ھ (۷۱۲ء) جي اروڙ جي ٻاهران هڪ ميدان ۾ اچي تنبو کوڙيائين. مھاراجا ڏاهر پنهنجي قسمت کان مابوس ٿي چڪو هو ۽ کيس هڪ ٿي ويئي هئي ته مسلمانن جي هٿان ئي کيس ڪرمن جو ڦل ٻوڳلو آهي. سڀ کان وڏي ڳالهه جنهن سندس رهي کهي همت به ڪوهي ڇڏي، هيءُ هئي ته سندس وڏا وڏا جنگي جوڏا ۽ سنڌ جا مشهور سوراڙا ڌڙا غازي محمد بن قاسم جي خدمت ۾ حاضر ٿي اطاعت قبول ڪري رهيا هئا ۽ نه صرف اطاعت قبول ڪري رهيا هئا بلڪه انجي جهنڊي هيٺان پنهنجون قيمتي جانينون قربان ڪرڻ ۾ فخر سمجهي رهيا هئا. راجا ماڪو، راجا راحل، راجا ڪاڪا ۽ ٻيا ڪيترا ئي ناليرا سردار مسلمانن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏئي پنهنجي ڌرم پائڻ جو بخون وهائي رهيا هئا. مھاراجا ڏاهر هيءُ حال ڏسي نهايت غمگين ٿيو ۽ پنهنجي اسيرن ۽ وزيرن کي گهرائي ساڻن صلاح ڪيائين. مگر انهن سڀني جي منهن مان مابوسيءَ جا آثار ظاهر هئا ۽ ڪنهن به هڪ کيس همت افزا جواب نه ڏنو. سڀاڳر وزير جي تدبير همت ۽ بهادريءَ ۾ سندس ڏاڍو ويسا هيو ۽ وڏن وڏن لازڪ وقتن تي اهو کيس ڪم آيو هو ۽ هن دفعي به صرف انهيءَ ۾ ئي اميد هيس. انهي ڪري انکي مخاطب ٿي چيائين ته هوڏانهن جهور فتح ٿي وئي ۽ هيڏانهن محمد بن قاسم سر تي اچي ڪڙڪيو هائي ڇا ڪجي؟ وزير خوش تدبير کيس چيو ته ” افسوس هائي ڪجهه ئي نٿو سگهي. جنهور ۾ جنهن فوج جي ” جتي ” ئي ان جي هتي به

”جئي“ ٿيندي. هن جواب ۾ ٻڌي مهاراجا ڏاهر جا ڍير ٿي ڍرا ٿي
 ۽ لاچار ٿي خيال ڪيائين ته اروز مسلمانن جي حوالي ڪري جان
 بچائي ڪاڏي وڃي. مگر افسوس پڇڻ لاءِ به کيس ڪا واھ ڪانه
 هئي. ڇاڪاڻ ته شهر جي چوڌاري مسلمانن جو سخت گهيرو هو ۽
 سڀ رستا روڪيو ويٺا هئا. آخر ننگ آمد بچڪ آمدءِ مجبور ٿي
 لڙائي ڪرڻ جو فيصلو ڪيائين. ۽ شهر کان ٻاهر نڪري هر روز
 مقابلو ڪندو رهيو. هي محاصرو ڏهن ڏينهن تائين قائم رهيو ۽ انهيءَ
 وچ ۾ ڪل ست لڙايون ٿيون مگر اقبال ابتدا کان ئي انجام جي خبر
 ڏئي رهيو هو ۽ انهن ستن ئي لڙاين ۾ مسلمان فتحيا ٿيا. مسلمانن
 جو رمضان جو مهينو هو. روزن جي ڪري صبح کان وٺي شام تائين
 سندن کاڌو پيتو بند هو. لڳو لڳ لڙاين ۽ سفر جي ڪري کين ٿڪ
 پڇڻ ۽ آرام ڪرڻ جو به موقعو ڪونه مليو هو. گرميءَ جي موسم
 سخت لڪه پئي لڳي. مگر باوجود انهن سڀني مشڪلاتن ۽ تڪليفن
 جي انهن جي همت ۽ اولوالعزمي ۽ سرفروشيءَ ۾ ڌري جيترو به فرق
 نه آيو ۽ نهايت بي جگريءَ سان ميدان جنگ ۾ مردانگي ۽ بهادريءَ
 جو جوهر ڏيکاريندا رهيا. ستن لڙائي نتيجي جي لحاظ سان نهايت
 عظيم الشان ۽ آخري لڙائي هئي ۽ اڄي فيصلي سان سنڌ جي قسمت
 جو فيصلو وابسته هو. انهي ڪري مؤرخن ان جو احوال ذرا زياده
 تفصيل سان لکيو آهي جو هن طرح آهي ته پوئين ڏينهن مهاراجا ڏاهر
 پنهنجي درباري جوتشيءَ کي گهرائي ڪلڪس لڙائي جي نتيجي بابت
 پڇا ڪئي. ان پوئي پئي اڳريون ڪٿي ڪٿي غور ۽ فڪر کان پوءِ
 ڪيڙي ڪنهندي عرض ڪيو ته ”اي راجن جئي مسلمانن جي آهي
 ڇاڪاڻ ته شڪر (زهره) انهن جي پٺيان آهي.“ هيءُ منحوس
 پيشنگوئي ٻڌي مهاراجا ڏاهر اڇڪارون ڏئي زار زار روئڻ لڳو ۽
 اونڌي سنجي ڪري ان تي ويهي ڪٽ ڪٽ ڪري پنهنجي مستقبل

تي غور ڪرڻ لڳو. جوتشي مهراج راجا جو هي حال ڏسي دل ۾ پڇتاهو ۽ اڳتي وڌي هٿ جوڙي ويٺي ڪئي ته ”راجن اڳيئي نه ڪريو اسانجي شاسترن ۾ ان جو هڪ آهه لکيل آهي! اهو هي آهي ته اوهين شڪر ديوٽا (زهره) جي هڪ سوني مورتِي ٺهرائي ان کي هاڻي جي هالڪي تي پنهنجي پٺيان رکائي جوڏا تي هن ڦر ڇڏ ۾ وڃو. آءُ آهي ته اوهانجي جتي ٿيندي ۽ هن مها ميلجن جي ڪئي ٿيندي.“ هي آهه ٻڌي مهاراجا جي هٿ ۾ ساهه پيو ۽ سندس اميد جو ڪڪل وڻ ساڻو ٿيو. ان پٺيان وزير کي گهرائي فوراً شڪر ديوٽا (زهره) جي سوني مورتِي ٺهرائڻ جو حڪم ڏنو. سونارا ڪٺائي ويا. ٺڪ ٺڪ لڳي وئي ڏولين جي ڌر مڇي وئي. توري ئي دير ۾ شڪر ديوٽا جي سوني مورتِي ٺهي راس تي ۽ جوتشي مهراج جي هدايت موجب انکي پنهنجي پٺيان هالڪي تي رکائي سڄون مروڙي مهاراجا ڏاهر ميدان جنگ ۾ آيو. هو هڪ سفيد هاڻي تي سوار هو جنهن جي هالڪي سون، ڇاندي، هيرن ۽ جواهرن سان خوب سينگاريل هئي. وچ ۾ مهاراجا ڏاهر جلوه افروز هو ۽ سندس مڇي ۽ ڪهي پاهي ڀارت ماتا جون ۽ پربراد نوخير نازنين ديويون ساڻس ويٺل هيون. جن مان هڪ جي هٿ ۾ شراب جي صراحي ۽ ٻاوري جام هو ۽ ٻي جي هٿ ۾ طلائي پاندان. ۽ هي ٻئي ديويون واري سان کيس شراب پهاري پان ڪرائي زينت آغوش ۾ پنهنجي لب لعين سان شاد ڪار ڪري رهيون هيون. مهاراجا ڏاهر جي هاڻي جي پٺيان سندس راج ڪنور جنسن جو هاڻي هو ۽ انجي پٺيان وزيرن ۽ اميرن جا هاڻي هئا. انهنجي پٺيان پنج سؤ مست جنگي هاڻين جي قطار هئي. هاڻين جي پٺيان ويهه هزار گهوڙي سوار فوج هئي ۽ انهن جي پٺيان ٽيهه هزار بيدل لشڪر. مهاراجا ڏاهر ميدان جنگ ۾ پهچڻ کانپوءِ جنگي طريقي موجب پنهنجي فوج کي ترتيب ڏني ۽ باقاعده صفون ٺهرائي سنڌ جي حورن کي مخاطب ٿي

هن طرح تقرير ڪيائين. ” ڀارت مانا جا ڇوٽا ٽوهان کي سڌ آهي ته
ڪيئن نه سارو هندو ديش هنن دشتن جي هٿ آهي ويو. هينئر اردو ۾
انهن جي اک آهي جيڪڏهن ڪٿيش (هائي) پڳوان نه ڪري، اردو
۾ هٿ ڪري ٿا وٺن ته هو توهين سمجهي سگهو ٿا ته توهنجي
ڪهڙي درد شا ٿيندي؟ توهان جي گهر ٻار، عزت آيو ۽ مال متاع
جو ڪهڙو حال ٿيندو؟ هي راکاس توهانجي ٺاڪرن (بتن) مندرن
۽ مڙهن مان ڪهڙا ڊبل وٺائيندا؟

ا. ا. ديوتائن جو هيءَ ديش دشتن جي چنبر ۾ آهي وڌندو ۽ هي
اسانجي پوتر ماتر ڀوسي اترمين جي پيرن هيٺان لٽائجي اهو تر ٿي ويندي.
” سنڌ جا سور ويرا سندن ۽ مڙهن جا رکڀالو گهو مانا جا
پوڄارو اڄ اسانجا ٺاڪر ارهائڪي سهائتلاءَ ڏئي رهيا آهن. آڪاس
جا ديوتائون هنن دشتن کان وڌاڪل ٿي واهائي رهيا آهن. گهو مانا
رانپ ڪري نماڻا ٿي کلي اوهان ڏي ٺهاري رهي آهي. جيڪڏهن اڄ
۾ اوهان سستي ڏيکاري ۽ ساڳي ڪائنات کان ڪر ورتو ته هو سترن
جو من وڌي ويندو. ساري ڀارت ديش ۾ ڪاهي پوندا ۽ هو انهن کي
ڪو به روڪي نه سگهندو ۽ ائين هندو راج جو هميشه لاءِ خاتمو
ڪري ڇڏيندو.

شو سراج جا شوڪوا ڪالي ديو جا ڀڳتا همت نه هارو
دل مضبوط ڪريو. اوهانجي رڳن ۾ ڀر ۽ ارڃن جهڙن جوڌن جوڌن
آهي. اوهانجي ڀانهن ۾ ڀليءَ جو ڀل آهي. اوهن ملڃن کان ويهون آهيو
پنهجي ديش ۾ آهيو. هر وقت ۽ هر قسم جي مدد ارهائڪي ملي سگهي
ٿي. هٿيارن پهوارن جي اوهان وٽ ڪمي ڪانه آهي. مست جيڪي هائي
پنهجي سونڊ سان ڦونگارا هلي اوهانجي اکيان جهولي ارهائڪي اٿت
ڏئي رهيا آهن. راج ڪور جيسين جهڙو جوڌو اوهانجو سينا هتي آهي.
سنڌ جا سور ويرا همت ڪريو اڳتي وڌو. ڪٿري ڌرم جو

هالن ڪريو، راجپوتن ڊهرقا جو جوهر ڏيکارهيو. پيرو پڳوان کي هٿ جوڙي سوم رس جي سرڪي پري ترنگ (شينهن) پڳوان وانگر گرجنا ڪري هوان ۾ ڪاهي پتو ۽ کين ماري نشت ڪري ڇڏيو. گنیش پڳوان جي اکيان ميس نڙائڻ وارو مارو مليڃن کي ماريو. ڏسوا ڏسوا! گنیش پڳوان ڪوئي تي سوار ٿي ڪنن نه اوهانکي هٿائي رهيو آهي.

ڌرماتما هندوئا اڳتي وڌو هندو جانيءَ کي ڪلڪ نه لڳايو ۽ پنهنجي ڌرم ۽ ديش کي بچايو. هنن سٺ جيترن مليڃن، هڪ خدا جي پوڄارين جي ڇا مجال آهي جو اسان تائين ڪروڙن پڳوالن جي پوڄارين سان پهچي سگهن.

هن کان پوءِ سڀني گڏجي ايشور آراڌنا ڪئي ۽ ڀڄڻ ڪاهو.

اي جي گهٽي ديو مناهان مان

ڪوئي ساري تون ڪرين ٿو

لڏون نه ڀوڳ لڳايان مان

اي جي گهٽي ديو مناهان مان

تئين جڏي تون هال سوائڪ

تو کي ميس لڏايان مان

اي جي گهٽي ديو مناهان مان

هن طرف هسرب جو نو عمر سپه سالار غازي محمد بن قاسم پنهنجي جان لٽار فوج کي مرتب ڪري هن طرح تقرير ڪري رهيو هو. اسلام جا فداڻيوا شهادت جا شيدائيوا اڄ اوهانجي دل جي آخري اسيد پوري ٿيڻ جو وقت آهي. اردو اوهانجي سامهون آهي. ان کي فتح ڪرڻ شرط اوهانجا سڀ مشڪل حل ٿي ويندا. رڪارٽون دور ٿي وينديون فتوحات لاءِ رستو صاف ٿي ويندو ۽ ساري هندستان اندر توحيد جي علم بلند ڪرڻ ۾ اوهانکي ڪجهه به دير نه لڳندي.

مجاهدين اسلام دشمن کي پنهنجي جنگي اسباب ۽ ڪثرت تي
 ناز آهي ۽ اوهانکي پنهنجي بي سر و ساماني ۽ قلت تعداد تي. هيلائين
 اوهان پنهنجي سر فروشي ۽ جانبازي ۽ جسي جوهر ڏيکارڻ سان کيس
 ثابت ڪري ڏيکاربو آهي ته ڪاميابي جو راز ۽ اسباب جي زيادتي
 ۽ فوج جي گهٽائي نه آهي بلڪ ايمان قوت ۽ همت ۽ شجاعت
 ۾ آهي.

مسلمانو اوهانجي ايماني قوت ۽ همت ۽ شجاعت جي ساري
 عالم ۾ دوم آهي. دنيا جي وڏين وڏين فرعونن طاقتن کي توهان نه و بالا
 ڪري ڇڏيو آهي. روم ۽ ايران جهڙيون زبردست سلطنتون توهانجي
 هٿان فتح ٿيون آهن. ليصر و ڪسروي جي غرور کي اوهان ئي خاڪ ۾
 ملايو آهي. خود هي دشمن به توهانجي بي پناه تلوار کان لرزه بر اندام
 آهي. وڏا خدا پاڪ جو نالو وٺي اڳتي وڌو ۽ هڪ ئي حملي سان
 دشمن جون صفون درهم درهم ڪري ارڙو ئي قابض ٿي وڃون ۽
 فتح و نصرت جي حور سان هڪٻئي ٿيو.

شير دل غازيوا راه حق ۾ جان قربان ڪرڻ اسانجو مذهبي
 فرض آهي. نيغ آزمائي اسانجو قومي شيو آهي. زندگي ۾ اسان جي
 نتيجائي آهي ته موت ۾ ڪاميابي. زنده رهيا سين ته ”غازي“ مڏهاين
 مڏهاين ته ”شهيد“ شهادت اسانجو مرڪ آهي ۽ مرڻ اسان لاءِ مشاهدو
 بستري جي موت کان ميدان جو موت بدرجها بهتر آهي. حديث شريف
 ۾ آيو آهي ته بهشت تلوار جي پاڇي هيٺان آهي.

”الجلتم تحت ظلل السيوف“

سر فروش بهادر و! هن وقت نائين اوهان هر جڳهه هر ميدان ۾
 منصور ۽ مظهر رهيا آهيو ۽ سر زمين سرڪ و ڪفر ۾ هر هڪ بلند
 مقام تي اوهان توحيد جو علم بلند ڪيو آهي. اڄ به ساڳي طرح همت
 ڪريو ۽ اڄ جو اڄ ارڙو جي سڀ کان اڳي جڳهه تي اسلام جو

جهادو ڪوڙيو. اوهين سڀ حق تي آيو ۽ هميشه غالب رهندا.

” نصر من الله و فتح قريب ”

اهڙي ۾ هڪ تير آسمان جي طرف چٽو. هي گوبا لڙائي جي شروع ٿيڻ جو اعلان هو. جنگ جو طبل زور و شور سان وڃي لڳو. دهلن دٻائڻ، دفن ۽ تقارن طرفين جي بهادرن کي ميدان جنگ ۾ اچڻ جي دعوت ڏني. هن طرفان ”الله اڪبر“ جو ڦاڪ شڪاف نڪرو بلند ٿيو ۽ هن طرفان ”هر هر بهاديو“ جو شور. اسلامي فوج ۾ غضب جو جوش برپا هو ۽ هر سپاهي شوق شهادت ۾ بيتاب ۽ نشه شجاعت ۾ مست نظر اچي رهيو هو. فوراً اسلامي فوج قلعي جي طرف وڌي. سنڌ جي سورمن مهاراجا ڏاهر جي جڻي هڪاريندي تيرن جو منهن وسائڻ شروع ڪيو. مسلمانن به تيرن جو جواب تيرن مان ڏنو. هڪو هتي ڪريو هڪو هتي ڪريو سپاهي سرخ بسمل وانگر ڦٽڪن لڳا. اهڙي ۾ ٻئي لشڪر گڏجي ويا. مسلمانن هڪ ئي حملي سان دشمن جون صفون درهم بـرـهم ڪري ڇڏيون. لڙائي دست بدست شروع ٿي ويئي. تراريون، ليزا، بڙيون ۽ ٻيا هاڻ لڳا. هر ڏڙن کان ڌار ٿي بهادرن جي قدامت تي ڪري بهادريءَ جو داد ڏيڻ لڳا. زخمين جي هاءِ هو. سڄي وئي. قيامت جو شور برپا ٿي ويو. زمين آسمان هڪ ئي ويو. گهوڙن جي ڊڙ ڊڪ ڪري غبار اهڙي قدر پيدا ٿيو جو بهادرن کي کي خبر ئي نه رهي ته حندن تلواري دوست تي وهي رهي يا دشمن تي. رت جون لندون وهي هليون. لاشا لڙهن لڳا. مسلمانن جي تلوار بموت (ملڪ الموت) جي صورت اختيار ڪئي هئي ۽ هڪ ئي وار سان ذهن پندرهن سورن کي سموري (عدم آباد) ڏي روانو ڪندي ٿي ويئي. لڙائي نهايت سخت ۽ پر جوش هئي ميدان جنگ جو نظارو نهايت هيبتناڪ هو. ڪڏي ڪڏهن -ورسي جسي پگڙي پئي هئي نه

ڪٿي ڏٺي. ڪٿي ڪنهن جي ٻانهن هئي ته ڪٿي ڪنهن جي لنگ. ڪٿي ڪنهن جي سسي هئي ته ڪٿي ڪنهن جو ڌڙ. پڳل ترارين ۽ زرن جا لڪرا سڄي روشني ۾ تارن وانگر ڇڪي رهيا هئا. زخمين جي هاءِ هاءِ جو آواز بهادرن جي نعرن ۽ گهوڙن جي هٽڪارن ۾ گم ٿي ويو هو. ۽ گهوڙا نهايت بيدرديءَ سان زخمين ۽ لاشن کي لتاڙي رهيا هئا. پنهنجن طرفن جا بهادر سر ٽريءَ تي رکي توڻي آزمائي ڪري رهيا هئا. هندو سورمي جي ٻڙ جي جيڪڏهن مسلمانن جي سيني ۾ ٻار ٿي وئي هئي ته مسلمانن جي تلوار به کيس مٿي کان وٺي ڇيله. ٽائين ڇيري ڇڏيو هو. خوب گهسان جي جنگ هئي. نه هندو سورما ٿي پنهنجي مورچن کان هٽيا ٿي ۽ نه وري مسلمانن ٿي مقابلي کان منهن موڙيو ٿي. فتح ۽ شڪست جو فيصلو اڃا دور نظر اچي رهيو هو. هيئن انهيءَ وقت هندو لشڪر ۾ پري کان هڪ سبز پوش سوار ايندو نظر آيو. سندس منهن تي لقب پيل هو. ان اميدي شرط الله اڪبر جو نعرو بلند ڪري راج ڪنور جئين کي هڪ ٽير لڪاء ڪيو. تير انجي هٿ ۾ لڳو ۽ ٻي اختيار کانئس رڙ نڪري وئي. سندس سوني ڪٽنگي واري خوبصورت ڀڳڙي هٿ ۾ ٿي ڪري پئي ۽ هنومان جي مورچي وارو شاهي جهنڊو جو (سندس هٿ ۾ هو ۽ جهن کي ڏسي هندو سورمان وڏي جوش و خروش سان وڙهي رهيا هئا) اولهتو ٿي هيٺ ڪريو. ڪالرن جي لشڪر ۾ ايتري ڦهلجي وئي. لڙائي جو رنگ بدلجي ويو. سبز پوش سوار هندو لشڪر جون صفون ڇيريندي تلوار ڦيرائيندي، رستو صاف ڪندي مسلمانن جي لشڪر ۾ ملي ويو. سبز پوش سوار جي آمد کي مسلمانن غيبي امداد سمجهي الله اڪبر جا نعرا بلند ڪيا ۽ وڌيڪ جوش ۽ همت سان ڪالرن جي لشڪر تي حملو ڪيائون. مسلمانن جو هڪ فوجي دستو جو سعيد جي ماتحتيءَ ۾ سراروشي ۽ جانبازي جو جوهر ڏيکاري رهيو هو، دشمن جون صفون ڇيريندو

اردو جي قلعي هيلان پهچي ويو ۽ ڏاڪڻين ۽ سرڪڻين جي ذريعي قلعي تي چڙهڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو. اڙاڻيءَ جو هي حال ڏسي غازي محمد بن قاسم دليريءَ جي جوش مان اڳتي وڌيو ۽ پنهنجي سر فروش سپاهين کي مخاطب ٿي چيائين ”شاهاڻي بهادرو! شاهاڻيءَ اڳتي وڌو ۽ جنگي هٿين تي روغن نفت جي ڀڄڪارين جي ذريعي ”آگ وڌايو“. مسلمان جا هٿ زياده سرعت سان هلڻ لڳا ۽ پير وڌيڪَ عجلت سان اڳتي وڌڻ لڳا. هٿين کي آگ لڳي وئي ۽ وڏي پوئين پير پڳا ۽ ديسي سپاهين جو هڪ وڏو حصو پنهنجي ئي هٿين جي پيرن هيلان لتاڙهي ڇڏي ويو. انهيءَ وڏي لڦڻ پوڻ به وجه وٺي راجا ڏاهر جي هٿيءَ کي به روغن نفت جي ڀڄڪاري هڻي ورتي ۽ اچي هالڪيءَ کي به لڳي. راجا ڏاهر گهٻرائي فيلبان کسي هاتي ڦيرائڻ جو حڪم ڏنو مگر هينئر هالڪيءَ مان شعلا نڪري رهيا هئا ۽ هاتي از خود رفتگي ۽ مستيءَ جي حالت ۾ درياءَ جي طرف پڳو ۽ پاڻي ۾ ڪاهي پيو. ويڄاريون ديهون درياءَ جي موجن جون ٿڌون کانڻ لڳيون. راجا ڏاهر ٿڌي ٿڌي نمر جان حالت ۾ درياءَ جي ڪناري تي آيو. هاتيءَ کي ڪناري تي آڻڻ جي ڪوشش ڪئي وئي مگر بهه جي سوزش ڪري ايتري قدر بيتاب ٿي ويو هو جو ڪڏهن به ٻاهر نه نڪتو جڏهن مٿس زياده سختي ڪئي ويئي ته اتي ئي ڇڪڻ ۾ ويهي رهيو. مسلمانن هاتيءَ جي هيءَ حالت ڏسي انهيءَ طرف رخ رکيو ۽ نيرالداڙي شروع ڪئي. مها راجا ڏاهر کي هڪ نير لڳو ۽ زخمي ٿي پيو. انهي هادي گارد ۾ جيڪي سپاهي هئا سي به کيس اڪيلو ڇڏي جان بچائي پهچي ويا. مها راجا ڏاهر هي درد انگيز نظارو ڏسي نهايت مایوس ٿيو. ۽ پنهنجي قسمت جي فيصل تي راضي ٿي ميدان جنگ ۾ آيو ۽ جوانمردي سان لڙيو. آخر لڙندي لڙندي هڪ عرب نوجوان سان سندس مقابلو ٿيو. ان کيس اهڙي زور سان تسليوار هڻي

جو سڀ کان وڏي چيله تائين ڪم ڇڏيندي هلي وئي ۽ مها راجا ڏاهر
زمين تي هڪرندي شرط پنهنجي پاري جان سان گڏ سنڌ جي هندو راج
جو هميشه لاءِ خاتمو هڪري ڇڏيو.

هي خميس جو ڏينهن هو ۽ ماه رمضان المبارڪ سنه ۹۳ هـ
(مطابق ۱۲ء هـ) جي ڏهين تاريخ هئي. اهل اسلام لاءِ هي نهايت ئي
مبارڪ ڏينهن هو ۽ هن عظيم الشان فتح سندن دلمن ۽ ايتري قدر
خوشي وينا هئي جو کين ساري ڏينهن جو نڪ ئي وڃي ويو ۽
ساري رات خدا پاڪ جي حمد و ثنا ۽ عبادت ۾ گذاري صبح
هڪري ڇڏيائون.

۲- سوم الفتح

(۳۴)

رات اڃا پنهنجو سياه ماتي جهنڊو پوري طرح ويڙهيو به نه هو ته ايتري ۾ آفتاب عالمتاب پنهنجي روشنيءَ جو مفيد علم بلند ڪيو. سياهيءَ تي مفيدي غالب آئي. هڪ جي حڪومت جو زوال ۽ ٻئي جو اقتدار شروع ٿيو. خاموش دنيا ۾ گويا هڪ نئين جان پئجي وئي. نثارخان جون صداون بلند ٿيون. سرخان خوش الحان مبارڪباديءَ جا ترانا گائڻ شروع ڪيا. اسلامي ڪئمپ مان توحيد جي روح دور دور ڏلايو صدا (اذان) بلند ٿي. اردو جي پتخانن سان نافوس (منڪ) جو شور اٿيو. شلوڪ ۽ ڀڄڻ گائڻ شروع ٿيا. مسلمان نماز کان فارغ ٿي هٿيارن پنهنوارن مان مسلح ٿيا. سج اڃا ڪڍي سس ڪڍي هئي ته هڪ شاهي جلوس اردو جي ڦاٽڪ کان شهر ۾ اندر داخل ٿيندو نظر آيو. اڳي عرب جو نو عمر سپه سالار غازي محمد بن قاسم هڪ شالدار ڪميت گهوڙي تي سوار هو ۽ سندس پٺيان مسلح سوار ۽ بيدل لشڪر، انجي هٿ ۾ هڪ سبز ريشمي جهنڊو هو جنهن تي زر دوزيءَ جو ڪم ٿيل هو ۽ نهايت جلي حروف ۾ بخط طغرا هڪلم طيب ” لا اله الا الله محمد رسول الله “ ۽ آيت قرآني ” نصر من الله و فتح قريب “ لکيل هئا. مختلف فوجي آفيسرن جي هٿن ۾ رنگ برنگ جهنڊا ۽ فوجي نشان هئا. جي جلوس جي رولس ۽ حسن ڪي دوبالا ڪري رهيا هئا. هي جلوس شهر جي وڏن وڏن مشهور رستن تان ٿيندو شاهي محلات تي اچي ختم ٿيو. غازي محمد بن قاسم خدا پاڪ جو حمد و ثنا ڪندي اندر داخل ٿيو ۽ سڌو اچي شاهي تخت تي جلوه افروز ٿيو. فوجي آفيسر ۽ جنگي سردار به سڀ درجي ۾ درجي ٺهي ويٺا. غازي مدوح امن عام جو اعلان ڪري شهر ۾ اهڙو ڏيئورو

ڏياربو ۽ مهاراجا ڏاهر جي سڀني وزيرن، اميرن ۽ شهر جي معزز آدمين کي گهراڻي عزت سان وهاريو ۽ کين مخاطب ٿي هن طرح تقرير ڪيائين. ”معزز حضرات! هيءُ مظلومن جي ظالمن تي فتح آهي. اسين جيڪڏهن چاهيون ته پنهنجي مظلوم ڀائرن جو پوري طرح انتقام وٺي سگهون ٿا. مگر اسلام پاڪ اسان کي عفو ۽ ڪرم جي تعليم ڏني ٿو. هي اسانجي قومي روايت جي بلڪل برخلاف آهي ته مفتوح دشمن کان انتقام ورتو وڃي. ميدان جنگ ۾ اسين دشمن لاءِ سڀ کان زياده سخت آهيون. ليڪن فتح حاصل ڪرڻ کان پوءِ سڀ کان زياده مهربان ۽ رحمدل. رحمدلي ۽ بهادري لازم و ملزوم آهن. هڪ مسلمان جيتريقدر بهادر آهي اوتري ئي قدر هو رحمدل به آهي. جڏهن ته اڄ کان وٺي الله تعاليٰ اوهانجي قسمت جي واڳ آسانجي هٿ ۾ ڏني آهي، انهيءَ ڪري اسين انجا شڪرانا بجا آڻيندي اعلان ٿا ڪريون ته اوهين سڀ آزاد آهيو. اوهان جي مال، جان ۽ عزت آبرو جي هڪ مسلمان جي مال، جان ۽ عزت آبرو وانگر حفاظت ڪئي ويندي ۽ اوهان کي به اهي ساڳيا حقوق حاصل رهندا جيڪي هڪ مسلمان کي فاتح جي حيثيت ۾ حاصل آهن. اوهان جا مذهبي ۽ قومي حقوق ساڳي طرح برقرار رکيا ويندا. اوهان جي مذهب ۾ ڪنهن به قسم جي دست اندازي نه ٿيندي. اوهانجا بتخانا (مندر) ساڳي طرح بحال رهندا. حڪومت جو سرشتو ساڳي طرح ڦاٽر رهندو. البت ڪي ضروري مڌارا ڪرڻ ۾ ايندا. ملڪي انتظام اوهانجي صلاح ۽ مشوري سان ڪيو ويندو. سلطنت ۾ اوهين پاڻي پائوار رهندا. ۽ وڏا وڏا ملڪي عهدا به ساڳي طرح اوهانجي هٿ ۾ رهندا، زرعي زمين ساڳي طرح سنڌن مالڪن جي هٿن ۾ رهندي ۽ ڍل جي بستگي ۽ وصوليءَ جو طريقو به ساڳيو رهندو ڏهتي لپتي ۽ ورتي وغيره بابت اوهان جا پاڻ ۾ جيڪي جهڳڙا جهڳڙا ٿيندا انهن جو فيصلو هندو مذهبي قاعدي موجب اوهانجي پڄاڻت

ٿي ڪندي. برهمڻن کي سرڪاري خزانہ مان ۳ فيصدي جيڪا امداد ملندي آهي اها ساڳي طرح کين ملندي رهندي. الت انهن ۽ ٻين هندو قومن (ڪرهن، وشن ۽ شودرن) جي وچ ۾ ڪنهن به قسم جو امتياز ۽ فرق روا رکيو نه ويندو ۽ حڪومت ۾ سڀني کي هڪ جهڙا حق حاصل رهندا. لاکن مهاڻن، سمن ۽ جالن ٿسي برهمڻي راج ۾ جيڪي بندشون وائينديون هيون اهي اڄ کان وٺي باقي نه رهنديون. برهمڻن جي پورچاڻن لاءِ ڪالون ڪري اچڻ، مٿو نه ڍڪڻ، پير اگهاڙا رکڻ، گهوڙي تي نه چڙهڻ ۽ ترار نه ٻڌڻ جهڙيون خلاف انسانييت ۽ ذليل بندشون اڄ کان وٺي موقوف آهن. اڄ هو برهمڻن جي غلامي کان آزاد آهن. مٿو ۽ پير ڍڪي سگهن ٿا. گهوڙي تي چڙهي سگهن ٿا. تلوار هڏي سگهن ٿا. فرض نه آهنڪي به اهي حاڪميا حق حاصل رهندا جيڪي ٻين قومن کي حاصل آهن. ٻڌ ڌرم وارن تي هتوفت نائين هندن جي هتان جيڪي ظلم هي ٿيا آهن اهي اڄ کانپوءِ نه ٿيندا ۽ انهن کي قانون جي پناه ملندي. ڏوهين کي هر ڪا واسطي ناهه جي سچ مان لنگهڻ يا پاڻي ۾ ٽهي هڻڻ جو وحشيانه رواج ۽ جيئري باهه ۾ جلائڻ جي سزا اڄ کان پوءِ موقوف آهي. هتي ۽ جي ظالمانه ۽ بهودي رسم بند ڪئي وڃي ٿي ۽ اڄ کانپوءِ بيگناهه بوءِ عورتن کي جيئري باهه ۾ جلائڻ قانوني ڏوه سمجهيو ويندو ۽ ان لاءِ سخت سزا ڏني ويندي.

غازي ۽ جي هن تقرير جادو جو اثر ڪيو ۽ سنڌ جا مورما اميد جي برخلاف غازي ۽ جي هي ۽ بي تعصبي، رواداري ۽ فياضي ڏسي حيران ٿي ويا ۽ دل ٿي دل ۾ هن يقين حاڪم جي تدبير، سياست ۽ فراخ دلي ۽ جي ساراه ڪرڻ لڳا ۽ ايت اٿند وڃان گد گد ٿسي جهولڻ، تڙيون وڃائڻ ۽ غازي ۽ جي ”جاء“ جا جنگارا هڻڻ لڳا. ڪجهه وقت تائين مجلس جي هي ۽ ڪيفيت رهي، ان کانپوءِ سڀاگر وزهر اتي وڌي تخت شاهي ۽ جي اڳيان بيهي تدبير هندو رواج موجب حڪومت مان

وفادار رهن بابت گهو مانا جي ٻچ جو قسم ڪيو. تنهن کانپوءِ ٻڌيمان وزير ۽ ٻين اميرن ۽ شهر جي معزز آدمين به ساڳي طرح وفاداريءَ جا قسم ڪيا. غازي مدوح سڀاگر وزير ۽ ٻڌيمان وزير کي ساڳي طرح پنهنجو وزير مقرر ڪري سنڌ جو انتظام سنڌين کي سپرد ڪري کين بهرئين ئي ڏينهن سو راج ڏئي ڇڏيو. حڪومت جي انتظام کان فارغ ٿي بعد اردو ۾ هڪ جامع مسجد تيار ڪرائي ۽ فوجي چانوئي قائم ڪرڻ بابت احڪام جاري ڪيائين ۽ ناسور فوجي آفيسرن، جنگي سردارن کي گهراڻي، ترارڻ، لونگيون، خلعتون، جاگيرون، معافيون ۽ سڀيون عطا ڪيون. ۽ عام عوام کي انعام اڪرام سان مالا مال ڪيو. سعيد کي سندس آباد ڪيل ٻيٽ (سعيد ٻيلو) هڪ وڏي جاگير شاهي خلعت ۽ هڪ لک رپيا نقد عطا ڪرڻ کان سواءِ سنڌ جو پهريون اسلامي گورنر مقرر ڪيو ويو. ان کان پوءِ غازي موصوف کيس کائي چيو :-

”هو نقاب پوش جوان ڪٿي آهي؟ ڇو ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي؟ جنگ جي وقت ان قابل تحسين بهادري ۽ جوانمردي ڏيکاري هئي جيڪڏهن توهان کي خبر هجي ته کيس نهايت عزت مان وٺي اچو ته پريءَ مجلس ۾ انجو شڪريو ادا ڪيو وڃي ۽ قابل قدر فوجي خدمات جي هلي ۾ انعام اڪرام سان نوازيو وڃي.“

سعيد مرڪندو سواءِ ڪنهن ڪچهڙ جي خاموشيءَ سان ٻاهر نڪري ويو ۽ ٿوري ئي دير ۾ کيس وٺي آيو. نقاب پوش جوان ساڳئي سبز لباس ۾ هو ۽ سندس منهن تي ساڳي طرح نقاب پيل هو. اچي هٿ ۾ تلوار هڻي ۽ هڪ خاص انداز ۽ شاهانه چال سان شاهي چوٽي تي قدم رکيائين ۽ غازي اڳتي وڌي ساڻس هٿ هٿ ۾ ملايو ۽ پاڻ جيستائين کيس وهڻ جو اشارو ڪري تنهن کان اڳ هو شاهي تخت مان لڳو لڳ پل - ونسي جي واءِ دار ڪري - نسي ويهي رهيو.

سڀ درباري نقاب پوش جوان جي جسارت ۽ بيباڪي تي معو حيرت
 ٿي ويا ۽ نهايت تعجب جي نگاه سان ان ڏي ٺهاري لڳاءُ غازي جي
 حيرت جي به ڪا حد نه رهي. انجي حيرت انگيز جرات ۽ قابل داد
 دليري ڏسي دل ٽٽي دل ۾ هيءُ خيال ڪري رهيو هو ته لاشڪر هيءُ
 اهو ساڳو جوان آهي جو درياءُ هار ٿيڻ وقت تير و ڪمان هٿ ۾
 کڻي اسانجي مقابلي لاءِ آيو هو ۽ بجاءِ تير و ڪمان کان ڪم وٺڻ
 جي تير نگاه کان ڪم وٺي اسانجي دل کي زخمي ڪري وڌو هائين.
 غازي انهي ئي شش و پنج ۾ هو ۽ جيستائين پنهنجي زبان مبارڪ مان
 ڪجهه ڪجي تنهن کان اڳ هي جوان اتي پئو ۽ نقاب مٽي ڪٽي
 هن طرح تقرير ڪيائين.

” سنڌ جا سور وهر واهن مونکي سڃاڻو ٿا؟ مان راجڪماري
 هاڻي آهيان. اڄ جوتشين جي ڪيل اڳڪٿي پوري ٿي. شاسترن جو
 لکيو سڀ سچو نڪتو. مان اڄ پنهنجي پراچين ويدڪ ڌرم ۽ پراچين
 ويدڪ ڀيٽا موجب سوڀر ور ڪريان ٿي. هي ڌرم رکشينڪ، ڌرم
 وهر، انائن جو نٿ، اهلائن جو آڌار اڄ کان سنڌ جو مهاراجا آهي ۽
 مان سنڌ جي مهاراڻي“ ائين چئي هڪ گان جو هار غازي جي
 گچيءَ ۾ هائي کيس ويٺي ڪيائين ته:-

” مان توهانجي هٿ تي اسلام قبول ڪردان ٿي، دوا هالي
 مونکي مسلمان ڪريو.“

سنڌ جا سور وهر هن عجيب و غريب ڪارروائي تي حيران ٿي
 ويا ۽ پنهنجي پراڻي حماقت پٺاڻ ڪري شرم کان ڪنڌ کڻي هٿ
 ڪيائون. مسلمانن فرط خوشيءَ کان الله اڪبر جا نعرا بلند ڪيا.
 غازي مرهڪي بلند آواز سان سنڌ جي مهاراڻي کي اسلام جي تلقين
 ڪئي ۽ محبت آسز نگاه سان ٺهاري کيس کڻي چيائين:

” مهاراڻي هاڻي اڄ کان وٺي تهجو اسلامي نالو منصوره آهي.“

منصوره هڪدم منهن تي نقاب وڌو. ايتري ۾ هڪ ٻي نقاب پوش خاتون سعيد سان گڏ اندر داخل ٿي. هيءُ ”سنڌي“ دٻوي هئي جا ديبل بندر جي فتح ٿيڻ وقت پنهنجي پيءُ ۽ ڀائرن سان گڏ مسلمان ٿي چڪي هئي ۽ سندس اسلامي نالو ”جميله“ رکيو ويو هو. جميله کي نهايت همت ۽ احترام سان منصوره سان گڏ وهاريو ويو. هي ٻئي دٻيون پنهنجي خوبصورت رعاڻي ۽ دلربائي ۾ پنهنجو مٿ ٻڌائڻ شروع ڪيو ۽ جيڪڏهن هن چئجي ته بلڪل بچاءُ آهي ته اهي پنهنجي سوانهن ۽ سوييا ۾ ڀارت مانا جو ڏيک ڏيک ۽ هي ٻئي جوان به پنهنجي مردانه حسن و جمال دلاوري ۽ بهادريءَ ۾ ٻي نظير هئا ۽ ڀارت مانا جو ڪو سهوت شايد ئي هالن مقابلو ڪري. غرض ته هي ٻئي جوڙا هر طرح مناسب ۽ موزون هئا ۽ گڏ ڪم ۽ پيءُ جي ڪري هڪ ٻئي سان ملي ٿي آيا.

غازي مددوح فوراً قاضيءَ جي حاضر ٿيڻ جو حڪم ڏنو. قاضي آيو. ايجاب و قبول ٿيو ۽ اتي جو اتي سڀني جي روبرو ناصر الاسلام عماد الدين غازي محمد بن ناصر جو منصوره سان ۽ سعيد جو جميله سان نڪاح پڙهيو ويو.

غازيءَ منصوره کي بکر جو قلعو مهر ۾ ڏنو ۽ انهيءَ مبارڪ تقريب جي يادگار ۾ بکر جو نالو ”منصوره“ رکيو. نڪاح جو اعلان ٿيو. مبارڪ جو آواز بلند ٿيو. فوجي سلامي ٿي ۽ فوجي بڻڊ مشهور اسلامي ترانو گايو جنهن جو ترجمو اردو زبان ۾ ”اقبال“ هنن لفظن ۾ ڪيو آهي.

”چين و عرب همارا هندوستان همارا

مسلم هيٺن هم، وطن هي سارا جهان همارا“

مجلس برخواست ٿي اهو ڏينهن جشن جي طور تي ڏام ٿور سان ملهائڻو ويو. رات جو چراغ بندي ٿي شاهي محلات ۽ سڄو شهر بقره

نور پنڄي ويو گهر گهر ۾ خوشيون ٿي ويون. ارڙ جي بدران منصوره کي سنڌ جي گاديءَ جو هنڌ ٺهرايو ويو. ”منصوره“ پنهنجي نالي جي يادگار ۾ منصوره کي خوب سينگارايو ۽ اتي هڪ شاهي جامع مسجد ٺهرائي ۽ ان مان گڏ هڪ عالیشان عربي مدرسو قائم ڪيو. جنهن رفتہ رفتہ ترقي ڪري ۽وليورسٽي (دارالعلوم) جي حيثيت حاصل ڪئي ۽ جنهن جي نموني تي ۽وہ مصر ۾ جامع ازهر ۽ بغداد ۾ مدرسو نظاميہ قائم ٿيا. ڏھ ھزار طلبا هڪ ئي وقت تي انهي ۾ تعليم وٺندا هئا. حجاز، عراق، عرب، شام، مصر ۽ ايران جا طالب علم اتي مختلف علوم و فنون جي تحصيل واسطي ايندا هئا. هندستان جي اترالهندي حصي ۾ اسلامي نور جا شعاع اٿان ئي ڦهليا. ٽين صدي هجريءَ جي آخر ۾ منصوره جو حاڪم عبدالله بن عبدالعزيز هو. انهيءَ زماني ۾ ڪشمير جي وچين علائقي ۾ مهاراجا مهروڪ راج ڪندو هو جو هندستان جي وڏن راجائن مان هڪ ڪري ليکيو ويندو هو. سنه ۲۷۰ ه ۾ ان منصوره جي حاڪم عبدالله کي لکي موڪليو ته مون ڏانهن هڪ اهڙو عالم موڪليو جو هندي زبان ۾ مون کي اسلام جي حقيقت کان واقف ڪري سگهي، منصوره ۾ هڪ عراقي عالم رهندو هو جو جيد عالم هجڻ کان سواءِ اعليٰ درجي جو اديب ۽ شاعر به هو. هندستان ۾ هڪ وڏي مدت تائين رهڻ سبب هندي زبان ۾ ايتري قدر ڪمال پيدا ڪيو هئائين جو ان ۾ شعر چئي سگهندو هو.

عبدالله ان کي پاڻ وٽ گهرائي راجا جي خواهش کان واقف ڪيو. ان بالفعل هندي زبان ۾ اسلام جي تعليم تي هڪ قصيدو لکي پيش ڪيو. جو راجا کي ڏيکاري موڪليو ويو. راجا اهو قصيدو ٻڌي نهايت خوش ٿيو. عبدالله کي دوباره لکي موڪليائين ته مهرباني ڪري انهيءَ عالم کي مولڏي ضرور ڏيکاري موڪليو. آخر اهو عراقي

عالم اوڏانهن ويو ۽ ٽن ورهن تائين راجا وٽ رهيو ۽ ان کي اسلامي تعليم کان بخوبي واقف ڪيائين. جڏهن اهو موٽي آيو ته عبدالله کانئس احوال پڇيو ان چيو ته جنهن وقت مون هن کي ڇڏيو الوقت هو زبان ۽ دل سان مسلمان ٿي چڪو هو. ليڪن حڪومت وڃڻ جي خوف کان اسلام جو اعلان ڪري نٿو سگهي.

اصو ڪوٽه غازي محمد بن قاسم ۽ منصوره جي شادي هندو مسلم اتحاد جو سنگ بنياد ثابت ٿي ۽ ٻن قومن جي خون جي ملاوت سبب عربي ۽ هندي تهذيبن کڏجي هڪ نئين مشترڪ تهذيب قائم ڪئي. جنهن جا آثار هنن قومن ۾ اڃان تائين نظر اچي رهيا آهن.

نالو : صاحب خان ميراڻي
ولد : بهادر علي

ادبي نالو : سورھ ميراڻي

جنم : 08.04.1975

جنم هنڌ : ڳوٺ ڪپڙو تعلقو
رتوديرو ضلعو لاڙڪاڻو.

حال ائڊريس : غريب آباد محلہ
نئون ديرو. تعلقو رتوديرو.

تعليم : M.A سنڌي

ڪرت : اسسٽنٽ سب انسپيڪٽر آف سنڌ پوليس

اڻ ڇپيل ڪتاب

ڌرتيءَ جا رکوالا (ٻارن لاءِ ناول) 1990 ع

سائر سھس گجن (شاعري) 2021 ع

برھ منجھارا بوند (شاعري) 2022 ع

صاحب ديوان سنڌي شاعر (تحقيق) اڻ مڪمل

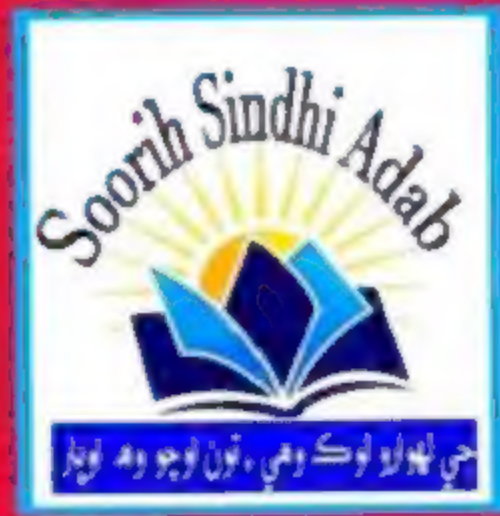
موبائل نمبر : 3919786 – 0344

0300 – 3404488

اي ميل : sahibkhanmirani0@gmail.com

سوره سنڌي ادب

صاحب خان سوره ميرائي

Cell No: 0344 3919786

0300 3404488